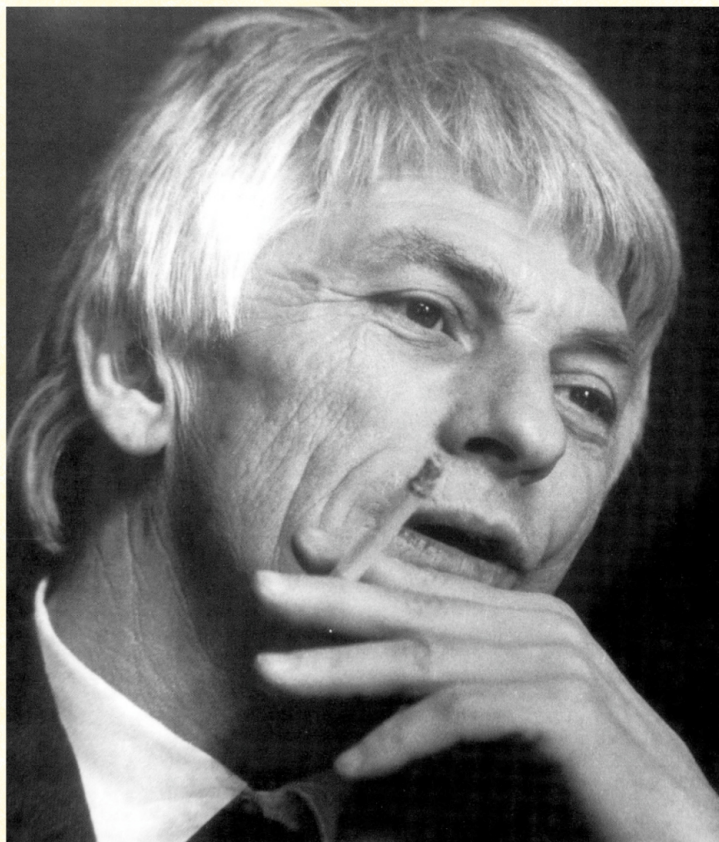

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

Nagy László

2025

•
II.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

60. ÉVFOLYAM, 2025. II. SZÁM

E számunk megjelenését támogatja:
a Nemzeti Kulturális Alap,
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Nemzeti
Kulturális
Alap

Folyóiratunk bekerült a Nyíregyházi Települési Értéktárba

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Drabancz Róbert, Marik Sándor

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Tatár Róbert, Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 14.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 14.

Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 3000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrássy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

NAGY LÁSZLÓ 100

NAGY LÁSZLÓ	
Versben bujdosó	3
ÁGH ISTVÁN	
Nagy László öt verséről	5
ANTAL BALÁZS	
Hagyománykövetés és kánontörés	
<i>Isten lovai</i> – egy ciklus vers és próza határán	10
BABOSI LÁSZLÓ	
A „gyémánt-arcú kőszáli lélek”	
Nagy László – Ratkó József világában	18
FALUSI MÁRTON	
Intermedialitás Nagy László és Kondor Béla művészetében	41
GERLICZKI ANDRÁS	
Nagy László ars poeticái	55
GRÓH GÁSPÁR	
Veszett ügyek bolondja?	
(Tűnődések az utolsó romantikusról)	63
JÁNOSI ZOLTÁN	
„Seb a cédruson”	
Dramatikus oratórium Nagy László és	
Szécsi Margit életéről és művészetéről	78
KARÁDI ZSOLT	
A „mozdonykerék-nagy” koszorúk	
Adalékok a <i>Gyászom a Színészkirályért</i> című	
Nagy László-vers értelmezéséhez	90

MÁRKUS BÉLA	
„Egyáltalán”	
Nagy László-emlékbeszéd, megjegyzésekkel	101
MINYA KÁROLY	
Stiliztikai neologizmusok Nagy László verseiben	109
MÓSER ZOLTÁN	
Arcok fényben és emlékeimben	116
NAGY BALÁZS	
La-cinke és Z. költő barátsága	
Nagy László és Zelk Zoltán	120
NAGY BORBÁLA RÉKA	
„Nekem a jelenkor nem puha fészek”	
Nagy László hagyatéka	135
Cs. NAGY IBOLYA	
Emlékképek, évtizedek távolából	
Nagy Lászlóról Debreceni háttérrel	142
PETHŐ JÓZSEF	
Az önmegszólítás poétikai konstrukciói Nagy László lírájában	149
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ	
A cédrusember	
(Nagy László költészete öt verse tükrében)	157
MÓSER ZOLTÁN	
<i>Az Ajándék – képeken át Nagy Lászlóhoz</i> című nyíregyházi kiállítás elé	163

A tanulmányok a nyíregyházi MórícZ Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban – a száz éve született költő és műfordító Nagy László tiszteletére rendezett, *A „versben bujdosó”* című tudományos konferencián – 2025. április 25-én elhangzott előadások szerkesztett változatai.

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

„Az igazi közegem Kelet-Magyarország”

Beszélgetés Tóth Károly televíziós szerkesztővel 168

HELYTÖRTÉNETI PÁLYÁZAT – 2025

183

*

Az első borítón Móser Zoltán fotóművész Nagy László portréja, a hátsón a költő tollrajza látható a *Szárny és piramis* című kötetéből.

NAGY LÁSZLÓ
Versben bujdosó

Versben bujdosó haramia vagy,
fohászból, gondból, rádszabott sorsból
hirhedett erdőt meg iszalagos
bozótot teremtesz magad köré,
vele fekete éjt, hol fehér
inged is rebegő selyemlidérc,
alkohol szélverte lángja csak,
versben bujdosó haramia vagy,
szemed, a szemed is tünedező,
levelek rése ahogy tágul,
ahogy szűkül, de mindig másutt,
szüntelen célzó, de célozhatatlan,
kintről ordasi tűz s fegyelem,
belül piros őzike-csillag –
belül véredtől, véred vasától
hártyáid azúr ablakai közt
káprázatos világ a vemhed
s vétked, mert ott ragyog igazi nap,
versben bujdosó haramia vagy,
megáldott szakállas anyaság,
partizán-anyaság, lomb-koronás,
hogy az éterben cirkáló öklök
ünnepén eleven dob ne lehess,
hogy léted értelmét el ne vetéld
a halál döngönyöző bábáitól
és csipesz-kezek nehogy kiszedjék
érzékeid tündéri villámaid
s kötözzék csokorba tükör elé,
megfagyna minden, ha lélegező
ingedbe kő-cölöp öltözne föl,
koszorúzd lombbal és tartsd meg magad,
versben bujdosó haramia vagy,

az vagy: mert égi és földi körök
lángolnak s hamuként lehull a madár,
mert gyászban megtébolyodva forog
aki a kereket hozta világra
és sír a propelleres juharfa-mag,
mi lett a róla-vett ős-ideából,
s mert nem éden az ég, ahol ejtőernyők
nyílnak: a halál margarétái
s bezárul a lét – mert az áldás is zagyva
ha manna és puskaapor keveredik,
mert fénykaszáknak fordítva hátat
megrémült kised az anyai kaput
üti ökölrel, s döbbenetükben
futnának a fehérje-láncolatok
óriás hegygerinc-csordái vissza
elbújni a bátor, pici ős-sejtbe,
vissza a fölgyújtott holdak alatt –
versben bujdosó haramia vagy,
moha-csizma rajtad és hangya-telep
és izzasz a nyugtalanság mérgeitől
és ítélsz a hűség tövisei közt
és holtig a hűségtől nem menekülsz,
versben bujdosó haramia vagy,
kesztyűdet: ötujjú liliomodat
kidobod a szimatoló ebek elé,
vallatják, szivárog belőle a vér.

ÁGH ISTVÁN

Nagy László öt verséről

Nagy László 1957 karácsonyára megjelent összegyűjtött verseinek kötete, a *Deres majális*, filológiai meglepetést is okozott. Az életmű egészen mással kezdődik, mint ahogy eddig tudták, két ismeretlen kötetre való ciklust választott ki a költő elveszettnek vélt verseiből. Valójában ezeket a remek zsenéket megtagadta már, mint ahogy a Fényes szellő megforgatta, s egy időre kiforgatta őt is. Szokatlan volt a képletes verségetés oka. Nem a tehetség ítélkezett maga fölött, hanem az új világnézeti dogmatizmus hajtatta végre az öngyilkos merényletet. Hisz ezek a versek mindenben ellentmondtak a szocialista realizmus direktíváinak, népi világból jöttek, átjárva az egyházi ünnepkörökre forduló népszokások, hiedelmek szellemétől, átítatva a népelet erkölcsével, a paraszti munka kínjaival, természet-örömével, az emberhez méltó élet akaratával, és dacos, szabadságra vágyó ifjúsággal. Ha volt, amit az új szellem megragadott, biztosan az utóbbi két indulat és kívánság volt az. Ám ennek a kezdeti lírai tisztaságnak a semmibevétele maga ellen való vétek lett volna, tudta ezt Nagy László a *Deres majális* összeállításakor, ahogy első két kötetét megrostálta, szinte teljesen kihagyva épp azokat, melyeket a kor sematizmusa megfertőzött. Akkor már Juhász Ferencsel együtt a magyar líra forradalmi megújítójának tartották, túl a *Nap jegyese* (1954) és *A vasárnap gyönyöre* (1956) kötetek fogadtatásán.

Ám az életműnek erről az első korszakáról addig, talán még csak az tudott, aki a kalódó irkákat megőrizte. A család vagy én, a bátyját kísérő szeretettel figyelő kistestvér, akik '44-'45 telétől '46 kora őszéig egy fedél alatt éltünk, még arról sem tudtunk, hogy verseket ír. Jól titkolta a ház és az udvar félreeső helyein, de annak már tanúja lehettem, mikor a megkerült irkák verseit a végső formába hozta, arra is emlékszem, a Hungária kávéház melyik asztalánál dolgozott, s mennyire örült akkor, mintha elveszett ifjúságához, önmagához talált volna vissza. És most, hogy Nagy László életművéből szemelgetek, úgy érzem, mintha az én szülőföldi, gyerekkori élményeimet olvasnám, a családot, az udvart, a falut, a táj növényzetét, madár és állatvilágát. S a népszokások, a népköltészet nagy szellemi inspirációját érzem a versekben, a legősibb forrás a regölés robajos emlékével. Abba az utolsó korosztályba tartoztam, aki még ezt a szokást gyakorolta. Ismertem a karácsony- és újévköszöntő Imre cigányt, akinek varázsszavai hatottak az *Adjon az isten* megírására. A falunkban mondott regölés ősi, csodafíjú-szarvasos, Szent Istvános része után következett a kívánság, Adjon az úristen ennek a gazdának, mely a mintája lett a költői remeklésnek. Míg a ritmus és nyelvezet a formát inspirálta, már nem a szokás, hanem a háborús szükség hívta elő a kívánságokat. Amit kér a

versben, az vagy hiányzik, vagy megléte bizonytalan. Itt a háború idején nem a bőség, hanem a szerencse a legfontosabb, hogy életben maradjunk, hogy ne nélkülözzük a kenyeret, legyen villany vagy petróleum, ne kísértsen a temető szomorúsága. Szegény ember kívánsága ez, és nagyon elszomorítaná hallgatóját, ha nem oltaná bele a költő azt a merészséget, mellyel Istenhez egyenrangú félként bátor szólni: „kérdésre választ ő küldjön,” „nekem a kérés / nagy szégyen, / adjon úgy is, ha / nem kérem.” S miután a Sebő együttes Nagy László dalaival meghódította a rádió, televízió közönségét, bejárta az országot, mondhatnám, szólássá vált ez az utolsó négy sor. És a közvetítés közreműködőin túl mégis csak kellett valami olyan többletnek lennie, hogy egy egész nemzet megérezze bene a saját gondját és vágyait. Kedvelt ének lett a megzenésített húsz verse is, szinte a népköltészet ősi gyönyörűsége borzongott végig a hallgatóságon.

Bár a példa a közelinél is közelebb, mégis a korabeli népi líra adhatta a bátorságot ehhez a hanghoz. Nyiladozó értelmem idejéből emlékszem a Sinka-, Sértő Kálmán-, József Attila kötetekre. A népdalszerű művek voltak rá nyilvánvaló hatással akkor. A sorsot, a természetet, a lelkiállapotot jeleníti meg, életképet és dalt, nehéz valóságot és szürreális tündérkedést foglal verse tömör és képgazdag dunántúli nyelven. S az első versek visszafogadása után úgy folytatódhatott a pálya, ahogy elkezdődött. De mielőtt a korai munkákat visszafogadta volna, át kellett élnie a hit és a csalódás katarziszát, az *Aszályt* és a *Gyöngyszoknyát*, ezt a két természeti katasztrófát idéző élményt. Kimondani, hogy „Dal hamis húron pendülni ne merjen.” 1952-ben! Akkorra befejezte kétéves bulgáriai ösztöndíját, és mintha kiesett volna az időből, míg szembe nem találkozott szülei helyzetével, akiket kulákká nyilvánítottak.

A Rákosi-diktatúra legsötétebb éve, még az időjárásával is fokozta a kiszolgáltatottságot, míg a hazugság cinikus arcátlansággal hirdette, „Jó lesz a termés.” Bátorság kellett az ellenkezőjét állítani: „Rossz lesz a termés, szép csak ez a küzdés, / nem a bőségért: a megmaradásért. / Szívét az ember dacosabban hordja / aszályos földön.” Mintha az időtlen Berzsenyi szelleme mondaná a klasszikus görög mértékben.

A szülőföld, az iszkázi határ az aszály cserepes földje, kisült füve, kukoricája, zöldes kertje áll, mint egy szörnyű freskó, s a *Gyöngyszoknya* is azon a hazai égbolton tombol egy másik, bőségtől ígéretes évben. Az 1953-as politikai változás juttatta a vershez szükséges lélegzethez. Ha eltekintek a viharban kifejeződő jelképtől, s hogy önéletrajzi elemekből építkeznek, kiérezhetem a versből a személyére vonatkozó jelentést is. Miként a földműves a vihar katasztrófája után, úgy a költő a lírai aszályt követően szól a nagy változást okozó megrendülésről. És itt van az első hosszú vers, ha még nem is annyira a méretek mutatják hosszúnak, hanem a szabadság élménye és a kimondás mámore adja a tágasságát. A kétdimenziós dalok után hatalmas dráma játszódik égen és földön a nyelvi, költői kifejező eszközök bőségében. S a régi magyar lírát, elsősorban Csokonai nyelvi zenéjét visszahangozza, Vörösmarty látomásainak végzetességét tükrözi. A szándék egy nyári vihar leírása. Amit mindannyian átéltünk, a szántóföldön, a legelőn, hazafelé menekülve a csapkodó villámok alatt, ismerhetjük a freskó részleteit, de a koncentrált szellemi energia fog meg igazán bennünket. Az égben tobzó erő,

mint a Babiloni Parázna, ez a csupa gyöngy céda forgatja, sodorja gyöngyszoknyáját, a jégverést, minden mozdulata paráznaság, a szerelem megcsúfolása, hiszen a nemzés helyett a magtalanság pusztaságát hozza el. Hatalmas csődörök húzzák a hintóját, a világegyetem adja a zenekart a táncához. A földre viszi a tébolyt, ahogy a kicsiben megjelenik az egész, az ekébe fogott ló megijed, megvadulva vágtat végig a határon, bele a hazasiető gulyába. Egyedi történet, a mi heréléstől megbambult csődörünk kicsapott az eke elől, megfékezhetetlenül húzta magával fékezni akaró apánkat az éles ekevasak között, szerencsére az istráng elszakadt, de kárunkra a letaposott tehenek közül az egyik lábát törte, le kellett vágni. Rohant a félelemtől vakult ló, neki a templom oldalának, ahol véresre verte magát. Elemi hatalmak uralják a költeményt. „Ellene ember mit tud? Nincs tudománya / lángot fújni a pergő jégbeli zsákra”, csak öklét rázza tehetetlenül és tébolyultan. A „Miért laktál jól ember, sűrű gabonaszaggal? / Nem sajtoltál még mustot, miért dicsekedsz azzal?” A gögös kevélység és elbizakodottság is vonzotta a bajt. S csak egyetlen ember áll még a katasztrófa közepén, a növényi romok, mezei állatok, madarak teteme fölött, talán a csósz, a gazda, de mindenképpen a költő. Aki „fönséges fejét bánat, bitangság fölé vágja”, nincs az életre más lehetősége.

A forradalom leverése után ugyanezt sugallja a *Szárnyak zenéje* is: „Szakad az ember veséje, / de az úrt álma belengi, / muszáj dicsőnek lenni, / nincs kegyelem.” Ha nem is írt a forradalomról közvetlenül verset, de a terror idején az iszony emlékei áttűnnek, mint pólyán a vér. Elveszi álmát az áldozatok miatti szégyen, hogy „Meghalni se tudtál... egy árva hajszálat se küldtél, / csak beleöszültél, / csak beleőrültél.” A forradalom nyomjelző képei: torkolat-tüzek, láncok, sikolycímeres lányok, kölykök tejfogai a kövezeten, véremlékű hó, iszonyattal aggatott vérillatos karácsonyfa, végzetes vízszintesek jelennek meg, hogy azonnal el is szökjenek az emberek figyelme elől. De „A vértanúk vajúdvá magukból / dögönyözve uszítanak élni újra.”

Érzelmi menedékre, vigaszra talál falujában, mint annyiszor, most is a szülőföld erejéből meríthet bátorságot. Egy hónapig Iszkázon voltak feleségével, Szécsi Margittal, '58 nyarán. Emlékszem, ahogy versíró padot állított a kert utolsó diófája tövében, földbe vert cölöpökön az asztal és a pad deszkája fölött szárnyas csikót vésett a fakéregbe. Oldalt kukoricás és kicsi krumpli- és répa föld, szemben tarló, nyáros, a Vörös-dombra emelkedő szántók parcellái, még a téesz előtt, a másik oldalon akácok, és a mezsgyén sorakozó szilvafák. Ott írta a *Szárnyak zenéjét*, a Petőfit és a József Attila-i hagyományt követő leíró verset. Még úgy érzi, hogy „idesodródott”, más a tekintete, a keze már néha a szíve fölé téved. Ahogy kiválik az emlékek korából, ugyanazon a helyen találja magát egy más időben. Még az a régi homokbánya nyeli a hőt, ahol a szederfás pápai országút fehér szalagja hullik a domb mögé. Gyötrelmesen és gyönyörűen érnek a növények végzetük évszakára, mégsem „a lemondás érik” bennük, csak ahogy az időben betölti sorsát minden, miként a törvény azt kiméri. Az aratás utáni táj része ő is, csak a lovak s a gépek sejtetik, hogy más ember is van itt a költőn kívül. De a versnek most csak őrá van szüksége, hogy a termést, a teremtés gyönyörűségét mondja, ezt pokoli hőségben gyötrődő áldott nyarat. Figyelmeztessen, a magát megőrző életre, s arra, ami-

hez a földműves, a költőben ez a származás szerint jelenlévő természeti ember igazodott, hogy vetni kell az aratáshoz, akármi történt. Ami a szárnyak zenéjéből kihallható, az a szárnyas idő elrepülésére figyelmeztet, „ne feledd. Soha nem feledek.”

Mikor a költő verset ír, sokkal többet tesz a fogalmazásnál, világot teremt, létezése, létezésünk mítoszát alkotja meg. S ennek a világnak történetei, odavalósi gyökerei vannak, s mint egy titokzatos birodalom rejtőzik a tudat mélyén. „Azt, hogy mi az ember a belső szemlélete alapján, és minek látszik »az örökkévalóság jegyében«, csak a mítosz jegyében lehet kifejezni” – állapította meg Carl Gustav Jung. „Életem külső dolgainak emléke nagyrészt elhalványult vagy szertefoszlott. Hanem a másik valósággal történt találkozások, az összeütközés a tudatlannal örökre bevéődött emlékezetembe.” Nagy László lírájában a legjelentősebb találkozás *A vértanú arabs kanca* történetében vált valóra, melyet 1972-ben jegyzett le, mikor a már negyven éven át tartó iszonyat mítoszát megfogalmazta. Életrajzában és életművében megtalálhatók a valóságnak azok a tényei, melyek végül ebbe a másik valóságba változtak át.

A száguldás imádata, a vágató ló versben és rajzban gyakran elővillanó képe, valójában a ló-szeretet, a ló-mánia apai örökségével együtt Nagy László ismerős tulajdonsága. Annyira együvé tartozott a lóval, hogy ő szenvedte meg, ha kínozták. Így lehet a kis anyakanca az ő mártíromságának is az ikonja. A valóság több irányból tart a vers felé, hogy a távoli alapélményből megteremtődjön. Megtörtént eset, hogy vemhes szürke lovunkat kölcsön adta apánk valamelyik jó emberének, aki a harminc kilométerre, Somlójenőből a külsővati vasútállomásra fuvarozott vele. S a kanca megszakadt a tehertől, elvetélt s belepusztult. A *Szederkirály* meséjében olvasható: „de bazaltot fuvaroztattak véled, csak vaslapáttal tapogattak meg téged.” A *Jönnek a harangok értem* emlékekből épült vallomásában is kihagyhatatlan: „S a mérlegen lóbőr, csak a farka lóg a kamra porába.” Erre a gyászra gondolt vissza korábban a *Kiscsikó-síratóban*. Lehetne, a *Búcsúzik a lovacska* nyitóverse is, mielőtt majd a ló-ember beszél a nagy, végső kiirtásban való azonosulásban. A vers valóságos eseményei egyszerű konkrétumok. A fehér hegyi kápolna és a ló rokon képe egyszerű hasonlat, de kiméri a helyet az iszkázi templomtorony, a Besenyő-erdő és a Somló térképén, ugyanakkor már magába foglalja a szakralitást is. A szőlőkapálás, a kitarakás kora tavaszi napján, hazaindulás előtt már italos kedvben változik át a vers, szinte a részegség mértéke szerint, látomássá. Nem különös, ha a türelmetlen ló engedetlenséggel büntet az egész napos mellőzés miatt, talán haragszik a részegekre is, ha nem indul el, ilyenkor leghatásosabb egy kis lánggal, égő szalmaszállal a hasa alatt megcsiklandozni. A versben azonban iszonyú állatkínzásba kezdtek, máglyát gyújtottak a lángoló szemű ördögök. Az otthoniak, az anya és a fiú csillagot látnak legurulni a szőlőhegyről, a lovacskával vágató lángoló szekeret. Kisgyerekkori emlék vetül jelen idejűvé, az időrend is összekavarodik. Valaha apja után szökött, most küldetést kell teljesítenie a fiúnak, s ártatlan bűnrészessé válik. „Az elvetélt kiscsikót apám nyúzza, mintha jövőendő öcsémet fejtené a bőrből.” A viharlámpa is, mintha kised lenne a kiscsikó és az öcs jelentéseként. Ráveti fényét a bűnre, mely magában hordozza büntetését, az apagyilkosságot: „képzeletben már végeztem vele.

S hirtelen el is pityeredtem a halálos vétek miatt.” A csikóbőrből a *Kiscsikó-sirat*óban fekete sipka lett, itt nyakba akasztott fekete prém. A lószerszámot a gazda vette magára, s „mögéje álltak a többiek vértanú irhájával.” S büntetésként vezeklő vonulásba kezdtek az idők végezetéig. Azt már csak mi, az utódok tudjuk, hogy miattuk lakatlan a ház. Sorsszerűen pusztult ki onnan az ember, és a kezének minden munkája. Először a pajta dőlt össze, aztán az ólak, az istálló, aztán a lakás lett üres. Nincs tükör sem a falon, hogy az emlékező megláthatná magát.

Nagy Lászlót szigorúnak, sokszor komornak látták, pedig alapjában vidám természetű volt, nagyon vágyott az öröme és megbecsülte azt. Írásomat az ő szelíd mosolyával, az *Ajándék* című verssel zárom, hogy mint a kérő-kívánó *Adjon az Isten* ellentéte, ragyogjon vissza ezüst fényével az indulásra. Talán, mint a lelki szépség versét sorolta legfontosabb művei közé. Helye volt minden gyűjteményben és műsorban, amibe a szerzőnek beleszólása lehetett. De nemcsak fontosnak tartotta, szerette is mint örömet kínáló termést. Sokszor mondta el közönség előtt, akár a *Ki viszi át a Szerelmet*, a nagy katartikus darabok föloldásaként. Jelentős szerepet kapott a dramaturgiában, mégis többet jelentett valami zárótételnél. Alapérzelmekre ható gesztus, igazi meglepetés. Az egész sorsot kegyelmi állapotában nyújtó adakozás, ahogy a borúból, a kínból támad föl a megrendítő szépség. Távoloról, a gyermekkorból idemenekített csibészmosoly tűnik elő a férfikor mögül, s megállapodik a földrengéses arc megmenekült mosolyában. Ezt a tekintetet őrzik a fotók, a portréfilm kockái, ez a bizalmas szeretet kíséri az utolsó szó jogán elmondott üdvözlését: „ha lesz emberi arcuk, akkor csókolom őket, üzenem nekik, csak ennyit tudtam tenni értük.”

Az *Ajándék* című verse által meghatódunk a létezésről, és megértjük, hogy a magyar szavak között a mosolynak hatalma van. Ezt a hatalmat élteni, bontja ki a versben, véglegesen. Áhítata karácsonyi, a szavak fagyból oldódnak s válnak édes beszéddé, bársonyossá. A kifejezés körmondattal, araszoló kitapintásokkal halad célja felé. Magyarázat szükséges, mert valami meglepő, költészete jellegéhez képest egészen más történik majd: „Nem igaz, hogy nem lehet bátor / édes beszédre szám, ha miattad / oly áhítat bársonya súrol / hogy sértetten az északi csillag / elfordul fejemtől csikorogva.” Mintha nem lenne illendő, netán hamisnak tetsző hang hallatszik a téli éjszakában. Mintha csak a létezés kegyetlenségéről lehetne beszélni kizárólagosan. És ezért döbben meg a kijelentés: „ha én vagyok én, ha vérem, / ha lehetem újra enyém... megindul hozzád az ének.” Abban a korban úgy is kisajátított az ember, ha a kisajátítás ellen küzdött, mindenestül akarta a zsarnokság, még ellenségeként is. Az ellen perel itt mozartian hangon, amitől másutt prófétai erővel háborog. Ágbogas gímként, a falusi gyerekkor felől karácsonyian, az akkori havak káprázatával indul a szeretet közegebe, onnan küldi „a nagyfejű rózsán egy puli haját.” Miközben újra elgondolkozhatunk, miért olyan fontos meggyőzni párját jó szándékáról. Képzelt fegyvereket rejthet a büntudata, „csak jó emlékekből koholt cicomát küldök,” valami tehetetlen szegény is rengethette az arcot, s valami végső, elementáris élni akarás őrizhette meg a mosolyát ajándékkul számunkra.

ANTAL BALÁZS

Hagyománykövetés és kánontörés

Isten lovai – egy ciklus vers és próza határán

Az *Isten lovai* című ciklus hat depoetizáló, a próza formakultúráját követő szövege bár eredetileg az 1973-as *Versben bujdosó* kötetben még az *Ajándék* című ciklus után áll, ám – mivel a későbbi gyűjteményes kiadások feloldották és átszervezték a legtöbb eredeti ciklust, míg az *Isten lovai* egyben maradt – a gyűjteményes kötetekben rendre a *Képvversek* és betűképek, valamint a *Versben bujdosó* anyaga közt kap helyet: két nagy figyelmet kiváltó korpusz között mintegy „félúton”. Ám ezt már nem csak a szerkesztési kérdések felől értem: az avantgárd térbeli líra és a szerző védjegyszerűen erős, hangsúlyosan retorizált, nagy versei között ez a ciklus ugyan visszatér a szövegszerűséghez, a szövegiséghez, de nem tér vissza a versformához. Nagy László hosszú poémáiban időnként epizáló költő, de nem merészkedik át az epika területére (vagy csak a szépírás és a vallomás peremvidékén) – e hat írásában nagyon közel kerül a választóvonalhoz, mondhatni: azon jár, egész életművében első ízben. Dolgozatomban ezeket a „határsértő” munkákat elemzem: szövegformáló eljárásaik, jelentésképző aktusaik érdekelnek elsősorban, de arra is szeretnék rámutatni, hogy miért versek mégis, ha egyszer prózák – és miért prózák mégis, annak ellenére, hogy versek.

Domokos Mátyás jegyzi meg egy beszélgetésben, hogy Nagy László, amikor a hatvanas évek végén e ciklus írásába fog, már hét, „a kortárs magyar lírában korszakos jelentőségű kötet áll” a háta mögött, melyek a dalköltészet, a rapszódia, a hosszúvers, majd a képvers lehetőségeinek kiaknázásával rendkívül magas kanonikus pozícióba emelték, valósággal szobrot állítottak neki – nem melleleg, a népi, a népies, majd a Németh László szavai szerinti bartóki költészethez kapcsolták. Ő pedig ezekben az írásokban, melyeket Domokos szabadverseknek mond, „kimozdulva saját szobra mögül, [...] olyan formákhoz nyúlt, amelyek nem tartanak közvetlen kapcsolatot a népköltészettel, de azokkal a műköltészeti formákkal sem, amelyeket ő eddig használt.”¹

Dolgozatom címét nagyjából ebből az alapvetésből merítem: formailag a bartóki modell kánonjának megtörését lehet látni ezekben a darabokban, ugyanakkor motivikálisan, szövegszervező eljárásaiban mégiscsak saját szöveghagyományának értelem- és jelentésteremtő aspektusai érvényesülnek. A Nagy László-költészet olvasástörténetéből messze kiemelkednek a hangsúlyosan retorizált darabok interpretációi és méltatásai,

¹ Versről versre. Nagy László: Vértanú arabs kanca. A versről Lator Lászlóval Domokos Mátyás beszélget. (Elhangzott a Magyar Rádióban – Szerkesztő-rendező Lajta Kálmán). Jelenkor, 1981. 3. sz. 230.

melyeknek a recepció egyértelműbb etikai és morális jelentőséget tulajdonít. Az avantgárd eljárások már sokkal ingoványosabb területnek mondhatók, hiszen szokatlanul – az olvasástörténet nem kevés ideológiai töltöttsége számára legalábbis szokatlanul – nyitott világot hoznak létre, miközben a kilencvenes évek elejének „vitáiban” pont a zártság állt a Nagy Lászlóról folytatott diskurzus középpontjában, mind a pro mind a kontra oldalon. A nagy költészet jellemzői között a formai sokféleség, a nyelvi sokféleség is jogosan ott van. Ez a ciklus erre irányítja az olvasó figyelmét. Nem melleleg: az itt felbukkanó beszédmódhoz utóbb vissza is tér, és ez a határműfajiság jelentékeny darabok formakultúráját határozza majd meg.

A ciklus különlegessége, hogy miközben látványosan szövegegyüttesként tétéleződik, az olvasó emellé odaérti a kvázi-epikai egységet is – ám ezt az egymásra következő tételek egyszerre erősítik és cáfolják ezután. Olvasatomban arra teszek kísérletet, hogy feltárjam a ciklus középponti motívumait, megértsem az együttolevás lehetőségeit vagy lehetetlenségét, a kompozíció belső szervezőelveit. Ehhez az első, egyszersmind legismertebb szöveg szoros olvasatával kívánok rámutatni az alapvetésekre, majd a további tételek elemzésével egyszerre azokra a pontokra, amelyek erősítik és/vagy fellazítják a szoros szerveződést. Nem az a célom, hogy állítsam az egységet, és nem is az, hogy cáfoljam – bár kétségtelenül egységteremtő, egységre törekvő olvasási élményeimet szeretném rekonstruálni.

Ám mielőtt az első szöveg olvasásának nekivágnék, természetesen megállít a ciklus címe. A szözerkezet az Isten bárányát idézi, de a Jézust jámborságában megidéző jószág helyén Nagy László toposszá vált szimbóluma olvasódik, mindjárt többes számban, azt az ígérést hordozva, hogy a középpontba ugrasztja a tételekben, vagy nyíltan, vagy metaforikusan. A versciklusok címe másképp működik, mint a prózaszövegeké, de a versciklusok másképpen festenek már első ránézésre is, mint az itt következő írások. A lovat a transzcendenssel hozza összefüggésbe – de a szóösszetétel közelében, erőterében egy ismert, erőteljes és rendkívül trágár káromkodás is felidéződik. A Nagy László-i indulat sosem mondódik ki ilyen direkten – a kimondhatóság határa felé azonban jó irányban tájékozódik az olvasó. A cím ígérete mindannak a játékba hozására vonatkozik, amit a ló szimbolizál ebben a szövegvilágban, és azt a fizikain túli világgal kapcsolja össze – és egyben egységes olvasatra tesz javaslatot.

Az epikai mag az első, *Vértanú arabs kanca* című tételben a legerőteljesebb kontúrokkal megrajzolt a ciklus összes darabja közül: részeg kapások megölnek egy vemhes kancát, megnyúzzák, az elvetélt kicssikóval együtt, s az iszonyú kínzásnak a gyermek beszélő szemtanúja lesz. A kanca története és a beszélő története úgy íródik egymásra, hogy elmosódnak a határok a lóölés és a család történet emlékcserpei között. A beszélő öccsével várandós anya egyfelől, a kanca lemészárlásában résztvevő apa másfelől – és maga a csikó, ami hol a beszélő, hol a beszélő öccse, később egy másik vers beszélője bátyjának transzpozíciója lesz. A folyamatos átcsúszások, az állandóan lebegő belső fokalizáció, a nyelv nélküli térből felhangzó csikószólam expresszív és szürreális képekkel töltik fel a dikciót, és erőteljes lirizáltságot teremtenek az epizáló szűzsében.

Ágh István *Visszaálmódott emlék* című írásából tudható: „A valóság több irányból tart a vers felé, hogy a távoli alapélményből megteremtődjön. Vemhes szürke lovunkat kölcsönadta apánk, hogy fuvarozhassanak vele az egyik húsz kilométerre lévő vasútállomásra, a hatalmas tehertől megszakadt a kanca, elvetélt, belepusztult. Erre a gyászra gondol vissza korábban a *Kiscsikó-siratóban*” is és ez olvad össze egy másik emlékképpel ehelyütt: „Ami a versben félelmes máglya, az a valóságban csiklandó biztatás szokott lenni, hogy induljon el az egész napos állástól ideges ló. A szőlőmunkások nehéz dolga volt akkor a kora tavaszi kitakarás, a tőkék megszabadítása a fagytól védő földrétegtől. Apánk borral traktálta segítőt munká közben, melyet szokás szerint mulatozással fejeztek be. Előfordult a tűzgyújtás is a ló hasa alatt, hogy a csípéstől megijedjen, a pince zsúpjából szálakat húzkodtak, meggyújtották, vékonyánál ingerelték vele. A versben iszonyú állatkínzás lett belőle.”²

A ló motívuma az egyik legtöbbet tárgyalt, valósággal toposz erejű szimbólum a Nagy László-i versvilágban: a világ, a művészet, az én allegorizálódik benne, jelentésselítettségének különössége, hogy akár egyetlen szövegen belül, mint itt is látható lesz majd, összenyílnak a rétegek.³ A perspektívaváltás epikai eszköz, a beszélő személyének állandóan mozgó, a kancába, a csikóba, az eredetileg megszólaló fiúba való „áttöltődése” viszont a líra tartományában tartja a szöveget. Nem különben maga a mérsárlás a nyúzás képisége sem a történetelbeszélés ábrázoló logikáját követi, sokkal expresszív elmosódó, összemosódó képpalkotással, képtorzítással jellemezhető – nem is lehetne feltétlen felfejteni, inkább csak „átugrott”, szándékosan elmosott képnek tekinteni Ágh István idézett sorai nélkül.

A kanca megjelenése az első pillanattól a szakrálissal kapcsolódik össze. Feltartott nyakának fehérsége a tisztaság, a büntelenség és az egyenesség képzetét kelti. A beszélő ezért kapcsolja a Margit-kápolnához, de sejtetően a külsőből levezetett jellemem túl térbeli kapcsolat is van a ló és a kegyhely között – az előbbi a hegyoldalban áll, az utóbbi a bazalt-fokon. Rögtön az első mondatban látható a jelentés-átcsúsztatás első megoldása, mely eljárás az egész cikluson végigvonul: a „hegyoldalban” szó után következik a hegyoldalak gyakori jelzője, a „meredek”, ám itt nem a hegyet, hanem a ló tartását írja le vele a beszélő – de még inkább egyszerre mind a kettőt. A következő mondat már élesebb képcsúsztatással él: a pusztán csak érintkezéses kapcsolatban felmerülő kápolna belseje felnyílik, ahogy a rákövetkező mondatban meg a kanca „belseje” nyílik fel: a szentkép és a hideg lesz a magzat és az őt övező glória (ellentét?)párja. A ló mellé rendelődő szakralitás csak megemeli nem evilágiságát, nem a tájba valóságát, melyet a fajtája (arabs) is jelez. Mind a ló, mind a kápolna a magasban képződik meg, az úrral és a szentséggel való találkozás szimbolikus helyén: a lóhoz az arany tartozik, sörénye és

² ÁGH ISTVÁN: *Visszaálmódott emlék* In: ÁGH István, *Ahogy a vers mibennünk*, Budapest, Digitális Irodalmi Akadémia, PIM, 2011, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/AGH/agh00424/agh00449/agh00449.html> [letöltés: 2015.05.02.]

³ Csak felütésre: POMOGÁTS BÉLA: *Nagy László lovai: Egy motívum költészetében*. Tiszatáj, 1975. 7. sz. 62–67.; ÁGH ISTVÁN: *A ló és az angyal jegyében*. Forrás, 2001. 3. sz. 68–73.; JÓRY JUDIT: *Nagy László ajándékai*. Nevek, lovak, arcok, fejek, kezek... Lyukasóra, 2018. 5. sz. 6.

farka zászló – a kegyhelyen ezüst a szentkép rájája, míg a csikó „foglalata” ilyenformában még értékesebb. Ugyanakkor széttartónak is felfogható a két egymás mellé rendelt kép: a ló egyfelől az animális-pogány kultúrák „totemállata”, másfelől a fajtajelölés is kimozdítja a keresztény kultúrkörből – meg nem is. Ellentétessége és párhuzamossága magában is többes játéklehetőséget rejt.

A második szakasz szétzúzza az emelkedett képet. Bár nem rögtön, a szakasz baljóslatúsága finom képpel vezetődik fel, amelyben a természeti környezet maga is animalizálva jelenik meg (*elrejtözött a nyitnikék-madár*): a beszélő az egyik természeti képet a természet egy másik teremtményébe tölti át. A félmondatnyi finomságra kattogó és zörgő mássalhangzókkal jön a fordulat – alliteráló zárhangok sokasága töri meg akusztikailag is az idillt, éreztetve, ahogy a csöndes hegyi kép békéje szétfoszlik. A sötétség dominál, amelybe belerajzolódik a vörös, de nem elosztatva, inkább elmélyítve: kétféleképp is negatívan, előbb tűzként, utóbb vérként. A látomásosság itt felerősödik, amit a tematika is megtámaszt: a szakrális emelkedettség helyébe a profán, sőt blaszfemizáló részegség lép – ájtatosság, kenetlenség helyében idült mámor. A ló megölése feláldozásként értelmeződik: a tűzzel kapcsolódik össze. De a jelentéscsúsztatások szakadásokkal járnak: magát az áldozatot áttételes képekből érti meg az olvasó. Ló helyett kicsi hölgy, mészárlás helyett vallatás, a szalag kihúzása olvasódik, majd a részeg gajdolás. Ezzel jelennek meg immár kimondva is a hangok. A hegyi képhez a csönd tartozik és a fehér. A kapásokhoz a fekete, a sötétvörös. Azzal, ahogy rituális mészárlást követnek el maguk is megemelkednek: gótikabeli centuriók, áll a szövegben – egyszerre rómaiak, és egyszerre a barbárságba züllött középkor katonái. Ugyanakkor a nóták szövege meg a hétköznapiágukat hangsúlyozza a szakasz zárlatában. Túl van emelkedettségen és lealacsonyodáson, túl a gonoszságon: olyanok, mint mindenki más.

A harmadik részben jelenik meg a várandós anya és a beszélő fiú. Az anya testtartása és fehérsége a kancáét idézi az első szakaszból, neki is sörénye van és szeplői, és letről néznek fel a jelenet szereplői a bazalt-hegyre – miközben hideg van, mint a bazalt-fokon álló kápolnában –, az anya jegyeit a csillagok a mennybe emelik mégis. A szakasz utolsó sorában a csillagok közül kiválik egy és a lóvá változik. Vagyis a két jelenetsor szereplői érzékszervi kapcsolatba kerülnek egymással, megtörténik a fizikai „találkozás”, amely ekkorra motivikálissá is válik. Az anya animalizálódása különösképpen nem degradáló dehumanizációként értelmeződik, hanem éppenhogy szakralizációként. És ez lesz a figurateremtés eljárása a következőkben is mindvégig, mert minden körvonal elmosódott és bizonytalan: meddig ember és mikortól állat – a jelentésfelszabadítás egyik legérdekesebb játéka ez ebben a szövegkompozícióban. Pusztán a kapások maradnak „emberek”, miközben állatiasan jelennek meg és vadállatként viselkednek.

A negyedik szakasz a beszélő (át)változásainak a története. Előbb a felnőtté válásról szól, ami a másokért vállalt felelősség megértésével teljesedik be. Eldobott játékok, a már megszületett öcs ki/bevezetése a világba jelzik ezt a fordulatot. A szakasz végén viszont még egyszer átváltozik, üget, kutyák, rókák űzik, ijászok várnak rá. Tehát vagy űzött vad lesz, vagy harcba bocsátkozik valakik odalán, mind a két olvasat adott, és

nyilván a felnőtt lét kényszereit metaforizálhatja mind a két értelmezés. Az átváltozás két mintázata, a Kafka-féle és a Juhász Ferenc-féle, az ő átváltozásával válik teljessé – hiszen mindkét mintában a fiak változnak át. És tehát itt kettős változásról is szó van: előbb felnőtt, aztán ezzel egyszerre azonnal szerepekbe kényszerül bele.

A nyilak a következő szakasz elejére szintén „átváltoznak”, ezúttal pusztán csak azáltal, hogy a szóparadigma más jelentésegységét tételezi a továbbiakban – áttolódik a nyilazás nyilallássá, belsővé, lelkifurdalássá válik, amikor a beszélő hirtelen visszalép a két jelenettel korábbi képbe és időbe, ahol a részeg kapások az arabs kancát nyúzzák, és köztük ott van az apja is. Ekkorra a láng vöröse helyén a fekete marad, az is az arcukon. A szöveg legbrutálisabb képei ebbe a szakaszba kerülnek, bár a nyúzás során a lehúzott írha angyalszárnyakat – vagy táltos/pegazus-szárnyakat – intonál. Miközben a kapások fekete doktorok – ha már korábban a gótika rájuk húzta a középkort, itt nem lehet eltekinteni a pestisdoktoroktól. Valójában inkább ördögi figurák, ahogy megölik az angyalt, feláldozzák a táltost. Közöttük találja a beszélő a saját apját, igaz, látomászerűen, bizonytalan körvonalak között, de nagyon brutálisan: az elvetélt kiscsikót nyúzza, de a kiscsikó és az itt még meg nem született öcs képei egymásra íródnak. A fent és a lent, a magasság és a mélység dichotómiáját a kicsinység és a nagyság veszi át: kicsiny emberség, és éppenhogy óriási ördögi jellem belül. Kicsinél is kisebb a beszélő, ám mivel a lámpához hasonlítja magát, az erdőben, ahol különben hangsúlyosan kihunyt már a tűz, a fenti csillagokon kívül az egyetlen fényhez köthető motívummá válik: a remény hordozójává.

Ennek a szakasznak a zárlata különösen sűrű, valósággal képtobzódást hoz: az olvasó számára már éppen elég bombasztikus a találkozás az apával – és valóban, a család az előző két képben apa nélküli család –, már ott van a következő mondatban a jellemző Nagy László-i indulat, az apagyilkosság indulata. Az apa részt vesz a magzat megölésében, és feltételezhetően az anyáéban is. Most a fiú vágja a „kör beteljesítése” valósággal. A 2–3. szakasz lángoló szekere már az égen vágat, a föld és a pokol felé néz („fölfordult”). A csillagos ég tejútja tejpatakká változik, forrása az anyához vezet vissza, és az eltörölhetetlen, megválthatatlan bűn bizonyítéka lesz.

Az utolsó szakaszban az átváltozások beteljesednek. Egyrészt kimondódik a ló vértanúsága – de azt nem tudni, miért is az áldozat. A komor férfiak viszont, mint akik tudják a dolgukat, átveszik a helyét. A fiú, a beszélő is beáll közéjük – ő kapja meg a csikóbőrt, szinte a csikó bőrébe bújik, míg az apja a lószerszámot ölti magára. Bűntudat és némaság, amelyet felerősítenek a lószerszám csilingelő diribdarabjai. De ez a komor menet, amely a ló helyébe áll csendes vezeklésre, már csak ezüst, mint a templomi kép rámája, nem arany, mint amilyen a kanca volt – a keretben pedig fekete-kormos arcok. A fiú, a beszélő eggyé válik a gyilkosokkal, innentől „mi”-ként beszél a társairól. A vezeklőút pedig a végtelenségig tart, s bár fény vezet, de fagyott emberek lépkednek ennek a fénynek és a belső sötétségüknek a határán.

Áldozat, bűnbánás, átörökített szerep a zárlatban tétéleződő legfontosabb összetevői a ciklus legismertebb és legerősebb tételének. A továbbiakban az látható, ahogy

szétszóródnak a motívumok és a metaforák, de még egyszerűbben: a szavak, jelentéseik megfordulnak, kifordulnak, úgy dolgoznak a ciklus további tételeiben.

A második, *A város idézése* beszélője a mesékből lép elő, a meséket vetkezi le magáról a felütéskor. Igazából enteremtő aktusai kapcsolják össze az előző szöveg beszélőjével: felnőttége áldozattal jár együtt. Ugyan az első szakaszban még barmok gazdájának látszik, a másodikban a király vadászai már órá vadásznak, csak álmában, így aztán az olvasó elbizonytalanodik identitásában – ugyanis elejtett szarvast is lát, kívülről, de aztán őfelé hajlanak a részeg sebészek – visszaidézve az előző tétel „fekete doktorait”, vagyis a részeg kapásokat. Az előző versben az apa kapcsán előkerült a disznóölés – itt is a disznairól gondoskodnának ezek a sebészek. (Ágh István emlékezéséből tudható: a gyerekkori gerincvelő-gyulladásához kapcsolhatók e képek). Ennek a beszélőnek bátyja van, és vele, a bátytal érünk vissza a nyüzött lóhoz: ez nem kanca, itt a paripa szónak valószínűleg az eredeti jelentése értődik erősebben. Maga a fivér, mint akinek valamilyen eredendő bűne van, minden reggelre új bőrt növeszt a levedlett előző helyébe, mészárosnak mondja a beszélő, és összekapcsolja a „húshozó” munkáját a hegyekkel, a borral – az első szöveg helyszínével, ahol szőlőművelés folyik (a kapások a tőkék tövét bontották meg az első versben). A szöveg váratlan „akcióval” ér véget ér: az órák siettetésével. A művészet gyakran akarja megállítani az időt, vagy egyenesen visszaidézni a múltat, itt viszont a jövő felé siet a beszélő, miközben éppen a világ megvénülését érzékeli. Márpedig ebben az esetben csakis a pusztulást hozhatja a jövő, a siettetés pedig minél előbbre hozza értelemszerűen. Az előző darab a közösségvállalással ért véget – itt magányos a beszélő, de épp a végén válik többes számúvá újra.

A Ragyogtam én is immár két „mi”-vé váló beszélővel záró szöveg után T/1-ben kezdődik el. Egy lovascsapat tagja a beszélő – az előző szöveg beszélőjének pásztorbota volt, ennek a társai pásztormódra alszanak. A testvér-képzet is előjön, a társaival kapcsolatban, ráadásul vélt vagy valós ikerséggel. Az olvasó figyelme a lovakra irányul, elsősorban a beszélőére, a „térdig fehér lábú remekműre”, a homlokán a „lámpással”, ahol ez az utóbbi visszautal a korábbi lámpa-motívumokra. Ott is mindig fontos volt, hogy ez a lámpa kicsi. A ló képzete újra szakrális alakzatokkal érintkezik: oltárterítő, kápolna, még ha nemleges is; Margit helyett ezúttal egyenesen Mária a kapcsolati pont, a domináns szín pedig az ezüst: még mindig nem értük el a cikluskezdő képsorok „értékét” talán. Ezúttal egy éjszakai jelenetről van szó, mely álomlátással nyílik fel és tágul ki. A rövid, megszakított álom ezúttal csakis arra való, hogy elfeledje „valakinek” a „mi”-be való érkezését, a hozzájuk csapódását. A fekete összefüggéseiben tételeződik a jelenléte, de egyáltalán a léte is, mikor hirtelen a csapatra támadva lovakat öl, a beszélőét pedig elragadja, és azon valahová a világba vagy a városba vágatson – „a többiről, *úgyahogy*, tudtok ti is” mondja erről a beszélő, ahol feltétlen fel kell figyelünk a T/2. névmására, a közösségképzés másik oldalán „maradtakra”, majd a szöveg zárlatában a beszélő létezését a kimondással, másféleképp a költői szólással összekapcsoló deklamációra. A ciklusban az első önreflexív utalás ez, hogy a következő darabnak már a címében is ott szerepeljen a művész megnevezésének egy ironikus variációja. Innentől kezdve a költő

önidentifikáló gesztusai nemcsak nyomon követhetők lesznek a továbbiakban, hanem vissza is olvashatók a ciklus korábbi darabjaira is.

Az *Artista, havazó tartományban. Emlék*-ben azonban a „bűvész”, mert arról lesz szó, kívülről láttatódik. Ágh István írásaiból tudjuk, hogy a ciklus egészét emlékek szövik át, tematizálódni itt fog azonban mindez először. Gyerekszem látja kívülről az artistát és a segédjét, egy várandós asszonyt. Az asszony a kardok ravatalán olybá tetszik, mint egy áldozat. Később a férje, az artista fogja be magát, ló helyett, szekerek, guruló házuk elé. Egyszerre erőteljes üzenet ez a művészet mesterségszerűségéről, ugyanakkor küldetésességéről is. Ebben a tételben, fontos figyelni rá: ló, valóságos ló nincsen, az ember húzza az állat terhét, az ember játssza el a ló szerepét, méghozzá a mutatványos, a bűvész-művész.

Az *Álmaim, verő-erekkel* esetében már a címe kapcsán kimondható: a ciklus fő motívumai körbe-körbejárnak a szövegdarabok között, s hol ez, hol az ugrik ki fő motívumnak a tételekben. Itt most nyilván az álmok, de önidézetként a cím másik fele, természetesen a *Ki viszi át*-ból, az életmű teljesebb kontextusát még jobban megerősíti. A művészet immár kimondottan megjelenik az első szakasz lajstromozó felsorolásában: „Testvéreim ők: szobrászok, festők, muzsikosok” – ugyanakkor mindjárt a tétlenség kategóriájához kapcsolja a beszélő a „testvéreit”, mely testvériség itt érezhetően szimbolikus, semmint valós. Hamlet figurájának beemelése a reflektált irodalmiságot hozza magával a ciklus terébe – ha a cím nem hozta volna már be. A hegy korábbi képzetei után most egy idillikus völgy képeire rajzolódik az otthon – Árkádia vagy Tempevölgy? Az idill egyáltalán nem eszményi-szakraális képekkel rajzolódik, az otthonos-profán jókedv terepe e táj: „egyszerűen lesiklunk seggen, de olyan komolysággal, mintha ez volna a dolgunk”. A tétel középpontjában a látás áll. Ugyan, szemben a ciklusnyitó tétel magasba helyezett képeivel, itt hangsúlyozottan „lentől” indul a beszéd, de a harmadik szakaszban a szó szoros értelmében vett magasba emelkedés tematizálódik, ezáltal felülnézetivé válik a látvány, megidézve a látnok-költő klasszikusnak tételezhető pozícióját. Ami viszont ki is „kezdődik”, éppen a József Attila-i törvény és szabadság kettősége találkozásakor. A törvényről való tudás megfosztja az embert, aki itt most reflektáltan művész, a látás szabadságától, ezáltal a kifejezés szabadságától.

A ciklus motívumai ezután egybezuhanak a tételben: előbb a szülés, aztán a ház és a templom, majd jön a vértanú, aki ezúttal „csákós katonaarc”-ból néz ki, akit fejbe löttek, így homloka közepén neki is lámpás gyúlt. Végül a megfeszítettetés a beszélőre vár, annak pedig az anyja a tanúja. Az arabs kancát lánggal pusztították el – lángon pirított lárvák kelnek életre, de ugyanakkor kis halálok lesznek egyszerre mindannyian. Végül a beszélő önáldozatának leszünk a tanúi, ez azonban nem megfeszítés, hanem ön maga széttépeése – a végső istentagadás pedig a megszabadítás reményéről mond le. Ekkorra a ciklus első darabjának lóáldozata helyébe már az ember lép, hiszen a ló ténylegesen itt sem jelenik meg.

A cikluszáró *Ereklye* is a látással kezdődik. A címbe emelt szimbólum a ménzabola lesz, egyszerre valós és képletes értelemben is. A lószerszám hangja, funkciója végig

visszhangzik az egész, rövid szövegen, folyamatos áthallásokat és csúsztatásokat teremtve. A lóáldozat ebben a zárótételben egy fekete mén lesz, melyet a hó változtat ugyan fehérre, de akkor átlépi a dikció a valós és az álom határát, és a közös szökés után a mén új lóhadak apjává válik a háború által felfalt lovak helyébe – majd végül mégis halott lóról beszél az utolsó szakasz, de az már nem derül ki, beteljesedett az áldozati szerep, vagy későbbi „természetes” elmúlásról van szó.

Az utolsó, nagy erejű látomásos kép a Duna jege alól előrobbanó felszalagozott ménről már a mitológia pegazusává, vagy épp a magyar mesevilág táltosává változtatja az állatot – és visszacsatol a ciklus első szövegének nyúzás-képeihez, ahogy szárnyakat fejtettek a részeg kapások az apával együtt. A szárny a helyére kerül, vagy még a helyén van: vágta és repülés egybeolvad, mint ahogy álom és ébrenlét, ahova a szöveg végül visszaér, hogy keretes szerkezetüként azzal érjen véget, amivel elkezdődött.

A hat tétel olvasatomban Nagy László komor, sötét kompozíciói között helyezhető el, erejüket ezúttal nem a kirobbanóan feszes dalforma ritmikus-rímes megoldásai hordozzák – éppenhogy a másik oldalról, a finom elbizonytalanítások, a látványos asszociatív átcsúszások, a szürreális-expresszív képi világnak is az érzékelhető határára való elhelyezése teremti meg. Baljóslatú sejtelmesség árad ezekből a darabokból: álom, emlékezet, látomás, szorongások egymásba folyó, egymásba olvadó nagyon is érzi ki élményeit írja meg benne – mégis sokkal inkább intellektuális hatásúak, mint a bombasztikus zeneiséggel lüktető, már-már dübbenő darabok. Egységüket különös, mindentől elkülönülő beszédmódjuk teremti meg, mely nem csak szövegképbeli, hanem nyelvi és motivikális. Az utóbbi nem meglepő.

A ciklus motívumaival és metaforahálójával a korpusz egészének szimbólumrendszerét viszi tovább. Támaszkodnak egymásra az egyes tételek, ugyanakkor játékba hívják az életmű más darabjait is. Fontos fejlemény, hogy a forma végül is nem marad zárvány az életműben. Felnyitja a Nagy László-i versvilágot a szabadvers alkalmazása felé a továbbiakban. Ha csak és kimondottan a szövegképet tekintem az új nyelv kritériumának, akkor is idekerülnek az életmű olyan megkerülhetetlen darabjai, mint az *Aki szerelmes lett a halálba: Búcsú Szilágyi Domokostól*, a *Magtalanok Jézuskája* és a *Jönnek a harangok értem*, vagy olyan kisebb darabok, mint az *Üzenet X-nek* a fonák napfogyatkozásról, az *Apánk a másvilágról*, az *Éljenek a fák!*, és az *Elvarázsolt kastély* mind a három szövege. A ló mellé a remény, mint a születés, és a művészet, mint az élet csodájának őrzője és továbbadója jelentések társíthatók a legegértelműbben.

Termékeny egymásra találás ez tehát – de epikai alakzatként a századelő impresszionista prózája mintájára építkező expresszionista látomásokat görgető szövegek ezek inkább. Igazából a prózaként való olvasásnak ellenállnak – mint ahogy a szecessziós/impresszionista próza egy része is ellenáll annak. A produkcióesztétikai szempontok pedig természetesen képesek felülírni az olvasó vágyait és stratégiáit. Mindenesetre beszédes „sokforrúságról” ad bizonylatot a forma: íme a magyar népi expresszionizmus, ahogyan az urbánus modernségre jellemző impresszionista prózát olvassa szét avantgárd szabadverssé.

BABOSI LÁSZLÓ

A „gyémánt-arcú kőszáli lélek”

Nagy László – Ratkó József világában

In memoriam Görömbei András
(1945–2013)

A személyes kapcsolat

Ratkó József (1936–1989) írásaiban, nyilatkozataiban gyakran vallotta meg, hogy szellemi apja József Attila, akitől „a magyar versbeszédet” tanulta, a kortárs költők közül pedig Illyés Gyula mellett leginkább Juhász Ferenc és Nagy László tett rá sokrétűen erős, ösztönző hatást. Már nyíregyházi gimnazistaként olvasta a korabeli kortárs magyar irodalmat, a fontos folyóiratokat (*Irodalmi Újság*, *Új Hang*, *Tiszatáj*, *Alföld*), könyveket. Kuczka Péter „rossz”, de a valóságot bemutató *Nyírségi naplója*, Benjámín László Darvas József minisztert „megcsipkedő” epigrammái, és a korszak nyelvi-poétikai „atomrobbanását”¹ okozó Juhász Ferenc Dózsa „éposza”, a *Tétközlő ország*, Nagy László versei – *Gyöngyszoknya*, *Havon delelő szívárvány*, *Rege a tüzről és jácintról* –, valamint Csoóri Sándor „felröppenő madara” nyugtalanította.² Ratkó pályakezdő költőként irodalmi kapcsolataiban igen szerencsés volt, a helyi költők-irodalmárok mellett már ekkor személyes kapcsolatot ápolt Fábíán Zoltánnal, Csoóri Sándorral, ismerte Szabó Pált, Czine Mihályt, Illyésnek levélben küldte el verseit, aki válaszában életre szólóan biztatta: „érdemes magasra törnie”.

Szegedi egyetemistaként – feltehetően – a gyerekkori és háborús traumák, valamint az oroszok által tankokkal eltiport forradalmunk utóélményeként Ratkón 1957-ben pszichés betegség tört ki. Ennek következményeként 1958-ban bekerült a budapesti hárshegyi szanatóriumba, ahol megismerkedett a szintén ott kezelt Sánta Ferenc íróval. Hamar barátságot kötöttek, Ratkó néha József Attila, néha saját verseit mondta a kiváló novellistának, aki nagyon lelkesedett a költeményeiért. Sántát a művészvilágból írók, költők, színészek látogatták meg, akiknek bemutatta fiatal, tehetséges pályatársát. Ratkó így ismerkedett meg Nagy Lászlóval és feleségével, a szintén nagyszerű lírikussal, Szécsi Margittal, Juhász Ferencsel, Töröcsik Marival, Horváth Terivel.³

¹ Csoóri Sándor kifejezése.

² RATKÓ JÓZSEF: A hűség költője. Szovjet Irodalom, 1980. 6. sz. 103.

³ Ratkó József önéletrajzi vallomása. 1987. május 25. Debrecen. Irodalmi Múzeum. Nyitott műhely sorozat. In: Debreceni Városi Könyvtár. Helytörténeti Fotótár. Hangtár. 319/c.

Az egyetemet Ratkónak 1959 elején el kellett hagynia, egy ideig Battonyán dolgozott, majd családjával együtt Budapesten próbált gyökeret eresztetni. Lakásuk nem volt, ezért néhány hónapig baráti szívésségből Sánta Ferenc fogadta be otthonába őket, és elvitte a költőt abba a baráti-szellemi körbe, amelybe „majdnem holtáig tartozott – vezérként is – Nagy László”. Juhász Ferenc, Váci Mihály, Czine Mihály és mások is igen szorosban beletartoztak ebbe a társaságba. „Szinte hetenként összejöttek.” „Nyolcan-tizen lógtunk esténként a Móricz Zsigmond körtéri” móri borozónál, „én a lelenc és a kezdő költő igen nagy áhítattal és alázattal hallgattam őket”⁴ – vallotta Ratkó.

1960-ban a költő visszakerült Szabolcs-Szatmár megyébe, Berkeszen kapott nevelői majd tanári állást és lakást. Ebben az évben Margit húgának karácsonyi ajándékként megvásárolta Nagy László 1957-ben kiadott *Deres majális* című gyűjteményes könyvét, amit így ajánlott olvasásra: „a XX. század új, türelmes humánusának, emberségének tanulmányozása végett”. 1961-ben pedig ezt írta egyik levelében mentorának, atyai jó barátjának, Kiss Tamás debreceni költőnek: „Úgy látom – lehet, hogy nincs így –, nálunk nem ismerik el a művészetet. Nem rólam van szó. Nagy Lászlóról, Sánta Ferencről, Juhász Ferencről. Himmi-hummi poetacciok, Fodor Józsefek adják-veszik a szót. Valamiféle büszkeséggel védekezem rossz verseik ellen”.⁵ Ebből a két idézetből is pontosan kiderül, hogy Ratkó kiket tartott már ekkor a számára legfontosabb, mértékadó alkotóknak a kortárs magyar irodalomban, s milyen jelentősnek értékeli Nagy László költészetét.

A tanárkodás, majd egy évi újságíróskodás után Ratkó 1964 őszén a nagykállói járási könyvtár igazgatója lett, családjával átköltözött a Nyíregyházától 14 km-re fekvő településre, s itt dolgozott élete végéig. A könyvtári munkája mellett igen aktív társadalmi életet élt, sokat tett a járás és a megye kulturális életének fejlesztése érdekében.

A költő az országon belül mozgékony ember volt, rendszeresen utazott író-olvasó találkozókra, Budapestre hivatalos vagy irodalmi ügyekben, ilyenkor meglátogatta barátait, ismerőseit, beugrott szerkesztőségekbe és a kiadójához. A közös barátok révén – Sánta Ferenc, Czine Mihály, Kiss Ferenc, Kósa Ferenc, Kormos István – is Nagy László baráti körébe tartozott, bár a nagy távolság miatt ekkor már nem találkozhattak sűrűn.

Czine Mihály szervezésében Nagy László az 1960-as években többször járt „napkeleti” utazáson Szabolcs-Szatmár megyében, egy dedikációja szerint 1966-ban Nagy-kállóban is,⁶ de nincs arról adat, hogy ezeken a találkozókon Ratkó részt vett volna.⁷

⁴ Uo.

⁵ Ratkó József levele Kiss Tamáshoz. Berkesz, 1961. február 16. In: BABOSI LÁSZLÓ: „Tamás bácsival gyakran találkoztam...”. Ratkó József és Kiss Tamás kapcsolatáról – levélváltásaik tükrében. Debreceni Disputa, 5. évf. 2007. 11–12. sz. 27.

⁶ A szenvedélyes könyvgyűjtőként komoly magánkönyvtárral rendelkező Bódor Sándor nagykállói magyar-történelem szakos gimnáziumi tanár hagyatékában Nagy Lászlótól megmaradt *A tűzér és a rozs*, *A vasárnap gyönyöre* és a *Himnusz minden időben* dedikált példánya. Utóbbit 1966. április 16-án dedikálta a költő Nagy-kállóban. Lásd Ratkó József Város Könyvtár. Nagy-kálló. Dr. Bódor Sándor Gyűjtemény.

⁷ GÁLL BÉLA: Költőnk és kora. Kelet-Magyarország, 22. évf. 1962. márc. 13. 60. sz. [5.]; Az Őszi Megyei Könyv-

Viszont ott volt 1975. május 30-án Budapesten a Fészek Művészklubban, ahol forró hangulatban Nagy László ötvenedik születésnapját ünnepelték szerzői est keretében.⁸ „Latinovits szavalt, / szava, mint rőzseláng, / verset és szőlővesszőt / hozott a költő fiának. // Látom, ahogy / az est után / Nagy László és Ratkó Jóska / közös taxiba száll. / Harminc év múltán / intek utánuk. / Kezem meglőtt madár.” – örökítette meg az estet Pintér Lajos *Három miniatűr – Mozdulat* című versében.

A következő évben többször találkozott és váltott üzenetet Ratkó és Nagy László, mert kirobbant az úgynevezett Béres-ügy. Ebben Ratkó, Nagy László, Kósa Ferenc, Sánta Ferenc, Balczó András, Csoóri Sándor és mások azért léptek fel a hatalommal, az egészségügyi kormányzattal szemben, hogy a dr. Béres József kisvárdai agrobiológus által megalkotott immunerősítő szer, a Béres-csepp mindenki számára legálisan és könnyen megvásárolható legyen, valamint Béres Józsefet ne akadályozzák kutatói munkájában, ne lehetetlenítsék el. Ratkónak „erős kapcsolatai voltak, nem kis része volt abban, hogy a cseppek ügye olyan pártfogókra talált a hetvenes évek közepén, mint Pozsgay Imre, Kósa Ferenc, Nagy László”⁹ – nyilatkozta később Béres József. Ratkó volt az, aki felhívta Kósa, Nagy László, Illyés Gyula és mások figyelmét a Béres-ügyre. Nagy László, mivel Ratkóhoz hasonlóan nagyon fontosnak tartotta, 1976 végén cikket írt Béresről *Megszületett. Karácsonyi híradás egy nagy ígéretű gyógyszerről*¹⁰ címmel, amit az *Élet és Irodalom* karácsonyi számában szeretett volna közölni (a költő ennél a hetilapnál dolgozott képszerkesztőként), illetve interjút készített Kósával dokumentumfilmjéről. Az írásai csak tíz évvel később jelenhettek meg, de ezt akkor még Nagy László nem tudhatta. Nagy László – Görömbei András által közreadott – naplójában a Béres-ügy kapcsán Ratkó neve többször felbukkan, érdemes idézni ezeket:

1976. december 13. – „Öcsi [Kósa Ferenc] vágja a [Béresről készített] filmet a [film] gyárban. Ratkó is vele van.”¹¹

1977. január 28. – „[...] Nyugati pályaudvar étterme. Ratkóval beszélünk.”¹²

1977. február 1. – „Ratkónak, [Szécsi] M[argit].-nak levelet írtam”.¹³ Nagy László levele Ratkó hagyatékában megmaradt:

hetek. Kelet-Magyarország, 24. évf. 1964. okt. 17. 244. sz. [6.]; CZINE MIHÁLY: „Égi s földi virágzás tükre...”. Emlékek Nagy Lászlóról Czine Mihály. Tiszatáj, 32. évf. 1978. 4. sz. 44–51.; VÉGH ANTAL: Nagy László In: V. A.: Móricz Zsigmond szekerén. Budapest, 1992. Zrínyi Kiadó, 195–[200.] Nagy László *Irtások ki a délibábot* és a *Háromkinályok fakírral* című verseinek ezek az utak adták az ihletet.

⁸ Az estet Fodor András szerkesztette és Csoóri Sándor vezette be. Közreműködő színművészek: Avar István, Csernus Mariann, Cs. Németh Lajos, Káldi Nóra, Latinovits Zoltán, Tímár Béla, zenészek: Bán Melitta zongoraművész, Sebő együttes.

⁹ NAGY N. PÉTER: A mese nyolcvanadik évében. Hogyan csinált Béres József cseppekből milliárdokat? Népszabadság, 58. évf. 2000. febr. 5. 30. sz. 26.

¹⁰ NAGY LÁSZLÓ: Megszületett. Híradás egy ígéretes hatású szeréről. Filmvilág, 30. évf. 1987. 3. sz. [35.] [NAGY, 1987.]

¹¹ NAGY LÁSZLÓ: Krónika-töredék. Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig. Sajtó alá rend. Görömbei András. Budapest, 1994. Helikon Kiadó, 335. [NAGY, 1994.]

¹² NAGY, 1994, 360.

¹³ NAGY, 1994, 362.

Kedves Jóska!

Küldöm az interjúhoz¹⁴ kapcsolt, illetve fölébe helyezett megjegyzéseket. Azt gondolom, ezt kérted, – de ha félreértettem volna, magát az interjút elküldöm, amit most gépeltetek. – A közlemény ma látom, megjelent.¹⁵ Este, tegnap, P[ozsgay].-val beszélünk. Sok mindent mondott, pozitív dolgokat. Ezeket most idő híján nem közlöm, csak annyit, hogy 5 millió forintot szavaztak meg a kísérlet folytatására, az ügy egyéb támogatására. Nehéz napokat éltünk át tegnap estig. A kormányzatban még tegnap is vészesen marakodtak.

[1977. febr. 1.] Kedd

Szeretettel üdvözöl
Nagy László

1977. február 20. – „Kósához 1-kor ébredve. Már ott van Béres, Dévényi dr., Ratkó J. Sok jó hír, Béres olyan nyugodt, mint egy delelő bárány. Felül sok mindennek. 4-kor Déryék, Illyésék jönnek.”¹⁶

1977. július 1. – „Ratkó telefonál. Itt vannak a Hungáriában Béressel, autójuk elromlott, hoztak tisztafát.¹⁷ [...] Ratkó kicsit spicces és kedves. Elmondják: hogyan áll az ügy. A debreceni professzort megfenyegették az eg. min.-ből,¹⁸ ne foglalkozzon a gyógyszerrel stb. A Chinoin gyártotta szer nem azonos az eredetivel (színképelemzés). [Béres] Jóskáról szeretnék bebizonyítani, hogy bolond.”¹⁹

Egy III/III-as besúgói jelentésből tudjuk, hogy Ratkó és Nagy László azt is tervezte, közös könyvet írnak a Béres-ügyről, de ez nem valósult, valósulhatott meg. Ratkó és a Béres-ügy történetét, számos Nagy László-utalással, részletesen megírtam a *Költő a diktatúrában – Ratkó József pályaképe* című könyvemben. Ennek a „küzdelemnek” a végeredményeként 1979-től a gyógynövényeket áruló Herbária szaküzleteiben megvásárolható lett a Béres-csepp, de nem lehetett teljesen szabadon írni róla. Csak 1986-ban, a csernobili atomkatasztrófa után tört meg a jég, Kósa Ferenc Béresről forgatott *Az utolsó szó jogán* című dokumentumfilmjét is csak elkészülte után tíz év késéssel, 1987-ben mutathatták be.

Ezt már Nagy László nem érthette meg, mert 1978. január 30-án reggel országos megdöbbenést és gyászt keltve ötvenharmadik éves korában otthonában szívinfarktusban hirtelen elhunyt. „Halála váratlanul érte az országot, a nemzetet, ízlésirányoktól függetlenül együtt gyászolta az egész magyar irodalom”,²⁰ az ország határain belül és kívül egyaránt. Érdemes felidézni Kósa Ferenc és Ratkó telefonbeszélgetését Nagy László

¹⁴ NAGY, 1987.

¹⁵ Az Egészségügyi Minisztérium közleménye. Népszava, 105. évf. 1977. febr. 1. 26. sz. 5.

¹⁶ NAGY, 1994, 370–371.

¹⁷ 1977. július 4. „Várom Balczót, hozza a tisztafákat (Ratkó adta), de még nem telefonál”. Lásd NAGY, 1994, 421.

¹⁸ Egészségügyi Minisztérium

¹⁹ NAGY, 1994, 420.

²⁰ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Nagy László. 2. kiad. Debrecen, 2005. Egyetemi Kiadó, 598. [GÖRÖMBEI, 2005.]

halála napjának éjszakájáról, mert nagyon érzéketlenül fejezi ki lelkiállapotukat, s azt, hogy Ratkó miként látta, értékelte a költő személyét, munkásságát: „Ratkó Jóska hív Nagyállóból. – Nem tudok aludni... – Én se... Hosszan hallgatjuk egymás csöndjét. Jóska pogány szigorúsággal ennyit mond: – Meghalt az Isten. Megint hallgatunk kiszáradt torokkal.”²¹

Nagy László temetésén

Jobbról balra: Sütő András, Kiss Ferenc, Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Tornai József, Ratkó József, Czine Mihály, Szécsi Margit, Nagy András

Nagy Lászlót 1978. február 6-án temették el a Farkasréti temetőben, koporsójánál a fénykép tanúsága szerint Czine Mihály, Ratkó József, Tornai József, Kósa Ferenc, Csoóri Sándor, Kiss Ferenc, Sütő András állt díszőrséget.²² „A hantolás befejeztével a gyászoló tömeg elénekelte a *Himnusz*t. A hivatalosság ezt akkor nacionalista tüntetésként értelmezte.”²³

Néhány hónappal később Ratkó így nyilatkozott: „Nagy László halála után különösen megcsendesedtem. Iszonyú veszteségünk, hogy elment. Az volt Latinovits Zoltán távozása is. Hozzáfogok megfogalmazni sorsukat, de néhány sornál tovább nem jutottam. Nem megy. Naponta próbálok róluk beszélni. Nagy Lászlóval álmodom és sírok. Álmomban is tudom, hogy meghalt. Az a riasztó, hogy egyre-másra mennek el a legjobb emberek, s a helyükre nincs még önjelölt se. Váci Mihály, Simon István, Szabó István, Latinovits Zoltán, Kormos István, Nagy László. Kié lesz a végezetlen munka?”²⁴ 1986-ban azt vallotta, hogy „nagyon nehéz” hallgatnia Nagy László hanglemezen megőrződött²⁵ „élő hangját, mert Illyés Gyula, Kamondy László, Szabó István, Latinovits Zoltán, Pilinszky János mellett és kicsi fiam mellett őt sorolom halottaim közé, halottaim élére.”²⁶

Ratkót a Nagy László halála okozta mély megrendülés a költő emlékét megőrző, munkásságát értelmező versekre, prózai művekre inspirálta. A cím nélküli, életében nyomtatásban nem publikált *Embermagasban...* sorkezdetű versében roppant talá-

²¹ KÓSA FERENC: „A szavak elmenekültek tőlem”. *Tiszatáj*, 32. évf. 1978. 4. sz. 42.

²² KISS FERENC: ... elég, eltemetjük magunk! *Napló Nagy László haláláról*. Kortárs, 37. évf. 1993. 6. sz. 17., 19.

²³ VASY GÉZA: Nagy László. Budapest, 2015. Nap Kiadó, 26. [VASY, 2015.]

²⁴ V. L. M. [VARGA LAJOS MÁRTON]: Két út van előttem. *Népszava*, 106. évf. 1978. aug. 19. 195. sz. 7.

²⁵ 1985-ben adták ki három „bakelit” lemezen *Ki viszi át a szerelmet* címmel Nagy László verseit a költő előadásában, valamint a Kormos István által készített interjú hanganyagát (Hungaroton – KR 1069–71).

²⁶ RATKÓ JÓZSEF: Aki kibírta a halált is. Emlékezés Nagy Lászlóra. In. Ratkó József *Összes Művei*. III. Próza. Szerk. jegyz. Babosi László, szöveg. gond. Ratkó Lujza. Nagyálló – Budapest, 2014, Kairosz Kiadó, 151. [RATKÓ, 2014.]

lón „gyémánt-arcú, kőszáli lélek”-ként jellemezte és mítoszi magasságokba emelte barátját. A gyémánt „ritkasága, kivételes keménysége és tüzes fénye miatt a legértékesebb drágakő”, „a fény, az élet, a tartósság, a romolhatatlanság, az őszinteség és az ártatlanság”²⁷ szimbóluma. A „kőszáli” jelző a kőszáli sas képzetét kelti, a madarak királyát, „az ég, a Nap, az isteni uralom” jelképét.²⁸ Ezekkel a szókapcsolatokkal Ratkó kiválóan jellemezte Nagy László emberi nagyságát, életművének minőségét, jellegét, egyediségét. Később, ha beszélt vagy írt róla, mintegy *epitheton ornans*ként a „gyémánt-arcú” minőségjelzőt mindig, a „kőszáli lélek” metaforát gyakran hozzátette a nevéhez.²⁹

Nagy László életműve Ratkó József értelmezésében

Ratkó Nagy László életművét – akárcsak Adyét, József Attiláét, Illyés Gyuláét, Juhász Ferencét és számos jelentős költőnkét – nagyon alaposan, összefüggéseiben ismerte, igen sok versét kívülről tudta. Természetesen nem irodalomtörténészként, értelmezői iskolák által megfogalmazott előfeltevések és hermeneutika kívánalmai szerint olvasta a műveket, hanem érzékeny, a verseket mélyen átélő gondolkodó művészként, aki saját eszményeit, „mániáit” (is) kereste az alkotásokban, és amikor róla beszélt: részben magáról szólt, önmaga helyét is pozícionálja. Körülbelül az 1970-es évek közepétől Nagy Lászlót az 1945 utáni magyar líra legjelentősebb, Ady Endréhez és József Attilához mérhető alakjának tekintette, aki „nem csak költőnek”, hanem – Bartókhoz hasonlóan – „*homo eticus*nak is zseni volt. Azaz: költészetében esztétika és etika elválaszthatatlan egymástól.” Nagy László életművét az úgynevezett irodalmi bartóki modell magasrendű megvalósulásának tartotta, az egyetemes és a magyar szerves szintézisének, amely – Magyar József nyírbátori költő gondolatát elfogadva – egy sajátságos időtlen „törvénykönyvként” is értelmezhető.³⁰ Benne nemcsak esztétikai szépségek fogalmazódtak meg, hanem az igazság, a lét általános kimondása, „törvények”, „intelmek” és szentenciák is. Emberi „példát nyújt arra, hogyan kell, hogyan lehet, hogyan szabad élni ebben a veszélyidőben, [...] idézve ebből a törvénykönyvből órá az a legértékesebb, amit *Bartókról* írt: »Ünnep nem elég, hogy megtartsa őt, / az irgalmatlan, tiszta szeretőt – / úgy szeresd: magadat el ne vétsd.«³¹ – vélekedett Ratkó. Ilyennek

²⁷ Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Szerk. Pál József, Újvári Edit. Budapest, 2001. Balassi Kiadó, 169.

²⁸ I. m., 403.

²⁹ Zbigniew Herbert lengyel költő *In memoriam Nagy László* című versében a költőt „márványarcúnak” nevezte (Körner Gábor fordításában). Lásd HERBERT, Zbigniew: Fortinbras gyászéneke. Válogatott versek. Vál., utószó: Körner Gábor. Pozsony, 2009. Kalligram, 274. Illyés Gyula emlékversében „szép szobor-arc”-ról beszélt emlékversében (*Ami majd vigaszt ad. Nagy László temetésekor*).

³⁰ Erről lásd MAGYAR JÓZSEF: *Nagy László törvénykönyve* című rövid írását [Tanítani, 1978. febr. 1. sz. 1.], ennek részletesen kidolgozott változata először a *Hangsúlyban* hangzott el, majd nyomtatásban a *Napjainkban* látott napvilágot [MAGYAR JÓZSEF: Nagy László törvénykönyve. Napjaink, 27. évf. 1988. 2. sz. 7–10.].

³¹ RATKÓ JÓZSEF: Aki kibírta a halált is. Emlékezés Nagy Lászlóra. In: RATKÓ, 2014, 151–152.

látta még Homérosz, valamint Li Taj-Po költészetét is.³² Nagy László „nagyszavú ember, csoda- és törvénytevő; szavakból rakott Déva-várat egymaga, ronthatatlant. Írta a kint az országos panaszkönyvbe. Művelte a csodát, nem magyarázta.”³³ „Nagy László tény, mint egy forradalom. Letagadhatatlan és kitagadhatatlan az Időből.” Életműve tiltakozás minden „Romlás és romboltatás ellen, minden visszavonó erő ellen.”³⁴ „Holtában is hazánkba mormol aggodalma.” – vetette papírra Ratkó 1985-ben, a költő „sírjelének” avatásakor. Korszerűségét „stílusában” és „mondandójának” a jelenkor problémáival való „szinkronitásában” látta.³⁵

Ratkó szerint Nagy László azon új mítoszteremtők sorába tartozott, akik a keresztény alapjaiban megrendült nyugati világrendnek új világgépet adnak, akik az Istentől elforduló, transzcendens kapcsolatokat elvesztő, de gyökerében mégis *religiosus* modern ember számára utat mutatnak. „A XX. század egy több ezeréves halál-mítoszt, a vallását kérdőjelezte meg a maga anyagközpontú gondolkozásával – hullatván ezzel a halandót örökös semmibe, keserves munkára sarkallva a költői képzeletet: új halál-mítoszt kidolgozandó. Nagy László, Juhász Ferenc s mások igyekezete mutatja, mennyire sürgős és odázhatatlan ez a munka.”³⁶ Nagy László „egyik legismertebb, emblémaérvényű”³⁷ versét, a *Himnusz minden időbent* is „új mítosz”-nak tartja.

Egy fiatal lírikus – írta Ratkó – a „gyémánt-arcú” Nagy Lászlótól „mindent eltanulhat, megtanulhat, ami nélkülözhetetlen a költészetben is: a tisztaságot, ragyogását a szónak és a léleknek. Megtanulhatja azt is, amit sejt már: különös szolgálat a költészet – főadata az érték-teremtés. Vagy legalább – az értékörzés.”³⁸ Nagy Lászlótól a „hűség”, a „hűségelv” is megtanulható. „Nehogy elmúljon hit s harag, / kínzókamráid, világ, vállalom.” – citálta erre az *Arcomról minden csillagot* című versét. A költőt nem gátolta a Kádár-korszakra jellemző öncenzúra „hiszen az író a valóság lökdösi, hogy az abból kikövetkeztetett igazságot kimondja. Hogy ez a hatalomnak tetszik vagy nem tetszik, ez a hatalom lelkiismeretére tartozik.”³⁹ Nagy László képessége, hogy „körülöleli egy szóval az igazságot”.⁴⁰ A *Vig esztendőkre szomjas* című verséből Ratkó gyakran idézte az alábbi sort: „Hamis írást kik tettek, betűik férgék lettek.” Úgy vélte, aki nem ismeri fel ennek a gondolatnak igazságát, és „nem tart attól, hogy rá is érvényes lehet, abból nem lehet jó költő.”⁴¹ Nagy László élete és életműve azt példázza, hogy „nagy költő, nagy művész csak abból az alkotóból lehet, aki tisztán él, akit »a hó a hó az erkölcsi erózió« nem kezd ki.”⁴²

³² RATKÓ JÓZSEF: III. levél Szentmihályi Szabó Péternek. In: RATKÓ, 2014, 259.

³³ RATKÓ JÓZSEF: [„Mennydörgő napfény-ruhában”...] Nagy Lászlóról. In: RATKÓ, 2014, 150.

³⁴ Fogalmazvány Nagy Lászlóról. 1985. In: Ratkó-hagyaték.

³⁵ Ratkó-hagyaték.

³⁶ RATKÓ JÓZSEF: Buda Ferenc: Az elmondhatatlan szavak. In: RATKÓ, 2014, 214.

³⁷ VÁSY, 2015, 89.

³⁸ RATKÓ JÓZSEF: Minden nyugalom ellen. G. Nagy Ilián versei elé. In: Élet és Irodalom, 26. évf. 1982. júl. 23. 30. sz. 15.

³⁹ RATKÓ JÓZSEF: [Ismerem Nagy Lászlót...] Szerkesztői megjegyzés. In: RATKÓ, 2014, 261.

⁴⁰ Egy gimnáziumi irodalomórán elmondott előadás vázlatának fogalmazványa. In: Ratkó-hagyaték.

⁴¹ ANTALL ISTVÁN: Beszélgetés Ratkó Józseffel. Nyíregyháza, 1987. ápr. 11. Videofelvétel.

⁴² RATKÓ JÓZSEF: Nagy László: Elhült bolondok nyomán. In: RATKÓ, 2014, 223.

*

A magyar líratörténet Ratkó József szerint négy nagy forradalommal írható le, mindegyik során „megújult, tágasabb, érzékenyebb lett a magyar költői nyelv, s mind a négy a népköltészethez nyúlt vissza”, Bartók szavaival a „tiszta forrás”-hoz. Ez a felfogás rokonítható Féja Géza irodalomszemléletével, aki háromkötetes magyar irodalomtörténetében részben azt mutatta be, hogyan integrálták vagy szintetizálták alkotóink műveikbe a folklórt.

Az első forradalom – írta Ratkó – Balassi Bálint nevéhez fűződik, aki „megteremtve a magyar műköltészet nyelvét, megszólaltatta mindazokat a nagy témákat, amelyek azóta is izgatják, foglalkoztatják nagy költőinket.” A másodikban Csokonai és Petőfi Sándor „a francia eszméken és görög mintákon erejét próbálgató magyar verset ismét visszavezették ősforrásához, a népköltészethez.” A harmadikban Ady Endre következik, aki „a végleg kétirányú (mai szóval: népi-nemzeti és urbánus) irodalmat egységbe fogja, szintézist teremt, a francia szimbolizmust és a régi magyar nyelvet összegyúrja, s megfogalmazza a XX. század első felének legnagyobb emberi és speciálisan magyar kérdéseit: a hatalom és az ember viszonyát, az embert az embertelenségben.” A negyedik forradalom 1945 után kezdődik, Juhász Ferenc és Nagy László a két vezéralakja, ők mindketten „a bartóki szintézis irodalmi megteremtésére vállalkoztak”. Ennek „lényege: ősiség és modernség, kromatika és diatónia egyesítése, egybejárás. [...] A szintézis építőkövei a költészetben sem mások, mint a zenében”⁴³ – nyilatkozta Ratkó. Ezeket a felismeréseket a korabeli irodalmi bartókiságot taglaló írások mellett (Németh László: *Magyar műhely, A magyar vers útja*; Csoóri Sándor: *Élni az idő közepén, Tenger és diólevél*) leginkább a máig legeredetibb Bartók-értelmezést adó zenetörténész, Lendvai Ernő könyvei (*Bartók dramaturgiája, Bartók költői világa*) segítségével végezte. Juhász és Nagy László verseibe olykor „egész balladarészletek, mondókák épülnek bele” – állapította meg. Nagy László „keményebb, szűkszavúbb, pontosabb, mint Juhász Ferenc. Míképp Bartók sem csak a magyar népdalt, Nagy László sem pusztán a magyar népköltészet építőköveit használja fel költészetében. Verseiben török, bolgár, mari ritmusok dobognak.”⁴⁴ Elsősorban Bartók „erkölcsi tartása hatott rám. Zenéjéből tanultam ritmikát, még arany metszést is. Zenéje sarkallt arra is, hogy a népköltészetben keressem azokat az értékeket, melyeket fölhasználhatok, erős metaforát, szabad lelkületet”⁴⁵ – vallotta Nagy László Kormos Istvánnak.

Lendvai Ernő könyveiből kiindulva Ratkó a régi stílusú – a lá-pentaton – magyar népdalokat az arany metszés arányát mutató ritmikájának véli, ettől „élnek” és „lélegeznek”, s ezek kimutathatók „a Nagy László-i forma-, illetve ritmusvilágban.”

„Két csillag-erejű és Nap-erejű költőt ismerek: Juhász Ferencet és Nagy Lászlót. Költészetük beleépült az időbe és kitagadhatatlan. És letagadhatatlan. Nyelvünket

⁴³ MÁRKUS BÉLA: Vendégünk volt Ratkó József. In: Hajdú-Bihari Napló, 27. évf. 1970. ápr. 28. 98. sz. 5.

⁴⁴ RATKÓ JÓZSEF: A magyar költészetéről. In: RATKÓ, 2014, 234.

⁴⁵ NAGY LÁSZLÓ: A költő nem tévedhet. In: N. L.: Adok nektek aranyvesszőt. Összegyűjtött prózai írások. 2. bőv. kiad. Szerk. Kiss Ferenc, Nagy András. Budapest, 2011. Holnap Kiadó, 46. [NAGY, 2011.]

fölnevelték; halott és tetszhalott szavakat támasztottak föl; munkájuk fölér a nyelv-újítókéval. Rájuk kell figyelni, tőlük kell tanulni – anyanyelvet is. Mindenkinek – nekem is.”⁴⁶ – válaszolta Ratkó 1970-ben az *Új Írás* körkérdésére. Később Juhász egyre burjánzó lírájának változását kedvezőtlenebbül ítélte meg, újabb, „szintetikus anyagból épülő”⁴⁷ versei már nem hatottak rá elementárisan. Nagy László „tejtestvére” „fölényes mágusa” lett a szónak, „aki tollával mint varázspálcával mindenre képes”⁴⁸ – írta 1985-ben. Ekkoriban már csak egy „csillag-erejű és nap-erejű” költőt ismert Ratkó, Nagy Lászlót.

Továbbhúzva az iménti nagy ívű líratörténeti vonalat, Ratkó a *Hetek* – Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Serfőző Simon és a saját – munkásságát Ady Endre, József Attila, Juhász Ferenc és Nagy László költészete folytatásának tekintette. Őket a falu küldte az irodalomba, „iskolájuk a szegénység” volt. „Alapélményük” a létező szocializmus – mint uralkodó diktatórikus koreszme – és a „valóság összevetéséből eredő katarzis”. „Különbségek lényegében csak a formákban vannak, szó- és képanyaguk hasonló, a valóság elemeiből áll. Költészetükhöz egy jelzöt lehetne ragasztani: etikus.”⁴⁹ A *Hetek* Nagy Lászlótól tanulták meg az emberi és művészi normákat. Ágh Istvánról állapította meg Ratkó: „népmesék, regösénekek közt, Nagy László kisöccseként növekedvén férközött egyre közelebb nyelvünk őstermészetéhez, s bánik a szóval akképpen, hogy a nyelv képteremő-képteremtő képességét meg sose sérti: verseiben a szavak szabadok és tiszták, elemi jelentésükkel vannak jelen.”⁵⁰

A *Heteket* követő fiatalabb nemzedékből az *Elérhetetlen föld* (1969) antológia – amihez Nagy László írt előszót – szerzői, a *Kilencek* költői csoportja a közvetlen örökségből „már kikapcsolta” a József Attila-i hagyományt, csak Juhász Ferenc és Nagy László „nyomán indult el” az irodalom országútján. Kiss Benedek, Utassy József, Oláh János, Kovács István, Péntek Imre, Győri László, Konczek József, Mezey Katalin és Rózsa Endre törekvései lényegében azonosak a *Hetekével*, de „nem osztály alapon, hanem népi-nemzeti alapon [akarják] fölfedezni a mai Magyarországot, kijelölni az ember helyét, szélesíteni a senkiföldjét az emberség és az embertelenség között.”⁵¹

*

Nagy László halála után Ratkó azt gondolta, „nem szabad akármilyen verseket írni”, csak olyan tömörségűt és kifejező erejűt, mint a költő *Betűk gyászorsége* című egysorosa. „Ez a vers gyászszalag a szíven. Gyászszalag Európán. Doberdótól a Don-kanyarig. És csak annak mutatja versként magát, akinek a világ háborúiban halottai vannak. Azaz, ha valaki tisztességtelenül közelít ehhez a vershez, akkor annak a vers meg nem

⁴⁶ RATKÓ JÓZSEF: [A nyelv: érzékszerv...] *Új Írás*, 11. évf. 1971. 5. sz. 71. Válasz az *Új Írás* folyóirat *Az emberi szó jelene és jövője* cím alatt feltett kérdéseire.

⁴⁷ RATKÓ JÓZSEF: Juhász Ferenc: A múlt-idő arany-ága. In: RATKÓ, 2014, 222.

⁴⁸ RATKÓ JÓZSEF: Juhász Ferenc: A Sántha család. In: RATKÓ, 2014, 207.

⁴⁹ RATKÓ JÓZSEF: A magyar költészetéről. In: RATKÓ, 2014, 235.

⁵⁰ RATKÓ JÓZSEF: Ágh István: Az ő nagy barna szemében. In: RATKÓ, 2014, 215.

⁵¹ RATKÓ JÓZSEF: A magyar költészetéről. In: RATKÓ, 2014, 236.

adja magát. Ezt a verset rosszra fölhasználni nem lehet.” „Ezt a verset másra, mint gyászörségre föl nem használhatod.”

A *Szárnyak zenéje* „leglényegesebb intelme”, hogy aki megpróbál „valamit tenni irodalomban, politikában, a kultúra vagy a munka bármely területén”, „az első árulást akkor követi el [...], amikor azt gondolja, hogy nem érdemes” alkotni, dolgozni. Azt a tehetséget, amit az ember kapott a Teremtőtől ki kell bontakoztatni. „Ha a fióknak, ha magadnak, fekete hajadnak, vagy őszülő hajadnak írsz, akkor is írni kell”⁵² – mondta Ratkó a költői elnémulásról töprengve egy beszélgetésében Szécsi Margit *Tengerre nézve* című versét parafrázálva.

1985-ben, a II. világháború befejezésének és „felszabadulásunk” negyvenedik évfordulójára Ratkó sorozatot készített a nyíregyházi rádióban. A *Negyven év, negyven versben* 1945-től kezdődően mutatja be költemények segítségével viharos történelmünket. Mindegyikhez néhány soros bevezetőt írt és olvasott fel, majd a műveket színesnek szavalták el. „Mini esszéiben” Ratkó sokszor megidézi Nagy Lászlót, történelmi számvetésében három verssel is szerepelteti.

Az Országház kapujában, 1946 „megfegyvelmezt indulatú” költemény, „amely történelmünk egyik szép és képtelen pillanatát idézi: Péter és Julcsa az Országház kapujában”⁵³ – írta a költő. A műben áttételesen az általa is tisztelt parasztíró-politikus Veres Péter és felesége, Nádasdi Julianna szerepel, mint a népi, paraszti társadalom, a leendő új Magyarország szimbolikus képviselői. Az ihletet a vershez a Nemzeti Parasztpárt 1946. szeptember 29-én a Parlament előtt tartott politikai gyűlése adta a költőnek, ahol Veres Péter is szónokolt.⁵⁴

A Himnusz minden időben „gyöngédség és erő, esdeklés és hadparancs, dicsőítés és könyörgés, készenlét és remény új mítosza [...] Zsoltáros ünneplése annak, akihez szól, de megnevezett tulajdonságai, elemi szükségletei a mindenség új, summás legényének, Nagy Lászlónak is.

Túl 1956 magyar – de nem csak magyar – tragédiáján, adódik az embernek önként a felismerés: tétje a létnek nem a halál, nem a pusztítás és a pusztulás. »Az alkotó élet becsület-ügy.« Mert »lerogyni nem szabad élve«. A mindenség életöztöne munkál ebben a versben is, mint majd a későbbiekben. E verssel veszi kezdetét az öntanítás, az iszonyú és a gyönyörű, a halál és az élet, a fagy és a tűz, a borotvaélen létesült egyensúly, a kritikus szakaszba fordult bajvívás, a drámai készenlét dialektikájának fölismerése, megtanulása és kimondása – és reménnyé ötvözése.”⁵⁵

⁵² RATKÓ JÓZSEF: A hallgatás ára. Beszélgetés Illuh Istvánnal. In: Hangsúly, 4. évf., 1986. jún. 29., 33. sz.

⁵³ RATKÓ JÓZSEF: Nagy László: *Az Országház kapujában, 1946*. In: RATKÓ, 2014, 203.

⁵⁴ VÁSY GÉZA: In: V. G.: *Szellemi hazánk: az irodalom. Összegyűjtött írások, 2016–2020*. Budapest, 2021. Nap Kiadó, 143–144. Lásd még Veres Péter nagy beszéde a békéről, a paraszt-munkás szövetségről, a nép felemeléséről és az értelmiség jogairól és kötelességeiről. Soktízezes tömeg vett részt a Nemzeti Parasztpárt budapesti nagygyűlésén. Kovács Imre, Jócsik Lajos és Molnár József a bel- és külpolitikai kérdésekről. *Szabad Szó*, 48. évf. 1945. okt. 1. 218. sz. [1–2.]

⁵⁵ RATKÓ JÓZSEF: Nagy László: *Himnusz minden időben*. In: RATKÓ, 2014, 206.

Az *Elhúllt bolondok nyomán* a „költő nagy versei közül” való, „*ars poetica* érvényű”. „Négy sorához (»ha tüntetve hogy éljen a rák / harsog a köpenyhad fehéren / fölzokog a vers feketében / kidadogja ki van veszélyben«)” a Béres-ügy „adta az ihletet. S a többihez mi? Egyfelől a romolhatatlan hit »a májusért fölkelt beszéd« erejében, másfelől a veszejtők, a reményt nyögetők, a rablók elleni harag.”⁵⁶ A művet Nagy László „a világ komenciótlan béresének”, dr. Béres Józsefnek ajánlotta, a posztumusz kötetéből azonban „kihúzták az ajánlást az arra illetékesek.”⁵⁷

Ez a vers – a jó ügyért történő közösen vívott harc miatt is – nagy hatást gyakorolt Ratkóra, ezért író-olvasó találkozóin gyakran elmondta, ha a Béres-ügy vagy Nagy László szóba került.

Nagy László művészi-emberi hatása Ratkó Józsefre

Ratkó a kortársak közül a két költőóriás, Juhász Ferenc és Nagy László életművét tartotta a legnagyobbra. Leveleiből, megnyilatkozásaiból és műveiből kiviláglik, hogy az 1960-as és az 1970-es évek elején Juhász lírája jobban foglalkoztatta, ösztönzően hatott gondolkodására, költészetére, folklórintegrációjára vagy a halálproblematika „megoldására”, a test halál utáni anyagi transzmigrációjára (lásd Juhász Ferenc: *Történelem*). A bölcséleti szintézisre törekvő kiváló hosszúverse, az *Éjszaka* [Szombat van...], szerkezetében, képeivel József Attila *Téli éjszaka* és Juhász *Tanya az Alföldön* című versével tart genetikus rokonságot.⁵⁸ Ratkó ekkoriban a kor „dantei” nagyságú univerzális lírikusának vélte Juhászt.⁵⁹

Alföldy Jenő azon megállapítására, hogy Ratkó „az értelem számára áttetsző, viszonylag könnyen befogadható verseiben” nem a bonyolultabb Juhász Ferenc-i, Nagy László-i stílusesszéményeket követi a költő ezt válaszolta: „A rokonság, ha egyáltalán szabad hivatkoznom rá, nem a stílusazonosságból következik elsősorban, hanem az eszmék azonosságából, s ebből származóan a tennivalók azonosságából és vállalásából.”⁶⁰ Jánosi Zoltán ugyan rámutat néhány közvetlen Nagy László-hatást tartalmazó Ratkó-műre – *A vasárnap gyönyöre* → *Éjszaka* [Jön az éjszaka...], *A Nap jegyese* ciklus → *Éjszaka* [Szombat van...], *Zugló* → *Ősz* [Csordul...],⁶¹ *Rege a tűzről és jácintról* → *Segítsd a királyt!* –, de ő is úgy véli: a költő „talán nem is stíluselemekben, a modernebb képvilág törvényeiben” kap Nagy Lászlótól „bátorítást, hanem a sorok mögött álló személyiség bazaltkemény szigorától és művészi igényességétől, amelyekkel »az

⁵⁶ RATKÓ JÓZSEF: Nagy László: *Elhúllt bolondok nyomán*. In: RATKÓ, 2014, 223–224.

⁵⁷ RATKÓ JÓZSEF: A hatalom és az ember viszonya foglalkoztat. Író-olvasó találkozó. Szentendre, 1979. április 5. In: RATKÓ, 2014, 474.

⁵⁸ ÁGH ISTVÁN: Hogy a csillagok meg ne varasodjanak. Ratkó József: Félkenyér csillag. Új Írás, 25. évf. 1985. 8. sz. 119.

⁵⁹ Ratkó József találkozója diákokkal (1964) In: PIM. Médiatár. 1520/A.; Lengyel Magda beszélgetése Ratkó Józseffel. 1971. január 26. In: RATKÓ, 2014, 412.

⁶⁰ ALFÖLDY JENŐ: Beszélgetés fiatal írókkal. Ratkó József [1971]. Partium, 13. évf. 2004. ősz. 28.

⁶¹ JÁNOSI ZOLTÁN: Az anyaföld színeváltozása. Ratkó József költészetéről – két verse fényében – (József Attila; Nagy László). Szabolcs-Szatmári Szemle, 24. évf. 1989. 4. sz. 451. [JÁNOSI, 1989.]

árság falai ellen«, egyre jobban züllő, lelket, magyarságot bomlasztó és jövőkép nélküli világgal szembefordulhat. Nem is e modell követéséről van szó, – habár a Nagy László-i fényesség sugárzását, különösen a szociálisabb, társadalmi gondokat fölválaló, antropomorf líra esetében kevesek kerülhették el [...] –, hanem párhuzamos, rokon tendenciákról, amelyek érzékelésében és költői kifejezésében a nagy kortárs járt elől, s amelyek mögött azonos a poétai világlátás alapja: Bele nem nyugvás a személyiség széttörésébe, meghasonlásába, a partikularitásba és a perifériákra kényszerülő, »lefokozott« létezésbe. Nagy László heroikus gesztussal növeszti világnaggyá önmagát, egyetemes és magyar gondok tonnáit véve a vállára, és az univerzális létezés, történelem, kultúra; a humánus nevében bajvívó vértetben pörli vissza az ember jogait, máig ható, fényes etikai rendszert alkotva a líra nyelvén –, Ratkó József pedig »Európa anyajegyén«, ott is viszonylag szűkebb kisvilágában, de ugyanolyan spektrumú – vízcsöppben a tenger – gondoljai közt lebújik a földbe halottakhoz, őket húzva [...] elő példának a jövő kegyelméért, lírájának legnagyobb költői erejű misztériumát teremte meg – a pusztulásból – s vele a lírai »én« szintézisérvényű szólalását”.⁶²

Az 1960-as évek végén Ratkó belső készletéből, Juhász Ferenc, Nagy László verseinek, Lendvai Ernő könyveinek és a korszellem hatására művészetének programjaként a bartóki modell megvalósítását tűzte ki célul. Bartók-értelmezésére nagy hatást gyakorolt Lendvai Ernő, akinek könyvei revelációként hatottak rá. Lendvai egy rendszerszerű, orfikus-püthagoreus alapokon nyugvó⁶³ zenei-esztétikai-filozófiai Bartók-értelmezést dolgozott ki, ami semmiben sem kapcsolódott a korban hivatalos marxista koncepcióhoz.⁶⁴ Ratkó a Lendvai könyveiben vázolt arany metszéses és akusztikus világmodell segítségével, továbbgondolásával alakította ki saját világmentelmezését.⁶⁵ A szerves világban, az emberi testen, a növényeken (fenyőtoboz, napraforgó, tulipán, margaréta stb.), az állatvilágban (nautilus), de a képzőművészetben (Leonardo, Picasso, Cézanne) és a Fibonacci-számsorban is megjelenő *aurea sectió*val sokat foglalkozott. Ez Nagy Lászlót is érdekelte, *Bartók* című költeménye gyönyörűen példázza, hogy hatottak rá Lendvai könyvei: „Érte tücsökhangból niagarát / sűrít, a napraforgó spiráljain / a napkoronáig felküzd magát.”⁶⁶ Ratkó *Bartókról* írt versében gondolati párhuzam található a Nagy Lászlóéval, mindkettőjüknél a XX. század legjelentősebb zeneszerzője a jövőt tudó, látó rendkívüli személyiségként, kultúrhéroszként jelenik meg.

Ratkó elméletileg is foglalkozott a szintézis kérdésével, amit *A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban* című tanulmányában tervezett részletesen kifejteni, de szóban többször előadott koncepcióját írásban csak töredékeiben

⁶² Uo.

⁶³ HAMVAS BÉLA: A kétzongorás szonáta. In: H. B.: Patmosz I. Szentendre, 1992. Életünk Könyvek, 333.

⁶⁴ Ezért marasztalta és ítélte el rendszeresen Lendvai Ernőt 1990 előtt a hivatalos marxista esztétika. Pl. lásd: SZERDAHELYI ISTVÁN: A magyar esztétika története 1945–1975. Budapest, 1976. Kossuth, 158.

⁶⁵ BABOSI LÁSZLÓ: Ratkó József töredékes Bartók-tanulmányának rekonstrukciója. »A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban«. Hítel, 16. évf. 2003. 5. sz. 106–110. [BABOSI, 2003.]

⁶⁶ NAGY LÁSZLÓ: Verseik és versfordítások I. Budapest, 1978. Magvető, 410.

rögzítette.⁶⁷ Mindez a népköltészet, a magyar népi (paraszti) kultúra tanulmányozását és annak műveibe való integrálását jelentette. Ratkó nem született olyan, a középkori kereszténységet és a tradicionális népi kultúrát őrző „átkozott és babonás, konzervált őskori szokások közé”, mesék, balladák, bájolók, „regősénekek niagarájába[...]”⁶⁸ mint Nagy László és Ágh István, akik ezt Iszákazon gyerekkorukban az anyatejjel szívták magukba. Ő ebbe a nyomaiban, töredékeiben akkor még létező ómagyar archaikus kultúrába felnőttként mélyült el, komoly, művészi lélekkel átélt ismereteket szerezve.

Ratkót az 1970-es évek elején minden bizonnyal inspirálta a Juhász Ferenc- és Nagy László-féle úgynevezett hosszúvers műfaja (*Törvénytelen halottaim, Halott halottaim*), de a sokak által Nagy László költészetéből is kimutatott népi szürrealizmus nem hatott rá, mert sajátosan logikus metaforái, hasonlatai a valóság talajából nőnek ki. Nagy Lászlótól azonban tanulhatott pontosságot, tömörséget, ritmikát, művészi fegyelmet, történelemszemléletet, a világkép folyamatos „tágítását”.

A Nagy László által megtestesített művészi szerepfelfogás és ars poetica formálta Ratkó szemléletét. A költészetet mindketten nagy mentális energiákat gerjesztő varázslásnak tartották, hittek a szavak mágikus erejében, melyek befogadóik lelkére, gondolkodására erősen hatnak. Kodolányi János tipológiája szerint „táltos” írók, „akikben van még valami a *homo magusból*”, az „*intuíciból*”, „szimbólumteremtő képességgel vannak megáldva”⁶⁹ és „transzcendentális távlatok”-at képesek megnyitni műveikkel olvasóikban. Emellett erősen közéleti érdeklődésűek, közösségi szemléletűek voltak. Elég csak Nagy Lászlónak az úgynevezett tulipán-vitában⁷⁰ vagy a már említett Béres-ügyben kifejtett tevékenységére, írásaira utalni és Ratkó számos társadalmi cselekedetére. „Költészetünkben kezdet óta láthatjuk a költői felelősséget a haza, a nép iránt [...] Mint költő érzem a felelősséget”⁷¹ – nyilatkozta Nagy László Kormos Istvánnak, „mindenért felelős vagyok” – mondja Ratkó nyomatékosan a *Nyolc mondat a felelősségről* című versében. Ez a roppant erős küldetéstudatot hordozó, romantikus, váteszi, „a magyar értelmiség hagyományos elmaradáscentrikus” mentalitásából⁷² fakadó szerepfelfogás az irodalmat, a művészeteket olyan fórumnak tartja, amelyen az egyetemes létproblémák, az emberiség örök létkérdéseinek megtárgyalása mellett a társadalmi problémákat, a nemzeti sorskérdéseket, a kommunista diktatúra tabuit hol nyílt, hol csak metaforikus-szimbolikus formákban lehet értelmezni. A költő, az író, a művész megoldásokat javasolhat, utat mutathat olvasója számára, ekképpen válik – akárcsak a régmúlt idők regősei, énekmondói – a nemzeti közösség kulturális emlékezetének őrzőjévé és alakítójává.

⁶⁷ BABOSI, 2003.

⁶⁸ NAGY LÁSZLÓ: Interjú, 1965. In: NAGY, 2011, 54.

⁶⁹ KODOLÁNYI JÁNOS: Zárt tárgyalás. In: K. J.: Zárt tárgyalás. Budapest, 1943, Turul, 36.

⁷⁰ SIMON KATALIN: A tulipán-vita. Lakótelep – humánium – organikus építészet. Iskolakultúra, 16. évf. 2006. 6. sz. 13–27.

⁷¹ NAGY LÁSZLÓ: A költő nem tévedhet. In: NAGY, 2011, 46.

⁷² VEKERDI LÁSZLÓ: „Egyszer csak kezdték mondani, hogy ha Valóság, akkor az Körösi...”. Harminchárom év a Valóság rabságában. In: V. L.: A közértelmesség kapillárisai. Tata – Tatabánya, 2001. József Attila Megyei Könyvtár – Sollers Nyomda, 207.

Ratkó adott Nagy László véleményére. Elmondása szerint a magyar-román kapcsolatról írt, az *Élet és Irodalomban* megjelenő *Így kezdődik* című versét Nagy László – ugyanúgy, mint Fábíán Zoltán – „hebehurgyának” értékelte.⁷³ Ratkó elfogadta a kritikát, művét önálló kötetbe nem vette fel. A kiválóan rajzoló, festő és faragó, eredeti világot teremtő képzőművész Nagy Lászlót is sokra tartotta nagykallói pályatársa. Barátja, Bugya István festményeit elvitte hozzá véleményezésre. „Nehogy beiratkozzon képzőművészeti iskolába, mert elrontják” – üzent a költő. Ratkó úgy vélte, hogy minden költőnek van egy paralel festőművész párja, Nagy Lászlóban azonban ez a két művész együtt élt.⁷⁴

A szocialista korszakban a magyar-bolgár irodalmi kapcsolatok igen intenzívek voltak. Ratkó az 1970-es években háromszor járt Bulgáriában. Kétszer a Magyar Írószövetség „követeként” (1971, 1976), egyszer magánúton (1977). Szerette az országot, a magyarhoz hasonlóan komoly folklórhagyománnyal és történelmi múlttal rendelkező bolgár népet. Az első látogatás után azt tervezte, hogy a megismert kortárs bolgár költőktől verseket fordít. Egy hagyatékában megmaradt füzetben látható, hogy jó néhány mű nyersfordítását elkészítette, dolgozott rajtuk, de végül nem fejezte be azokat. Meggyőződésem, hogy a bolgár költészet iránti érdeklődése részben Nagy László inspiráló hatásának is köszönhető.

Halála után Nagy László művészi, erkölcsi fenoméné vált Ratkó József számára, költői világában, magánmitológiájában különleges, ikonikus helyet kapott. Nagykallói házuk dolgozószobájában József Attila, Móricz Zsigmond, Tersánszky Józsi Jenő és Sinka István képe mellett Nagy László portréja is ott állt könyvespolcán. Kiállítás megnyitóiiban, költészetéről, művészetéről szóló megnyilatkozásaiban, emlékkönyv-bejegyzéseiben gyakran idézett Nagy László verseiből, „használta” gondolatait. Leggyakrabban a következő sorait említette: „Műveld a csodát, ne magyarázd”, „Jobban tudjuk a jövőt a múltnál” (*Hegyi beszéd*); „Tisztának a tisztát őrizzük meg” (*Bartók*); „Azt üzeni hogy szeretni kell,” (*Az örök hiány köszörűjén*); „Már émelvítően becukrozva a nép, és alulról fölfelé is csúsznak a romlasztó csókok.”, „így épülnek templomok almáspitéből” (*A föltámadás szomorúsága*); „igazság gyanánt szemétdombot sohase öleljek” (*Rege a tűzről és jácintról*); „akin hajszálrepedést / mikrohasadást sem okozhatott / a hó a hó az erkölcsi erózió” (*Glossza, bocsánatért*); „Nehogy elmúljon hit s harag, / kínzókamráid, világ, vállalom.” (*Arcomról minden csillagot*); „Hamis írást kik tettek, betűik férgék lettek.” (*Víg esztendőkre szomjas*); „lerogyni nem szabad élve” (*Szárnyak zenéje*).

Ratkó 1985–1986-ban fontolgatta, hogy *Nagy László intelmei* címen tanulmányt ad közre, de ez nem valósult meg. Úgy vélem, ha elkészült volna, az előbbi gondolatokról mindenképpen részletesen ír, mert számára ezek adták Nagy László költészetének „erkölcsi-emberi” „normáit”, „csillag-erejét”.⁷⁵

⁷³ RATKÓ JÓZSEF: Barátot, küzdőtársat veszítettünk. In: RATKÓ, 2014, 156.

⁷⁴ Bugya István szóbeli közlése.

⁷⁵ RATKÓ JÓZSEF: Nagy László: Elhúlt bolondok nyomán. In: RATKÓ, 2014, 223.

Nagy Lászlóról szóló Ratkó-versek

Nagy László rendkívüli nagyságát és a magyar irodalomban betöltött szerepét az is mutatta, hogy halála után sok búcsúztató szöveg vagy emlékvers született róla nemcsak magyar tisztelői tollából, hanem lengyel és bolgár költők, irodalmárok részéről is. Ratkó József három verset – *Nagy László, Embermagasban, A költő halála* – írt a költőről.

A *Nagy Lászlót* 1978-ban publikálta a nyíregyházi *Pedagógiai Műhelyben*, majd 1979-ben a szombathelyi *Életünkben*, később a költőről szóló könyvekbe is többször bevalogatták.⁷⁶ A húsz soros vers tömör, sűrű szövéssű, minden sorában új asszociációs és konnotációs lehetőségeket nyit, Ady *Kocsi-út az éjszakában* című költeményét is megidézi („Fut veled egy rossz szekér”).⁷⁷ Ratkó a „gyász megrendültségét átokba, szitokszóba” fordítja. Ismétlődő egysoros mondataiban, „a temetés szertartását és a lét törvényszerűségét egybekapcsoló szikár kijelentésével – »Megyünk utánad, Halott.« – az érzelmek tárgyiasítását kívánja elérni, távolítva a költőtől éntől is”⁷⁸ – állapította meg Márkus Béla. Ratkó halottas verseinek ez a „végső, szintetikus állomása, amelyben a korábban érvényes szemléleti irány végérvényesen megfordul. A holtak »lélet tartó« Atlasz-csontozata helyén alapjaiban a holtak halálba követésének vágya lesz az uralkodó. A vers azok nevében is szól, akik költészetükben Nagy László nevét írták a zászlajukra, az etikus-küldetéses líra, illetve lírikusi magatartás sírharangjaként, de nem a feladás, hanem a hiábavalóság fölötti elkeseredés kondulásaival”⁷⁹ – vélekedett Jánosi Zoltán. A vers „a »reménnyel viselő«, megváltható Magyarországtól is búcsúzik. Nagy László neve, alakja és szelleme jelképpé válik, különféle, a létezés értékeire utaló tartalmakat ötvöz. A kétsoronként ismételt visszahívogató, sokkoló, önmagára rímelő, szómágiásan szellemidéző nagybetűs Halott-megszólítás szimbólumholdudvarában elvek, magatartások, eszmék, hitek, személyek, etikai minőségek, költői motívumok szövődnek egybe, ez a »Halott« már Ratkó József minden halottja is, és egyben a »halottság« poézisének végső konklúziója.”⁸⁰ Az elhunyt költő tehát „egyetemes jelkép: a magyarság perspektíváinak, történeti dimenzióknak, a változtathatóság hitének, az ember antropológiai önbizalmának, a közössége eszméit fölvállaló költőiség értelmének, személyes tragédiáknak, egyfajta igazságosság és jóvátétel létezésének, egy emberi tisztaságot őrző erkölcsi kódex létezésének és Ratkó József halottjainak is

⁷⁶ Égi s földi virágzás tükre. Kortársak Nagy Lászlóról. Vál., szerk. Balogh Ferencné, bev. Czine Mihály. Veszprém, 1984. Veszprém Megyei Tanács – Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 144.; Időjelek. Szépirodalmi antológia. A szerk. biz. elnöke: Vass Tibor, szerk. Böszörményi Sándor et al. Miskolc, 1992. Új Bekezdés Irodalmi Alkotócsoport és Művészeti Egyesület, 260–261.; Havon delező szívárvány. In memoriam Nagy László. Vál., szerk., összeáll. Götrömbei András. Budapest, 2000. Nap Kiadó, 380.; Más ég, más föld. A Hetek költőinek antológiája. Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József, Serfőző Simon versei. Szerk., vál. és utószó: Jánosi Zoltán. Miskolc, 2001. Felsőmagyarország Kiadó, 281–282.

⁷⁷ JÁNOSI, 1989, 457.

⁷⁸ MÁRKUS BÉLA: A múlt nem mutatvány. Ratkó József: Félkenyér csillag. Tiszatáj, 40. évf. 1986. 1. sz. 80.

⁷⁹ JÁNOSI, 1989, 457.

⁸⁰ Uo.

egybeforrott szimbóluma.”⁸¹ A „Himnusz rídógál utánad” sor utal a temetésen a hivatalos tiltás ellenére elénekelt nemzeti imádságunkra is. „Sohse márciusodik” – vonja le kétszer is megismételve a jövőre és az ország sorsára utaló következtetését Ratkó.

A cím nélküli *Embermagasban* sorkezdetű, valószínűleg befejezetlen vers 1978–1979 körül keletkezhetett, Ratkó életében nyomtatásban nem jelent meg, csak nyilvánosan olvasta fel, valamint a nyíregyházi rádióban hangzott el. Ahogy már említettem, ebben nevezte el Nagy Lászlót „gyémánt-arcú kőszáli léleknek”. A versben Ratkó az immáron szellemé vált költőt egy „embermagas”, zöld fenyvesekkel borított mitikus „szűz havasra” helyezi, ahol „talán Isten is látható”. Ez a hely szent és tiszta térként értelmezhető, egyfajta *axis mundi*ként, ami összeköti a földet az éggel.⁸² A költő ebben a transzcendens dimenzióban még „holtában is tudja a jó dalt”. Lelát a „csendes” lenti, a földi világra, ahol nélküle „ének ha zendül, igen árva”. Az aggasztó jelenkori állapotokban „törvény sért minket, de te szólsz, / s lesz sósperecce a törvényi jel.” Ratkó 1985-ben ezt a versét beleillesztette a Nagy László síremlékének felavatásakor mondott beszédébe (*Mennydörgő napfény-ruhában...*).

Nagy László halálának tizedik évfordulóján, 1988 januárjában Ratkó József szerette volna publikálni *A költő halála* című versét,⁸³ de az csak 1989 elejére született meg, és márciusban látott napvilágot a *Hitelben*.⁸⁴ Egy évvel korábban feltehetően nem jelenhetett volna meg, mert még működött a cenzúra, az ország „orgazdái” és a „zsarnok”, Kádár János hatalmon volt, bár a felgyorsult történelmi időben a világpolitika kedvező folyamatai következtében hatalmuk napról napra fogyatkozott.

Versével Ratkó intertextuális utalásokkal, jellegzetes képekkel, szavakkal és írásmóddal megidézte Nagy László versvilágát is,⁸⁵ és újra felhívta a figyelmet az egy évtizede elhunyt költő személyére, életművére. Tapasztalata szerint Nagy Lászlót továbbra is szerették az olvasók, de ekkor már felerősödtek azok a kritikai álláspontok, amelyek megkérdőjelezték életművét. „Csak a lovak, csak a barátok / gyászolnak itt fenségesen” – írja a vers egyik fogalmazványában, de ez végül nem került be a végleges szövegbe.

A költemény arra a paradoxonra épül, hogy a költő halála nem fájdalmat és gyászt, hanem megkönnyebbülést és örömmünepet vált ki a hatalom berkein belül. Ratkó kegyetlen humorral ellentétére fordítja a jól ismert „happy birthday to you” – boldog születésnapot angol születésnap-i köszöntést a „happy deathday to you” – boldog halálnapottra. Itt azonban nem bizonyos keleti kultúráknak a halálnapot mint az öröklétbe való átlépést örömmel és vigassággal töltő ünneplésére kell gondolnunk, hanem a deszakralizált nyugati értelemben, a teljes megsemmisülésre.

⁸¹ Uo.

⁸² ELIADE, Mircea: A szent és a profán. A vallási lényegről. Budapest, 1996. Európa Könyvkiadó, 32.

⁸³ Ratkó József levele Bíró Zoltánhoz. Debrecen, 1989. jan. 21. In: Ratkó-hagyaték. Kezdetben *10 év* volt a vers címe, később változtatta Ratkó *A költő halálára*.

⁸⁴ RATKÓ JÓZSEF: A költő halála. *Hitel*, 2. évf. 1989. márc. 1. 5. sz. 15.; A vers az 1990 után megjelent gyűjteményes Ratkó-kötetekben megtalálható, illetve a költő előadásában a *Keserű torkú ének* című CD-n. A *Hitelben* Szécsi Margit *Az üveghegy alatt* című versével együtt jelent meg.

⁸⁵ Balassi Bálint *lázbeszéde*, *Versben bujdosó*, *Szederkirály* és *A sasorrú temetés*.

Az első nyolc sorban felidézi, hogy miképpen fogadja egy nagy formátumú váteszi, lényeglátó képességekkel megáldott, társadalmi kérdésekkel is foglalkozó költő halálát a hatalom. Tartanak tőle, mert szavaival, gondolataival erőteljesen hat az olvasóira, ezáltal az ország életét képes befolyásolni a hatalom ellenében. Halála után a rabló „nyugodtan motoz”, az ország orgazdái „vidulnak”, vihog a zsarnok, nem kell már félniük tőle. A második sorba beillesztett kurzíván szedett idézet: „jó hír a gyász hír”, Nagy László *Balassi Bálint lázbeszéde* című kései, nagy összegző verséből való. Ebben az 1594-ben az esztergomi vár visszafoglalásában ágyúgolyótól halálos sebet kapott Balassi elképzelt haláltusáját villantja fel. A reneszánsz poéta átlőtt és üszkösödő combokkal fekszik sátrában, tudja, hogy közel a vég, és az „ördögbe” küldi az „álszent hivatalokat”, a „hites uraságokat” „csipkegallérban, csuhában, / kik arcomat dongva a kárt örvenditek rajtam, / dongók, a szentlélek dühödt pirosa kitílt. / De ti bejöttök sátorom száján szalag gyanánt, utatok sötétül Bécsig, hol jó hír a gyász hír.” Balassi alakját felöltve itt Nagy László nyilatkozik meg, átvitt értelemben korának hivatalnokai, „uraságai” és a rendszer ellen kelt ki.

A „tévérikkancsok” – a hatalom megbízásából – boldogan adják hírül a költő halálát, majd az esti televízió-híradóban már megjelenik a képernyőn fényképe, „halhatatlan zekéje botja”. Ha az olvasó eddig nem volt biztos abban, hogy Nagy Lászlóról van szó a versben, most már nem lehet kétsége erről. Ismertek a róla készült emblematisz fotók, melyeken bőrzekét hord, illetve az, hogy gyermekkori betegsége miatt bottal járt. A költő tekintete és pillantása, mint a valódi mesteré, erkölcsi és szellemi tekintélyé metsző és lényeglátó, tisztaságot jelentő – most – nem „gyémánt”, hanem „szűz” az arca, aki nem bírja tekintetét: „elfordulhat”. „Happy death-day to you”⁸⁶ te költő – „Boldog halálnapot”, te költő – mondják a halálán vigadók, és „ünneppé züllik / a gyásznap is” – állapítja meg Ratkó, „s micsoda hecc ha eltérítve / folyó és történelem / s lefogva túszként a jövő”.

A második versszakban a *Versben bujdosóban* önmagát „selyemlidérc-ingű” haramiának – betyárnak – stilizáló költő alakja jelenik meg. A szöveg kétszer is nyomatékosítja a „Happy death-day”-t a „jó halott”-nak. A múltat, a hagyományt szimbolizáló temető feltúrva, „kan-fogakról csorog az éh-nyál”. A sírdomb „...dérrel hintett / halálnapi torta...”, és „menyasszonyi virág vonít / vándorol a sírra vacogva”.

A vers Nagy László megidézése mellett láttelep az 1980-as évek végi Magyarországról. Nem a készülő új idők, a rendszerváltást előkészítő folyamatok eufórikus, reménykedő hangulatát rögzíti, hanem azt a morális és történelmi válságot, amelybe a kommunista diktatúra vezette az országot.

Ratkó József és a Nagy László-kultusz

Nagy László az 1960-as, 1970-es években az egyik legismertebb, legnépszerűbb és legtekintélyesebb magyar költő volt. Ő „testesítette meg leginkább a magyarság köz-

⁸⁶ Ratkó kötőjellel írta: „death-day”.

tudatában a költő fogalmát”⁸⁷ – írta Görömbei András. Eredeti hangja, meglepő képvilága, mély, sokrétű mondanivalója, megkérdőjelezhetetlen hitelessége, a hivatalos hatalommal való érezhető szembenállása, szimpatikus személyisége, nagy érzelmi és gondolati energiákat generáló művei lenyűgözték olvasóit. Verseit szavalták, számosat megzenésítettek,⁸⁸ író-olvasó találkozók, dedikálásokon mindig sok olvasó volt rá kíváncsi. Halála után a költőt tisztelők, szeretők táborából Ratkó József is nagyon fontosnak – szinte kötelességének – tartotta, hogy a „gyémánt-arcú kőszáli lélek” életműve ne merüljön feledésbe, ismerjék meg az új nemzedékek is. Nagy László népszerűsítéséért, kultuszának ápolásáért – a róla írt portréversek és szövegek mellett – igen sokat tett írásaiban és egyéb cselekedeteiben egyaránt.

A nagykallói művelődési központban 1979-ben Ratkó Móser Zoltán fotóművész *Ajándék – Képek Nagy László verseihez* című kiállítását szervezte és nyitotta meg, majd kommentálta a fotókat a közönségnek.⁸⁹ „Ezekon a képeken Nagy Lászlót magát, értünk való gondolatainak képi megfogalmazását láthatjuk. [...] megszoktuk, hogy fotókiállításon nagyméretű képekkel nézünk szembe. Móser Zoltán kicsi képeket mutatgat nekünk. Teszi ezt gondolom azért, hogy lépünk közelebb”⁹⁰ Nagy Lászlóhoz – mondta Ratkó a megnyitón.

1980-ban Szécsi Margit összeállításában, Csoóri Sándor bevezető írásával megjelent Nagy László posztumusz könyve, a rajzait, kéziratos szövegeit, töredékeit tartalmazó *Kísérlet a bánat ellen*. Ebből Szécsi Margit azonos címmel kiállítást rendezett, amit az ország különböző településein bemutattak. 1982-ben a költőné kérésére⁹¹ Ratkó segített megszervezni Szabolcs-Szatmár megyében, Nyíregyházán,⁹² Kisvárdán⁹³ és Mátészalkán az ötven képből – rajzokból, grafikákból, képversekéből, kéziratos verstöredékből – álló tárlatot, melyeken megnyitóbeszédeket is mondott (*A Gyémánt-arcú*). Nyíregyházán és Mátészalkán Hegedűs D. Géza, a Vígszínház, Kisvárdán Berki Antal, a nyíregyházi Mórnicz Zsigmond Színház színművésze szavalt Nagy László-verseket. Nyíregyházán és Mátészalkán Szécsi Margit is jelen volt a megnyitón.

Nyíregyházán 1985–1986-ban a színészház földszintjén működő Művész presszóban kapott helyet a Glück György vezette, színvonalas irodalmi, zenés és beszélgetős műsorokat, kiállításokat bemutató *Művészpódium*. Ratkó révén itt több művész is

⁸⁷ GÖRÖMBEI, 2005, 592.

⁸⁸ Nagy hatást és népszerűséget kiváltva Sebő Ferenc megzenésítései terjedtek el (lásd Sebő Ferenc 2004-ben kiadott *Nagy László* CD-lemezét), valamint Kocsár Miklós kórusművei (ORDASI Péter: Csodafiú-szarvas. Kocsár Miklós kórusműve a hagyomány és a kortárs líra keresztútján. Budapest, 2019. Kalota Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, 167 p.).

⁸⁹ A kiállítás 1979. március 18-án nyílt meg. Lásd Fotókiállítás. Kelet-Magyarország, 36. évf. 1979. márc. 20. 66. sz. 5.

⁹⁰ Móser Zoltán kiállításának megnyitója [töredék] In: Ratkó-hagyaték.

⁹¹ BABOSI LÁSZLÓ: „Álmodjál a jó hazáról, pörölj a jó hazáért”. Cizne Mihály Ratkó Józsefhez írt levelei. In: Tariménes, 5. évf. 2009. 2. sz. 47.

⁹² Kiállítás a költő rajzaiból. Nagy László emlékére. In: Kelet-Magyarország, 42. évf. 1982. jan. 22. 18. sz. 2.

⁹³ „Kísérlet a bánat ellen” címmel Nagy László költő grafikáiból nyílik kiállítás Kisvárdán a Járási-Városi Művelődési Központban 1982. április 5-én 17:00 órakor. Megnyitja Ratkó József költő, közreműködik Berki Antal színművész. In: Meghívó.

bemutatkozott, és a költő jó néhány alkalommal bevezető méltatást vagy megnyitó beszédet mondott. 1985. december 11-én *Versben bujdosó* címmel Nagy Lászlóra emlékeztek, a műsorban fellépett Budai Ilona népdalénekes, a népművészet ifjú mestere – akinek Nagy László a *Szólítlak hattytű* című versét ajánlotta – és Birinyi József népzeneész, citeraművész. Bevezető méltatást Ratkó József mondott.⁹⁴ 1986. február 26-án megismételték az estet, a műsorban már Szécsi Margit is közreműködött.⁹⁵ Ez a „négyes” ekkor két napon keresztül több szabolcs-szatmári településen (pl. Nagyhalásiban⁹⁶) tartott még közös műsort Nagy László verseit mutatva, ajánlgatva a fiataloknak.⁹⁷

Ratkó József a nagyhalászi könyvtárban Nagy Lászlóról tart előadást. Kezében a költő *Versék és műfordítások I.* című kötete – 1986

Kósa Ferenc Nagy Lászlóval 1977-ben közösen készített *Szeretném, ha szeretnének. Az Ady-pör 1908–1929-ig* című centenáriumi filmjét 1986. április 7-én vetítették le.⁹⁸ A filmrendezőt Ratkó József mutatta be, aki ezt jegyezte be a Művészpódium *Vendégekönyvébe*: „Ideje lenne Adyt, József Attilát, de Balassit, Petőfit és Bartókot és Nagy Lászlót, vitézeinket – nem államosítani, de köztulajdonba venni. Jutna ám belőlük nem csak a magyarnak: románnak, szlováknak, gögös európainak egyaránt.

Tiszteltessék az a művészi alázat, amellyel az immár néhai Nagy László, s a szerencsénkre élő Kósa Ferenc, s a halottat tökéletesen alakító Színészkirály, Latinovits

Zoltán helyett Juhász Jácint – összefogván – végiggondolta számunkra Ady megfellebbezhetetlenül érvényes életművét.”⁹⁹

Nagy László kultuszának ápolása a Ratkó, Antall István rádiós szerkesztő-riporter, Nagy András László színházi rendező és egy ideig Görömbei András irodalomtörténész, egyetemi tanár által működtetett hangos folyóiratban, a *Hangsúlyban* szintén kitüntetett szerepet kapott. A nyíregyházi rádióban „fellapozott” számokban színészek tolmácsolásában elhangzott a költő két legismertebb verse, a *Ki viszi át a Szerelmet* és a *Himnusz minden időben*, valamint József Attila barátjáról, a nagygéci születésű Kis Ferenc költő, nyomdász és könyvtáros halálára írt *A fekete költő*, továbbá a román Tudor Arghezi *A dolyfős* című verse Nagy László fordításában. Görömbei András és Ratkó József beszélgetést folytatott a költőről (*Aki kibírta a halált*), folytatásokban közzéttek Magyar József költő Nagy Lászlót megidéző versét, az *Inkarnációt*, valamint a *Nagy László törvénykönyve* című esszéjét.¹⁰⁰

⁹⁴ „Versben bujdosó”. Kelet-Magyarország, 42. évf. 1985. dec. 11. 290. sz. 5.

⁹⁵ Nagy László-estet tartanak. Kelet-Magyarország, 43. évf. 1985. febr. 26. 48. sz. 5.

⁹⁶ Bemutatkozik a nagyhalászi könyvtár. Könyvtár Híradó, 13. évf. 1986. 1–2. sz. 14.

⁹⁷ RATKÓ JÓZSEF: Barátot, küzdőtársat veszítettünk. In: RATKÓ, 2014, 154.

⁹⁸ Találkozás Kósa Ferencsel. Kelet-Magyarország, 43. évf. 1986. ápr. 4. 79. sz. 2.

⁹⁹ RATKÓ JÓZSEF: [Ideje lenne...] Kósa Ferenc Ady-pör című filmjéhez. In: RATKÓ, 2014, 188.

¹⁰⁰ MAGYAR JÓZSEF: Nagy László törvénykönyve. Napjaink, 27. évf. 1988. 2. sz. 7–10.

Az előző fejezetben említett *Negyven év, negyven vers* rádiós sorozatába Ratkó három Nagy László-verset válogatott be, de sokszor utalt a költőre mások költeményeit felvetve. Elhangzott Buda Ferentől *Az elmondhatatlan szavak* is, amelyet Nagy László tetetésén olvasott fel „panaszolva a veszteséget”, a „megdöbbenés”-t „a »Legelső Csillag« hulltán.”

Ratkó részt vett az 1980-as évek jelentős, országos hatókörű Nagy László-rendezvényein. 1984. április 10-én ott találjuk Iszkázon, a költő helyreállított szülőházában kialakított Nagy László Emlékmúzeum sokakat vonzó ünnepélyes megnyitását.¹⁰¹ 1985. július 17-én a Farkasréti temetőben Nagy László síremlékének felavatásakor a barátok és a család nevében ő „méltatta lírai ihletettséggel Nagy László most is ható életművének jellemzőit, azt a »szavakból rakott ronthatatlan Déva-várat«, amelyet a költő emelt”¹⁰² (*Mennydörgő napfény-ruhában...*). Az emlékoszlop-kopjafát mahagónifából Szervátiusz Tibor szobrászművész faragta, rajta „a *Ki viszi át a Szerelmet* szövege olvasható”.¹⁰³

Az avatást követően Ratkó a nyíregyházi rádióban is felolvasta emlékbeszédét. 1985. novemberében a Debreceni Irodalmi Napok keretében megrendezett *Nagy László korszerűsége* című konferencián, bár tervezte, hogy *Nagy László intelmei* címmel felszólal, de időhiány miatt nem tudott megfelelően felkészülni, így nem kért szót, viszont később tartott azonos címen előadást a nyíregyházi főiskola irodalmi kávéházában.¹⁰⁴ A „gyémánt-arcút” más alkalmakkor, nyilvános megszólalásaiban, baráti beszélgetéseken is gyakran szóba hozta – olykor Latinovits Zoltánnal együtt – megidézve művészi és emberi nagyságát, verseit, gondolatait.¹⁰⁵

Nagy László síremlékének avatóbeszédét mondja a Farkasréti temetőben – 1985

¹⁰¹ BALÁZS ÁDÁM: „Adok nektek aranyvesszőt...”. Nagy László-emlékház. Magyar Hírek, 37. évf. 1984. máj. 26. 11. sz. 25.

¹⁰² Felavatták Nagy László síremlékét. Magyar Nemzet, 48. évf. 1985. júl. 18. 167. sz. 7.

¹⁰³ VASY, 2015, 26.

¹⁰⁴ Ratkó József. Kelet-Magyarország, 1989. ápr. 10., 83. sz., 5.

¹⁰⁵ Latinovits személyét és művészetét Ratkó igen nagyra értékelte. 1971. február 28-án Kalász Mártonnal együtt szerepelt az *Egy kenyéren. Három X után* című, 30–40 éves költőket bemutató rendezvénysorozat keretében Budapesten, az Egyetemi Színpadon. Az irodalmi műsorban Latinovits Zoltán nagy, „megszenvedett” átéléssel és sikerrel szavalt a *Halott halottaimat*. „Vergődött, ordított, mint a fába szorult féreg, mintha a torka akart volna kiszakadni. Mintha ő szaggatta volna vasmarokkal a torkát, úgy mondta a verset. Én hátul a színpalack mögül hallgattam. Amikor befejezte és kitámaszkodott a színpadról ezt mondta: »Jóska, ha most nem visznek el a rendőrök, akkor itt rend van.« Nem vittek el minket, de rend se volt, mert azok a gyerekek, akikről ez a vers szól ma már mint szülők hiányoznak” – emlékezett vissza Ratkó. Erről lásd még KABDEBŐ LÓRÁNT: *Költészet napi üdvözet a „Halott halottaim” költőjének*. Napjaink, 10. évf. 1971. 4. sz. [3.]

Az 1976-ban elhunyt zseniális színművész alakja foglalkoztatta Ratkót. Olvasta a róla szóló könyveket, írásokat, és az 1980-as évek utolsó harmadában, úgy vélem Nagy László *Gyászom a Színészkirályért* inspiráló hatása miatt is, verset készült írni *Latinovits* címmel. A vers nem született meg, fogalmazványaiában ezek a gondolatok, sorok, töredékek olvashatók: „Élethű halott – tökéletes”, „Elképzelem földbeli arcát / Hogy alakítod a halottat?”, „Túlhan

Ratkó József és Szécsi Margit

Ratkó József Nagy László „koronaékszereinek őrével”, Szécsi Margittal is szívélyes, baráti kapcsolatot ápolt, ez az 1980-as években még szorosabbá vált. Azonos irodalmi-szellemi körbe tartoztak, Nagy László emlékének ápolásában több alkalommal közösen léptek fel, és több más országos irodalmi vagy politikai, a rendszerváltozást előkészítő rendezvényen mindketten részt vettek. Például 1985. október 22-én mások mellett szerepeltek Lakiteleken a Lezsák Sándor által szervezett grafikai kiállítással egybekötött Antológia-esten, ahol verseiket mondták a népes közönségnek.

A *Negyven év, negyven versben* Ratkó Szécsi Margitot a Nagy Lajos emlékére írt *A lázadó ember* című versével szerepelteti. Szécsit, bár később indult irodalmi pályája, de az úgynevezett *Szárnyas csikó* nemzedékéhez – Juhász Ferenchez, Nagy Lászlóhoz, Simon Istvánhoz – sorolja. Költői „alapélménye” szintén József Attila, és „öt is a fényes szelek sodorták a művészet magaslatára [...] igen nagy költő.” Versében Nagy Lajosról „mond tiszta és pontos ítéletet – arról az íróról, akiről időről időre megfeledkezik a magyar kultúrpolitika s az oktatáspolitiká is, pedig a magyar próza ama nagymesterei közé tartozik, akik – mint Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula is – »majdnem énekelve« beszélték ki a bajt.”¹⁰⁶ Ratkó Szécsi „teljes életet” fölmutató verseit a kezdettől „megámulta” a bennük jelentkező „pontos” költői „akarat” és az alkotójukban tapasztalható „szabad lélek” miatt.

Ratkó 1985-ben meghívta a költőnőt a *Hangsúlyba*. A látogatás a következő évben valósult meg. 1986. május 18-án a nyilvános, közönség előtti *Hangsúly*-felvételen a vendég Szécsi Margit volt, aki saját verseit olvasta fel. A közönségnek Ratkó József mutatta be *Margit* című lírai kisesszéjében.¹⁰⁷ Hazánkban a „költő-asszonyt fitymálni szokás, vagy langyosan dicsérni” – írta Ratkó Szécsi kapcsán egy töredékében, itt viszont azt fogalmazta meg, hogy Szécsi Margit „ma a legnagyobb magyar költő-lélek. Férfiként Hamletünk lehetne. Királyfi helyett királynőnk ekképpen. Az utolsó – úgy látszik. Szentté azért ne avassuk. Mert ő sem akar szentté romlani. Mondja didergő szájjal a bajt, az Ember Lányaként énekel romlás és rontás ellen, fejét a féreg-este csillagok fölé ütve. Érvényes rá is Nagy László szava: igazság helyett szemétdombot sohase ölelgetett. Nem is fog, mert egy drágakövet fúj Adyval, József Attilával, Nagy Lászlóval”.¹⁰⁸ A *Hangsúly* szerkesztett rádiós adásába – ma már nem tudjuk miért – nem került be a Szécsi Margit-blokk. A felvétel napján így dedikálta a költőnő a *Betlehem-blues* című új könyvét Ratkónak: „Jóskának, kedves jó barátomnak szeretettel”.

Ratkó egy töredékben maradt rövid írásában kifejti: Szécsi „az első magyar költőnő, aki lét-érvényű, világ-érvényű költészetet művel.

a Semmi vagy a Minden”, „Ady hallgat”. Egy másik fogalmazványon: „Zoltán, e hülye rendezésű [...] // hogy alakítod a halottat? / megint mindent bele? / nézi és majd örül [...] / Ady sirat”.

¹⁰⁶ RATKÓ JÓZSEF: Szécsi Margit: A lázadó ember. In: RATKÓ, 2014, 209–210.

¹⁰⁷ A hétvégén Hangsúly. A vendég Szécsi Margit. Kelet-Magyarország, 43. évf. 1986. máj. 15. 113. sz. 5.

¹⁰⁸ RATKÓ JÓZSEF: Margit. In: RATKÓ, 2014, 179.

(Magyar és emberközi...)

Pontosan tudja a helyét, helyi értékét mindennek. Ítélt és megítél. Engedelem nélkül. Nem kacsingat hatalomra, »láng-arany medáliákra«, jóllehet megilletné kegye. [...] Mit tud? Minket tud! Esendőket, az embert, aki Szent-Sokság egyetlen személyben. Veszélyérzete, mint a szarvasanyáké, mint az anyáké, ha körül elordasodik a természet, ha Isten is ránk uszul, ha az alantas anyag is halálos mérget sugárzik. [...]

Férfit? – embert példáz a tartás, a léleké, s embert a szilárd szóé.”¹⁰⁹

Ezekben az években Ratkó megnyilvánulásában gyakran kifejtette, hogy Szécsi Margit „a legnagyobb magyar költő-lélek”, és – akárcsak Nagy Lászlótól – előszeretettel idézett tőle is verssorokat.

Ratkó József ötvenedik születésnapját 1986 májusában Nagykállóban és Nyíregyházán szerzői est keretében ünnepelték meg, ezeken Szécsi Margit is közreműködött.¹¹⁰ Novemberben Lakiteleken, Buda Ferenc ötvenedik születésnapján köszöntésén mindketten ott voltak, szintúgy a népi-nemzeti ellenzék rendszerváltást előkészítő lakiteleki találkozóin.

1987. április 12-én Debrecenben a Csokonai Színházban nagyszabású költészet napi rendezvényt szerveztek. Ratkó József vezette be az estet hangsúlyozva: „a költészet szolgálat – annak a népnek a szolgálata, melyből a költők származnak.”¹¹¹ Ezután Szécsi Margit mondta el saját versét, majd színes irodalmi műsor következett. Ebben a hónapban jelent meg Hatvanban Ratkó egyszerű, de igényes kiadású kéziratos verseskönyve, a *Kő alól*, tervezték Szécsi Margit és Buda Ferenc verseit is hasonló formában kiadni, de ez nem valósult meg.

Ratkó 1986–1987-ben újrafordította Szophoklész *Antigoné* című drámáját. Az elkészült fordítást odaadta Kósa Ferencnek és Szécsi Margitnak arra kérve őket, együtt olvassák el, s mondjanak róla véleményt. „Napokon át, néha éjszakába hajlóan olvastuk és elemeztük a különféle szövegeket: az eredeti görög dráma nyers fordítását, Révai, Trencsényi-Waldapfel és Mészöly Dezső fordításait, valamint Ratkó József[ét ...] Margittal együtt úgy ítéltük meg, hogy Ratkó József *Antigoné*-fordítása méltó az

Ratkó József Szécsi Margittal beszélget 1986. május 26-án a nagykállói művelődési központban a költő ötvenedik születésnapja alkalmából tartott szerzői esten

¹⁰⁹ RATKÓ JÓZSEF: [Azt hiszem, Szécsi Margit...] töredék In: RATKÓ, 2014, 179–180.

¹¹⁰ Ratkó József szerzői estje. Kelet-Magyarország, 43. évf. 1986. máj. 27. 123. sz. 5.; 1986. május 26-án *Egy kenyéren* címmel Ratkó József költő szerzői estjére került sor a nagykállói művelődési központban. Május 30-án *Szűkebb hazám: Magyarország* címmel Nyíregyházán, a Váci Mihály Megyei és Városi Művelődési Központ hangversenytérképében találkozhattak Ratkó Józseffel.

¹¹¹ A költészet napja jegyében. Verseny, emlékműsor, előadás. Hajdú-Bihari Napló, 44. évf. 1987. ápr. 13. 87. sz. [1.]

eredeti műhöz: olyan alkotó-teremtő cselekedet, amelynek irodalmi értékét tekintve a legjelentősebb magyar műfordítások közt van a helye, valahol Arany János és Nagy László fordításainak szomszédságában”¹¹² – emlékezett vissza a filmrendező.

Utószó

Ratkó József 1989. szeptember 13-án hunyt el „Ugyanabban a fátumos életkorban – írta versében Nagy Gáspár –, mint az általa / többször is elsiratott Kormos István és Nagy László. / Alig múlt egy hónappal 53 éves!”¹¹³

¹¹² KÓSA FERENC: Ratkó József Antigoné fordítása. In: SZOPHOKLÉSZ: Antigoné. Tragédia. Fordította Ratkó József. + RATKÓ JÓZSEF: Kreón. Tragédia. Nagykálló, 1994. Nagykálló Barátainak Köre – Városi Könyvtár, 3–4.

¹¹³ NAGY GÁSPÁR: Az Antigonét fordító Ratkó József. In: Nagy Gáspár Összegyűjtött Versei. Szerk. Görömbei András. Budapest, 2007. Püski, 465.

FALUSI MÁRTON

Intermedialitás Nagy László és Kondor Béla művészetében

Amikor a költő és képzőművész Nagy László, valamint a képzőművész és költő Kondor Béla munkásságában költészet és képzőművészet médiakonfigurációját vizsgáljuk, a komplementaritás elve – vagyis e két típusú világmegélésnek a többé-kevésbé való érvényesülése a két esetben, miszerint egyikük inkább lírikus, és kevésbé festő, másikuk viszont inkább festő, és kevésbé lírikus – az esztétikumról mint a kulturális rendszer elsajátításának különleges módjáról tudósít. Ha valakikre, éppen Nagy Lászlóra és Kondor Bélára feltétlenül igaz, hogy a művészetet életformaként akarták és életre-halálra választották. Ebből pedig logikusan következik, hogy az esztétikumot nem egy bizonyos önálló létszféraaként, hanem a „világban-benne-lét” mint a jelenvalólét alapszerkezeteként különítették el.¹ A fát és a nyelvet megmunkáló költő ugyanis nem a fáról és a nyelvről szerez ismereteket – mikor melyik tevékenységhez támad kedve, mintha csupán a mentális tartalmak és a személyes motivációk kötnék össze a műveletsorozatokat –, hanem mindkét nyersanyagot keresztül magáról a kulturális totalitásról. Ekként válik a kétféle világmegélés egymás előfeltételévé, s ahogyan a kvantumelmélet tétele alapján egy adott részecske térbeli elhelyezkedése vagy energiája határozható meg, de a kettő egyszerre sohasem, a kultúra egészségessége sem tárulkozik föl, csak bizonyos aspektusai vehetők szemügyre, ám ettől még léteznek; s nem pusztán a költészet mint olyan vagy a képzőművészet mint olyan léteznek. Olyan alapvető létezés technikáról van szó, amit tévesen látnak el a „képviselés” címkéjével, ehelyett „a költészet, e magyarázat értelmében, nem a történelem feletti igazsághoz vezető út, legyen az akár pszichoanalitikus, akár dekonstruktív, akár pusztán formalista, de a maguk történelmi egyediségébe ágyazott társadalmi és pszichológiai képződmények [megértésének] záloga”.²

Miféle kultúra ragadható meg a költészeti előfeltevésekből táplálkozó festészet, valamint a festészeti előfeltevésekből táplálkozó költészet révén, ami a nyílt tengerre, távoli, új, szűzi vizekre kalauzol bennünket, mert nem arra irányítja a kérdést, hogy a nyelvművészet és a képzőművészet retorikai alakzatai, eljárásai miként referálnak

¹ Martin Heidegger fogalmához lásd: BENHABIB, SEYLA: A 'világ' fogalma Martin Heidegger *Lét és idő* című művében. Kellék, 1999. 13. sz.

² GALLAGHER, CATHERINE – GREENBLATT, STEPHEN: Introduction. In: *Practicing New Historicism*. The University of Chicago Press, 2000, 7.

egymásra? Ahhoz azonban, hogy ezt a kérdést érthetőbben megfogalmazzuk, érdemes felidézni a művészeti ágak egymáshoz való viszonyának négyféle stratégiáját.³ Hegelhez köthető a művészetek egységéről szóló elképzelés, a mimézis elve szerinti totális esztétika. Rendszeres gondolkodásában a német filozófus normatív jelleggel határozta meg a különféle formanyelvek viszonyát egymáshoz képest; így fogalmazott például: „a festészet bizonyos értelemben közvetít az ember külső környezetét megformáló építészet és a szellemi alakot ábrázoló szobrászat között”.⁴ Ekként tehát valamennyi művészeti ág az esztétikumban mint egészlegességben kap funkciót. „A festészet csak egy pillanatot ragadhat meg: nem fejthet ki valamely helyzetet, eseményt, cselekményt a változások *egymásutánjában*, mint a költészet vagy a zene. [...] A festőnek azonban az az előnye a költővel szemben, hogy részletesen kiszínezheti, érzékileg szemléltetheti az adott jelenetet, valóságos realitásának látszatában. »Ut pictura poesis erit« – kedvelt mondás ez ugyan, amelyet elméletben gyakran megfogalmaztak, s amelyet a leíró költészet az év- és napszakok, virágok, tájak leírásában komolyan is vett, és alkalmazott is.”⁵ Voltaképpen ezt élezi ki Lessing duális paradigmája, amelyben irodalom és képzőművészet mint az időbeliség és a térbeliség komplementer szemléletmódjai nyernek értelmet. Itt már nemcsak a természetes funkciómegoszlásról van szó, hanem gyakori tévedésekről is, különösen a festészet anekdotikussá, epikusvá válásának veszélyéről. Lessing azokról az „álkritikákról” is beszél, amelyek „a költészetben a leíró kört, a festészetben az allegorizálgatást eredményezték”,⁶ s így ártalmára voltak a formai tisztaságnak. Tiziano anekdotikusságáról jegyzi meg, hogy „ez a festő behatolása a költő területére; a jó ízlés ezt soha nem fogja helybenhagyni”;⁷ miközben hangsúlyozza, hogy „az értelem kép nélkül a legelevenebb költőt is unalmas fecsegővé teszi”. Különbséget tehetünk tehát aközött, hogy mit illik vagy szerencsés színre vinni az egyik, mit a másik formanyelv eszközeivel, illetve aközött, hogy miféle tudást közvetít a világról az egyik, mifélet a másik. Peiraieikoszt hozza fel Lessing példaként, s „rhüparographosz”-nak, szennyfestőnek nevezi, aki „egy németalföldi festő buzgalomával festett borbélyüzleteket, piszkos műhelyeket, szamarakat és zöldségféléket, mintha az ilyesfajta dolgok a természetben oly vonzóak és ritkán láthatók lennének”.⁸ Ám nemcsak az odailés szempontja érvényesítendő, hiszen „a költészet tágasabb körű művészet, olyan szépségek is rendelkezésére állnak, amelyeket a festészet nem tud elérni [...] a [képző] művésznél nehezebbnek tűnik a kidolgozás, mint a lelemény; a költőnél viszont fordítva áll a dolog”,⁹ ami a belső forma igényeinek kielégítését tűzi feladatul az alkotónak. Lessing antikvitástól kölcsönzött, elhíresült formulája – „a festészet néma költé-

³ Lásd: VERES BÁLINT: Áttűnő jelentések: zene a festményen. Magyar Művészet, 2001, 5. sz. 34–39. [VERES, 2001.]

⁴ HEGEL, GEORG WILHELM FRIEDRICH: Esztétika. Ford. Tandori Dezső. Budapest, 1979. Gondolat, 290. [HEGEL, 1979.]

⁵ HEGEL, 1979, 304–305.

⁶ LESSING, GOTTHOLD EPHRAIM: Laokoón avagy a festészet és a költészet határaitól. In: L., G. E.: Válogatott esztétikai írásai. Budapest, Gondolat, 1982, 195. [LESSING, 1982.]

⁷ LESSING, 1982, 264.

⁸ LESSING, 1982, 200–201.

⁹ LESSING, 1982, 240.

szet, a költészet pedig beszélő festészet¹⁰ – ma már nyilvánvalóan megmosolyogtató, miként a retorikai kérdése is: „ki akarna megfesteni, ha látni sem akar senki?”¹¹ Nagy László és Kondor sem az epikusságot, sem a rótságot nem tarthatta már kiiktatandó tendenciáknak, sőt művészetük éppen a határsértések révén növelte intenzitását, holott a befogadói várakozások és az elemző ügybuzgalmak előszeretettel kérik számon tőlük a régi klasszicista előírásokhoz való ragaszkodást. Különösképpen hazánkban tartotta magát sokáig a hierarchikus modell, amely a költészetet mintaadó archetípusként állította elő. Költészetalapú műveltségeszményünk a mai napig érzeteti hatását, és elsősorban az avantgárd, illetőleg a neoavantgárd poétikák lazították fel; például a költőként vizualizálható műalkotásokkal, verskollázsokkal előrukkoló, képzőművészként pedig gyakran szövegszerűen építkező Erdély Miklós.¹² Fontos megállapítanunk, hogy Nagy László és Kondor Béla nem az avantgárd stílári megoldásokkal kísérleteztek; a művészeteket kölcsönösen egymásra vonatkozó világgépük egészen más töről fakadt, s inkább Novalis romantikus vagy Weöres Sándor modernitáskori tiszta hangzás eszményéhez áll közelebb.¹³ Mindannyiuk közös kiindulópontja azonban, hogy a művészeti ágak hibridizációjára törekedtek, s vallották, hogy a művészetek mindig, kezdettől fogva a különböző ágazatok (médiumpok) kombinációi.

A médiakonfiguráció kortárs elméletei fontos adalékokat szolgáltatnak a hibridizációs stratégiához. Friedrich Kittler médiatörténeti vázlata pontosan érzékelteti, hogy koronként egy bizonyos médium társadalompoétikai, sőt társadalomontológiai értelemben is középponti helyet foglal el.¹⁴ Az alfabetikus írás szabványosítása Athénban a demokrácia és a filozófia megszületését hozta magával, a szókratészi beszélgetések az embernek a saját lelkével való dialogizálását jelentették; a lelket pedig az a tabula rasa, viasztábla definiálta, amelyre a görögök palavesszővel karcolták a szavakat. A viasztábla mint metafora több mint pusztá technológia, hiszen a személyiség és a közösség strukturális szervezőerejévé lényegült át. Hosszú idő eltelte után így váltotta fel a könyvet a mozgókép, amit jól mutat, hogy „a fenyegető halál pillanatában belső szemeink előtt ugyanis száguldó rövidítésben még egyszer leperreg egész életünk filmje”.¹⁵ Ebből vonja le Kittler a következtetést, hogy „a lélek 1900 körül egy csapásra megszűnt viasztábla vagy könyv formáját öltő emlékezet lenni, ami Platónnál volt; technikailag fejlődött, és játékfilm lett belőle”.¹⁶ A „technikai apparátusok”, a művészeti formanyelvek „vesznek mértéket” tehát az emberről, s ez a formaprobléma hívta elő a két vizsgált alkotó életművében költészet és képzőművészet komplementer hatását. Mindvégig kitartóan őrizve magukban – lelkükben – a romantikus modernitáskritika világnéze-

¹⁰ LESSING, 1982, 194.

¹¹ LESSING, 1982, 200.

¹² ERDÉLY MIKLÓS: Kondor Béla, a korszak és az avantgárd. Lásd <https://artpool.hu/Erdely/Kondor.html> (Letöltés: 2025. 04. 26.) (Artpool Művészetkutató Központ)

¹³ Lásd: VERES, 2001, 37.

¹⁴ KITTLER, FRIEDRICH: Optikai médiumok. Berlini előadás, 1999. Ford. Kelemen Pál. Budapest, Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, 2005. [KITTLER, 2005.]

¹⁵ KITTLER, 2005, 26.

¹⁶ Uo.

tét nem a beszélő szóval való azonosulásának archaikus vágyát kívánták elfojtani – ami az avantgárd irányzatokra általában jellemző –, hanem erejüket megfeszítve arra törekedtek, hogy a szót felszabadítsák, lepattintsák róla az évszázadok során rárakódott kultúrtechnikai rozsdát. Amennyiben ugyanis az irodalom a társadalomontológiában hierarchikusan a legmagasabb rendű gondolkodásmód, s ekként szervezi a nemzetet, az államot, a jogot, a hadsereget, a sajtót, az ipart és így tovább, egyre nehezebben hozzáférhető az ártatlan beszéd, amelyet a folklorizmus „tisztá forrás” metaforája is jelöl. Idézzük fel, mit írt erről K. Ludwig Pfeiffer. „A 18. század végi és a 19. század eleji esztétika rendszerei még átfogják a művészetek teljes spektrumát. Ugyanakkor a művészeti differenciálódás és szakosodás félreismerhetetlen irányait egyszerűen a dolgok állásának tekintik. Így könnyen megtörténhet, hogy az egyes művészetek, illetve összességük, a »művészet« kulturális-imaginárius vitalitását túl nagyra (Schelling) vagy túl alacsonyra (Hegel) értékelik. Később az esztétika széttagolódása az egyes művészetek történetévé mindenekelőtt az irodalom túlzott egyneműsítéséhez járul hozzá. Ezek a folyamatosság mellett elkötelezett történetek hermeneutikailag bekebelezik a művészeteket, megint csak mindenekelőtt az irodalmat. Ezért az irodalom maga egyfajta nagy művészeti modellé emelkedik fel. Michel Butor ebben az értelemben beszélt az irodalom, illetve az irodalmasított nyelv mintegy imperialista kiterjedéséről a 19. században, amely egyebek mellett a festészetre is ráerőszakolja magát: a képeket nem csak megnézzük, hanem végeláthatatlanul írunk és beszélünk is róluk. [...] Wittgenstein szavaival az ábrázoló és bemutató képeknek a nyelvre van szükségük ahhoz, hogy néma meztelenségüket szó szerint és metaforikusan megszólaltathassák.”¹⁷ Csakhogy Nagy László és Kondor Béla már azzal szembesültek, hogy ez az „irodalmasított nyelv” kimerült, elhasználódott, megszűnt a lelkünkkel való párbeszéd médiuma lenni; értelmezési monopóliumát politikai és gazdasági hatalmak sajátították ki.

Kép az, amiről beszélhetünk; szöveg az, ami képeket hív elő a tudatunkban. A 20. század folyamán egyre kétségbevonhatatlanabbá vált, hogy a szó nem feltétlenül élvez elsőbbséget a képhez képest; egyre határozottabban kellett rákérdezni arra, hogyan férközhetünk a reprezentálandó világ közelébe; ám az a felfedezés sem váratott magára sokáig, hogy az életvilág e verbális és piktorális reprezentáció nélkül nem is létezik. Klasszikus hagyományokra visszanyúlóan az ekphraszisz retorikai eszközének segítségével tehattünk szert arra az irodalmi metabeszédre, amely felszámolja a két szféra határait; ékes példák erre Akhilleusz pajzsának leírása Homérosz *Iliászában*, Juhász Gyula *Gulácsy Lajosnak* című versében a festő koloritjának és ecsethasználatának imitációja vagy Kormos István a Juhásznénál autonómabb univerzumot teremtő gesztusa a *Nakonxipánban hull a hó* költeményében. Nagy László és felesége, Szécsi Margit barátsága Kondor Bélával életrajzilag is meghatározó jelentőségű. Ágh István számolt be arról, hogyan érte testvérbátyját a festőgéniusz tragikusan korai halála. „Mert ha a hír után egész éjjel zokogás rázta az erős tartású embert, s leroskadva, négykézláb húzva

¹⁷ PFEIFFER, K. LUDWIG: A mediális és az imaginárius. Egy kultúrantropológiai médiaelmélet dimenziói. Ford. Ke-rekes Amália, Budapest, 2005. Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, 51–52.

magát a szőnyegen, fogával tépte anyagát, s nappal meg annyira félt az elgyengüléstől, rosszullettől, hogy nem mert egyedül járni az utcán, valami nagyon nagy tragédiától szenvedett.”¹⁸ Nagy László esszéiben, tehát értekező modorban is fontosnak érezte, hogy Kondor technikai megoldásai, világképe és morális indíttatása közé hidat verjen. „Kondor mint a legkiválóbb rajzoló a rézkarcban alkotott először nagyszerűt, a grafika régi mestereire, Dürerre, Rembrandtra emlékeztetőt. Méltán nevezték el rézkarc-királynak. Hamarosan kitűnt, hogy tehetsége sokrétűbb, hogy a litográfia, a színes kréta, az olajfesték is egyaránt engedelmeskedik neki, hogy nemcsak kiváló festő, de kitűnő kolorista is. A képzőművészet izmusainak nem esik rabjául, játszik velük, mint macska az egérrel. Mindezen túl az értő látogató észreveszi, hogy Kondor művészetének lényege az erkölcsi tartás.”¹⁹ Egyik cikkében a közös házi muzsikálás élményét osztja meg az olvasókkal, amit tetéz, hogy a festő saját kezűleg fabrikált hangszereken játszott. Mind a költő, mind a festő művészetfilozófiájának markáns összetevője a kézműves jelleg – talán eredet – kidomborítása, hiszen az iszkázi paraszti kultúrában felnövekedő, manuális ügyességre szert tevő ifjú szívesen fűrt, faragott, eszkábált különféle tárgyakat, a pestszentlőrinci tisztviselő-ivadék pedig egyéb szerkezeteket, így repülőgépmakettet is megmunkált. „Szombaton este szeretett volna nekünk muzsikálni. Minden hangszer, amit ő készített, ott volt kéznél: a különös hegedű, a keleti pengetős, a töröksíp, a tambura. Megmutatták, hogy lelkük van, pendültek, ríttak kicsit, hamar abba hagyták. Az a nagy fehér angyal, szájában a késsel, benézett a műteremből a szobába.”²⁰

Természet és kultúra romantikus egységét hirdelve így hajoltak vissza valamiféle ősi „világban-benne-léthez” mind a ketten, amelyben ki-ki maga alkotja meg a szükséges szerszámokat, s azokkal a világ elsajátítását lehetővé tevő használati eszközöket és kegytárgyakat. Gondoljunk csak vissza, hogy az antik görögök a lírai műfajokhoz is zenei instrumentumokat társítottak, mintegy a húrok pengetésével tárgyiasították – lásd: „megmutatták, hogy lelkük van, pendültek, ríttak kicsit” – a nyelv- és művészetileg keletkező hangulatot, érzelmi vihart vagy elcsöndesülést. Szécsi Margit szűkebb pátriájának szülöttjét úgyszintén lelki és szellemi társának tartotta, amiről a margitszigeti szállodában sorsára hagyott falfestmény megmentése ügyében megszólaló újságcikk is tanúskodik. „Ki látta a margitszigeti szállóban Kondor Béla festményét? Az arany alapra festett mitikus-történelmi pannó csupa seb. [...] A kondori esztétikára itt, a Nyulak Szigetén, rámenetel az üzlet. [...] Zengjen a burleszk, zúgjon a meccs! Kondor képe előtt ilyen a honfoglalás. Tobzódjanak az úrbeli überlények a képernyő hályogán, de a kürtölő angyal ha kondori, nem kell, s az ördög se kell. Egy színes, reménysóvár Guernica, van olyan jó, mint Picasso mesteré: nem kell. Egy Sziget mesebeli kiteljesedése a népek folyamában: a mítosz és szerelem, erők és megmaradásunk forrása: nem

¹⁸ ÁGH ISTVÁN: A ló és az angyal jegyében. Forrás, 2001. 3. sz. 68–73.

¹⁹ NAGY LÁSZLÓ: Kondor Béláról. In: N. L.: Adok nektek aranyvesszőt. Budapest, 2011. Holnap, 158. [NAGY, 2011.]

²⁰ NAGY LÁSZLÓ: Az öldöklő angyal tövében. Élet és Irodalom, 1972. december 16.

kell.”²¹ A *Kondor Bélának* című hommage-vers is hasonló retorikai fogással méltatja a képzőművész életművét: „Legyen végre becsülete / a tudásnak, a játéknak, / s a szigorral gyönyörűen / megvalósított szándéknak. / Hogy képeidről tanuljuk / minden dolgoknak új nevét, / s akarjuk is kimondani, / akarjuk, s legyen is miért.” A vers performativitása, jelentéstartománya itt összekapcsolódik a képzőművészeti objektum térbeli kiterjedéseivel, sőt rá van utalva a fizikailag is létező műtárgyak jelöltjére; hiszen a nyelv mint tökéletes absztrakció eltávolodik a dolgok, az élet közvetlen referenciáitól, az érzéki affektustól; s éppen ezért nem nélkülözheti a valóság mélystruktúráit megjelenítő szobrot és festményt.²² A villoni ballada *Ajánlása* a Samunak is becézett mester emblémája lett: „Hajrá Samu, gyúrd az ipart, / amíg a Szent Lélek kitart. / E világ tiszta és rohadt, / s ha átsugárazod mint a nap, / szívedre szennye nem ragad, / hajrá Samu, ne hagyd magad.” Ugyanígy a szellemi társ előtti főhajtás kifejezése a vers, amelyet Szécsi Margit egy Kondor-képről írt, s amelynek címe is ez: *A repülés géniusza. Egy Kondor-képre, hódolattal*. Pestszentlőrinc a légikikötő szomszédságában mindkettejük figyelmét a le- és felszálló repülőkre irányította, s e szemmozgás a lelki emelkedés metaforája lett. A másik gép, a mozdony is eloldódik sínjeiről, és szárnyra kap a költeményben; a „Mennybe zuhan a mezítlén” sor pedig a feltámadás ígérétét hordozza. Nagy László híres szóképét, a „káromkodásból katedrális” állító, a profán és a szakrális tartományt egyaránt meghódító verzhős magatartását (*Ki viszi át a Szerelmet*) parafrázálja a „Fegyházat világsas-tollból / minek is építenénk!” felkiáltása. A madár- és az angyalszárny képviselik a véges életű lények felfelé törekvésének természetadta (vég)tagjait, a repülőgép viszont csakis modell lehet valaki vagy valami kezében; s ekként az anyagi világ kényszerűségének vagy szükségzerű törvényeinek alávetve győzi le a nehézségi erőt. A valódi dinamizmus Kondor ikonszerűen merev ábrázolástechnikájában belsővé válik, a hit transzcendens nyitottságából fakad, amit Szécsi Margit egyszerre szabályosan ötsoros tagolású, de szabálytalan szótagszámú sorokba tördelt költeménye is felidéz.

Nagy László képzőművészként illusztrációiban és különös, használati tárgyakra, szobabelsőbe festett ikonjaiban került a legközelebb Kondor világához. Hitvesének *A trombitákat összesöprik* és *A nagy virágvágó gép* című versesköteteihez készített tollrajzaiban²³ és a Dylan Thomas-fordításokhoz sokszorosított grafikáiban, cinkkarcaiban (*Dylan Thomas összegyűjtött versei*)²⁴ hasonlóan expresszív a figurák, zsúfolt a kompozíció, rafinált a vonalvezetés és ironikus a tónus, groteszk a látásmód, mint Kondor oly sok képén. A magyar költő és műfordító a „walesi énekes” bizarr metaforáiban William Blake látomásosságát, „a nagy tűzű arkangyal-költő vonásait” ünne-
p-

²¹ SZÉCSI MARGIT: Hódolat az eltávozonak. Népszava, 1984. július 1.

²² CASSIRER, ERNST: A szimbolikus formák filozófiájából In: Szerk. Horányi Özséb – Szépe György (szerk.): A jel tudománya. Szemiotika. Ford. Antal László et al. Budapest, 2005. General Press, 93.

²³ SZÉCSI MARGIT: A trombitákat összesöprik. Nagy László rajzaival. Budapest, Magvető, 1965. In: Sz. M.: A nagy virágvágó gép. Nagy László rajzaival. Budapest, 1969. Magvető.

²⁴ Dylan Thomas összegyűjtött versei. Szerk. Géher István. Budapest, 1966. Európa Könyvkiadó, 1966.

li, valamint az önkímélet megtagadását, hogy a hős „a kozmosszal birkózik”.²⁵ Vigh Tamás méltán állítja e „grafikai versfordításokat” a magyar költő „költészeti »nagyimiséi«” mellé, közös metszetként a „nagy eszmei összefoglalásokat” nevezve meg.²⁶ Ha e képzeletközösségek forrásvidékére szeretnénk eljutni, s meg akarjuk fejteni, miért erednek ugyanonnan, eszmei motivációikat keressük. Vajon mi vitte rá Nagy Lászlót, hogy a szigligeti alkotóház fali fülkéjébe fesse Szent Györgyöt a sárkánnyal – túl a Szent György-hegy földrajzi közelségén –, önmagának és fiának arkangyal-alakjait pedig szekrényajtókon örökítse meg? Nem pusztán a szerepjáték, a kedvtelés, a hasznos időtöltés, a szálláshely és az otthon sajáttá tétele a magyarázat, hanem az életvilág megértésének szándéka, a csillapíthatatlan tudásszomj, amely nem a ráció kultuszát ápolja, sokkal inkább a művészi intuíciót hívja segítségül, s a látja el az észszerűségnél erősebb jogosítványokkal.

Kétségtelen, hogy festő barátjához szóló búcsúversében (*Temetés után*), valamint portréversében (*A Mindenség mutogatója*) is személyes alkotói programjáról vall. Előbbi megállapítása, mely szerint „Dehogy / oknak okozat iktatva: a szesz / lángangyalai viszik a koporsót” nemcsak az alkoholba menekült élet tragikumáról mintáz kondori víziót, ám egyúttal a kauzalitás szokványos fizikai és szellemi törvényeit, a *mos geometricus* módszer egyeduralmát kezdi ki. Utóbbi pedig már néven is nevezi a korszakot, valamint a spirituális világkép előzményeinek nagy formateremtőit. „És íme, a pillanat kulcsvirágja megnyitja kapuját a mennynek, mint a középkori önámítás. Ott bent, ott fent a legmagasabb falakon szárnyas inasai közt Kondor mester, óceán-erővel ontja a formát, a színt. Hát mirevaló a gyász! Nem hagyta abba, de istenigazából működik tovább. Teheti, mert Dürer, Bosch és Blake úr a mennyei zsűri.” Esszéversnek is mondhatnánk ezt, hiszen explicitte teszi eszmei tartalmait: a középkori tomizmus metafizikájában a természet természetfeletti alapjait, az égi és a földi hierarchiák összefüggését, melynek értelmében a kő és a fa is Isten dicsőségét hirdetik, s általuk is Isten igazsága ismerhető meg, valamint Dürer melankóliáját, Bosch apokaliptikusságát és Blake-nek az abszolút teret elutasító Newton-ellenességét.²⁷ Kondor Béla mindezeket szintetizálja Nagy László számára, és az ő neve az a jelölő, amely egész világképére vonatkozik. „Ilyenkor, ha velem van, másképpen látok. Hatalmának természetét elemezném, hogy tudjam[,] a százszorszépet csavarta-e meg ujjá, vagy szemem iriszén igazított? Mert olyan kondori ma a világ.” Ez a szem nem a felvilágosult nyugati ész szeme, amely mértani ábrákat szerkeszt, hanem Isten mindentudó érzékelésének szimbóluma, ahogyan Földényi F. László is kifejti *Newton álmát* elemezve. „Az a szem, amely képes a mindenséget érzékelni, nem a látásnak, hanem a látomásnak az érzékszerve. Blake rendszerén belül mindkettőnek metaforikus a jelentése. A látás arra vonatkozik, hogy az ember mechanikusan kiszolgáltatja magát a külvilágból érkező

²⁵ NAGY LÁSZLÓ: Dylan Thomas. In: NAGY, 2011, 113.

²⁶ VIGH TAMÁS: Nagy Lászlóról mint képzőművészről. Hitel, 1995. 4. sz.

²⁷ STAMLER ÁBEL: „Sapientia aedificavit sibi domum”. A természet természetfeletti alapjai. Magyar Művészet, 2021. 2. sz., 4–10.

tapasztalatoknak, amelyek mintegy ráarakódnak a »fehér lapként« működő elmére – úgy, ahogyan ezt Locke leírta. A látomás ezzel szemben azt jelenti, hogy az elme és a tapasztalat (érzet) nem különül el egymástól; az ember nem egyszerűen befogadja a tapasztalatokat, hanem létre is hozza azokat.”²⁸

Descartes, Locke és Newton a világot erőszakosan bekebelező ismeretelméletének tagadásával el is csíptük költő és festő morális képzelőerejének lényegi mozzanatát. Locke megismerő szubjektuma óraszerkezetnek fogja fel az univerzumot, mozgásának általános alapelveit kutatja, melyek többismeretlenes matematikai egyenletekkel írhatók fel; az utolsó ismeretlen, a Gondviselés pedig előbb-utóbb, ha a számítások helyesek, levezethető. Nagy László költészetének alanya – félretéve az „alanyi költészet” megtévesztő és leegyszerűsítő kategóriáját – nem ilyesféle; hanem azon, a fichte-i „Én” szabadságát kiteljesítő transzcendentális szintézisen alapul, amely az antik és a modern világ ellentétét kibékítő „dionüszoszi elv” (Nietzsche) érvényesítésével „nem az elvont végtelenspirál, nem a reflexivitás, hanem a konkrét, személyes, bacchusi végtelen” másik neve.²⁹ Hogyan is állítja elő Fichte ezt a bizonyos szubjektumot? „Az Én a szemlélet abszolút képességével rendelkezik, mert éppen ezáltal lesz Én. [...] Az Énnek mint abszolútumnak léteznie kell, és kellett, mielőtt még a szemlélet felfogta; ez az abszolút jelleg minden szemlélettől független lét és fennállás.”³⁰ Nem úgy végzi megismerőtevékenységét, mint Newton építészé, hanem mint a révült Dionüszosz, akinek tudata nem „tabula rasa”, amelyre szükségszerűen kerülnek fel és amelyen geometrikusan szerkesztve rendeződnek el a tudáselemek, hanem a jelenvaló lét szabadságának letéteményese. „Számunkra viszont a léten kívül nincs más, mint a gondolkodás. Az a lét, amelyet a szabadság termékeként szeretnél elgondolni, ennélfogva csak valamilyen gondolkodásból keletkezhet.”³¹ Amikor a költemény színre viszi a szemlélet abszolút képességével rendelkező „Én”-t és a gondolkodás szabadságát, szakít azzal a régi hagyománnyal, amelyben – Heideggerrel szólva – „a görög logika és grammatika óta a költői nyelv mondása szemben áll a beszéd mondásával”, azaz „a megállapítandó kijelentésre való tekintet” hideg kalkulációjával.³² Ami pedig a költemény tekintetére igaz, igaz a festmény tekintetére is: látásmódja a reneszánsz középpontos perspektívája helyett a soknézőpontúságot, az egymásba csúszó, egymást felülíró képsíkokat eredményezi.

Mindez nemhogy nem összeegyeztethetetlen Heisenberg világegyenletének „szépességével”, a kvantumfizika felismerésével, miszerint az anyagi világot nem törvényszerűségek kormányozzák, hanem valószínűségek kockadobásai alakítják és egyszerre,

²⁸ FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Newton álma. William Blake Newtonja. Budapest, 2021. Jelenkor, 98. [FÖLDÉNYI, 2001.]

²⁹ MEZEI Balázs: Schiller márnóda ma. In: M. B.: Márnóda. Az európai himnusz új magyar szövege. Budapest, 2006. Kairosz, 43.

³⁰ FICHTE, JOHANN GOTTLIEB: Az erkölcsstan rendszere a tudománytan elvei alapján. In: J. G. F.: Az erkölcsstan rendszere. Ford. Berényi Gábor. Budapest, 1976. Gondolat, 108. [FICHTE, 1976.]

³¹ FICHTE, 1976, 112.

³² HEIDEGGER, MARTIN: Nyelv és haza. In: M. H.: Költemények. Ford. Keresztury Dezső. Budapest, 1995. Societas Philosophica Classica, 159.

egyidejűleg nem megfigyelhető tulajdonságok jellemzik. „A gondolat, a képi és képleti tevékenység nyelvi eredetének” feltételezése Nagy Lászlót a német romantikához, a már bemutatott transzcendentális szintézishez köti,³³ ám népiségfelfogásának bartóki modelljét az új fizikai világképhe ágyazza, ami *mutatis mutandis* Kondor Béla formanyelvére is átvihető. A bartóki modellnek a Lendvai Ernő-féle megfogalmazására érdemes hagyatkoznunk; a *Bartók költői világa* című könyvre, amely a zenei partitúrák elemzéséhez vesz igénybe intermedialis párhuzamokat, miként érvelésébe iktatja az aranymetszés, az organikus formák és a szerves fejlődés eszméit.³⁴ A könyvben végig vitt, figyelemreméltó érvelés során a zeneelmélet észrevételeit a költészetre és a képzőművészetre vonatkoztatva további tudásra tehetünk szert a különféle médiumok kölcsönös előfeltételezettségéről. Lendvai a „nagy-formák”, a műalkotás mint „harmonikus és önmagában zárt képződmény” letűntét deklarálva „a bartóki híd-forma értelmére” kérdez rá; és a szimmetrikus rendezőelvet, „a XX. század emberének természeti világképét”, a polaritást, valamint „az átalakulni akarás vágyát” adja válaszul. „Így önti Bartók szintézisbe a klasszikus szimmetria *szellemi* formuláját a polaritás *természeti* dinamikájával és az átalakulás *történelmi* koncepciójával.”³⁵ Roppant érdekes, ahogy Lendvai eszmetörténeti módszertannal – sőt voltaképpen szellemtörténeti reminiscenciákkal – igyekszik Bartók zenéjében tetten érni a korszellemet vagy legalábbis a korérzületet. Az aranymetszés – amely Nagy László költeményeinek is fontos formai jegye – Bartók akkordhasználatában jut kifejezésre, s egyenesen azt a következtetést vonja le a zeneteoretikus, hogy „nem egyéb, mint maga a *pentatónia*”³⁶. A sztereo-hatás színpadi vizsgálatakor emeli ki Lendvai, hogy a darab „nem a formális logika, hanem az *organikus fejlődés* törvényszerűségeit tükrözi”, azt az ütemes növekedést, ahogyan a fa ágai új ágat hajtanak.³⁷ Hívhatjuk ezt burjánzásnak, s nem kell óriási fantázia ahhoz, hogy Nagy László vagy Kondor Béla műalkotásaiban felfedezzük mint szervezőelvet. A népdal formai egyszerűségét eszmei alapon a „dodekafonisták” szépségideáljával rokonítja a gondolatmenet, amely éppen a romantikus túláradást fékezi, s ekként „az I. vonósnégyesben Bartók a maga életprogramját fogalmazta meg”.³⁸

A pentatónia mint a zenei kozmosz sűrítőmánya olyan belső formává lényegül át, amely valamennyi művészeti ág világmegélésére transzponálható, sőt társadalompoétikai jelentőségű.³⁹ Bartók tengelyrendszere is ilyen egyetemes eszmei funkciót kap, mivel „e rendszerben Bartók az európai harmonikus gondolkodás végső konzekvenciáit vonja le”.⁴⁰ Nagy László hosszúverseinek ritmusképleteiben, regiszterkeveréseiben,

³³ Lásd: NAGY LÁSZLÓ: Megismerés, nyelv, vers. In: N. L.: Versek és versfordítások, I. kötet. Budapest, 2004. Holnap, 573.

³⁴ LENDVAI ERNŐ: Bartók költői világa. Budapest, Szépirodalmi, 1971. [Lendvai, 1971.]

³⁵ LENDVAI, 1971. 21–22.

³⁶ LENDVAI, 1971. 150.

³⁷ LENDVAI, 1971. 173.

³⁸ LENDVAI, 1971. 309.

³⁹ Lásd: SZABÓ MÁRTON: Társadalompoétika I–III. A retorika, az irodalom és a nyelvészet társadalomtudományi státusa. Budapest, 2022. Ludovika Egyetemi Kiadó.

⁴⁰ LENDVAI, 1971. 429.

polifón építkezésében nyilvánvalóan hasonló strukturális megfontolások mutatkoznak meg – gondoljunk a *Menyegzőre* vagy a *Rege a tüzről és jácintról* nagykompozíciójára –, de vajon Kondor Béla képzőművészete hogyan olvasztja magába ezeket a formajegyeket? A klasszikus ideál, az ősi utáni vágy ars poeticájának fő hajtóereje, s ezért alakítja ki különütasságát: sem az Európai Iskolához, sem a Gresham-körhöz, sem a neoavantgárd irányzatokhoz nem csatlakozik. Egyszerre merít Dürer és Rembrandt művészetéből, értelmezi újra Picassot, s támaszkodik Blake miszticizmusára, Rimbaud szimbolizmusára, valamint Apollinaire merész képzettársításaira. Démonológiája, profán mitológiája tükrözi a William Blake *Jeruzsáleméből* választott mottót: „Rendszert kell alkotnom, különben más rendszere igaz le / Nem okoskodni és hasonlítani fogok, az én dolgom a teremtés”. Németh Lajos is felismeri azt a jelenséget Kondor művészetében, amit fentebb a Lendvai Ernő-fél bartóki modellhez kötöttünk. „Már a kortárs kritika is felismerte, és az idő még inkább igazolta: a Dózsa-sorozat azt a szerepet játszotta a képzőművésztünkben, mint Juhász Ferenc »Tékozló ország«-a az irodalomban, a dezilluzionizmus és az aggódás drámai küzdelme tört fel benne. [...] Kondor egyéniségének és művészetének fő jellemzője az összetettség, a bonyolult, sokrétű értékek struktúrává szerveződése. Ennek megfelelően a múlt választott példaképeinél is más és más értékeket tisztelt és tanulmányozott. Az ikonoknál az állandónak, az öröknek az áhítatos keresése, a szigorú formai szerkezet, az illuzionisztikus ábrázolással szembeni szimbolikus, jelölő formálás; a középkori freskóknál a transzcendentálisnak és a realizmusnak az expresszivitásban való találkozása.”⁴¹ Ha vetünk egy pillantást a *Győzelem és dicsőség* című Kondor-képre, valóban ezt látjuk: a hatalom diadalt arat, de a nemzet romlásnak indul, pusztulásba fordul, s ennek szellemében értelmezte újra Illyéstől Szervátiusz Tiborig a korszak megannyi alkotóművésze a művelődéstörténetben évszázadok óta jelen lévő Dózsa-toposzt.⁴²

Nagy László és Kondor Béla közös szemléleti alapjai közül tehát elsőként a logocentrikus világképet kell kiemelnünk; William Blake-nek és John Miltonnak az epikus perspektívájú, mitikus, biblikus témájú parafrázisai ekként szolgálnak közös hivatkozási alap gyanánt. Kondor verset is ír erről, a *Mr. Blake* mintha saját rézkarc-sorozatának ekphrasisza lenne; a lírai cselekményhez nézzük hozzá a képeket, rendeljük egymás mellé radikálisan a verbális és a vizuális élményt; mivel pedig epikus szára fűzhető, mondhatjuk, hogy a logosz az előbbrevaló, kezdetben vala az Ige, s az Ige az Alkotónál vala: „Blake úr egy baltával kezeügyében az Úr- / istennel mosolyog össze épp”,⁴³ illetőleg *Blake prófétákkal vacsorázik* egy füstös csehóban.⁴⁴ De minek

⁴¹ NÉMETH LAJOS: Kondor Béla. Budapest, Corvina, 1976, 10.

⁴² Lásd ehhez: FALUSI MÁRTON: Illyés Gyula és a politikai költészet. A szavak lázadása – Irodalom és politika Kazinczy börtöneitől a Mozgó Világ-botrányig. Szerk. Hörcher Ferenc, Tóth Kálmán. Budapest, 2024. MMA Kiadó, 253–280.

⁴³ Lásd ehhez: NAGY LÁSZLÓ: Kondor Béla három verse. In: KONDOR BÉLA: Küszködni lettél. Budapest, Kortárs, 2006. [KONDOR, 2006.]

⁴⁴ Susan Sontag a happening, az „assemblage” és a szürrealista alkotásmódszertan vonatkozásában használta a „radikális mellérendelés” terminusát, de könnyen belátható, hogy itt is érvényes. Lásd: SONTAG, SUSAN: Happening: a radikális mellérendelés művészete. In: S. S.: A pusztulás képei. Ford. Hernádi Miklós. Budapest, 1972. Európa Könyvkiadó, 262–276.

is a jelképe Blake? Northrop Frye Blake-et (és Milont) interpretálva fejti meg a metaforát és a mítoszt mint a költői és a vallásos nyelv fő jellegzetességeit. „A metafora tehát olyan társadalmi állapotban tűnik fel, amelyben az észlelő szubjektum és az észlelt tárgy közötti szétválás még nem megszokott, és ebben a kontextusban nem tesz egyebet, mint hogy egy csatornát vagy egy energiaforrást nyit meg az emberi és a természeti világ között. Az istenek nem egyszerűen az emberi értelem kivetülései a természeti világra: egyben a természeti erők előidézői is. A metafora kiindulópontja így hát, úgy tűnik, az, amit úgy hívhatnánk, Heidegger terminusát átvéve, hogy ekstatisz metafora (ecstatic metaphor), az azonosság érzékelése az egyén öntudata és a természeti világ között. [...] A mitológia emberi érdekeltsgű szerkezet, és emberi reményekből, félelmekből, szóbeszédből és aggodalmakból épül. Amikor a mitológiát térbelileg szemléljük, mint metaforák egyesített konstrukcióját, kozmológiává fordul át [...]”⁴⁵ Ugyanarról az ismeretelméleti előfeltevéstről van szó, amit az észelvűséggel, a (tudományos) reflexióval szemben már mi is megfogalmaztunk: a metafora és a mítosz új szemantikai helytállóságot keletkeztet, egyúttal – ez Blake és Milton filozófiai esztétikája – a szubjektum és az objektum hasadtságát illeszti össze, a természet és a kultúra megrendült harmóniáját állítja helyre. Három médiumot vessünk össze, háromféle közelítést ugyanehez a problémához. William Blake *Newton* című metszete a „locke-i érzékelélmélet radikális elutasítását” viszi színre, s „a huszadik századi fenomenológiai, illetve fizikai-matematikai felismeréseket előlegezi: az ember térben és időben képes csak az érzékelésre, miközben az érzékelése révén hozza létre a teret és az időt”.⁴⁶ Blake *Milton* című poémája a művészetek egységével, az összművészet-tel tartja áthidalhatónak a transzcendentális szintézis elvetemülését, afféle szférikus harmóniára vágyik a különböző művészi világmegélések együttes élményéből fakadóan, mintegy visszahódítva az örökkévalóságot. „Ám az Örökkévalóságban a négy Művészet: / Költészet, Festészet, Zene / És építészet, amely Tudomány: az Ember / négy arca, / De nem az Időben és a Térben: ott Három / kinnreked, és csak / A Tudománynak kegyelmeznek: és a TUDO- / mány eszközeivel a többi Három / Látható lesz időben és térben, a három / hivatásban.”⁴⁷ Harmadikként e két mediális reprezentációhoz tegyük hozzá Kondor Béla Blake-sorozatából a *Newton hitétől mentesen meg az Isten!* című alkotást, s a kör bezárul; a 18. században lappangó, neoplatonikus ihletettségű eszmevilág összeér a 20. század uralkodó episztemológiájával.

A művészi tapasztalatban rejlő ismeretelméleti optimizmus következik ebből a logocentrikus világképből, amely ugyancsak összeköti az alkotókat. Nagy László ezt többek között éppen egy festőnek, Csontvárynak szentelt portréversében fejezi ki átütő erővel. „Ő: a bábeli magasba emelt fej, / gigászi vörös szemgolyó a kételyek fölött, // világnagy vásznon ecset- és üstökös-egység, / ágyúzzák lenről a köznapi méretek”. (*Csontváry*) Heidegger és Gadamer képviselték a huszadik századi elmélettörténetben

⁴⁵ FRYE, NORTHROP: A metafora táguló világa. Ford. Máthé Andrea, Alföld, 1997. 12. sz.

⁴⁶ FÖLDÉNYI, 2001. 158.

⁴⁷ FÖLDÉNYI, 2001. 153.

rendületlenül ezt az alapállást: a művészi megismerés az erkölcsi észismerettől és a fogalmi ismerettől, az okadatoltságtól különböző módon visz el az igazsághoz. Csak-hogy korántsem magától értetődő ennek az elfogadása a technológiai forradalmak, az atomkorszak és a heideggeri technológiakritika monstruma, a „Gestell” idején⁴⁸, ezért a valódi művész a különféle megszólalásmódokat groteszk hatást keltve vegyíti. Nagy László *Menyegzője* egyszerre utal Kondor képi világára és a groteszk kondori életvilágra: „arccal a tengernek itt állunk gyönyörű párban, / bővölve mozdulatlaná és megörökítnek / kamerákkal a propeller-fejű fotósok / lebegve a halak fölött, fél-térden a zöld levegőben, / nem a kivégző szakasz, ó nem, csak megörökítnek, / csöves üveglencse-szemükből kiüt a hideg sugár, / kattognak, zengnek, acélszita-szárnyuk zenél, / kék darázs-gépek, precízek, csupa gombok, rugók, / motorizált rémek Kondor Béla baljós rézkarcairól, / s megörökítnek minket, megsokasítva arcunk / röpítik rotációsok: IFJÚSÁG, SÓLYOMMADÁR, / TIÉD A VILÁG ÉS TEÉRTED VAN A VILÁG”. A „motorizált rémek”, a gyártmányok, a rotációsok és az exkavátorok, akárcsak Kondor *Rakétakilövő állványa*, a magunk mögött hagyott természeti jelenségekkel, a paraszti kultúrával, a kézi szerszámokkal, a kézműves előállítással és az azok környezetétől szolgáló, bensőséges kisvilágokkal éles kontrasztot képeznek. Magával hozza az értékestől az értéktelent látszólag elválasztani képtelen szemléletmód – amely az ironia eszközével mégiscsak hitet tesz valamiféle szilárd bizonyosság mellett – az apokaliptikus látomásosság és a profetikus hangszerelés virtuóz formakincseit. Hieronymus Bosch *A gyönyörök kertjében* a bűn és a megbocsátás, a kárhozat és a megdicsőülés, az alászállás és a fölemelkedés, a gyarlóság és fölmagasztosulás kettősségét egyszerre érzékelteti, s éppen ennek, a realizmus és a spiritualizmus, a konkrétság és az absztrakció keverésének köszönheti korokon átívelően lenyűgöző hatását. Kondor Béla rajza és Nagy László azonos című verse, *A város címere* 1956 forradalmának tisztaságát mutatja fel a „fekete katona” bestialitásán keresztül: „s poklok tudója magam is / tördelve kezeimet álmélkodom: / nem hittem volna soha, / nem hittem volna soha: / hogy ti szüzek az ágyatokban / hideg fegyverrel feküsztok, soha: / hogy ti kölykek a tejfogatok / hirtelen kipotyog s iszonyatos / gyöngyvirág nyílik a kövezeten – / végzetes vízszintesekkel / elkészül a város címere újra, / cirkalma lesz a füst és fohász, / mert eljön a fekete katona, / eljön a fekete katona!”⁴⁹ A várost, a poliszt, az emberek szervezett közösségét újra kell alapítani, mert megromlott, mert a szövetség nem épülhet a társadalmi szerződés kötés racionális aktusára, csupán a közös művészi világmegélésre, az esztétikai világnézetre; s az új alapító mítosz, költői alkotmány új címerért kiált, amelyet a művészetek egysége, az egységművészet faraghat ki. Kondor Béla pannója,

⁴⁸ Lásd ehhez: FALUSI MÁRTON: Heidegger és a Zöldek. In: F. M.: Virágvasárnapi zsákbanfutás. Esszék, tanulmányok, kritikák. Budapest, 2012. Hítel Könyvműhely, 293–301.

⁴⁹ Kondor Béla kilenc illusztrációja található meg Nagy László *Arccal a tengernek* című kötetében. Ehhez lásd: VASS LÁSZLÓ: Verbális és vizuális költői alkotások Nagy László, Kondor Béla és Szécsi Margit életművéből – adalékok a verbális és képi összetevőkből felépített kommunikátumok tipológiai vizsgálatához. (Letöltés: <http://www.jgypk.hu/~vass/szemm151.htm> (2025.04.26.)

A Szentek bevonulása a városba ugyancsak ezt az új közösségalapítást szorgalmazza, miként a szentek és az emberek közösségének folytonos ütköztetése.

A közös motívumkincs fölleltározása szinte végeérhetetlen munka lenne; a lovak, az angyalok és a masinériák karneváli forgataga szervez képet és verset egyaránt. A *Búcsúzik a lovacska* költeményben a ló a metamorfózis alanya, amely az emberi minőséget lefokozó gépiesedéssel szemben az istenképiséget, az üdvözülés próféciaját jeleníti meg: „Én ember akartam lenni / az lesz hirtelen a gép / titeket másol, / hasznosabbra torzít / a csodák csodájaként / elrabolva agyatokat, szíveteket”. A gép mítoszában az egyént szabad akaratától és megigazulásának esélyétől fosztják meg, a ló mítoszában viszont létezésünk kentaur- és pegazus-jellege szerint mutatkozik meg, hogy a természetből származunk és az ég felé törünk. Így lesz szimbólumértékű a Huszárik Zoltán *Elégiájában* elkobzott, államosított, vágóhídra terelt jószág, mert vele és általa Szent Pál keresztény szabadságeszméjét mérsárolják le, utasítják ki ebből a világból; s így rajzolja meg a költő paripán lépdelő hitvesét lovagi ornátusban.⁵⁰ Kondor pedig „Női ló, egy barátomnak ajándékul” felirattal dedikálja a grafikát poétatársának, s a *Szent Antal megkísértése (Bukás)* című olajképe mintha a három figurát egyesítené: a szárnyas emberalak tompora a lóéra emlékeztet. Repülőgép-modelljei is ugyanazokkal az ideges, sűrű, kacifántosan evezett vonalakkal készültek, s egyszerre jelölik ki az utat felfelé és lefelé, érhetik el a szökési sebességet, valamint ránthatnak le a mélybe. Kondor Béla megfesti a *Gitáros nő* alakját, Nagy László tussal húzza ki a hangszerét dárdával ledőfő *Gitárölőt*; de a *Hét vers Kondor Béla képeihez* kommentárjaiban a kondori képről, képhez, kép mellé is beszél: „dísznek helyezlek hölgyi szemétdombra”. Hasonlóképpen kondori figurák népesítik be a kéziratok margóját, üres, fehér foltjait, feketelyukait a *horror vacui* jegyében, amint a *Kísérlet a bánat ellen* összeállításából kitűnik; s csakugyan a régi, arisztotelészi dilemmát fontolgatják a művészbáratok, amikor nem hagynak űrt a kultúrában sem, mihelyst ugyanis hiány keletkezik, rés tátong az anyagi világ folytonosságán, képpel vagy verssel töltik ki, szellemítik át.⁵¹

Külön elemezhető a Nagy László-i képversekben a tipográfia közlésértéke. A ló kontúrján belül a szó hangalakjával is játszó „NÁSZLÓ” felirat az önaffirmáció emblémája, a *Szárny és piramis* viszont már elhagyja a konkrét költészet írásjeleit is, hogy az emelkedést a kicsi haranggörbék, a „kihúlt emlékezetet”, a „monumentális diskurzust” pedig a négyzetek fejezzék ki.⁵² A *Seb a cédruson* keleti uralkodójának, sumér lugaljának árnyképére – de nézhetjük a fa lombkoronás alakjának, sőt a költő önarcképének is a körvonalat – mint agyagtáblára – vagy a cédrus kérgére, görcsére – vési fel

⁵⁰ Buber hosszan elemzi Szent Pál szabadságfogalmát. „Isten a teremtésben szabadságot adott teremtményének, és nem nyúl hozzá szabadságához, ám ily módon éppen hogy teljes körű felelősséget helyez rá. [...] Az ember szabadságát lehetővé tevő isteni visszahúzódat tehát nem úgy kell értenünk, mintha a világba bocsátott embernek nem adna felvilágosítást arról, melyik a helyes út és melyek a tévutak.” BUBER, MARTIN: A hit két formája. Ford. Görföl Tibor. Budapest, 2023. Typotex, 100.

⁵¹ NAGY LÁSZLÓ: *Kísérlet a bánat ellen*. Budapest, 1980. Magvető.

⁵² ASSMANN, JAN: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Ford. Hidas Zoltán. Budapest, 2013. Atlantisz Könyvkiadó, 80–88.

a költő az archaikus-egyetemes és a magyar nemzeti kultúra hőseit. Csontvárynak elég volt a fát ábrázolnia, s a fa jelleme, hajlongása, ívei, lombja egész kultúrfilozófiájának foglatát adta, de a nyelvvel dolgozó költő tulajdonnevekbe és köznevekbe – ige alig szerepel a versben –, valamint a szóalakok mintázatába rejti azt, ami volt valaha, ami lesz vagy lehet. A libanoni cédrus sebe, amelynek metaforáját valóságos fakéregdarab ihlette, a kulturális emlékezet megszakítottasága arra készíti a költőt, hogy pótolja az emlékezetkiesést, vagyis emlékezzon, és emlékeztesse a közösséget. Ez a „mi-tudat”, a kollektív szubjektum, az embertársakért érzett felelősség megkülönbözteti Nagy László és Kondor Béla művészi programját például E. E. Cummings képverseitől, a személyes élményvilág közzétételének egyirányú indíttatásától.

Költészet és képzőművészet többszörösen tükröződnek egymásban, amikor Nagy László Szervátiusz Tibor Ady-szobráról ír verset, s ekként egyszerre vall Adyról, a szobrászról és a szobrász Ady-értelmezéséről *Ady Endre andezitből* címmel vagy Korniss Dezső absztrahált népi és természeti motívumainak groteszk folklorizmusát neologizmusokkal és paronomáziás szójátékokkal, valamint az adjekció egyéb alakzataival képezi le a nyelvben (*pásztoRablók. Korniss piktör úr képei*): „ihászok juhászok / juh-bőr-subások / jófejek süvegesek / üszökkel címeresek / ezek is csak voltak / de ékesen kísértenek / töményen tiszta jelek / e juhászok ihászok / íme csak suba-virágok [...] de betonba beöntve térdig / a lábak a karmazsin száraz / a kis kezek fönn hadonásznak / egyikük ujján a jaj / másikuk ujján ihaj / de sehova se el / de sehova se át / mi vígan megyünk tönkre / a lebedeusát / a zebedeusát / ajaj / sebjaj / ihaj”. A szaggatott sorok változó szótagszámmal, az indulatszavak, a szándékolt keresettség, a bizarr hangzás, a fülsértő dallam olyan hatást tesz, mintha talált paraszti tárgyakat, ruhadarabokat, kancsókat és növényeket alakítana át a költő művészi objektumokká, ám az átalakítás művelete során elveszne azok rendeltetése, potencialitása; vagyis nem születhetnek újjá, az átalakító pedig nem térhet vissza hozzájuk – „de sehova se el / de sehova se át / mi vígan megyünk tönkre” –, minként önmagunkhoz sem térhetünk meg; sem az ősökhez, sem a tiszta forráshoz, hiába is áhítjuk ezt, hiába törekszünk erre mindenekfölött. Bartók zenei struktúráinak szerves fejlődése tükröződik Korniss Dezső képein, valamint Nagy László versén; s a szarvassá változott fiúk a kultúrán kívül rekednek, a kultúra pedig a természetén kívül találja magát, talál magára; miközben a mítosz a maga reflexiónélküliségében, eseményszerűségében, rituális ismétlődéseiben őrzi a felejtés emlékezetét, az állatok, az emberek és az istenek közötti közvetlen, az imák és templomok közvetítettségét is kiküszöbölő kommunikációs aktust.

Mindez pedig a kultúra egészséges szemléletére utal, amire – Kondor Béláról szólva – Nagy László is hivatkozik írásában: „Költő és festő: egy”, minekutána „a festő és a költő nem kiegészíti, hanem föltételezi egymást”.⁵³

⁵³ NAGY LÁSZLÓ: Kondor Béla három verse. In: KONDOR, 2006.

GERLICZKI ANDRÁS

Nagy László ars poeticái

Írásom témáját a gimnáziumi irodalomtanítás napi gyakorlata kínálta. A *Ki viszi át a Szerelmet* iskolai befogadásának negyvenöt percét állítom középpontba.

A *Nemzeti Alaptanterv Kerettanterve*¹ 12. évfolyamon a XX. század magyar irodalmára szánt nyolcvanhat tanórából kettőt ír elő Nagy László költészetére. A tantervi fejezet címe: „*Metszet a „Fényes szellők nemzedékének” irodalmából*”, *Nagy László*. Az akadémiai irodalomtörténetben Kiss Ferenc bevezetése² „fényes szelek”-et említ, Görömbei András monográfiája³ Nagy László 1977-es nyilatkozatával összhangban következetesen „fényes szellők”-et mond. Jankovich Ferenc népi kollégista indulója természetesen mindkét változatot megengedi („Sej, a mi lobogónkat / fényes szelek fújják...” és: „Sej, szellők, fényes szellők, fújjátok, fújjátok”). A tanmenet (a tankönyvekkel szemben) Nagy László szelídebb fogalomhasználatát veszi át, Kiss Ferenc jellemzése viszont a határozottabb, erőteljesebb hangú, cselekvő irodalom művelőiként formálja meg a nemzedék portréját. Összegzésének alapkérdése, hogy „az új történelmi helyzetben milyen szerepet küzdhet ki magának a közösségi szellemű költészet. Milyen áron, milyen módon és milyen fokon alkothatja meg népiség és európaiság, hagyomány és avantgarde egységét? Ahány pálya, annyi válasz, de eredőjük közös: az önmeghatározásra szorítókozó defenzív humanizmussal szemben a küzdő emberség igazolása.”⁴

A *Kerettanterv* a következő Nagy László-szövegek feldolgozását írja elő összesen két órában: az *Adjon az Isten* és a *Ki viszi át a Szerelmet* kötelezően, a *Csodafü-szarvas*, a *Gyöngyszoknya*, a *Himnusz minden időben*, valamint a *Tűz* ajánlottan. Ezek közül a hivatalos nyomtatott szöveggyűjteményben nem szerepel az *Adjon az Isten*, a *Csodafü-szarvas*, a *Gyöngyszoknya*, és a *Tűz*. Megtalálható viszont a *Menyegző*, a *József Attila!* és *A versben bujdosó*. Nem folytatom az összevetést, csak a végeredményt közlöm: a hat hivatalos dokumentum (a *NAT 2020 Kerettanterv*, a két tankönyv, a két tanmenet, a szöveggyűjtemény) szövegajánlásai közül a biztos pont a *Ki viszi át a Szerelmet*.

¹ Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára, Magyar nyelv és irodalom 9–12. évfolyam https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatás/Tanvezekdes2020/tanmenetek/9_10/Magyar_nyelv_es_irodalom_K_9-12.docx (Letöltés: 2025. 04. 02.)

² KISS FERENC: A fényes szelek nemzedéke. Bevezetés. In: A magyar irodalom története 1945–1975, II./1–2, A költészet. Szerk. Béládi Miklós. Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó. Lásd <https://mek.oszk.hu/02200/02227/html/02/622.html> (letöltve 2025. 04. 02.)

³ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Nagy László költészete. Debrecen, 2005. Kossuth Egyetemi Kiadó, 81.

⁴ KISS FERENC, 1986.

Az imént említett probléma természetesen csupán „akadémikus kérdés”, hiszen a Digitális Irodalmi Akadémia oldalán a teljes lírai életmű szabadon hozzáférhető, letölthető, tantermi digitális táblán kivetíthető, s a tanári autonómia jegyében a felsorolt szövegek közül bármelyik választható.

A Kis Gabriella⁵ által átdolgozott Mohácsy–Vasy tankönyv igyekszik minden témához – különösen a szövegértelmezésekhez – narratív keretet adni. Szerkezete tagoltabb, az irodalom- és kultúrtörténeti közelítésen túl emberi élménykörök, léhelyzetek irodalmi feldolgozására is felhívja a tanulók figyelmét. Ez az elbeszél, életközelpbe hozott irodalomértés leginkább *A 20. századi történelem az irodalomban* fejezetre jellemző, ahol a világháborúk és Trianon traumája, a holokauszt és a kommunista diktatúra, 1956 szabadságharca témakörök mű- és szövegközpontú közelítésben világitanak rá a tágabb történeti kontextusra.

A másik tankönyv Angyalné Volant Vivien és Arany Lajos munkája⁶ az elemzésekben is a rendszerező, fogalmakat kiemelő és újraértelmező, nyomatékosító szándékot érvényesíti. Az életművek és életmű-metszetek bevezető pályaképei és életmű-értékelései hasonlóak, bár itt erőteljesebb a kettő szétválasztása, és hangsúlyosabb az életmű struktúrájának bemutatása. Gyakran a kortörténet, a kulturális élet, az irodalmi áramlatok bemutatása is definíciószerűnek tűnik. Alapos és átgondolt a fogalmak meghatározása, viszont a műértelmezések jó részénél nem a szöveggel ismerkedő befogadót kalauzoló élményszerűség, hanem a gondolatértékeként hatékonyan működő magyarázat lehetett a szerzők szakmai célja.

Funkcionálisan mindkét tankönyvtípusnak megvan a maga szerepe a középiskolai években. A szöveggel való első találkozást, az érzékenyítést és ráhangolást, a szóbeli felelés előkészítését vagy az esszészertű szövegértelmezést inkább a narratív közelítésű tankönyv segíti. Ezzel szemben az ismétlésekhez, összefoglalásokhoz, számonkérésekre való felkészüléshez, s magához az érettségire összpontosító újrafeldolgozáshoz az erősebb fogalmiságú, rendszerezően áttekintő típusú tankönyvváltozat lehet hasznos. Érdekes lenne egy felmérés a két tankönyv tanulói fogadtatását illetően. Saját tanórán mindkét könyvet választhatják, sőt a régebbi tankönyveket is mindig elérhetővé teszem digitálisan, egészen a Ritoók–Szegedi–Maszák–Veres–Horváth–Zemplényitől a Madocsayn, a Mohácsyn, a Pethőné Nagy Csillán, a Vass Juditon át a jelenig. Tapasztalatom szerint hamis az az előfeltételezés, hogy a humán érdeklődésűek inkább az élményközpontú, a reál érdeklődésűek pedig a racionálisabb beszédmódú közelítéseket részesítik előnyben. Szakmailag érvényes, emberileg hiteles interpretációra fogékonyak mindnyájan. Hálásak a megértés és a befogadás öröméért, s erről élményszerűen képesek számot adni, akár szóban, akár írásban.

A tankönyvek kezdetben tanári rásegítéssel, az érettségéhez közeledve már önállóan is segédanyagként szolgálnak, háttérrel adva a tanulók irodalom általi ön- és világ-

⁵ KISS GABRIELLA, TÁNKÓ ISTVÁNNÉ (tananyagfejlesztő), Színes Irodalom 12. Budapest, 2023. Oktatási Hivatal Kiadó.

⁶ ANGYALNÉ VOLANT VIVIEN, ARANY LAJOS: Irodalom tankönyv 12. Budapest, 2023. Oktatási Hivatal Kiadó.

megtapasztalásának, autonóm véleményformálásának. Fontos tehát a tankönyv, de a lényeg az életmű kiválasztott darabjairól folyó tanórai előbeszéd. Nagy Lászlóra szűkítve a fókusz: két órában ezt organikus, élményeket is felszabadító módon, a közös tudásépítés igényét is szem előtt tartva szinte lehetetlen elvégezni.

Kivételes szerencse, hogy a Nagy László életmű centrumában olyan versek szívverését tapinthatjuk, mint a *Ki viszi át a Szerelmet*. Görömbei András e költemény elemzését önálló, meghatározó fejezeté emeli monográfiájának a költői kiteljesedést áttekintő szakaszában. A költemény státusát a műfajmegjelölő fejezetcím azonnal egyértelművé teszi: *Ars poetica: Ki viszi át a Szerelmet*. A vers kérdéseiben körvonalazott szerepmozzanatok (akár ars poeticára, akár ars vivendire, akár az emberi-írásstudói identitás öntanúsítására gondolunk), mindig léteztek. Nagy László felfogásában a *Ki viszi át a Szerelmet* soraiban az emberi közösségben működő teremtő-megtartó-küzdő magatartás vállalása több szelíd kérdésekbe szőtt parancsnál: a hiteles művész természetes és szükségszerű létadottsága. Viszonyulás nemcsak a költészethez, hanem az egész létezéshez, s cselekvésértéke van benne a tetteken túl az írott, sőt a kimondott szónak is. Természetes tehát, hogy a megismételt időhatározói mellékmondat („létem ha végleg lemerült”) után felkiáltójelképp egyenesednek a kérdőjelek. *Ars poetica* ez a költemény, ha költői hitvallásként értelmezzük. Nem *ars poetica* viszont, ha szó klasszikus, netán normatív klasszicista (mondhatnám gimnáziumi tankönyvi) értelmében tekintünk rá: nem a költői mesterség műhelytitkaiba leshetünk be általa, nem tanköltemény, nem a poézis mesterségkönyvét olvassuk mondataiban, nem csak a költői pálya kézikönyvét kapjuk vele.

Érdemes az időben visszanezni, s Boileau csupa felszólítás-tiltás, csupa didaxis klasszicista ars poétikájánál nem megtorpanva az ősforrásig eljutni: Horatius: *A Pisókhöz írt levél a költői mesterségről-művészetről* [*Epistula ad Pisones de arte poetica*]. Azt látjuk, hogy Horatius ars poeticája – jó esetben erre az Nagy Lászlót olvasó gimnazista is rádöbben – *nem* menne át Boileau szigorú klasszicista vizsgáján. Talán a kilencedikes tankönyv műfaji elvárásainak sem felelne meg tökéletesen. Hiszen Horatius a költői mesterség-művészet szent témáját nem átallja harsány, bővérű groteszk humorral, baráti fecsegéssel bevezetni:⁷

Ábrázolni ha lónyakkal kívánna a festő
emberi főt, s tollal tarkázna – vegyítve ezer színt –
innen-amonnan vett tagokat, hogy lent feketés, rúthalban végződnék a felül még elragadó nő,
elnyomnátok-e – látva barátaim ezt – nevetéstek?
Higgyétek nekem el, Pisók, az a vers is e festmény
pontos mása, amely mint lázbeteg álma, teremti
zagyva, hiú képek seregét, hogy benne egészszé

⁷ QUINTUS HORATIUS FLACCUS: Összes versei. Szerk. Borzák István, Devecseri Gábor. Budapest, 1961. Corvina Kiadó, 574–599. Muraközy Gyula fordítása.

nem símul sem a fej, sem a láb. – „Mindenkor akármit
merhettek költők s festők, megvolt a joguk rá!”

és persze Horatius ars poeticája mer dísztelenül tömör lenni is: ott, ahol az emberi-mesterségbeli lényeg sűrűsödik:

Bármibe fogsz, legyen egyöntésű, teljes egészé!

Horatius a remekmű esztétikai minimumát fogalmazza meg ezekben az aforizmává kívánckozó mondatokban. Klasszikus, kimért igazságok, stílusa-érvelése mindazonáltal mindvégig könnyed, szellemes marad. Az emberlét művészi tárgyiasítása akkor hiteles, ha a téma törvényeihez az alkotó tudatosan hű marad, ahogy azt az első bevezető rész kifejti. Talán a horatiusi mű második része felel meg annak, amit a tankönyvi ars poetica-definíciók középpontba állítanak: az imitáció (az arisztotelészi mimészis és a klasszikus minták követése), a retorikai, műfaji szabályok tisztázása. A Nagy László-i ars poeticához Horatius versének harmadik része kapcsolható leginkább: a költő személyiségét, természetéhez és emberi világhoz való viszonyát taglaló sorok:

Szolgálók hát, mint köszörűkő, mely az acélnek
jó élt ad, noha ő maga metszeni tompa; nem írok,
s hogy mi a költőnek hivatása s tiszte, tanítom;
hol lel kincseket, és mi teremti, mi képzi a költőt,
mit szabad és mit nem, s az erény hova visz meg a botlás?
Bölcs tudomány a helyes költés forrása, alapja.
Szókratikus könyvekből nyersz anyagot, s ha a tárgyat
jól átgondoltad, majd önként jönnek a szók is.
Mert aki tudja, mit is vár tőle barátja, hazája,
testvért, vendéget s a szülőt tisztelni miként kell,
hogy mi a bíró és a szenátor tiszte, csatában
mily feladattal küzd a vezér, az fogja valóban
festeni megfelelő színekkel minden alakját.

Horatius felszabadító költeménye azt sugallja, hogy annyiféle ars poetica létezhet, ahány szerző annak megírására vállalkozik. A valóság, a létezés viszont ugyanaz, s ennek az egyetlen létezésnek kell megfelelni. A törvény, az érték tudása persze önmagában még nem a megvalósult életteljesség: kell hozzá a tudatos, reflektált sors, az ember ismerete és tisztelete, a világban való cselekvő jelenlét. S ez a felismerés már Nagy László verséhez is visszavezeti az olvasót.

Csak egy pillantást vessünk még a középiskolás diák füzetébe! Néhány lappal Nagy László előtt ott sorakoznak a klasszikus József Attila-versek óravázlatai. A *Nemzeti Alapítvány Kerettantervében* nem szereplő *Ars poetica* is természetesen.

Két strófáját kiemelve:

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!
A mindenséggel mérd magad!
Sziszegve se szolgálók aljas,
nyomorító hatalmakat.

Én mondom: Még nem nagy az ember.
De képzele, hát szertelen.
Kisérje két szülője szemmel:
a szellem és a szerelem!

A *Ki viszi át a Szerelmet* közelében József Attila említése különösképpen indokolt. A verset közreadó 1965-ös *Himnusz minden időben* kötet *Csonttörő élet* ciklusa tartalmazza Nagy László *József Attila!* című alkotását is. Abban nem költői mesterséget tanul az elődjétől, többet vár megszólítottjától: a reményt, az erőt, az emberséget:

Hogy el ne jussak soha ama síkra:
elém te állj.
Segíts, hogy az emberárulók szutykát
erővel győzze a szív
szép szóval a száj!

Tverdota György hommage-versnek tekinti Nagy László ezen költeményét; tanulmánya szerint Nagy László „nem egy időben előtte járó nagy művész, a magyar nyelvet és költői hagyományt virtuóz módon kezelő társa előtt róttá le tiszteletét, hanem – talán ennek teljesen ő sem volt tudatában – egy hozzá szegény származásban, a kulturális hagyomány meghódításában igen szoros rokonságban lévő költői teljesítmény értékeit és az azokat létrehozó alkotó tragikus emberi életútját méltatta.”⁸ Az hommage a tiszteletadás beszédaktusa, e költemény a megszólításokból kibomló együttérzésen át a 20. századi passióvá mitizált József Attila-i szenvedéstörténeten keresztül a jut el a küldetésben való közösségig, azon belül József Attila példát és erőt adó meghatározó szerepéig. Szigorúbban értve az hommage gesztusát, csak a következő szakasz tekinthető annak:

⁸ TVERDOTA GYÖRGY: József Attila és Nagy László költészete, jatarsasag.hu, <https://jatarsasag.hu/jozsef-attila-es-nagy-laszlo-kolteszete-2/> (Letöltés: 2025. 04. 02.)

Tudtad, tudom én is:
 a nagy: te vagy,
 s te, a Mindenség summáslegénye,
 részt se kaptál, pedig az egészre
 futotta érdemed.

Hommage jellege mellett a *József Attila!* inkább tekinthető heves odafordulásnak, szokatlan megoldással már a címében felkiáltójelesen. Mintha már a cím is – a szöveg felkiáltásaival megerősítve és kiteljesítve – mágikus-mitologikus nyelven, ritualizált beszédmódban kérné a megszólított személyiség szenvedéssel és tisztasággal kiküzdött varázserejét. Nem ars poetica, de az ars poetikus önerősítés, öntanúsítás, szereptudatosítás, küldetésvállalás irányába mutat.

József Attila *Ars poeticá*jához visszatérve, szövegzáró kulcsszavai Nagy László *Ki viszi át a Szerelmet* című versében is meghatározók. Az egyik [a *szerelem*] változatlan formában kimondva, metaforikus tételmondatban, a gondjainkra bízott létezés: „S ki viszi át fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra”. A másik [a *szellem*] Nagy László versében a világot óvó, az embert gyengéd szeretettel és küzdő elszántsággal egyaránt védelmező lírai én, az ember- és művésztudatosságát, éberségét pillanatra fel nem adó mitizált hős.

Képzelt – és nagyon valós – gimnáziumunkban most szólal meg az óra kezdetét jelző csengő. Előttünk a szöveg, a filmfelvételen elkezdni mondani versét a költő.

KI VISZI ÁT A SZERELMET

Létem ha végleg lemerült,
 ki imád tücsök-hegedűt?
 Lángot ki lehel deres ágra?
 Ki feszül föl a szivárványra?
 Lány hantú mezővé a szikla-
 csípőket ki öleli sírva?
 Ki becéz falban megeredt
 hajakat, verőereket?
 S dúlt hiteknek kicsoda állít
 káromkodásból katedrális?
 Létem ha végleg lemerült,
 ki rettent a keselyűt!
 S ki viszi át fogában tartva
 a Szerelmet a túlsó partra!

Az első másodpercekben megérezzük, hogy több ez és kevesebb is a versmondásnál. Hozzánk és közöttünk beszél, szemünkbe néz, az életét mondja, önmagát osztja meg.

Ezek a sorok régóta készülődnek, talán szólnak már egy ideje a lelkében. Mondja és éli a drámát, gyöttri a világ bűne és szenvedése, de szelíd egyértelműséggel és szobor-szép kemény arcával bennünket figyel. Szelíd forradalmár, gyengéd harcos, halk szavú erős írástudó. Erről beszélek a diákokkal, mikor az előadásmódjára reflektálunk. Aztán rámutatok nyitott tankönyvünk mottójára:

Kormos István: „Mit üzensz azoknak, akik száz vagy ötszáz év múlva ülnek szembe veled?”

Nagy László: „Ha lesz emberi arcuk egyáltalán, akkor csókolom őket. Emberi szellemük, ha lesz, tudatom velük, üzenem: csak ennyit tehettem értük.”⁹

Látjuk a szöveghez tapadt 1957-es dátumot. Gimnazistáim tanulták már a korszakot történelemből, őket beszéltetem. Levert forradalom, elfojtott remények. Falban megeredt hajak és verőerek helyett a lövedéknyomokból tovafutó repedések rajza. Igen, elveszett életeket lát bele az akkori szemtanú! Kőműves Kelemen balladájának várfala majd a versszövegezés higgadtabb távlatából körvonalazódhat. Rideg világ ez. „Most tél van és csend és hó és halál.” – említem gimnazistáimnak a megrendült Vörösmartyt, s gondolatban visszatérek Görömbei András könyvéhez, ahol ő ezt idézi,¹⁰ és visszatérek még messzebbre, harminchat évvel ezelőtre, amikor magyar szakosként két félévig Görömbei András speciálkollégiumán hajoltunk közel Nagy László életművéhez. Szívvel, szenvedéllyel jártuk végig a szöveghez vezető utakat, fedeztük fel a *Ki viszi át a Szerelmet* mélyvilágát is.

Pár perces életrajzi portréban közelítek a vers beszélőjéhez, a szavak formálójához, az iszkázi parasztyerekhez, aki, mint a mesék legkisebb fiúja, hétmérföldes léptekkel érkezik 1946-ban a fővárosba, mohón minden tudásra, s a jövő formálásának hitével. Nagy Lászlóék akkori világtéremtő lelkesedését a „fényes szellők” szimbolizálják leginkább. Illyés Gyula *A ház végén ülök* című versében¹¹ így ír a maga hasonló útkezdéséről:

Én, aki egy földre lapult ház végéről
állok fel, a világ forró fenekéről
félve nézek körül, remegve szívemben
most sejteni merem, hogy kiszemeltettem.
A holdfényben kétsort hajladozó ágak
az útra fekete csokrokat dobálnak.

⁹ A költő nem tévedhet, Kormos István interjúja Nagy Lászlóval, Tiszatáj, 1975. 7. sz. 5-11.

¹⁰ GÖRÖMBEI ANDRÁS 2005. 267.

¹¹ ILLYÉS GYULA: A hát végén ülök. In: Sarjurendek. Budapest, Nyugat kiadása, 1930. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyes00001/illyes00032/illyes00032.html> (Letöltés: 2025. 04. 02.)

Elült krumpli-bokrok közt vigyázva lépek
nehogy alvó, meleg fészkeikre lépjek.
Búcsú nélkül megyek. Ha észrevennének
ezüst csibe-hangon sirni kezdenének.

A jó szeműek előre láthatják ebben a Nagy László költészetében megvalósuló bar-tóki modell alapvonalaait: az ősit és modernt, magyart és európai, paraszti és városi, népi és magaskultúrát, helyit és egyetemet.

Szóba kerülnek a dúlt hitek évei. A deres majálisban didergő, az ágra mégis lángot lehelni kívánó, világot óvó költői lélek. Szóba kerül a költemény stílári, műveltség-beli polifóniája, a vállalt szerep sokrétűsége. Együtt vesszük észre folklórizmusát, népi realizmusát, mitologizmusát, látomásos-szimbolikus versbeszédét.

Ki lehet, aki a versben kérdez? Ki a lírai én? Ők, a diákjaim válaszolják meg a kérdést: a halállal, személyes lét végességével drámaian szembesülő személy, akinek kérdéseiben az emberi közösség megmaradásához, boldogulásához és boldogságához szükséges szerepkörök felsorolását kapjuk. A tudatos művésznek személyes fájdalma is egyetemes dráma. Alkotói felismerései a költészet alapkérdései.

Megint a diákok vonják le a konklúziót. Hogyan legyünk költők, hogyan legyünk emberek: *ez az ars poetica*. Pár mondatban felidézzük még Horatiust, Boileau-t, József Attilát.

Végezetül arról beszélek, hogy nem egyszer láttam magam is, ahogy a kutya újszülött kölykét fogában tartva biztonságosabb helyre menekíti.

Vége az órának, megszólal a csengő, miközben utolsó mondatom formálom.

Vigyétek át, 12. A!

GRÓH GÁSPÁR

Veszett ügyek bolondja?

(Tűnődések az utolsó romantikusról)

I.

Közismert, és a mai hiedelmekkel szemben óegyiptomi előzményű, a buddhizmusban is ismert, ősi keresztény jelkép a háromszög, középen egy szem: Isten szeme. Képileg ehhez hasonlítana a költészet sematikus megjelenítése: a háromszög sarkai: a mű, a körülmények és a befogadók, középen, a mindent látó szem: maga a költő. Ebben az írásban több szó esik a körülményekről és a befogadásról, befogadókról, mint a műről. Ez az aránytalanság vitatható, de menthető: Nagy László maga hirdette: „műveld a csodát, ne magyarázd.” A csoda: a költészete, maga a mű. Magyarázat inkább levon belőle valamit, mintsem hozzátesz. Méltatlan a hasonlat, sántít is – de Nagy László-verset magyarázni olyan, mint viccet. Ha valaki nem érti elsőre, akkor sem fog rajta nevetni, ha megmagyarázzák neki. A csodát illetően tehát nem szégyen megszívlelni a csodatevő intését. Ezért esik itt majd több szó a körülményekről, amelyek éppolyan komoly szerepet játszottak a mű születésének hátterében, mint befogadásában.

Túljutva egy kellemetlenül érdekes koron, utólag az az érzésem, hogy ifjúságom legsúlyosabb társadalmi élménye az volt, hogy hazugságuralom vett körül, noha akkor ezt nem láttam ilyen világosan. Az ifjúság vegetatív ünnepe sokat elfed abból, amit később megbölcösülve vesz csak észre. Azt azonban tudtam, hogy a történelmet (az irodalomét is!) hazug könyvekből tanították nekünk, a nemzetről való fogalmakat hazugságokkal csúfították, jelenről-jövőről hazugságcunami zúdult ránk. Ezért volt olyan fontos az, ami igaz volt, és azok, akik a múltat (és ezzel a jelent, következőképpen a jövőt is) a bőrükkel és a bőrükön érezhették. Az ő fájdalmuk a mi igazságunk is lett. Általuk lett élményeinkből tudás. Ők teremtették meg az esélyt arra, hogy – ugyan – lehet nekünk hazudni, de ne higgyük el a hazugságokat. Hogy később megbölcösülhessünk.

Nemzedéki élmény volt az is, hogy sokan elhitték, amit nem lett volna szabad. Nemzedékemen belül ott húzódott a vízválasztó: volt, akinek nem számított, volt, akinek csontjáiig fáj, amit a faragásra szánt cédrusfa-darabot forgató Nagy László a fontolva felejtőknek mondott: „villámolva véső ha kivágja / óriásabb seb lesz a hiánya”. Nem mindenki érzett így, volt, aki butaságból, volt, aki számításból: elfogadták, amit nem lett volna szabad, mert jobb volt nem tudniuk, hogy mennyi elhazudott és kényszerűen eltitkolt seb fáj körülöttük.

Nagy László és társai: apáink nemzedéke. Azoké, akiknek sebei nem forrhattak be, nemcsak a legfájóbb 1956-é, hanem a többi is: újból és újból feltépte őket a történelem. Az első, közvetlenül sajtó sebük az ő apáikat sújtó, de rájuk és ránk is hagyott Trianon. Aztán az újabb háború, amikor világhatalmi álmokat szolgáló hadseregek tiporták véres sárrá ezt az országot. A hazát. És csak a vak véletlenül múlt, kit gázol halálra a történelem.

Aztán a hódoltsági lét, ahol az erőszak rafináltabb, de alig kevésbé kegyetlen formái jegyében már (többnyire) nem a pusztaság (az is!), hanem az emberhez méltó élet került nap, mint nap végveszélybe. Közben kaptak szűk kétheti szabadságot, hogy utána jobban fájjon a hiánya. És mégis: sokaknak az az órában számolva is kevéske idő adott erőt és reményt a reménytelenség elviseléséhez. Hogy lesz még egyszer ünnep a világon.

Nagy László ennek a világnak lett a hőse, de nemcsak nemzedékéé, hanem egy nagyobb történelmi koré is, amelyik a legnagyobb romantikusokkal kezdődött és folytatódott: Vörösmarty, Petőfi, Ady, József Attila álltak e sorban. A legnagyobb individualisták, akiknek személyisége attól nőtt hatalmasra, hogy közösségük nevében vagy legalábbis helyette szóltak. Nagy László költői világában az elődök romantikus kiválasztottság-tudata született újjá, ez adta fedezetét én-költészetének, önmegszólító, képviseleti verseinek. Nemcsak erőt kapott, feladatot is: jöttek a látogatók. „Némán is ebnek neveznek” – érezte. Ezzel az általa feltételezett, kimondatlan váddal szemben kellett – Petőfit idézve – a farkasok dalához igazodnia. Pedig mennyivel könnyebb hősnek lenni egy hősiesség korban, amikor még lehet hinni az áldozat megváltó erejében! Nagy László nem a hősök korában élt: egy értékromboló és -felejtő korban egyre magányosabb lett értékeivel, mert magányos volt az a közösség is, amelyben otthon lehetett. Az ilyen magány kiválasztottság: vállalásának része lehet a szemérmes pátoz – visszafogottságában is része a romantikus örökségnek. Amikor a kiközösített világ önjelöltjeinek ellenkultúrája tör hatalomra, akkor lázadás a hűség, amikor az új divat (az uralkodó szellem) más pozitívumot nem tud magáról mondani, minthogy új, akkor a hagyományos értékek és maga a hagyomány végvár, utolsó menedék. A költészetet megújítani akaró Nagy László is ide húzódik vissza – miközben a hagyományra építve, azt folytatva ő is tud újat hozni.

A költészet nemcsak verseket jelent, a líra logikája nem a tudományé. (Még csak nem is az irodalomtudományé.) Varázslat, teremtés, az anyagnak életet adó hit a költő és a verseit olvasók számára: „kőben megeredt” hajak és verőerek becézése. Nagy László ezt az örökséget naponta újratemtette. „Ha ars poeticámról kell vallanom, hadd mondjam el legelőbb, hogy a nehéz örökséget, amit elődeink hagytak ránk, magam is vállalni merem. Nem törődve az anakronizmus vádjával.”¹ Az újat nem ki- hanem megtalálni kell, és észrevenni a minden létezőben megjelenő, léten túli létet. Amiből azért lett új üzenet, mert ő meghallotta. Ezért tartja életben az agyonsebzett világban

¹ NAGY LÁSZLÓ: Holtig a hűségtől. In: Adok nektek aranyvesszőt. Budapest. 1979. Magvető, 64. [NAGY, 1979.]

a maga világát. Nem is írt másról, mint a hétköznapokról – de mindenben észrevette a „vasárnap gyönyöré”-t. Nem magyarázta a csodát, hanem művelte, így lett minden verse „kísérlet a bánat ellen”. Megszenvedte azt a tudást, hogy ajándékba nem adott fejét „minden időben” „bánat, bitangság fölé” vágja.

A Nagy László-kötetektől, verseléséről sem árt értő elemzéseket írni, hiszen a mesterség (minden mesterség!) számára is fontos volt, ahogyan kimunkálta, ahogyan egyeztetheti a tagoló és az időmértékes verselést. Fontos lehet megmutatni költői útját, a hitében megcsalt, majd a „káromkodásból katedrális” építő, minden keserves tapasztalat ellenére újjáteremtett hitig, mert nem tudott hit nélkül élni, nap mint nap megküzdött érte. Lehet elemezni korai verseit, a szülőföld, a paraszti világ, a gyerekkori élmények költészetté emelését, irodalomtörténeti kontextusban vizsgálni a hosszú vers műfaji kérdéseit. Vizsgálható modern folklórizmusa, az irodalomban sajátos jelentésként élő „bartóki modell”, mert ha valamiről nagyon szépet kell mondani, az rögvest bartóki lesz – még akkor is, ha *valóban* az, ahogyan Nagy László költészetében az eleven a hagyomány (hiszen gyerekkorában közvetlen élménye volt), a mitikus valóságként élő ráolvasók, babonák, regölés, de nemcsak ebben segítette Bartók: tőle tanulta az aranymetszés szabályait is. Természetes hát, hogy a költészet megújítására irányuló szándékában, amire Juhász Ferencsel szövetkeztek ez is megjelenik. Ráadásul már sok megvalósult abból, amit ki akar teljesíteni: megalapozta a húszas-harmincas évek újnépisége, Erdélyi Józseffel, Illyéssel, József Attila népdalihletésű, dalszerű verseivel, az ösztönös zseni Sinka balladai hangjával. Ennek az örökségnek vetették a hátukat, nemcsak Nagy László és Juhász, hanem Kormos István, Csanádi Imre, Csóri Sándor és a többiek.

Nagy László elemi erejű tehetsége saját versnyelvet, ritmikát teremtett, merészen új képalkotással, amelyben a valóság maga metaforizálódott. Eredetisége, de költészetén túli állásfoglalásai, bátorsága, mitikus látásmódja új összefüggésekbe emeli – nincs miért tagadni – gyakran konvencionális témáit is. Ilyen volt természetélménye, az első pillanattól kezdve összekapcsolva benne az ég és föld. Olyan látásmód adta az erejét, amelyet az önmaga felé fordult irodalmiság alkotói már túlhaladottnak minősítettek, mondván a költészet szóljon a költészetéről. Nagy László nem így gondolta. Ő verset nem a költőknek írt, hanem a költészetnek. Ami közösséget épített olvasói körében – akiket magához vonzott, és a maga hitére térített. (Ahogyan Pilinszky verseinek evangelizációs hatása sem választható el költői erejétől.)

Ez a költői hang sokakat meg tudott szólítani, poétikailag képzett irodalmárokat éppen úgy, mint megannyi mezei olvasót. Arany János *A jó öreg úrról* írt versében az ilyen teljesítményről írja: „Egy oly remek könyv mássa volt ő, / Minőt évezredben alig – / Nagy bölcs teremt, vagy égi költő; / Melytől új eszme foganik / Firól-fira az ember észben, / Élvezi nem, kor vegyesen: / Az együgyű is érti részben, / De a tanult sem egészen.” (*A jó öreg úrról*). Ez persze így, egészében nem igazán illik Nagy Lászlóra, verselésére azonban igen. Ő maga mondta, hogy édesanyja a korai verseit jobban értette, de a későbbieket is be tudta fogadni – csak nehezebben, és bizonyára

nem teljes mélységükben. Aki a közönséghez, bármilyen olvasóhoz, hallgatóhoz szól, jól teszi, ha nem zár ki senkit közlendőjének befogadásából, és a szépség nyelvét sem ugyanúgy érti mindenki: olvasók nélkül a költészet félszárnyú madár. De a tova repülő madarat látva van, akit a csillogó tolla, van, akit röppenése fog meg – és van, akit *a szárnyak zenéje*.

A Nagy László-vers is sokféle módon foghatja meg az olvasót. Valóság az absztrakciója is, ahogyan lüktet benne nyelv és lélek, ahogy képzalkotásában a közvetlen valóság elemeiből egy új kozmosz épül. Amibe beleborzong az olvasó, vagy éppen elerednek a könnyei. Csupa semmiségtől, amiből olyan táncrend épül, hogy zene lesz belőle. Nem csoda, ha egykor a szocreál esztétika botfűlű bajnokai érthetlenséggel vádolták – a posztmodern világ véleményvezérei pedig azért nem akarják érteni, mert túlságosan földhözragadtnak látják. Mióta „a világ varázstalanítva lett” (Bereményi Géza szavát Cseh Tamástól kölcsön véve), és mióta elszakadtunk egy nagy történelmi korszaktól. Nemcsak a romantikától, hanem mindentől, ami előtte volt. „A szenttelen, fakó hangvétel már a modern világlíra egyik alaptételének számít, mikor szólni mer az elérhetetlennek feszülő akarat pátoaszával, az avíttnak vélt magasztosult szenvedéllyel, mely nem süvít el immáron könnyedén szívünk fölött: tartalommal telítik, földközlelben tartják egy megfájt élet szivárványszínű nehezekei. Az örök, nagy emberi érzések: iszonyat, fájdalom, öröm már-már a romantika kelléktárába utaltattak, amikor fölsebzett ajkakkal való kizengetésüket felvállalj, hogy aki nemrég még a bomlásban didergett, megszenteltesék az ember!”² – írta Farkas Árpád.

Valahogy így: alighanem azért, mert az ember – nemcsak Nagy László értelmezésében – eleve romantikus lény. Vagy legalább romantikus lény *is*.

Ez ma a „baj” Nagy László költészetével: eltűnt mögüle-mellőle-előle az az emberfajta, amelyikről és amelyiknek írt. Érezte ezt ő is, ezért a feltételes mód: „ha lesz még emberi arcuk, csókolom őket” – ahogy Kormos Istvánnak mondta. De még e búcsú előtt részletezte is aggodalmát: a „jövőben az emberen változtatni lehet művi úton [...]. A kérdés csak az, nem változik-e meg úgy az ember, hogy már nem ember többé, hogy ama megírt, jószolt, szinte naponta elmondott örök béke, harmónia, boldogság elfogadja-e ezeket a teremtményeket, lényeket, alkalmasak lesznek-e erre az édenre?” És erre a kérdésre felel kétségeivel: „Emberi szellemük, ha lesz, tudatom velük, üzenem: csak ennyit tehettem értük.”³

Ezt a költői felelősségvállalást érezték olvasói, sokszor mélyebben értve, mint kritikusai. Meglehet, gyakorlatiasabban még a költőnél is, közvetlenebb napi utalásokat találva benne. Ott voltak ezek a verseiben, de magasabbra nézve: a költő még Balasiból is a költői felelősség egyetemességét olvasta ki, amit „Nemcsak egy országért, hanem általában az emberiségért” érzett. Mert – értelmezte és extrapolálta Nagy László

² FARKAS ÁRPÁD: „Lerogyni nem szabad élve” – Vallomás Nagy Lászlóról. In: Nagy László: Himnusz minden időben. Bukarest, 1983. Kriterion, 7.

³ A költő nem tévedhet. In: NAGY, 1979, 49.

ló – ez „természete a magyar költészetnek.”⁴ Az ő költészetében ott a kérdés: mi lesz az emberrel egy olyan világban, amelyben elvesztheti emberi arcát? És, ha elvesztette, akkor meg lehet még csókolni?

Ez a kérdés jelenik meg, amikor a „világ sebé”-nek metaforáját fedezi fel egy cédrusdarabon. Erre figyelve kérdi, hogy érdemes-e még szólni róla, ha azt „eltörölni nem támad mágus”? Erre figyelt fel – akkoriban szinte egyedül – Féja Géza, és kérdezte (kérdézhette volna más is): érdemes-e még szétkiáltani ezt a fájdalmat, ha „a mai emberből eltűnt, véglegesen kihalt, vagy csupán ismeretlen mélységbe merült valami?”⁵

A költőnek nem szabad elhinnie, hogy nem érdemes: ő az a mágus, akinek el kell törölni az emberiség sebeit. Akkor is, ha eltávoznak tőle a szavak, ha nincs mit kezdenie az „erkölcsi erózióval”. Fel lehet szólítani, hogy „ugyan mondja már meg, mégis mire gondolt”? És ha a verseinek képeire mutat, szabad-e azt mondani, hogy azok csak szavak?

Fontos, hogy miért sikolt Munch képének hőse? Fontos a Szervátiusz Tibor Dózsa szobra mögött a történelmileg adatolható eseményor? Aki ilyesmit követel, az sajnos semmit sem tud a költészetéről, az soha nem értheti, hogyan őszül meg az Isten. Igaz, övele is csak a romantika korában eshetett meg ilyesmi. Nagy László egy korábban ismeretlen világot teremt a szavakkal: a költői kép nem eszköz számára, és nem is cél, hanem természetes költői létforma. És ezzel eljutottunk annak magyarázatához, hogy – nem esik jól leírni – miért nem tud költészetével mit kezdeni a szakirodalom: nemcsak a távolságtartó, fanyalgását tárgyilagosságnak álcázó értetlenek, hanem a barátok, sőt rajongók sem. A verseihez való közelítés vagy kiszárad, és a magyarázat távolabb visz megértésüktől, vagy elragadtatásba fullad, és a lelkesültség toposzaiba torkollik. (Gonoszabbul és e szeretet-megnyilvánulásokhoz méltatlanul, a magam ilyen irányú fejtegetéseit kritikusan nézve toposzok kifejezés helyett írhattam volna azt is: közhe-lyeket.)

E meglepő elakadásban leginkább talán a Petőfi-recepció idézhető mellé. Az ő költészetének titkához sem nagyon lehet a „szakma” mutatta utakon eljutni. A versek hatása olyan elemi erejű, hogy leginkább a költő sorainak idézésével igazolható: az érzést érzéssel magyarázva akarja az élményt az élmény forrásának megmutatásával hitelesíteni.

A *jelenség*, a *tünet* vizsgálata így is lehetséges, ahogyan indokolt lehet az olvasói élmény természetének vizsgálata – amiben nem a tudományosság, nem a szakma nagyjai mutattak példát, hanem a pályatársak. Céhbeli irodalomtudósok akkor szóltak a *költő* Petőfiről igazán érvényesen, amikor – kissé talán szégyenkezve – nem annyira szaktanulmányt, mint inkább esszét írtak róla. Csokonai, Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany költészete sokkal alkalmasabb tárgya az irodalomtörténeti elemzésnek, mint Petőfié, a par excellence lírikusé. Korszakokat ugorva hasonlóan látszik

⁴ Holtig a hűségéről. In: NAGY, 1979, 69.

⁵ FÉJA GÉZA: A Versben bujdosó. In: Havon deledő szívárvány – In memoriam Nagy László. Szerk. Görömbei András. Budapest, 2000. Nap Kiadó, 269. [GÖRÖMBEI, 2000.]

a helyzet Szabó Lőrinc, Illyés, Weöres, Nemes Nagy, Pilinszky költészetét nézve – szemben Nagy Lászlóéval. A magyarázat talán az lehet, hogy ő közvetlenül a lélekhez, szenvedélyhez, a rációt és az intellektust megelőző szellemi tartalomhoz fordul, mert annak üzenetét közvetíti. Ez az üzenet korántsem irracionális: föltárható, hogy miként hatnak rá a kor közösségi élményei, miből formálódik az a tudat, amiben ott van a kétszer kettő tárgyyszerű józansága és az azt odahagyó, az ősrobbanás utáni amorf anyagfelhő és az azt világgá formáló Ige.

II.

Nagy romantikusainkat a nemzethalál démona kísértette. Félelmüket nem adatolták. Hogyan is lehetett volna meghatározni, hogy mekkora sír kellene ahhoz, hogy beleférjen az elsüllyedő nemzet? Föl lehet-e tenni a kérdést, hogy lehet-e ága a semminek?

Nagy László sem gondolja, hogy el kellene magyaráznia képeit. Költőként fáj neki a világ, poétai és poétikai gondként. Látja a nagy korszakváltást, a búcsúzó lovacskától ő is búcsúzik: egy olyan világtól, amiben két-három évezred embere hihetett abban, hogy a kozmosz jó helyre küldte akkor is, amikor éppen (mindig!) valami akadályba ütközik. A XX. században ez a hit megtört: „délsziget nincs” – mondta Nagy László. Ilyen egyszerű – de ha nincs, álmodni azért lehet róla. Nemzethalál? Az emberiség pusztulásának rémképei, egy világvegi vízió mozaik-darabkáiból – és a reménység, hogy ezekből akár az éden képe is kirakható. Ezért lett küldetése, hogy szembe szegüljön a pusztulással. Bármi volt a kérdés, neki egyértelmű válaszok kellettek: ezért elválasztotta a jót a rossztól, az igazat a hamistól, a szépet a rúttól.

Az otthonról kapott útravaló: a mélyen hívő anya és a falu pogány-keresztény hitvilága, a természet rendjéhez illeszkedő értékrendje és gyakorlati erkölcs. Egy szervesen fejlődött közösség világképe, aminek minden ítélete szerves. „Felsőiskáz nemcsak szülte, hanem egyeteme is volt, és készre faragva bocsátotta a városba”⁶ – mondta róla a szobrász barát, Vígh Tamás. Ezen az egyetemen tanulta meg, mit gondoljon (költői!) igazságtételnek. Megörökölt egy olyan kultúrát, amelyet megélt élményvilága igazolt. Ebben együtt volt a keresztény és az archaikus-pogány hagyomány – amit az tett személyessé, hogy meg kellett élnie, ami el akarta törölni: a háború és a humánus értékeket az emberről hivatkozva tagadó politikai rendszer.

A lappangó feszültséget az irodalompolitika is érzékelte. A hivatalos kritika gyanakvása, esetenkénti rosszallása vezetett oda, hogy az illetékesek büntetésből, vagy jutalomból, de Nagy László sorsát illetően nagyon szerencsés döntést hoztak: elküldték Bulgáriába, hogy áthangolását a testvéri szocialista ország hagyományos orosz szimpátiáját aktuális szovjetbarátságra váltó költőinek társasága segítse. A történet azonban nem úgy alakult, ahogyan azt az irodalom bürokratái elképzelték: éppen az a népi elkötelezettség erősödött-tudatosult benne, ami miatt meg akartak szabadulni tőle.

⁶ VÍGH TAMÁS: Nagy Lászlóról mint képzőművészről. In: GÖRÖMBEL, 2000, 372.

Ez a népiség (a kommunista szlengben megbélyegzésnek számító narodnyikság) nem ideológiai és poétikai természetű volt. Ő maga ezt így látta: „nem tartom magam népi költőnek, sem stílus és téma szerint, sem a szó néptribuni értelmében. Egyébként ez a fogalom csak arra jó, hogy vele kategorizálni lehessen.”⁷ Népinek (azaz parasztinak) lenni önmagában gyanút keltett: a „rendszer” a munkásosztály vezető erejének kimondatlan kétségbe vonását sejtette benne. Nagy László kívül akart maradni a politikán, pályakezdése súlyos tapasztalatai után elhúzódott előle, nagyon ritka kivétel, ha mégis leírt ebbe a dimenzióba kívánczoló sorokat, a tudatos kívülmaradás mégis azt jelentette, hogy nem a hatalom oldalán áll. Költészetének egészével üzentte ezt, nem egyes sorokkal, versekkel, így, mivel ez e szembenállás nem mutatkozott meg a politika és az ideológia dimenziójában, egyik félnek sem kellett a másikkal konfrontálódnia.

A gyerekkor egyértelműségét a valóságos fronthelyzetek napi gyakorlata és bizonytalansága követte: nem a költői, hanem a köznapi világ látomásai közé került, napi gyakorlatként feszült egymásnak élet és halál, közvetlenül és átvitt értelemben is. Látnia, tapasztalnia kellett: lehet, hogy a fegyverek elhallgattak, de aztán nem béke lett, csak más eszközökkel folytatódott a háború: a csönd a pusztulás csöndje lett. Olyan személyes élmény volt ez, amittől sohasem szabadult meg. Innen olthatatlan szomja „víg esztendőknék”, innen a kérdés, hogy „Ki feszül föl a szivárványra”, ezért olyan fájó minden „föltárt idill”.

És innen az egzisztenciális sebeztség-tudat, amit csak képekkel lehet elmondani. A szó, az ismeretlent elmondhatóvá tevő eszköz nem elég, csak ha kép, metafora lesz belőle: elhordozva a szóval nem mondható. Ebben a kimondhatatlanságban, a képek lefordíthatatlanságában rejlik a titok, amelynek elvész a varázsa, ha magyarázni kezdik. De kibontatlanul-megfejtetlenül mégis átérezhető, befogadható. Nagy László képei megsebzett nemzedékek poszttraumás stresszét közelítették a kibeszélhetőség felé.

Minél kiszolgáltatottabb valaki, annál inkább fáj neki a kiszolgáltatottság, minél többet hazudnak neki, annál inkább szomjazza az igazságot. Nagy László érzékenysége nemcsak alkati, hanem közösségi érzékenység. Minél bizonytalanabb a világ, annál erősebb – Csoóri Sándornál is visszatérő motívum – az „archimédeszi pont” vágya. A természet alaptörvényeit leszámítva maga az élet marad meg abszolút értéknek: de szüntelen fenyegetettsége napi tapasztalat és egyetemes élmény.

A *Bartók*ban Illyés Gyula írta: „Picasso kétorrú hajadonai, / hatlábú ménjei / tudták volna csak eljajongani, / vágatva kinyeríteni, / amit mi elviseltünk, emberek, / amit nem érthet, aki nem érte meg...” A XX. század házhoz szállította az emberiség legvégső kérdései, kataklizmái (?) nem intellektuális vagy kiállító termi, még csak nem is – bartóki – zenei élmények, maguk a véres valóság. Nincs rá magyarázat, nincs feloldozás: csak a természet kozmikus igazságát lehet szembe szegezni vele. Nagy László ezt megteszi: attól még hitelesebb lesz, hogy betegség roncsolta lába, a testi (és közvetlen lelki) gyötrelmek ellenében is himnikusan ünnepli a vitális értékeket.

⁷ NAGY LÁSZLÓ: Interjú, 1965. In: NAGY, 1979, 55.

Ez az ellentmondás ott van abban a túlfeszítettségben, ami Nagy László poétikáját formálja: de költői világát ez a fájdalom is gazdagítja. Így kerül a játékosság és véresen komoly valóság, a tündérkedés és a tragédiára hangolt világerzet egységbe, mert csak a vers teszi kimondhatóvá a föloldhatatlan válsághelyzetet. Ezért kell megszületnie különleges versbeszédének, képzuhatagai, archaizmusai és modernitása, a mindennapi munkával a kozmikus világrendhez kapcsolódó paraszti életforma és modern, nagyvárosi kultúrában zajló otthonkeresés, a realitás és a vízió, a nyelv kimeríthetetlen dallam- és ritmuskincse kap benne összetéveszthetetlenül egyedi formát.

Csakhogy a létezés tragikuma elől nincs hova menekülni – ez a XX. század legsúlyosabb tapasztalata. De ezzel a tragikummal együtt kell élni. Nagy László a vallásgyakorlás normái szerint nem hívő. Csakhogy igazi költészet nehezen képzelhető el hit nélkül, kulcsfogalmi közt különösen sokszor mutatkozik a hit, sőt, világának és poétikájának alapeleme a szakralitás, de nem ezért fordulnak elő verseiben keresztény jelképek, motívumok. Még csak azért sem, mert a népi kultúrában természetes módon keveredtek keresztény és a kereszténység előtti mitikus elemek. Amikor hitéről ír, azt a legáltalánosabb értelemben teszi, olyan fogalmi nyitottsággal, ami csak érzések sajátja. Néhol talán körülírható, hogy a hit szó használatával mire utal, az ilyen utalásokból talán össze is rakható valamiféle kép. Ez viszont csalóka, éppen attól, hogy vannak határai, hogy a hit tárgyiasul benne.

Nagy László számára a hit éppen az, ami: bizonyosság valami nem tudottban. Amely azért ismeretlen, mert tudással nem közelíthető meg – így aztán csak a hit által lehet bizonyosnak lenni benne. Ez a bizonyosság fontosabb, mint az, hogy mire irányul. (Így tartalmát tekintve ellentéte József Attila világhiányának, amivel szembenézve ő azért fohászkodott, hogy ne jusson el ama homokos, vizes síkra...) De ez a „világbizonyosság” is meg-meginog. A hit és a kétely éppen úgy összetartoznak, mint a fény és az árnyék, végigkíséri költői útján mind a kettő. A kezdet egyszerű, amikor Istent szólítja fel: „kérdésre választ / ő küldjön, / hogy hitem széjjel / ne düljön.” Megannyi stáció követi: a költő végül Balassira bízva mondja a maga vádbeszéddé váló lábbeszédét: „vétek, hogy véletek egy hiten éltem.” Ez már nem igazán a hitről, főként nem *saját* hitéről szól, egyike a Nagy László költészetében ritka, politikai áthallású verseknek: az eszményi kereszténység hitelveivel visszaélő kommunista ideológia (naiv és időleges) elfogadásának „véték” hártja azokra, akik szent eszméket prostituáltak...

Kritikus és önkritikus – távol az ideológiától és politikától. Az első, világgépét megalapozó közösségi élmény Felsőiskáz, az erkölcsi értelemben törvényhozó szülőfalu, amelynek normarendszerét be kellett tartani: „az teljesség volt, a munka, etika, játék, szórakozás alkotott egységet. Valaki, ha valamiben vétkezett, az nyilvánosan vétkezett, mert kitudódott, mindenki tudott róla, és az illető elítéltetett.”⁸ Ez kikezdetetlen törvény, bűn és ítélet elválaszthatatlan. Ezt a következetességet várja el Nagy László mindenben – attól a világtól, amelyik elhagyta ezt a törvényt. Ő is tudja, amit édes-

⁸ A költő nem tévedhet. In: NAGY, 1979, 42.

apja, aki többszörös történelem és politika károsultként elhárítja fia magnetofonos igyekezetét: „Ennek a világnak nem íneklek!” A költő azonban tiltakozhatott a szavaival, és meg is tette.

A fényes szellők (tiltakozott, hogy szeleknek nevezzék azokat) éveinek tapasztalatlan és önfeledt dinamikája, a szép szólamokban való kétely nélküli bizalom odalesz: 1949-ben kezdett másfél éves szófiai ösztöndíja után hazatérve „megdöbbsentem, leszegényedve az ország, a mezőgazdaság tönkrement, az egyéni gazdaságok kifosztva. [...] Láttunk, láttam, egy szomorú, tragikus rablógazdálkodást. Az 56-os dráma akkor kezdődött. Kezdetben azt gondoltam, hogy nézőpontom rossz, s nem okoltam a felső vezetést. Kiderült, hogy a fejtől romlott meg az ország élete.”⁹

Tudomásul kellett vennie, hogy amiben hitt, az illúzió. Sőt, ami még rosszabb, hazugság. Nagy Lászlót a politikum sosem érdekelte, a közélet erkölcsi dimenziója ügyében volt elkötelezett. A történelemmel a háború apokaliptikus élményében találkozott, Budapestre kerülése után a politikai fordulat a népi kollégisták világmegváltó lelkesedését jelentette számára, mire a Rákosi-éra rémségei kibontakoztak, Szófiában volt. Személyes sorsában csupa pozitívum: főiskolák, barátságok, az első publikációk, Veres Péter figyelme, Erdei Ferenc támogatása, a bolgár népköltészet megismerésével kitáguló világ: mindez eltakarta előle az egyre tébolyultabb diktatúra rémségeit. Amikor szembesült a valósággal, akkor – mint írta – először nem hitt a szemének. Azt hitte, hogy az ő látásában van a hiba. Mire fölmérte és megélte a helyzet tragikumát, már jött Nagy Imre 1953-as júniusi kormányprogramja, a korrekció reménye. De ismét a magánszféra kötötte le: család, gyerek, betegségek. 1956 forradalmának napjaiban is felesége betegségére kellett figyelnie – amúgy nehéz elképzelni, hogy járógéppel, botozgatva miként lehetne részt venni a szüntelen mozgást követelő eseményekben.

Néhány év: nemcsak a mindennapokban iránytűt kínáló tézisekkel és normákkal kapcsolatos hitet teszik próbára, hanem a maga hit fogalma is kérdéssé válik. A hit mint lelki-szellemi szükséglet megmarad, de tárgyá már bizonytalan: ha egyáltalán definiálható, akkor is nagyon bizonytalanok körvonalai. Ami érzékelhető ebből, az csupa általánosság: minél légiesebb, annál inkább kikezdehetetlen. Olyasmi, amiben nem lehet csalódnai: a törvényeket hozó és azokat közvetítő természet, a vitalitás, a szerelem, a (*Tízparancsolatban* is kifejezett) morális értékek, az egyetemes és a magyar kultúra támadhatatlan értékei. És a metafizikai teljesség megélhetőségének hite – amely lelki értelemben önmaga bizonyosága.

Az ilyen gondolkodásmód a filozófiai gondolkodás egzaktasága, módszeressége és koherenciája felől nézve alighanem elfogadhatatlan. A ma emberétől nemcsak ez választja el, hanem korszakok is: e megfogadhatatlan, a legáltalánosabb értelemben vett romantika lelkületére épülő, érzelmi dialektika már létrejötté idején távol állt az akkori „korszerűség” antropológiájától – és mégis ott volt a közérzületben: ez robbant 1956 forradalmában, az utolsó romantikus világeseményben.

⁹ I. m., 44.

Nagy László – talán nem sértő így mondani – paraszti józansággal és gyanakvással figyelte az erjedést: látta, hogy miként nyílnak a közéleti és morális gardróbok, hogy kéznél legyenek a félrerakott köpönyegek. Nem ok nélkül sejtette, hogy a gyakorlott átváltozók hamarosan ismét megtalálják majd az időlegesen beakasztott darabokat. Így azon kevesek közé tartozott, akiket nem ragadott magával október vihara. Ennek magánéleti akadályain túl elvi-erkölcsi okai is voltak. „A tragédia előtti mozgalomban tán csak a verseim vettek részt. Személyem vonakodott, mert glédába kerültem volna sokakkal, akik verseimért még nemrég rám fintorogtak és üldöztek is: a másodszori átnyergelőkkel, akik majd harmadszor is átnyergelnek. Tisztelet és becsület néhány kivételnek.”¹⁰ (Meg kell jegyezni: 1978-as halála miatt Nagy Lászlónak a forradalommal kapcsolatos megfogalmazásainak határát a cenzúra szabta meg...) A forradalomban személyesen tehát nem vett részt, de szellemi-lelki értelemben igen. Erkölcsi és spirituális tartalmával teljes mértékig azonosult, az nem örökség, hanem valóság volt számára, amihez ragaszkodott. Ezt képviselte és közvetítette az elvontság, a lírává sűrített emlékezés verseivel, étoszával: *holtig a hűségtől nem menekült*. Nem politika, ideológia volt ez, hanem a legszemélyesebb líra – amely átszötte egész költészetét. Az így formált atmoszféra, költészetének fényudvarában teremtett körülötte közösséget. Öntudatlanul is ebben találták meg otthonukat azok, akik számára (esetleg ugyanilyen öntudatlanul) elfogadhatatlan volt a hazugság uralma: versei nemcsak költői, hanem emberi teljesítményként kivívták a pályatársak és olvasók elismerését.

Ezzel az ellenállással a szokványos kritika eszközei nem tudtak és nem akartak foglalkozni, akaratlanul is kicselezte a perzekútor esztétikát. Azokat a metafizikai és erkölcsi értékeket képviselte és hirdette, amelyekre a hatalom *csak* hivatkozott. Nem kellett védekeznie: ha ezért megtámadják, magukat leplezik le, így ez az alamuszi tolerancia erősítette. Ezért lehetett azok egyike, akiknek művei, de pusztá létük is közösségeket teremtett: a tisztesség kis szigeteit.

Ezek össze nem érthettek, de hálózatukban lehetségessé vált a hazugság uralmának semmibe vétele. Nagy László költészete része volt annak a kódrendszernek, amellyel igazat lehetett mondani. Népszerűség? Sokkal inkább közszeretet és a nagy költészetnek kijáró elismerés, tisztelet, a „szakma” által fémjelezve: kétszeres elismerés.

Eközben a kritika nem volt egyöntetű, a színpalak mögött táborokra tagolt irodalmi élet hagyományos törésvonala szerint tagolódott – máig mit se számít, hogy ezt Nagy László sem fogadta el. Pedig termékenyebb volna a politikai eredetű és természetű népi-urbánus kategorizálás helyett inkább Illyés közelítéséhez igazodni, aki a magyar gondolkodás több száz éves, meggyőződése szerint egymást nem kizáró, hanem kiegészítő pólusokat a „keleti” és a „nyugati” kifejezésekkel jelölte. Természetüket és viszonyukat Ady és Babits példáját idézve jellemezte: szerinte a „keleti” Ady „nyugatoságánál” a „nyugati” Babits talán még „keletiesebb” volt. Merthogy a „kelet” nem elfordulás a „nyugattól”, és a „nyugat” sem a „kelet”-nek (vagyis a magyarság ke-

¹⁰ NAGY LÁSZLÓ: Életem. In: Jönnek a harangok értem. Budapest, 1978. Magvető, 195.

reszténység előtti örökségéhez *is* ragaszkodó hagyományának) tagadása. Attól ugyanis még senki sem európai(bb) vagy egyetemes(ebb), ha a nemzet „túlfeszült lényeglátóit” emelkedett közömbösséggel vagy türelmetlenséggel nézi (le).

Nagy László archaizmusával, folklorisztikus vonásaival, költői beszédmódjával, „képviselési lírájával” olyan *magyar* hagyományt folytatott, ami már nem illeszkedett a kor egyik divatos áramlatához sem. Nem volt tárgyias, nem volt lázadó avantgárd, nem lett belőle intellektuális kísérletező – és lehetne sorolni, hogy még mi minden nem volt. Nem lett belőle irodalmi vezér – iskolát csak morális értemben teremtett, de még ezzel is inkább csak folytatott: a romantikáét. (Azét a nagy európai áramlatét, amely felfedezte a nemzeteket...) Ezt mind többen anakronisztikusnak, túlhaladottnak tartották – a költészetben más módi kezdett járni. Régi nóta: az irodalom már csak ilyen. Időnként elunja magát, és valami mást akar, mint addig, de ez nem mindig lesz valóban új. Hogy mégis újnak mutatkozzék, a meglévővel szemben határozza meg magát – a kritikusok és irodalomtörténészek nagy örömére.

Ez a változás azt jelentette, hogy a hetvenes években, tehát utolsó éveiben és még inkább Nagy László halála után egyre gyakrabban kapott hangot a költésze iránti fanyalgás. (Annál inkább, minél nagyobb lett az elismertsége...) Ekkor már javában zajlott az a nagy szellemi átalakulás, ami nemcsak irodalmi korszak- és nemzedék-váltást jelentett, és világméretekben fősodor lett: kezdett beteljesedni a XX. század kezdetétől egyre erőteljesebb civilizációs és kulturális átalakulás, a hagyományos világképek „rendszerátalakítása”. Nagy László életműve ezt a változást jelezte – súlyos hiba azt gondolni, hogy költői érzékenysége megállt volna a magyar irodalom határainál.

Ennek megértése nélkül nem érthető meg a fenomén Nagy László, így az sem, amit a magyar politikai és irodalmi rendszeren belül sugárzott. A kortársi recepció, ahogyan semmi másról, erről sem szólhatott teljes nyíltsággal, de már nem csupán a közléspolitikai állította korlátok (a cenzúra) miatt, hanem mert a vasfüggönyön túli szellem változásait illetően sem volt naprakész (de az átalakulás igazán csak akkor lesz látható, ha már lezajlott).

Eközben az idő itthon is érett, már nem mindig olyan zajtalanul – de ez csak vagy másfél-két évtizeddel később lett nyilvánvaló. Hogyan lehetett volna menet közben észrevenni, hogy már a hazugság sem a régi? Utólag már látszik, hogy ehhez még hiányzott a kimondásához szükséges nyelv. Az utókorra maradt szövegek a legjobb esetben is csak tendenciákat fejezhetnek ki: ezt jelezte az irodalom nyelvének változása. A feszültséget a nyeli tér fölötti uralom kizárólagosságának csorbulását érző hatalom már nem tudta levezetni. Ereje már nem volt hozzá, az viszont a hetvenes években még módjában áll, hogy befolyásoljon poétikákat és megpróbáljon szellemi B-listára helyezni gondolkodásmódokat, az övétől eltérő értékrendeket. Ez már más világ volt, mint a Rákosi-éra társadalmi-politikai-ideológiai diktatúrája, amely nyelvi-esztétikai diktatúra is volt. Ehhez képest (a hatvanas évek elejére lezajlott stabilizációja után) a Kádár-rendszer engedékenyebb volt, és a maga hatalmi monopóliumának biztosítása mellett „liberalizálódott”. Ezt örömmel fogadta a társadalom és a szellemi élet, amely

a túlélési után hódoltsági üzemmódra kapcsolt. Létrejött egy – két évtizeddel később írásban is megjelenő – második nyilvánosság, második kritikai élet. A hivatalos kánon mellett kialakult egy alternatív, valós értékrend, az irodalomban is.

A kádári pártállam engedékenységének hátterében 1956 forradalmának tapasztalata rejtett: a magyar (és a lengyel!) szabadságmozgalom nem érte el a célját, de a létrejött rendszer, a zsarnokság nélküli diktatúra óvatosabb és megengedőbb lett, csak a nyílt szembenállást nem tűrte el. A status quo jegyében telő mindennapokban a sikerért, anyagi előnyökért, a hatalom elismeréséért és a hatalomhoz jutásért túlteljesítő behódolók mellett ott volt a másik oldal: a látens elutasítóké. A kettő közti láthatatlan határvonalat bárki ismerhette, és az érintettek körében nem lehetett kétséges, hogy e kétosztatú rendszerben ki hova tartozik. Erről természetesen szó sem eshetett. Így arról sem, hogy Nagy László költészetével a fő baj az, hogy pusztá léte kétségbe vonja a hatalom legitimitását. Félreértés ne essék: ezt nem ő tette. Nem kellett politizálnia: elegendő volt a maga értékrendjének költői képviselése. Ezért lett „versben bujdosó haramia”: vívta a lélek szabadságharcát.

III.

A Kádár-rendszer nem követelte meg, hogy mindenki elismételje a hazugságait, még azt sem, hogy elhiggye azokat. Beérte azzal, hogy ne tiltakozzon hangosan. „Aki nincs ellenünk, az velünk van” – hirdette meg Kádár János, de a hazugság világában természetesen ez is hazugság volt: mindazok *ellenük* voltak, akik nem voltak *velük*.

Ez a különös helyzet megerősítette az irodalom nem-irodalmi szerepvállalásának hagyományát – erről sem kellett, de nem is lehetett beszélni. (Illyés Gyula mondta a *L'Express*-nek 1963-ban adott interjújában, hogy a magyar irodalom az ellenállás irodalma: „minden olyan nép irodalma, amelyet léteben fenyegetnek – mint ahogy hajdan Magyarországot fenyegette Bizánc, tatárok, törökök, osztrákok, vagy hozzánk közelebb, a nácik –, egy kissé az ellenállás irodalma is.”¹¹)

Az ember erkölcsi fenomén voltára való hivatkozás nem üres prófétálás: fedezete a kollektív emlékezet. Nagy Lászlónak eszébe sem jutott, hogy 1956-ra hivatkozzon, sosem élt e katartikus esemény, „váratlan tünemény” lázában. De az az indulat, hit, reménytelen reménység, ami a forradalomban testet öltött, érzelemként-fájdalomként ott élt költészetében. Így tehát nemcsak '56 forradalma állt mögötte, hanem sok évszázados történelmi tapasztalat is, amihez a magyar irodalom kínált sajátos jelrendszert, „nyelvet”. Ha Nagy Imre áldozatáról nem lehetett beszélni, lehet máséról, Dózsáéról, Petőfiéról, vagy éppen Adyéról és József Attiláéról: a kultúra önmagának teremtett metafizikai távlatot.

Ezt a Kádár-rendszer kultúrpolitikája ugyanolyan csendesen vette tudomásul, amilyen halkán ez az ellenállás működött: kialakult és közérzületté vált a rejtekező ellen-

¹¹ ILLYÉS GYULA: Ha a költőkön a sor. In: Illyés Gyula: Szellem és erőszak. Lásd https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyes02180a_kv.html

állás kultúrája. Ennek része volt Nagy László költészete is: emberi-költői fölegyenese-
dés. Költőként lehetett magányos, de költészete nem volt az. A magyar költészet XX.
századi aranykorát élte, és egyetlen kiválósága sem szolgálta a hatalmat. A túlpolitizált
rendszerben ugyanazon az oldalon állt Illyés Gyula és Pilinszky János, Vas István és
Weöres Sándor, Jékely Zoltán és Nemes Nagy Ágnes, Csoóri Sándor és Orbán Ottó,
Illyés és Vas István, vagy akár a Kilencek és Tandori Dezső – és sorolhatnánk tovább
a neveket.)

A diktatúra tabujait nem lehetett megsérteni, de értelme sem lett volna. Maradt a
kivonulás, amely olyan általános volt, hogy nem lehetett tudni, ki van kint és ki ma-
radt bent. A rendszer magára maradt: a diktatúra már csak a diktátor és vazallusai,
politikája pedig a politikusainak dolga lett. Egyre világosabbá vált, hogy a szabadság
ára a türelem: a diktatúrák előbb-utóbb a történelem süllyesztőjébe kerülnek, mert
oda valók.

Türelmesnek lenni a várakozásban nem jelentett belenyugvást az elfogadhatatlanba.
Kifejtetlenül maradt, de nem titokban, hogy a jövő azon múlik, milyen erkölcsi-szel-
lemi állapotban nyílik majd sorsunk könyvének új fejezete. Ezért lett kötelesség a
szellemi és morális étékek átmentése a jobb időkre. Nagy László nem volt ideológus,
és csak nagyon áttételesen volt közéleti ember – és mégis: szinte felmérhetetlenül
sokat tett egy, haláláig remélt *jobb kor* érdekében. Költészetének többletsúlyt adott
ez az akaratlanul betöltött szerep, ami a rendszer összeomlásával elveszett: a dikta-
túra elhalásával elhalt az a költészetben túli többletjelentés, ami a közérzeti-érzelmi
ellenállásból született. Ezt Nagy László költészete már nem kaphatja vissza, költői
értékeinek a maguk jogán kell kiverekedniük rangjukat – nekünk, akiket egyszerre ra-
gadt megával mint költészet és megtartó erő, meg kell tanulnunk másként nézni rá.
Olvasatunkat nem erőltethetjük másokra – de nincs okunk kételkedni abban, hogy
ez a költészet halhatatlan. Akkor is az marad, ha akár évtizedekig hibernált állapotban
vár a jobb időkre. Berzsenyi sem járt másként: a XIX. század második felében gya-
korlatilag megfejtkeztek róla, hogy a századfordulótól ismét a legnagyobbak között
tárgyalják életművét.

IV.

Nagy László verseiben a valóság elemeiből születtek metaforák – ezekből nemcsak
költői útja rajzolódik ki. A Nagy László-vers nagyon konkrét és nagyon absztrakt
egyszerre. Amikor egyetemes – közvetlenül használható élet- és magatartásmintákat
is kínál. Meglehet, alkalom szüli a versét és képeit, de az rögvést egyetemessé tágul.
Olvasatai is ezt a varázslatos dimenzió-váltást kínálták. Olvashattuk a verseit valaha
egzisztenciális biztatásként és napi eligazításként – és a költői remeklésnek kijáró
gyönyörűséggel. Elveszhetett az irodalomnak a Nagy László-olvasatokban is oly fon-
tos, még a romantikában formálódott szerepe, de ettől költői ereje nem fogyatkozott,
nyelvének, képalkotó fantáziájának és képi realizmusának sugárzása a régi maradt.

Erkölcsei fenomén volt az erkölcs trónfosztása után már nem mond sokat. A kortársai titka, hogy ez mit jelentett az utolsó romantikus generációknak, azoknak, akiknek 1956 nem történelmi lecke volt, hanem része az életüknek. Az erre való fogékonyság mégis inkább a leköszönőben lévő korosztály nemzedéki élménye. Azoké, akik a hazugság hatalmával vitáztak évtizedeken át, akikben az ellenállás diszkrét pátosza és a forradalomba (az 1956-osba!) vetett hit elemi erővel dolgozott, kiben csendesebben, óvatosabban, kiben több, kiben kevesebb entuziazmussal. Ez nem cselekvés, hanem életérzés volt, amely tudatosan vagy öntudatlanul kereste kapaszkodóit.

Klasszikus értelemben vett igazságról, bátorságról, becsületről, hazáról, a nemzeti tudat pilléreit jelentő alkotásokról, alkotókról, tájakról, történelemről beszélve mindig kísért a pátosz kockázata: vannak dolgok, melyekről talán nem is lehet másként beszélni. Nagy László költészete a példa, hogy mit kell ezzel a pátosszal kezdeni, miként lehet tisztán megőrizni, ne dagály legyen belőle, hanem erőforrás. Ezt tanította a romantika is.

A XX. század uralomra jutó eszméire nem lehetünk büszkéek, inkább csak azokra, akik szembeszálltak velük. Olyan hatalmak gyűrték maguk alá a mi kultúránkban a keresztény humanizmus hagyományát, amelyekben szemében gyanús volt minden öröklött érték. Ebben az alattomosan mérgező légkörben az ember és értékei erodálódtak, képviselőjük egyre inkább anakronizmusnak számított – az újat mondás kultusza valójában a pusztulás vallásának ágyazott meg. Ezzel szembe fordulni, elutasítani az írástudókat, de az írástudatlanok árulását is, a költőktől egyre több bátorságot kívánt. Így szólt bele a kor a műalkotások értékébe, esztétikai érvényességük mellé erkölcsi érvényességet is követelve.

Ma ez inkább csak történelmi érték – de ez a befogadókát minősíti, mint a műveket. Önmagában egyetlen poétika, műfaj, verstípus használata nem értékmérő. Attól, hogy a Nagy László költészetében oly fontos képviselői és önmegszólító verstípusok ma nem divatosak, még nem lettek rosszabbak az idesorolható versek. Kiment a divatból az igazság, állítólag nem létezhet, mert senki sem állíthatja, hogy ismeri: mindenkinek az igaz, amit igaznak gondol. Ha pedig igazság nincs (ez más jelent, mint az, hogy nincs igazság!), akkor már hazugság sem lehet. Amit korábban annak mondtunk, az nem más, mint a miénktől eltérő, de azzal bizonyítatlanul is egyenértékű *vélemény*. Így azután már nem szomjazhatjuk az igazságot, és elfelejthetjük azt a felfokozott, azt az érzelmi feszültséget, ami a mindenkori romantikát fűtötte és igazolta.

*

Ady szerint a magyaroknak még lélegzetet is radikálisan kell venni. Nagy Lászlónak azért tetszett Ady ostora, mert érzelmi radikalizmusának volt rá szüksége, de kora már csak a tagadásban volt radikális. Szenvedélye erre az üressé válásra adott válasz, ez a világlátása hitelesebb minden világnézetnél. Pontosabban jelzi az emberiségre leselkedő veszélyeket, mint azok a szavak, amelyek valaha az igazmondás szolgálatára születtek.

A versnyelve maga a romantika: megmenti a prostituálódó szavakat, kiszabadítja azokat abból a bordélyból, amivé a reális világ lett. Ez Nagy László romantikája.

Amikor lassanként ravatalon a világ, meggyalázva az ember hite, akkor is lehet méltósággal élni – ezt hirdeti, és a mai költői illemszabályokra fittyet hányva saját példájával bizonyítja. Fáj neki, hogy kevés további érve van, költészetének tragikus töltése kötetről kötetre erősödik. Nem azért, mert minden életnek halál a vége, hanem mert az is elpusztul, aminek örökkévalóságát vallja. Csak azért veti föl saját halálának kérdését, hogy elmondja: nem fél tőle. Attól igen, hogy a számára fontos értékek elpusztulhatnak, ebben is a nagy romantikusok folytatója. Különös kontraszt: ezt nem egy már újszülöttként koravén, fájdalommal eljegyzett, melankolikus alkatú ködlovag mondja, hanem olyan költő, aki boldogságra, az élet teljességének megélésére született. Hite szerint versei szállnak perbe a pusztulással, így kerül nagy irodalmi pörlekedéseink közé az ő befejezetlen pere is. Ebben szeretnék Nagy László mellett tanúskodni.

JÁNOSI ZOLTÁN
„Seb a cédruson”
Dramatikus oratórium
Nagy László és Szécsi Margit életéről és művészetéről
– Nagy László születésének 100. évében –

(Részlet)

Nagy László, Szécsi Margit és kortársaik művei
–, valamint korabeli történelmi dokumentumok alapján válogatta, szerkesztette és dramatizált keretekbe foglalta: Jánosi Zoltán, 2025¹

Szereplők

NŐ – Szécsi Margit alteregója, kezdetben Nagy László Édesanyjaként, majd más női szerepkörökben is megjelenik

FÉRFI 1 Az idősebb Nagy László

FÉRFI 2 Főképp narrátori szerepben és a fiatal Nagy László alteregójaként, de egyéb szerepeket is formál

HANGSZÓRÓ A díszlet paravánjára erősített hangszóró a mindenkori hatalmat, annak képviselőit jeleníti meg a belőle áradó szavakban

¹ Az oratóriumot a Nagy László életművével való több évtizedes foglalkozás háttéréből készítettem el, főképpen a költő és felesége, Szécsi Margit versei, emlékezései, naplói és hiteles korabeli történelmi dokumentumok alapján. Az alap gondolata – túl az életrajzi illusztrációkon – az: hogyan áll szembe a hatalommal, és képviseli az emberi és a nemzeti értékeket egy magas rendű művészet és erkölcsiség példázatával a két életmű előbb a Rákosi-idők, majd a Kádár-kor gyötrelmes diktatúráinak évtizedeiben. A történelmi dokumentumok hitelesek, ezeket a hivatkozási forrásokat mindenütt pontosan feltüntetett lábjegyzetek igazolják. Az oratóriumba saját hozzáfűzésként csak igen kevés szót írtam be; a szövegeket válogattam és metszettem úgy szerveztem egésszé, hogy dokumentumértékű és tanulságos egységét adják a pályának és a költői magatartás és a kor emberellenes erői közötti küzdelemnek. A centenáriumi emlékezésnek főképpen azért választottam ezt a módját, mert a jelenkori elméleti és oktatási kézikönyvek egy része éppen a költői küzdelmeket kikényszerítő történelmet tartja távol Nagy László életművének értelmezésétől, s így értékeinek jelentős része korlátozottan vagy sehogyan sem jut el a jelen idő olvasóihoz. Nagy László, Szécsi Margit és Kósa Ferenc jogutódja hozzájárult a közléséhez.

NYOLCADIK JELENET

HANGSZÓRÓ (*eleinte suttogva*): Bizalmas jelentés a Pártnak a fiatalok nemzeti ünnepeken kifejeződő ellenzéki magatartásáról:

(*hangosabban, a rendőri tájékoztatás hangján*) „Budapesten az utóbbi egy-két évben fiatalok kisebb csoportja különböző nemzeti ünnepeink alkalmával ... nacionalista jellegű összejöveteleket tartott (...), melyeken ... ellenforradalmi jelszavakat is hangoztattak.” A Várban a *Himnusz* többszöri eléneklésével ... kísérleteztek, hogy az oszlatásra vezényelt rendőr elvtársakat vigyázzba állítsák. Elvtársaink e cselet már kiismerve határozottan felléptek...”²

FÉRFI 2. Nagy László naplójából:

1975. március 15. szombat

„Ébredtem fél kilenckor. Egy kövel megrakott uszály most vonul el az ablakomnál. Kicsi nemzeti zászló a farán. A hajóknak, hajócskáknak mindig március idusa van. Két kokárdát hoztak a diákok tegnap. Feltűzve egy kis kartonra. Felirat: „Március van, s határtalan az élet”.³

NŐ

1973. március 15. Az ünnep előtt 11 személyt előzetes letartóztatásba, 10 főt rendőrhatósági felügyelet alá helyeztek. A fővárosban 634 személyt állítottak elő. A Petőfi szobornál két alkalommal is bevetették a tömeggel szemben a KISZ Ifjú Gárda egységét és a Munkásőrséget. A Múzeumkertet ... kordonnal vették körbe.⁴

FÉRFI 2

1975. március 15.

Az ünnepséget 125 operatív tiszt, 500 egyenruhás és 50 civil ruhás rendőr, 1200 munkásőr, 400 ifjúságárda, 30 rádiós közlekedési járőr, öt hangszórós gépkocsi és hat vízágyú biztosította. (...) a Forradalmi Rendőri Ezred és a Budapest környéki kaszárnyák több alakulata is tartalékban állt. ...Utasítás volt rá, hogy ..., akik feltűnően nagy ... nemzeti színű szalagot viselnek, a munkásőrség és az Ifjú Gárda tagjai beszéljék rá annak levételére.⁵

² Vö.: UNGVÁRY KRISZTIÁN: Március 15. a Kádár-korszakban: tüntetések és megtorlások. hvg.hu, 2006, március 11. [UNGVÁRY, 2006]

³ Krónika-töredék. Nagy László naplója, 1975. február 14-től 1978. január 29-ig. Sajtó alá rend. GÖRÖMBEI ANDRÁS, ill. NAGY LÁSZLÓ. Budapest, Helikon, 1994. A további, felül dátumokkal jelölt Nagy László-idézetek ebből a könyvből valók. A dátumok jelölik a könyvben található helyet. [NAGY, 1994.]

⁴ Vö. UNGVÁRY, 2006.

⁵ Vö. UNGVÁRY, 2006.

NŐ

Petőfi

Dámák, kokárda-készítők,
jelszómmal dőzsölő pokol:
a számból-kijött piros láng
szederjes az ajkatokon.

Dörög halál-légió,
űztök engemet elébe,
vérző mellem szegényes
rózsa-hadaknak vezére.

Arkangyal-vállam sovány,
arkangyal-vállam sovány.
Szívem: a zsúfolt haza.
Nincs ennél nagyobb magány.

Eltiport énekek
haldokolnak a mellemben.
Senkise hal meg helyettünk,
senkise hal meg helyettem.
(Szécsi Margit: *Petőfi*)

FÉRFI 1

Föltámadt piros csizma

Petőfi Sándor születésnapjára

Lélekszendítő asszonylábbon
súlyomideg-varrottasan
föltámadt piros csizma kísért
megostorozott délibáb
orra vasának újhold a minta
szögeinek csillagmező
úgy szikrázik egyetemes télben
hogy tébolyog itt legalul
ahol mi fekszünk behavazva
sebzetten, csonkán éktelenül

üres a bölcső, a harctér teljes:
balsors-csinálta babákkal néma

s föltámadt piros csizma a síkon
szívünk dombjának dúvadja már
végzet-igézte agyunkon táncol
sarkantyúzza a dögöket is
mit akar, mit akar, azt akarja
szeresse ez a nagy havú ország
kövesse holt és eleven

.....

föltámadt piros csizma a síkon
eszélős látomás volna csak?
hát nem szebb az ujjászületés
hó-alatti kárhozatunknál?

lélekzem a télben, fohászodom
föltámadt piros csizma, csak zaklass
te irgalmatlan édes, te fényes
csikorogd széjjel a szívünk havát!
(Nagy László: *Föltámadt piros csizma*)

(dobszó)

KILENCEDIK JELENET

FÉRFI 2

Nagy László naplójából:

1976 július 10., szombat

„Kósa Öcsiékhez mentünk lakásszentelőre. (...) Dr. Béres rákellenes találmányán gondolkoztunk fél 1-ig. Egyetlen dolog a fontos: minél előbb szabadalmaztatni. Ezt segíti elő a film minél előbbi elkészítése... Hogy külföldi találmány meg ne előzzön bennünket. (...) . Az ország érdeke! (...) Fél 2 éjfél után.”⁶

FÉRFI 1

1976. július 11., vasárnap

„... hajnalig gyöttrődtem a Béres-féle találmány miatt! (...) Mert nálunk ami nagyszerű:

⁶ Krónika-töredék. Nagy László naplója, 1975. február 14-től 1978. január 29-ig; sajtó alá rend. Görömbei András, ill. Nagy László. Budapest, Helikon, 1994. [NAGY, 1994.]

elgáncsolják. (...) Sánta Feri éppen akkor érkezett... Béres Józsefet ő is ösmeri, sokat tett érte. Mégis, ma is milyen bizonytalan a találmány sorsa. (...).12 óra.”⁷

NŐ (*biztatva, helyeselve*) Műveld a csodát, ne magyarázd
 sehova kacsázik minden út
 jobban tudjuk a jövőt a múltnál
 válasszuk a villám jelenét
 különben tyúktetű-borzalom
 fut föl a lábadon agyadig
 hajad gyökeréig, mintha párban
 láncolva lennének baromfiólra
 pedig ülünk a bazalthegyen
 (Nagy László: *Hegyi beszéd*)

FÉRFI 1

1976. november 21. vasárnap

„Alig aludtam a fájdalomtól, front van. (...) 9-kor kezdődik a Béres-film vetítése. (...) Valaki megtiltotta, hogy a szereplőkön kívül más is lássa. Már kezdődik itt is az ellenállás. Éjfél után 2.”⁸

FÉRFI 2

1976. december 11. szombat

„Elszenderedtem, csak egy órára tán. Egyszer csak fölpattantam (...): Nekem kell megírnom ezt a Béres-ügyet. Nem lehet bízni másban. (...) Közben már komponáltam az írást, ami híradás a gyógyszerről.”⁹

FÉRFI 1

Dehogy merevít meg delelés
 még romlatlan madár a májam
 gyöngy még bennem az elrendelés
 hogy a bolondok útját járjam
 amíg a vérem kereke jár
 a szél amíg számat csiszolja
 lesz a veszett ügynek bolondja

 ha tüntetve hogy éljen a rák
 harsog a köpenyhad fehéren
 fölzokog a vers feketében
 kidadogja ki van veszélyben

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

(Nagy László: *Elhúllt bolondok nyomán*)

FÉRFI 2

1976. december 14. kedd

„Sietek a szerkesztőségbe. Kiadom a kéziratot (...) Jován mégis megkérdezte a Minisztériumot, mert úgy tudja, sajtózárlat van a Béres-ügyben. (...) Fölhívom ...”¹⁰

FÉRFI 1 (*odamegy a telefonhoz, tárcsáz, és abba mondja:*) „Ha nem hozzátok, a bolgárokkal közöltetem, esetleg a *Rabotniceszko Deloban*. Ezt sürgősen el tudom intézni. Hát miért kaptam én Botev-díjat!”¹¹

FÉRFI 2

1977. január 25. kedd

„Fél 9-kor Pozsgay. Mondtuk, már nem lehet várni... Bérest mindenki támadja. (FÉRFI 1 *a telefonba tovább:*) Támadni szabad?, védeni nem?..., itt vagy szennyemberré válik valaki, vagy fölakasztja magát – ez a magyar ugar. De én olyan ribilliót csinállok, hogy nemcsak ez a magyar égbolt szikrázik!”¹²

FÉRFI 2

1977. január 27. csütörtök

„Nem tudtam aludni.... Jól megéreztem: mi fog történni. Reggel felé megírtam egy levélvázlatot Dobozyinak, hogy kilépek az Írószövetségből, mert a Béres-ügyről csak éppen nekem nem szabad írni...”¹³

FÉRFI 1 (*A telefontól állva*) „Jován telefonja: baj van.”

FÉRFI 2 „Taxival be. Hívjam Aczélt. Pozsgayt hívom, minisztertanácsi ülés. (...) Kihívják, várja telefonom...”

FÉRFI 1 „Mondom: kilépek az Írószövetségből, az írás megjelenik szocialista országban. (...) Ő: gyere a Parlamentbe! (...) Aczél szobája, ugrálnak, mint az ijedt békák, s halványak.”¹⁴

FÉRFI 2

Kósa Ferenc: „... valamikor a hetvenes évek közepe táján akarva-akaratlanul kibékíthetetlen konfliktusba keveredtünk a diktatúra egyik főkorifeusával. Az illető – akkoriban az Országházban székelt – berendelt bennünket: Nagy Lacit, Csoóri Sanyit meg engem a hivatalába. Jóformán le sem ültünk, máris hisztérikusan ránk támadt. Vádolt, tajtékozott és fenyegetődzött. Mi rezzenéstelen arccal viseltük a szitkozódásait, majd, amikor kidühöngte magát, Laci a szeme közé nézett, és csöndes, de szigorú hangon így szólt:

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

FÉRFI 1 (*a Hangszóró felé fordulva*)

– Befejezte?!... Akkor én is mondanék valamit... Először is: maga velem így nem beszélhet, mert az én hajam fehérebb, mint a magáé. Másodszor: azért nem beszélhet így velünk, mert mi többet tettünk le ennek a népnek az asztalára, mint maga. Sokkal többet... Harmadszor: vegye tudomásul, hogy bár ez a ház nem a miénk – de nem is a magáé!

FÉRFI 2

– Hát akkor kié? – kérdezte az illető megrökönyödvé.

FÉRFI 1

– Egyelőre még, sajnos egy idegen hatalomé – mondta Laci –, de legyen nyugodt, hamarosan azoké lesz, akiket megillet. És akkor majd maguk is megtanulnak másképpen beszélni velünk. Emberi hangon. Most még megteheti, hogy akár ki sem ereszt minket ebből az épületből, de eljön az idő, amikor majd annak is örülhet, ha egyáltalán szóba állunk magával. Egyszerűen azért, mert nekünk igazunk van, magának pedig nincs igaza – csak *hatalma*.¹⁵

1977. febr. 28.

Csörög a telefon, a nő felveszi, Férfi 1 kérdően ránéz:

NŐ – „Sinike telefonált, hogy 2 japán lány, vérrákos, 2 hónap alatt meggyógyult a csipeptől. – Aczél mit gondolhat...”¹⁶

HANGSZÓRÓ: Aczél György, 1970. A Magyar Írószövetség közgyűlése (*kioktatóan, deklamálva, de a vége felé már szinte önparódiaként is*):

Eltársak! „A pártosság (...) nem egyéb, mint az emberi értékek történelmileg konkrét, a marxizmus-leninizmus jegyében történő vállalása, ébrentartása, erősítése (...) A pártosság értelme az, hogy a szocializmus mellett foglalunk állást... A pártosság: feltárni és megmutatni azokat a meglevő és fejlődő szocialista emberi kapcsolatokat, amelyek megvannak.”¹⁷

FÉRFI 1 *Seb a cédruson*

(*Ennek a versnek a három szereplő között felosztott dramatizált megoldása lehet a legkifejezőbb. Például:*)

¹⁵ KÓSA FERENC: Szabadság helyett: szabadoság. In: „Inkarnáció ezüstben”. Tanulmányok Nagy Lászlóról. Szerk. TASI JÓZSEF, Budapest, PIM, 1996. A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei, 307.

¹⁶ NAGY, 1994.

¹⁷ Aczél György szavait idézi: BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Aczél György művészetpolitikájának fogalomkészlete. Zempléni Múzsza, 2019. tavasz. 43.

FÉRFI 1 SEBED
FÉRFI 2 SEBEM IS
FÉRFI 1 LIBÁNUSFA HÚ
LIBANONI CÉDRUS
CÍMERÜNK TE VISELED
ÍTÉLETIG TANÚ A SEBED
ELÁRVULVA HÁNYSZOR ELÁRULVA
A SZELLEM SZERELEM VÉR S HÚS
TE LIBÁNUSFA LIBANONI CÉDRUS
NŐ CÉDRUS SEBEDET BECÉZEM
EMBERARCÚ SZENTSÉGEDET ÉRZEM
BÁRÁNYHÚS PIROSA JAJGAT BENNE
BIKAHÚS VÖRÖSE SZAKADOZIK BENNE
SASCSOR ÉS MENNYKŐ VÉRESÜL EGYBE
FÉRFI 2 CSUPA VÉRÁROK S CSUPA HÁNTÁS
CSUPA LÁZ A SEBED CSUPA FÁZÁS
PIRAMISFAL TÉGLAVÖRÖS LEJTŐ
MÉRTANÁBAN GYÖTRÖDIK A MÁJUS
LIBANONI CÉDRUSFA LIBÁNUS
FÉRFI 1 HÁNY EZER ÉVE
HÁNY EZER ÉVE
VISELED SEBEDET VÉRDÚS
LIBÁNUSFA LIBANONI CÉDRUS
JÓB SEBE RAJTAD ISTÁRÉ ÉS EKHNATONÉ
JÉZUS SEBE S PROMETHEUSÉ SPARTACUSÉ
JOHANNA SZÜZÉ DÓZSA ÜSZÖK-KIRÁLYFIÉ
NŐ JAJ CSOKONAI KRÁTER-SEBE EDIT PIAFÉ
FÉRFI 2 JAJ PETŐFI DÁRDA-SEBE VAN GOGH SEBE
FÉRFI 1 JAJ MAJAKOVSZKI RUSZKI MEDVE-SEBE
NŐ JAJ AZ ATILA MÁVAG-JEGYŰ ÁRVA SEBE
FÉRFI 2 JAJ RADNÓTI GOLYÓ-FÜSTÖS TARKÓ-SEBE
FÉRFI 1 JAJ DYLAN THOMAS TÖVISES SZEME-SEBE
FÉRFI 2 JAJ A KERÚB KONDOR ORKÁNHUZATÚ SEBE
NŐ JAJ KIKKEL A FÖLD S AZ ÚR LESZ TELE
FÉRFI 1 JAJ A JELTELENEK ÖRÖKÖSEN IZZÓ SEBE
NŐ VILÁG SEBE RAJTAD LIBÁNUS
FÉRFI 1 ELTÖRÖLNI NEM TÁMAD MÁGUS
VILLÁMOLVA VÉSŐ HA KIVÁGJA
ÓRIÁSABB SEB LESZ A HIÁNYA

*Zene, Bartók
(dobszó)*

TIZEDIK JELENET

FÉRFI 2

Nagy László naplójából

1977. június 1., szerda

„Pár éve álomban Illyéssel beszélgettem a szerkesztőség előszobájában. Illyés feddett, hogy nem ismerjük mi fiatalok az erdélyi költőket. Ekkor Fácán lovunk átszólt a vállakon: De igenis ismerjük őket!”¹⁸

HANGSZÓRÓ *Bemondó (férfihang)*: Kádár János pohárköszöntője Marosvásárhelyen, 1958. február 25-én, a Magyar Autonóm Tartomány vezetősége által adott díszében:

(*Másik férfihang fanyalogva, hűvösen, kioktatóan*):

„Itt laknak magyar származásúak is. A nacionalizmus mélyen él az emberek gondolkodásában. (...) Mi ... elsősorban forradalmárok vagyunk. A határok problémája csak alárendelt kérdés. (...) Ha Magyarországon 1956-ban felülkerekedik az ellenforradalom, a magyar emberek rabokká válnak, és a Román Népköztársaságban a magyar emberek szabadok maradtak volna továbbra is. (...) Mi szembeszállunk a »minden magyar testvér« hazug jelszavával. A gyilkos nem lehet testvére áldozatának. (...)”¹⁹

Drámai zene. Például székely sirató vagy bujdosóének (Nékem a legszebbik estét / fekete színre festették...)

FÉRFI 2

1975. augusztus 19., kedd

„Egész este olvastam Kiss Ferenc 40 oldalas kéziratát az erdélyi magyarságról. Megdöbbentő tények. (...) Csaunak rossz véget jószoltam mindig. Ezt most már biztosnak és közelinek hiszem. Ilyen népirtás Európában!”²⁰

FÉRFI 1

1975. augusztus 29., péntek

„Olvasom Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* című írását. Döbbenet. 1946-ban írta a magyarok (*Csehszlovákiából való*) kitelepítése idején. Csak 1968-ban jelent meg. Igazán ezért becsülöm. Nagyszerű ember. Se ott, se itt, se világban nem ismerik, nem hat!”²¹

¹⁸ Uo.

¹⁹ Kádár János pohárköszöntője Marosvásárhelyen 1958. február 25-én, a Magyar Autonóm Tartomány vezetősége által adott díszében = Kádár második árulása (1958: Marosvásárhely). <https://nepibaloldal.hu/2021/05/09/kadar-masodik-arulasa-1958-marosvasarhely/> frissítve május 9, 2021., és vö.: Erdélyi Magyar Adatbank (adatbank.ro), továbbá: Vajdasági Magyar Digitális Adattár, 1958.

²⁰ NAGY, 1994.

²¹ Uo.

FÉRFI 2

1975. május 24., szombat

„... vidáman tartunk Marosvásárhelynek. (...) Szék ... (...) Táncház. Szép fiatalok. Lámpaláng a szoknyák szelében. Cigánynő böngőzik, táncol később. 12 ezer magyar. Összefognak. Legények szájában rozmaring, szépség, méltóság a táncban.”²²

FÉRFI 1

1975. augusztus 23., szombat

„Kolozsvár. Fáztam egész éjjel. (...) csak keveset beszélünk..., mert itt is lehallgatókészülék van. Szép a délelőtt Szervátiusz Tiborék kertjében. Szobornézés. (...) Tibor kibontja a gyönyörű Ady-fejet... A portré fekete andezitből készült. (...) Hőség gyűrűzik fel a kövekből, látszik a fényben. *Vers az Ady fejről!*”²³

FÉRFI 2

1975. november 8., szombat

„Mire ébredtem? Versre. Hatvan napja már annyit sínylődtem érte, ha nem hinnék magamban, eldobtam volna örökre a tollat. Elindult *Andezit* című versem. (...) legalább két nap, s talán elkészül...”²⁴

FÉRFI 1

Ady Endre andezitből

Szervátiusz Tibornak ajánlom

Hányszor az öldöklő angyal – nemcsak a képzeleti –
elszállt a halántéknál, míg te a vídia-csákányt
ütögetted a kőhöz! Évtizedig mennyi csapás,
s mennyi visszaütésed a sorsnak a vérrel jelölt
szemöldökfa alján! Nehéz volt? Ez is kevés volt,
mert aki áldva: kétszeresen verve. Kétfelől verve.

.....

Hányszor kell meghalni még?

Zene szól magasan s lám, a rókák is kiondolólvá
bagzanak, veres koszorúk, de a magvaszakadt
Ady Endre kőben hallgat, nem dalol, nem levelez,
másodszor nem nyújt kezét, ha a hajdani parola is
legyalázva ég, ha ígéje akár a nemzetközi gyors
kisiklatva e naplementében. De izzik fekete arca,
a hó és hűség tornácán a láztól csupa virág.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

Vitézi isten, a legkeményebb kőből bűvölve figyel,
míg meg nem lágyul, míg szóba nem áll velünk a végzet.

HANGSZÓRÓ

(*férfi*hang): Az MSZMP 1975-ös kongresszusának megállapításaiból:

Női hang (a saját szavai tartalmával szemben is szinte vidáman, optimistán): „Elvtársak, számolnunk kell azzal, hogy a népgazdaság fejlődését kedvezőtlenül befolyásoló tényezők 1975-ben várhatóan (*kis szünet*) hosszabb ideig fennmaradnak. Ezért a gazdasági munkában... a fő feladat (*innen szigorúbban*) a népgazdaság egyensúlyának fokozatos helyreállítása (...) *Férfi*hang (*ő már határozottan, keményen*): A következő 15–20 évben az a feladat áll előttünk, hogy tovább haladjunk a szocializmus építésének útján, fejlett szocialista társadalmat teremtsünk hazánkban, s így közelebb jussunk történelmi célunkhoz, a kommunizmushoz.”²⁵

A hangszóró hirtelen leesik a paravánról, a Nő lehajol, felemeli, kézbe veszi. A hangszóró, mint amikor beakad a hanglemez, egyre halkulva, akadozva, dadogva ismétli a következő szavakat: fejlett... Útján... útján a kommunizmushoz... megszilárdítása útján..., azután elhallgat. Miközben a NŐ az alábbi verset előadja, a Hangszórót mint Yorick koponyáját Hamlet – de Shakespeare hőisével ellentétes lelki-szellemi és fizikai gesztusokkal, viszolygva, szinte undorodva – tartja kezében, nézegeti, forgatja. A Vadak jegyében című művet a Hangszóró által mindvégig erőszakolt világgéppel szembesülve mondja.

NŐ

Vadak jegyében

A színjátészó vadászatot
Urunk, töröld le.
Ne zengjünk a nagy Körmosolyhoz
odagyötörve.

Arany irhánkkal a mohók
vágya beteljen.
Legyen elég a szőr, a vér-
Lelkünk ne kelljen.

²⁵ Az MSZMP KB megállapítása, 1973., továbbá az MSZMP XI. Pártkongresszusa összegzése, 1973 vége In: SALAMON KONRÁD: Történelem IV. A középiskolák számára. Budapest, 1993. Nemzeti Tankönyvkiadó, 241.

Ne becézzék a nagy sikolyt
végső derűvé.
Életünket a halál síkján
tedd érthetővé.

Legyen vadász a vadász,
trakta a trakta.
Legyen a bundás az, ami:
vadonnak vadja.

.....

A NŐ kidobja a hangszórót a pódiumról, az egy darabig még ott is hirtelen ismételni kezdi magát, nyikkanva egyet-kettőt („a kommunizmus útján, útján...”) aztán recsegve-ropogva elhallgat

FÉRFI 1

versben bujdosó haramia vagy,
moha-csizma rajtad és hangya-telep
és izzasz a nyugtalanság mérgeitől
és ítélsz a hűség tövisei közt
és holtig a hűségtől nem menekülsz,
versben bujdosó haramia vagy,
kesztyűdet: ötujjú liliomodat
kidobod a szimatoló ebek elé,
vallatják, szívárogoz belőle a vér.

(Nagy László: *Versben bujdosó*)

KARÁDI ZSOLT

A „mozdonykerék-nagy” koszorúk

Adalékok a *Gyászom a Színészkirályért* című
Nagy László-vers értelmezéséhez

1976. június 5-én Debrecenben, másodéves egyetemistaként csoporttársaimmal – ki tudja, hányadszor – megnéztük Husztárik Zoltán *Szindbád* című filmjét. A mű hatásos képi világról beszélgetve ballagtunk éppen az akkori Vörös Hadsereg (ma Piac) utcán, amikor a rádió bemondta: 46 éves korában Balatonszemesen meghalt Latinovits Zoltán.

A megrendítő hír hallatán felidéződött bennem egy korábbi emlék.

1976 tavaszán a Kossuth Lajos Tudományegyetem Aulájában Latinovits önálló estet tartott. Fényképezés közben a 135 mm-es Sonnar teleobjektívvel portrékat tudtam készíteni róla. A műsor végén elmondta Vörösmarty Mihály költeményét, *A vén cigányt*. Akkortájt már sokan örülségéről suttogtak. Emiatt is lehetett, hogy a nézőtér zsúfolóságig megtelt. A publikum lélegzetvisszafojtva hallgatta a sajátos módon előadott Petőfi-, Ady- és József Attila-verseket. A Vörösmarty-mű azonban minden képzeletet felülmúlt. Az előadás követte a szöveg dinamikáját: *A vén cigány* crescendójának hangsúlyváltásai rendületlenül emelték ki, s juttatták el a gondolatokat negyedik, majd a hetedik strófa tetőpontjáig. Amikor odáig ért: „Kié volt ez elfojtott sohajtás” – már nem szavalta, hanem élte a verset. Félelmetes volt. Most is érzem azt a szorongást, ami akkor kerített hatalmába, amikor levetette magát a földre, térdre rogyott, s két kézzel verte a padlót, kiáltva: „Lesz még egyszer ünnep a világon.”

Ez az élmény is fölrémlt bennem, bennünk, ott, 1976 forró júniusi délutánján, midőn a *Szindbád* keltette katarziszból felocsúdva próbáltunk megbékélni a halálhírrrel. Sorsszerűnek éreztük, hogy éppen fél nappal azután láttuk a filmet, mikor mindannyiunk bálványa a vasúti kocsik kerekei alatt végezte. Akkor még nem tudhattuk, hogy egy esztendő múlva megjelenik Nagy Lászlótól a *Gyászom a Színészkirályért* az Élet és Irodalomban.¹ Miként azt sem, hogy bő félévvel később a költő is halott lesz, mi pedig 1980 tavaszán Görömbei András szemináriumán elemezni fogjuk a művet. Legyen az előadás hármójuk emlékének szentelt tiszteletadás.

¹ NAGY LÁSZLÓ: *Gyászom a Színészkirályért*. Élet és Irodalom, 1977. július 1. 15.

I.

A *Gyászom a Színészkirályért* kötetben Nagy László *Jönnék a harangok értem* című könyve *Fejfék* ciklusában jelent meg 1978-ban.² A költő utolsó pályaszakaszát értékelő kritika szerint kiemelkedő műről van szó. Olyanról, amelyik a zseniális színész halála kapcsán nemcsak a művészsors és a közönyös világ tragikus összeütközéséről, hanem a kor és a minőség konfrontációjáról szól. Hovatovább arról az időtlen konfliktusról, amelyben a mindenkori géniusz belepusztul az őt meg nem értők, az irigyek közönyébe. Az életmű méltatói felhívják a figyelmet az oeuve ama kontextusára, amelyben a költemény keletkezett: azaz elhelyezik nemcsak a portréversek, a halotti emlékidézők, hanem az öntanúsító alkotások között is.

A „Latinovits-siratónak – mondta Kiss Ferenc – a tehetség és a bátorság, a rendkívüli jelenség ellehetetlenülése miatt támadt heveny megrendülés a szervező elve.” [...] A vers „előtérben egy jelenkori pör áll, a *veszteséget* egy zajló háború döntő fordulataként éli át a költő, az elárvult szövetséges és barát veszteségeként [...] a halott talányos vad titánná válik, áldozattá és emberfeletti hatalommá, s a hozzá való viszony, az érte, miatta való vád és kétségbeesés jegyében alakul. A vád ítéletté érdesíti a fájdalmat, az árvaság fohászokodássá enyhíti a kétségbeesést.”³

A *Jönnék a harangok értem* recenziójában⁴ Görömbei András a *Gyászom a Színészkirályért* rendkívüli komplexitását hangsúlyozza. A művet a halotti koszorú-formájú portréversek között tárgyalja (*Három nap, három éj, Aki szerelmes lett a halálba*). „Drámaiságával és összetettségével válik ki a halotti koszorúk közül a Latinovits-sirató [...] Nagy erejű társadalmi ítéletkezés, kérdésfűzér, a »közöny és középszer« magvető, ironikus bemutatása, a hezitáló fontolgtatás leleplezése, pítizés gyűlölete, az ártatlan Diesel és az ártatlan Elektra-sokk bánatának megjelenítése, a »heroldok« aljas örömeivel szemben, a gyászba borult költő önportréja, a vegetáló, szinte öntudatlan tenyésztészerű társadalom rajza, a költő közbevetett drámai kérdései, majd a halott Színészkirály hívó szólítása alkot hatalmas és feszült egységet.”⁵

Szintén ő értelmezi gazdag gondolatisággal a költeményt a *Tiszatáj* 1985. szeptemberi számában.⁶ A négy tételben nemcsak a mű szövegének minden jelentős mozzanatra kiterjedő, alapos elemzését adja, hanem elhelyezi az utolsó periódus „világkép-tanúsító nagy verseinek” sorában. Külön oldalakat szentel a költő és Latinovits Zoltán személyes kapcsolatai vázlatos bemutatásának. Eme aprólékos analízis lesz az alapja könyve, a *Nagy László költészete* vonatkozó fejezeteinek is.⁷

² NAGY LÁSZLÓ: *Jönnék a harangok értem*. Budapest, 1978. Magvető Könyvkiadó.

³ KISS FERENC: A lehetetlen képviselőténen. In: K. F.: *Interferenciák*. Budapest, 1984. Szépirodalmi Könyvkiadó, 169–170.

⁴ GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Jönnék a harangok értem*. In: G. A.: *Ki viszi át?* Budapest, 1986. Szépirodalmi Könyvkiadó, 141–154. [GÖRÖMBEI, 1986.]

⁵ GÖRÖMBEI, 1986, 149.

⁶ GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Nagy László Latinovits-verse*. *Tiszatáj*, 1985. 8. sz. 57–70.

⁷ GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Nagy László költészete*. Budapest, 1992. Magvető Könyvkiadó, 346–358.

Vasy Géza kismonográfiájában⁸ a Latinovits-siratót a *Balassi Bálint lázbeszéde*, az *Elhúllt bolondok nyomán*, *A zöld sátor elégiája*, s a *Verseim verse* övezeteiben a „költői világgép végső összegzései” között elhelyezve tárgyalja. „A Balassi-versben – írja – a ráértés tágitotta a drámai monológot, a nemzeti költő sorsképletévé a Mohács utáni kortól a jelenig ívelően, a Latinovits-vers minden rebellis személyt, »nagyranőtt Krisztust« bevon a sorsképletbe, s azt történelmi és szimbolikus értelemben is a jelenből vezeti vissza Mohácsig, s ebből az ismeretlen jövőbe is azáltal, hogy átvállalja a Király feladatkörét.”⁹

Jánosi Zoltán 1996-os könyvében¹⁰ a *Fejfélnak fejfa*, a *Föltámadt piros csizma* s a Latinovits-sirató kapcsán úgy fogalmaz, hogy valamennyi kései nagy mű „hőse a korábbi portréversekhez hasonlóan mitikus héroszi, történelmi és jelenmegítelő szférákat szintetizálva képződik meg [...] A megőrzött aktív heroizmus e versei az életmű záró periódusának ambivalenciái közepette is az archaikus típusú remitológizációs poétika kiemelkedő darabja.”¹¹

A Nagy László halálának harmincadik évfordulója alkalmából 2007 nyarán Iszka-zon rendezett konferencián hangzott el Nagy Gábor elegáns dolgozata.¹² A tanulmány kizárólag a szövegre koncentrálna kettős célt tűzött maga elé. Bizonyítani kívánta, hogy a mű „nem pusztán halottsirató vers, Latinovits Zoltán siratója, hanem általánosabb értelemben a génusz-sors költői ábrája, s mint ilyen, kapcsolható a korai Nagy László öntanúsító verseihez.”¹³ Szemiotikai elemzésével azt akarta láttatni, hogy „Nagy László itt is azt a poétikai elvet valósítja meg, amelyet a szakirodalom bartóki modellnek vagy bartókiságnak nevez.”¹⁴

II.

Az említett esszék – tanulmányok a Nagy László-vers rétegeinek oly gazdagságát tárták fel, hogy megállapításukat csak megerősíteni tudom. Jelen dolgozatban néhány olyan mozzanat, olyan motívum vizsgálatára vállalkozom, amelyek ez idáig kevésbé kerültek az értelmezések centrumába.

A vers 25. sora szerint „neki is jobb már nemet ha nem int”.

A szakirodalom többször utal a *Gyászom a Színészkirályért* esetében József Attilára. (A nyilvánvaló ráutalásokat erősíti a József Attila-i vég és a Latinovits-féle halál hasonlósága is.) A *nemet ha nem int* szerkezet intertextusként is felfogható, ha Radnóti Miklós *Első eclogájával* vetjük össze:

⁸ VASY GÉZA: Nagy László. Budapest, 1995. Balassi Kiadó. [VASY, 1995.]

⁹ VASY, 1995, 207.

¹⁰ JÁNOSI ZOLTÁN: Nagy László mitológikus világa. Az egyetemes és a magyar irodalomtörténet koordinátáiban. Miskolc, 1996. Felsőmagyarország Kiadó. [JÁNOSI, 1996.]

¹¹ JÁNOSI, 1996, 341.

¹² NAGY GÁBOR: Nagy László: *Gyászom a Színészkirályért* című versének szemiotikai elemzése. Forrás, 2008. 1. sz. 85–93. [NAGY, 2008.]

¹³ NAGY, 2008, 86.

¹⁴ NAGY, 2008, 86.

Nem menekült el a drága Attila se, csak *nemet* intett
folyton e rendre, de mondd, ki siratja, így belepusztult?

E pár szóban mintha látensen összekapcsolódna József Attila és Latinovits Zoltán tragikus végzete.

Izgalmas tény, hogy a szakirodalom kevésbé figyelte fel a „magányosan reszket az ártatlan Diesel” sorra.

Dolgozatomban nem kívánom föleleveníteni a Latinovits halálának körülményeivel kapcsolatos vitát; nevezetesen azt, hogy öngyilkosság történt vagy baleset. (Tarics Péter 459 oldalas könyvet írt annak érdekében, hogy bizonyítsa: a színész Balatonszemesen véletlen baleset áldozata lett.¹⁵)

A *Gyászom a Színészkirályért* esztétikai gazdagsága, gondolati üzenete nem elsősorban Latinovits halálnemétől függ, bár a József Attila-párhuzam növeli a műbeli allúziók gazdagságát. Az *ártatlan Diesel* szintagma azonban a kérdéskör kultikus megközelítésének újabb mozzanatát vonja be a műbe. A mozdony, amely a végzetes szerelvényt húzta, a legendás Nohab-sorozat egyik példánya volt. Az eredetileg svéd gyártmány, M61-es sorozat gépei 1963-tól futottak a magyar vonalakon.¹⁶ A balatonszemesi állomásnál a színészkirály életét kioltó szerelvényt az M61 005-ös számjelű mozdony vontatta.¹⁷ A gépet Elsik László vezette, aki majd csak 2014 végén nyilatkozott arról, hogy a vezérállásból miként látta meg azt a férfit, aki pár pillanattal később, a fékezést követően, a kerekek között lelte halálát.¹⁸ A gázolás idején 29 éves mozdonyvezető azt vallotta: az eset öngyilkosság volt.¹⁹

A 005-ös számú Nohab 1991-ig szolgált a MÁV-nál: ekkor, 1991. október 24-én motorgondok miatt Tapolcán elbontották.²⁰ (Ennek a járműnek még ma is nagy rajongótábora van. De különös egyébként, hogy sem a *Nagy Nohab-könyv*ben, sem az interneten nem található róla számottevő számú fotó, miközben a többi példányról rengeteg kép látható.)

Azt csak mellékesen jegyzem meg, a számmisztika területére tévedés szándéka nélkül, hogy az *ártatlan Diesel* szintagma a versnek éppen a 32. sorában van...

¹⁵ TARICS PÉTER: (I)gazság és lehetőség között. Hogyan élt és halt meg Latinovits Zoltán? Budapest, 2013. Hungarvox Kiadó.

¹⁶ https://www.nohab-gm.hu/hu/hu05_2.html. (Letöltés: 2025.04.21.)

¹⁷ A MÁV hivatalos verzióját lásd a Mellékletben.

¹⁸ GERGÁLY JUDITH: László: Én gázoltam halálra Latinovits Zoltánt. Bors, 2014.12.16. [GERGÁLY, 2014.] <https://www.borsonline.hu/aktualis/2014/12/laszlo-en-gazoltam-halalra-latinovits-zoltant>. (Letöltés: 2025.04.22.)

¹⁹ GERGÁLY, 2014.

²⁰ https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%81V_M61_sorozat#cite_note-8. (Letöltés: 2025.04.21.)

III.

A következő elemzésre váró motívum az *elektrosokk*.

Szemüregem árván retten a kékbe
s fázom – egy elfáradt szárazvillám
vérszefű-csokorral mászik élembe,
ráismerek, íme, az Elektro-sokk,
csokra: agyadról a sok kis vérfolt –
Látjátok-e vicsorgó vad krisztusok?
Ostor, ige-habzás immár elég volt,
béke van, nyár van, ti elléphettek,
vagy vázába kerültek csendéletnek
a tévé-azurral bélelt hazában.
– Én ártatlan – reszket az Elektro-sokk
s elfoszlik hirtelen a nyári lázban.

Nagy László két szóba és nagybetűvel írja a kifejezést, ma már egybeírjuk. Szaknyelven a beavatkozást *elektrokonvulzív terápiának* nevezik, rövidítése: ECT. Lényege az, hogy az agyon megfelelő módon átvezetett elektromos áram epilepsziás rohamot vált ki. Bizonyos betegségekben gyógyító hatású lehet – ilyenek a depresszió és a skizofrénia súlyosabb esetei.²¹ Az 1940-es, 1950-es, 1960-as években sűrűn alkalmazták. Az irodalomból a terápia olyan művekből ismert, mint Ken Kesey 1962-es műve, a *Száll a kakukk fészkére*, vagy az 1963-ban Sylvia Plath-regény, *Az üvegbiúra*. Legutóbb Linda Boström Knausgård *Napfénykór* című, 2019-ben keletkezett alkotásra hívta fel rá ismét a figyelmet. Ezek mellett ismeretes, hogy Antonin Artaud, Paul Celan, Ernest Hemingway felnőtt korában, Coelho ifjúként részesült efféle kezelésben. A terápia szörnyűségei szintén közismertek.

A szó Latinovitscsal kapcsolatban nem csak Nagy Lászlónál olvasható, hanem Somlyó Györgynek a színész emlékére írott *Még egy halálhír* című versében²² is ott van:

Tünemény és Ifjúság Szerelem és Elektro-
sokk Romeo Cipolla Szárguldas a Félhalálba

Az általam eddig olvasott írásokban nem leltem nyomát annak, hogy Latinovitsot így kezelték volna. Egyelőre maradhatunk abban, hogy a hírhedt pszichiátriai eljárás Nagy László versében látomásként bukkan fel, azt szuggerálva, hogy a színész végső

²¹ TAKÁCS BOGLÁRKA: Megrázó élmények. <https://www.nyest.hu/hirek/megrazo-elmnyek>. (Letöltés: 2025.04.23.)
Vö. https://otszonline.hu/cikk/a_depresszio_elektrokonvulziv_kezelese. (Letöltés: 2025.04.21.) Vö. <https://emberesszabadsag.hu/hirek/emberi-jogok/elektrosokk-az-embertelen-kezeles-multja-es-jelene/> (Letöltés: 2025.04.21.)
<https://antidepresszans.tenyek-tevhitek.hu/az-elektrosokk-artalmairrol.htm>. (Letöltés: 2025.04.21.)

²² SOMLYÓ GYÖRGY: Még egy halálhír. In: „...csönd vagy te, Színészkirály”: Költők Latinovits Zoltánról. Szerk. KELECSÉNYI LÁSZLÓ. Budapest, Orpheusz Kiadó, 2001. 21.

tettében ez is szerepet játszott – de ártatlan, miként a mozdony, amely elütötte. A vers mind a terápiát, mind a gyilkos mozdonyt fölmenti, hirdetvén: a tragédiáért nem ők a felelősek. Hanem akkor ki?

Nagy László nem keres és nem jelöl meg okokat és felelősöket. Az öngyilkosságot sorstragédiaként látatja, amely túlmutat önmagán. Túlmutat, mert jelzésértékű: a kivételes képességű ember mindig *rebellis*, ezért pusztulása szükségszerű olyan közegben, amely nem képes felfogni, nem képes megérteni a rendkívüli egyéniséget. Ezért azt, aki megalkuvás nélkül akarja képviselni a minőséget, aki nem tudja elviselni a hatalomba jutott tehetségtelenek tobzódását, tűrhetetlennek, kiállhatatlannak, összeférhetetlennek, hovatovább örültnek bélyegzi.

A versben az *örült* szó kétszer, a *tébolyult* egyszer fordul elő. E jelzőkkel kapcsolatban megjegyzendő, hogy Latinovits klinikai értelemben nem volt örült. Czeizel Endre a magyar költő-géniuszokról szóló könyvében²³ Nagy Lászlót túlérzékeny, mániás-depressziós személyiségjegyekkel rendelkező alkotónak mondja.²⁴ Latinovitsot máshol géniuszok között emlegeti.²⁵ Ám úgy tűnik, a mániás depresszió órá is ráillik. Talán eme személyiségjegyek is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a költő erős érzelmi szálakkal kötődött a színészkirályhoz.

Az örületet emlegetve érdemes pillantást vetni a költemény 34. és 35. sorára:

S lám nem dőlt össze a színház, az lett
megint, ami volt, noha nincs már Hamlet.

Latinovits Zoltán eljátszott néhány Shakespeare-figurát. (A leghíresebb nyilván a *Rómeó és Júliából* Rómeó alakja.) Hamletet azonban nem alakította. (Fiatal színészként, még Debrecenben, az *Egy nemes urat* formálta meg.²⁶ Az 1964-es szovjet filmben címszerepet alakító Szmoktunovszkij magyar hangja volt.²⁷)

Nagy Lászlónál Hamlet a nagy formátumú hős. Shakespeare tragédiájában – hogy Claudius s az udvar erkölcstelenségét megértse és leleplezze – örültséget színlel. Ez az örültség-motívum a drámai összekötő szál a tragédia és a vers között. A *kísértetként is örült Király* sor a *Hamlet* nyitójelenetét idézi, amikor a királyfi atyjának szelleme kísértetként jelenik meg a helsingöri vár fokán.

²³ CZEIZEL ENDRE: A magyar költő-géniuszok sorsa. Budapest, 2012. Galenus Kiadó. [CZEIZEL, 2012.] Vö. Cz. E.: Nagy László költő alkata a családfa és betegségei tükrében. Alföld, 1999. 10. sz. 75–96.

²⁴ „Nagy László túlérzékenysége azután összekapcsolódott kedélyének szélsőséges megnyilvánulásai. A szélsőséges kedélyállapotnak nála is mániás-depressziós formája fordult elő. A *Napló* feljegyzései drámaian érzékeltetik alkotást kísérő lázas, »feldobott«, tehát mániás kedélyállapotát. [...] A mániás alkotófázis olyan mértékben meríti ki az agyat, hogy jön a kiégettség érzése, a lehangoltság, a depresszió, amely alkotásra való képtelenséggel jár.” Állításait a genetikus a *Naplóból* vett részletekre alapozza. CZEIZEL, 2012, 449–451.

²⁵ M. KISS CSABA: Czeizel Endre – két életem, egy halálom. Orvoslásról, vádakra, szerelemről, halálról, életről. Budapest, 2015. XXI. Század Kiadó. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://csakamainap.club/index.php/konyvtar/czeizel-endre/125. (Letöltés: 2025.04.20.)

²⁶ SZIGETHY GÁBOR: Latinovits. Jelenetek egy színész életéből. Budapest, 1999. Gabo Kiadó, 19–20.

²⁷ <http://iszdb.hu/?szemely=27604&clap=munkassag>. (Letöltés: 2025.04.21)

A *Hamletre* utalhat a Színészkirály szó is. A radikális értékítéletet kifejező szó, az elhunytat erősen felstilizáló szóösszetétel a műben négyyszer fordul elő. Először a közöny és a középszer hezitálásának emlegetésekor:

Eb voltál vagy nagyra nőtt Krisztus?
Csak jó ripacs vagy Színészkirály?

Itt még Latinovits utolsó szerepe, *A kutya, akit Bozzi úrnak hívtak*,²⁸ illetve *Az izgága Jézusok* című versműsora között áll a ripacs és a színészkirály dichotómia. Itt még a szó kis betűvel kezdődik, a többi esetben már – és ez is állásfoglalás – a szókezdő betű nagyra változott.

A színészkirály emellett tulajdonképpen az első színész a *Hamletben*. A tragédia 3. felvonása 2. jelenetében ő az, akinek Hamlet kifejti a színház feladatáról szóló gondolatait. „Illeszd a cselekvényt a szóhoz, a szót a cselekvényhez, különösen figyelve arra, hogy a természet szerénységét által ne hágd: mert minden olyas túlzott dolog távol esik a színjáték céljától, melynek föladata most és eleitől fogva az volt és az marad, hogy tükröt tartson mintegy a természetnek; hogy felmutassa az erénynek önábrázatát, a gúnynak önnön képét, és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát.” E szavak nyilván Shakespeare ars poeticáját jelentik.

Ha föllapozzuk a híres *Emlékszem a repülés boldogságára* című kötetet,²⁹ s abban is a *Ködszurkálót*,³⁰ számos művészi hitvallásnak számító gondolatra lelünk.³¹

Nagy László siratója megdöbbenő távlatokat és kulturális kódokat összeszikráztató hatalmas mű. Tragikus elemekből felszárnyaló katarzisa a nyolcadik strófában a művészet által befolyásolt, emberi jövő képét idézi. A *bólints, hogy érdemes* sorra emlékeztető gesztusban a művészet csodatévő erejére utal:

Mondd, jön a Vízöntő korszak, s jóra
fordul még Mohács is.

Ez a sor nemcsak a nemzeti tragédiák korának jobbra fordulási esélyével kecsegtet, hanem a „Lesz még egyszer ünnep a világon” reménye is felvillan általa.

A Vízöntő korszak az asztrológia szerint olyan periódus, amely egy új világ kezdetét jelenti. A Vízöntő-kor olyan időszakot jelöl, amikor az emberiség a tudatosság és az egyetemes kapcsolatok új formájára ébred. Az emberek egyre inkább a közösségért,

²⁸ FÉNYES SZABOLCS – BÉKEFFY ISTVÁN: A kutya, akit Bozzi úrnak hívtak. A musical bemutatója az Operettszínházban 1976. február 24-én volt. Molnár Gál Péter rosszindulatú kritikájával kapcsolatban lásd például: <https://hirdo.hu/kultura-eletmod/cikk/2021/09/09/halalra-uldoztek-majd-kisbolygot-neveztek-el-rola-kilencvenes-lenne-a-szineszkiraly>. (Letöltés: 2025.04.22.)

²⁹ LATINOVITS ZOLTÁN: Emlékszem a röpülés boldogságára. Összegyűjtött írások. Szerk. SZIGETHY GÁBOR. Budapest, 1985. Magvető Könyvkiadó. [LATINOVITS, 1985.]

³⁰ LATINOVITS ZOLTÁN: Ködszurkáló. In: LATINOVITS, 1985, 23–270.

³¹ LATINOVITS, 1985, 140, 146, 159, 183, 184, 189.

a globális harmóniáért élnek, és a technológia, valamint az eszmék segítségével elérhető változások iránti vágyat érzik.³² A romantikus-szurrealista, döbbenetes méreteket öltő látomás drámaiságát Nagy László olykor meghökkentő rímekkel, az ironia és a játékosság újszerű, sajátos hangzásaival színezi:

Látjátok-e vicsorgó vad krisztusok?
Ostor, ige-habzás immár elég volt,
béke van, nyár van, ti elléphettek,
vagy vázába kerültök csendéletnek
a tévé-azurral bélelt hazában.
– Én ártatlan – reszket az Elektro-sokk
s elfoszlik hirtelen a nyári lázban.

Nyár van, illene hogy én se fázzam,
csak búgjak fehéren, turbékoljak
e hét emelet vasbeton-galambházban.
Hát persze, hogy nem történt semmi,
sör habzik, folyik az ulti-parti,
kockázatnak elég is ennyi,
minek a sebeket fölvakarni,
minek akarni,
fényesen hasítani bizonytalanba!
Bizony, az élet nem hagyja abba,
a síron a bogarak összeragadva
sürgenek, apró piros vonatok,
pirosul a dinnye, mosolyt von a tők,
együtt vidulnak a vevők s kofák,
rogyásig telve az uborkafák.
De ki látja, hogy rohadttá ért a szégyen?
Hogy ekkora alázat már gyalázat?

A részlet rímelhelyezése követi a rapszodikusán ívelő monológ zaklatottságát. A rímmélység gyakran nem két, hanem három, vagy több szótagra terjed, nem vetve meg a ragozott szavak asszonáncba helyezését sem (*elléphettek / csendéletnek; hazában / lázban / én se fázzam / galambházban; bizonytalanba / hagyja abba / összeragadva*; máskor a tiszta rím fokozza az gunyoros hatást (*fölvakarni / akarni*). Két helyütt a hangok-hangcsoportok elhelyezése teremt ironiát (*vonatok / von a tők, vevők, kofák / uborkafák*).

³² A Vízöntő-kor: Az Asztrológiai Új Korszak és Hatásai. <https://rozabela.hu/a-vizonto-kor-az-asztrologiai-uj-korszak-es-hatasai/>. (Letöltés: 2025.04.23.) A korszak alapos jellemzése: BAKTAY ERVIN: A csillagféjtés könyve. Budapest, 1989. Szépirodalmi Könyvkiadó, 304–307.

A *Gyászom a Színészkirályért* olyan invokációval végződik, amely a verset az életmű záró akkordjának, ars poeticus összegzésének láttatja. Még akkor is, ha első megjele-
nése után Nagy László még fél évet élt.

A belső rímet tartalmazó *Latinovits Zoltán gyere el hozzám* mondat több variációban hangzik el. Másodsorra a kérés az elsónél nyomatékosabb, felszólítás jellegű. Az is-
métlésekkel súlyosbított óhaj nem hagy kétséget a beszélő szándéka felől:

Latinovits Zoltán, gyere el hozzám
nyári ruhádban, a gyöngyfehérben,
hozzám, vagy értem, hozzám, vagy értem,
te kísértetnek is őrült Király!
Vicsorogd rám a reményt, miképpen
élve is, magadnak sereget csinálj,
mondd, jön a Vízöntő-korszak, s jóra
fordul még Mohács is, megfoghat
mind aki elhullt – kerengj föl a porból,
szállj föl versmondó nagyharangnak!
Gyere el hozzám, vagy értem, mindegy,
pohár az asztalon, hűen várlak
akár utrakészen is, mint egy
mosoly, hogy rád, a csillagra szálljak.

A záró strófa csöndből felnövő, a sírból szélkrisztusként ragyogva kiszálló, forgósél-
ként tomboló alakja pontosan aligha megsejthető módon zárja a verset.

Légy forgósél, őrült Színészkirály,
az legalább, ki a nagyranőtt sírből
szél-Krisztusként ragyogva kiszáll –
bömbölj magadra, hogy vivát, vivát,
hahotázd meg a Gyászbaborúltat –
a mozdonykerék-nagy koszorúkat
gurigáld a versemen át!

Az utolsó két sor hapaxa egyszerre idézi a művet ihlető tragédia technikai tárgyait; a *mozdonykereknagy* szókép a *rozsdás lokomotívokkal*, s az *ártatlan Diesellel* tart mo-
tivikus kapcsolatot. Ugyanakkor a temetés kellékei, a koszorúk minőségjelzőjeként
nem kevés iróniát rejt. A *gurigáld* igében Görömbei András szerint némi játékosság is
érezhető, amennyiben a szó kicsiny dolgok, például cérnagurigák mozgatását idézi.³³
S talán, tegyük hozzá, éppen ezen a ponton képződik hatalmas ellentét: az emberfe-

³³ GÖRÖMBEI, 1992, 357.

lettív nagyított, szinte kulturhérosszá emelt lírai hős gyerekjáték-szerűen mozgatja a zsenit meg nem értő, az öngyilkosságot megrendülés nélkül tudomásul vevő közép-szer kötelező gyászát jelképező koszorúkat.

IV.

Ott, akkor, 1976 nyarán, Debrecenben, a moziból megrendülten ballagtunk haza a kollégiumba. Latinovits, Huszárik, Nagy László alakja, művészete, indulata és etikája örökre összeforrott bennünk. Bennem.

És most, amikor újra elolvastam Görömbei András monográfiáját, látni véltem fiatal alakját. A Kossuth Lajos Tudományegyetem 3. emeleti tanszéki könyvtárszobájában ülünk, olvassa a verset. Hallom a hangját. Fölpillant, ránk néz. Előttünk az élet. Vele együtt valljuk:

De ki látja, hogy rohadttá ért a szégyen?
Hogy ekkora alázat már gyalázat.

*

Melléklet

A halálesettel kapcsolatos a MÁV hivatalos verziója a következő: „A kívülálló 1976. június 5-én, a Magyar Rádió híreiből értesülhetek először a szomorú hírről: tragikus körülmények között elhunyt Latinovits Zoltán színművész. A színészkirályt az ötös Nohab vontatta gyorsvonat gázolta halálra.

Balatonszemes vasútállomásán 1976. június 4-én a megszokott módon zajlott a péntek esti forgalom. A Keszthelyről pontosan induló, 4209 számú gyorsvonat Balatonmáriafürdőn, a szemben közlekedő 2214 számú vonat késése miatt túltartózkodott, ezért kilenc perc késéssel közeledett az állomás felé. Mozdonyán, a Hámán Kató Vontatási Főnökség állagába tartozó M61,005-ösön két fő, a hámános mozdonyvezető és a Budapest-Déli létszámába tartozó vonatvezető nő teljesített szolgálatot.

A hozzátvetőlegesen 25 méterrel az 1391. szelvénykő előtt elhelyezett bejárat jelző után negyven-ötven méterrel, a szelvénykőtől az állomás irányába a tizenhetedik betonaljnál, az Eötvös utca folytatásában, egy, a gyalogosok által kitaposott ösvény keresztezte a pályatestet. A gépen utazók – a később felvett meghallgatási jegyzőkönyv és az eseménykönyvi jelentések szerint – ennél az átjárónál egy negyven-ötven év körüli férfit láttak, aki a bal sínészál külső oldalán, a kavicságyon kívül állt, majd mintegy tíz méterrel a mozdony előtt a sínekre vetette magát. A bejárat kiterő iránya miatt már üzemi fékezésben lévő szerelvény vezetője ennek láttán gyorsfékezést alkalmazott,

de a vonatot csak az elütés helyétől száz méterre tudta megállítani. (Az elütés a vonat menetigazolványába tett bejegyzés szerint 19:38-kor történt). Ezt követően a mozdony- és a vonatvezető az áldozat keresésére indult, akit a negyedik kocsi közepe alatt, a tolatási határt jelző tábla közelében találták meg. A szerelvény által körülbelül 12–13 métert hurcolt férfi még élt, ezért a mozdonyvezető az állomásra szaladt, hogy a forgalmi szolgálattevő útján értesítse a mentőket. Ezt azonban más is megtehetette, mert mire a forgalmi irodához ért, a mentő már szirénázva tartott a helyszín felé.

Vonatához visszatérve a mozdonyvezető a sérültet már nem is találta ott, mert a mentők addigra a kocsi alól kiemelték és elszállították. Személyazonosságát hivatalosan akkor még nem tudták megállapítani, iratok ugyanis nem, csak egy újság volt nála, amit a mentősök a „tolatási határ” tábla tövében talált kulcsosomóval (gépkocsikulcsok) együtt elszállítottak.

A 19:44-kor értesített mentők három perccel (!) később érkeztek a helyszínre. Az áldozaton súlyos roncsolódás és csonkolásos sérülést, többszörös kartörést, a légzés és a pulzus hiányát, valamint szivárgó vérzést tapasztaltak. Kórházba indultak vele, de még nem hagyták el a települést, amikor a sérült belehalt súlyos sérüléseibe. Dr. Orsi Mihály községi orvos 19:55-kor állapította meg a halál beálltát, majd a mentők a tetemet 20:15-kor a balatonszemesi halottasházba szállították.

A gázoló vonat 19:56-kor haladt be az állomásra, ahonnan a 4216 számú vonat beérkezése után, az állomásfőnök által leadott baleseti távirat szerint huszonöt perc késéssel, 20:01-kor – a menetigazolvány szerint huszonkilenc perc késéssel, 20:05-kor – indult tovább Budapest Déli pályaudvarra, ahova forgalmi okból már 38 perc késéssel érkezett meg.

A baleset szemtanúja volt a vasúttal párhuzamosan futó Arany János utca és az Eötvös utca sarkán álló nyaraló lakója is. Elmondása szerint az udvaron tartózkodott, mikor meglátta az Arany János utcán közeledő Latinovits Zoltánt. Mivel a színész sok időt töltött a balatonszemesi családi villában, személyesen is ismerték egymást. Köszöntötte a színművészt, aki viszonzta azt, de eközben meghallva a közeledő vonat zaját, hátranézett, és futni kezdett a gyalogösvény felé, majd, „feltartott kezekkel a vonat elé dobta magát”. A gázolást a szemtanú már nem látta, mert az ugrás pillanatában elfordult.

A baleset másnapján, a reggeli világosságban a MÁV balesetvizsgálója és a Siófoki Járási Városi Rendőrkapitányság munkatársai a helyszínt átvizsgálták. Ennek során megtalálták az áldozat órájának három darabját, helyszínrajzon rögzítették az áldozat testhelyzetét és a gázolás helyén talált vérnyomokat is.

A rendőrhatalóság – vizsgálata befejeztével – az elütés okaként öngyilkosságot állapított meg, amelynek bekövetkezéséért a MÁV dolgozóit felelősség nem terhelte.

Latinovits Zoltán 45 évet élt!”³⁴

³⁴ Forrás: MÁV Központi Irattár AG.14701 sz. doboz, 9343/1976. sz. ügyirat. In: Nagy Nohab-könyv. Szerk. Horváth Ákos, Mucsi Barnabás, Nagy Tamás, T. Hámosi Ferenc. Budapest, Indóház Kiadó, 2023². 330.

MÁRKUS BÉLA
„Egyáltalán”

Nagy László- emlékbeszéd, megjegyzésekkel

Előszó – a romantika klasszikusa, Vörösmarty versének képeit kölcsönzöm annak érzékeltetésére, hogy midőn a Magyar Művészeti Akadémia 2015. november 5-i közgyűlésén, Nagy László születésének 90. évfordulója alkalmából emlékbeszédet tartottam, a költő életműve fölött már nem volt tiszta az ég, sötét fellegek gyülekeztek ugyan, ám még „Küzdött a kéz, a szellem működött”. Abban az évben jelent meg a Nap Kiadó *Magyar esszék* sorozatában Jánosi Zoltán szerkesztésében a *Vállamon bárányos éggel*, a költőről szóló írásokat tartalmazó kötet, az *Irodalmi Magazin* 2015/2-es száma születésnapra összeállítást közölt. Azt a sort erősítették, amely Czine Mihály tanulmányával (*Két költő útja*, 1961)¹ kezdődhetett, aztán Bori Imrének az ugyancsak Juhász Ferenc pályáját is értelmező monográfiájával (*Két költő*, 1967),² később Tüskés Tiboréval (*Nagy László*, 1983),³ majd Görömbei Andráséval (*Nagy László költészete*, 1992, 2005),⁴ amelyet még ebben az évtizedben sűrűn követtek a különböző műfajú kötetek. Vasy Géza (*Nagy László-tanulmányok*, 1993),⁵ Kiss Ferenc (*Írások Nagy Lászlóról*, 1993),⁶ Tarján Tamás (*Nagy László tekintete*, 1994)⁷ Vasy Géza ismét (*Nagy László*, 1995, 2015),⁸ Jánosi Zoltán (*Nagy László mitologikus költői világa*, 1996)⁹ és Tolcsvai Nagy Gábor (*Nagy László*, 1998)¹⁰ könyvei. Közben, 1995-ben, a Petőfi Irodalmi Múzeum megjelentette a Maróti István, Pesti Ernő és Reguli Ernő összeállította *Nagy László bibliográfiát*, s ugyancsak a múzeum adta ki a Tasi József szerkesztette „*Inkarnáció ezüstben*” című, a költőről írott tanulmányok válogatását. A Nap Kiadó *In memoriam* sorozatában 2000-ben Görömbei András szerkesztette a *Havon delelő szivárványt*. A sort 2011-ben a Savaria University Press

¹ CZINE MIHÁLY: *Két költő útja*. Gondolatok Juhász Ferenc és Nagy László költészetéről. Valóság, 1961. 4. sz. [53]–68.

² BORI IMRE: *Két költő*. Újvidék, 1967. Forum.

³ TÜSKÉS TIBOR: *Nagy László*. Budapest, 1983. Szépirodalmi.

⁴ GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Nagy László költészete*. Budapest, 1992. Magvető. In: G. A.: *Nagy László költészete*. 2. kiad. Debrecen, 2005. Kossuth Egyetemi Kiadó.

⁵ VASY GÉZA: *Nagy László-tanulmányok*. Veszprém, 1993. Mikszáth Kiadó.

⁶ KISS FERENC: *Írások Nagy Lászlóról*, Budapest, 1993. Püski.

⁷ TARJÁN TAMÁS: *Nagy László tekintete*. Budapest, 1994. General Press.

⁸ VASY GÉZA: *Nagy László*. Budapest, 1995. Balassi. In: V. G.: *Nagy László*. 2. kiad. Budapest, 2015. Nap Kiadó.

⁹ JÁNOSI ZOLTÁN: *Nagy László mitologikus költői világa*. Miskolc, 1996. Felsőmagyarország.

¹⁰ TOLCSVAI NAGY GÁBOR: *Nagy László*. Pozsony, 1998. Kalligram.

gondozásában, Fűzfa Balázs válogatásában a „*Ki viszi át a Szerelmet?*” zárta, amelyik egy „vándorkonferencia” előadásából, hozzászólásaiból szemelgetett.

Ekkortájt még – Nagy Gábor hangsúlyozta –, a skála a „differenciált szemléletű”, elmélyült alapozású, értéktudatosító elemzésektől a leértékelő szándékú kritikákig, sőt „a letörlés vagy kiiktatás igényével íródott kommentár[ig]” terjedt, de a „tabudöntési kísérlet” még nem járt sikerrel.¹¹ Az utóbbival Kálmán C. György *Mi bajom Nagy Lászlóval?* című „kommentárjához”¹² vagy inkább „a magyar költészet palettájáról” a Nagy László líráját „könnyű kézzel letörölni” próbáló cikke¹³ próbálkozott. Mindazonáltal eme, a „politikai és az esztétikai mércék gátlástalan elegyítésével” hatni igyekvő pamflet idején – ahogy azt Falusi Márton utóbb összegezte – az életmű befogadását és elfogadtatását illetően még „két, szellemileg egyenrangúan felvértezett tábor arcvonala rajzolódott ki”.¹⁴

Az, hogy közösségi, nemzeti elkötelezettségével, énszemléletével a költő egy „folytathatatlan hagyomány” képviselője, egyre gyakrabban fogalmazódott meg. Kulcsár Szabó Ernő monográfiája (*A magyar irodalom története 1945–1991*, 1993)¹⁵ röviden ugyan, ám még méltányosan tárgyalta e költészetet, bár töprengve világszemléletének korszerűségén. A kánon teremtőjének, egyszerismind temetőjének szánt monumentum, *A magyar irodalom történetei 1920-tól napjainkig* (2013) azonban már nem óvatoskodott. Tolcsvai Nagy Gábor a Juhász Ferenc-époszt, *A tétkozló országot* középpontba állító, aztán Nagy László, Kormos István, Csoóri Sándor „költői népiességére” is kiterő tanulmánya már a címével is minősít: *Szembeállítás a naiv költői világépítés határaival*. Kiderül aztán, a határ ott húzódik, ahol elutasítanak „minden kételyt a nyelv uralhatóságával kapcsolatban”, s ahol elismerik „a művészet politika és ideológia alá rendeltségét”, kissé távol maradván „az európai irodalom fő irányaitól [...] a bukás vagy a kétely megértési feltételeinek körvonalazásában” is. Ha Nagy Lászlónak „a fejbőlött mének szédületével” vagy „az álmok befagyott tengere” metaforája nem a bukás meg a kétely kifejezője, akkor poétikából új leckét kell venni. S újat hagyománytörténetből is, megriadván a kötet társszerkesztője, Veres András állásfoglalásától. Mielőtt egyik dolgozatában Rejtő Jenőt, „a ponyva klasszikusát” méltatta volna, a másikkban Szabó Dezsőt, mint „egy 20. századi prófétát” marasztalta el, kijelentvén, az általa megtestesített „prófétai szerep” Illyésen, Németh Lászlón, Juhász Ferencen és Nagy Lászlón át Csoórii és másokig „követett minta lett”, s ő ezt a hagyományt „a XX. századi magyar kultúra egyik legnagyobb tehertételének” gondolja-tudja.

¹¹ NAGY GÁBOR: „halhatatlan szikla feszít legbelül”. *Kortárs*, 2009. 11. sz. 70.

¹² KÁLMÁN C. GYÖRGY: *Mi bajom Nagy Lászlóval?* 2000, 1989. 9. sz. 48–52.

¹³ GÖRÖMBEI ANDRÁS: *Megjegyzések egy pamflethez*. *Tiszatáj*, 1989. 12. sz. 93–101.

¹⁴ FALUSI MÁRTON: *Mi a bajom az élő magyar irodalommal?* *Országút*. 2020. júl. 9. Lásd <https://orszagut.com/vezercikk/mi-a-bajom-az-elo-magyar-irodalommal-517> (Letöltés 2025.04.15.)

¹⁵ KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest, 1993. Gondolat.

A fenti értékelésekkel két „valódi, az életmű egészét felölelő értelmezést” lehetett szembeállítani – s Papp Endre erre vállalkozott¹⁶ –, Görömbei Andrásét és János Zoltánét. Így érkezett el a költő 90. születésnapja, az ellentétek nyugvópontra jutásajuttatása nélkül.

„Egyáltalán”

Nagy Lászlónak, kilencvenedik születésnapjára, odaáttra küldhetnénk közösen *Vidám üzeneteket*, amelyeket ő küldött utolsó verseskönyve, a *Jönnék a harangok értem* egyik ciklusában több mindenki élő barátjának. „... ami ritka: / itt vagyok meghumorítva” – írta „vidám hódolatai” között, sejtetve, „meghonorítva” lenni hasonló ahhoz, mint amikor az *Arany úr, az őszikék meg én* címzettje annak idején, Nagy-Idával a szabadságharc bukására célozva „kétségb’ esett kacaj”-ra fakadt: „S kezdék nevetni a sírás helyett”. A hangulat komorságát, a kedély nyomottságát érzékeltetve Nagy László mintha csak azért fordult volna költőelődjéhez, hogy megkérdézhesse nem tőle, de magamagától: „Óhajtom-e én a mennyet? / Halhatatlanság?”, és felelhessen: „A Semmiből por, majd a porból a Semmi”.

Menny, halhatatlanság: a halál előérzete volt ez, amire édes testvére, a *Vers és szölvössző öccsének* megszólítottja, Ágh István sem gondolt? A vers, a harangok eljövele verse, valóra váltotta volna magát? Úgy lett, ahogy a „Torony iránt és anya iránt” „haza, hazának” lépkedő fiú beszélte: „Megmossa anyám hajamat – utoljára mossa... Kivasalja ingemet is utoljára, és búcsúzómm immár”. Aki – korai versének címével szólva – *Víg esztendőkre szomjas* volt s maradt, csakugyan úgy halt meg – kiváló irodalomtörténész véleménye –, hogy akárcsak az apja, ő sem tudott megbocsátani a világnak? Az apja, emlékezetes pillanat, megtagadta, hogy barátaival, komáival magnóba énekelje a regölést, „Nem ineklek ennek a világnak!”, tiltakozott, mint aki téveszcsébe erőltetett öregemberként tisztában van a státuszával, a kisebbik fia verse, *Az utolsó paraszt kivonulása* láttelele szerint valóval: „De itt a kényszer aranymáza summáz, / rabszolga ő, ha nem paraszt, se summás”. Nagy László ha vígságot nem is, legalább vigasztalást kapott – vagy inkább: vigasztalást teremtett magának – a versben, a versírással. „Kérded, hogyan lehet élve elviselni ennyi keserűséget? Tudd meg, én csupán most élek, amikor szólok, amikor szólok. Egyébként halott vagyok” – keserűbb nem is lehetne, pedig a költemény nem az emésztő bánatot beszél el, hanem a múltat, amikor – ez a címe – *Ragyogtam én is*. De hol van már ez az idő, a talán „lírai fényűzésnek” is nevezetté? Hol a *Ki viszi át a Szerelmet* teremtő cselekvésre buzdítása, még ha vád és kétség kíséri is a felhívásait? S hol a *Versben bujdosó* magabízó öntudata, még ha a küzdelmek, harcok a társadalom peremére szorítják is a haramiát? Okos és megfontolandó összevetés, az életmű mély ismerőjéé, hogy e két ars poetica után a harmadik, a *Verseim verse*, bizony, megdöbbenő a szemléleti különbséget mutat, az érzület elkomorulását. A költemény csupa nagybetűvel, verzállal láttatja

¹⁶ PAPP ENDRE: *Organikus, mitologikus, vátesz*. Nagy László-értelmezések kulturális szemléletünk töréspontján. Magyar Napló, 2009. 9. sz.

ezt: TÉVEDÉS VAGYOK? VAGY KÉRDÉS VAGYOK? / VÉTEK VAGYOK ÉN
ÉS MINDEN MAGOM / VÉTEK HA MEGÖLTÖK ÜNNEP LESZ AZ / MERT
NEM RAGYOG SOHASE RAGYOG”.

Hol – folytatva a kérdéseket – a „fiatal költő”, akinek a hitvallását – „Áll az ember a tájban, vassá mered a lába, / fönsteges fejét bánat, bitangság fölé vágja” – Déry Tibor dicsérte? Ugyanő az erkölcsről, az emberi értelemről szóló sorait: „Vadság itt ne nőjön úrrá, / nehogy, ki szülőjét rúgná, / vitéz lehessen.” Tudja, „hogy sohasse jár a / tisztesség csillaga árván / s nem vész idő homályán, / hanem világít”. Hol az egymásra figyelő, egymást biztató írók világa, a más ízlésűeké, felfogásúaké esetleg, ahol egy Örkény István méltatta a költő jártasságát, ismereteit az öröktől fogva való és örökkévaló természetben. Hol egy Németh László, hogy üzenjen a „modern líra híveinek”: „meg kellene szimatolniok e más irányú lírában a menekülést, sőt a lappangó tiltakozást is, amelynek csak az iránya más, mint az övének; nem a nyelvben akar a valóságtól elszakadt új, dacos világot alapítani, hanem eredetének megfelelően a közösségben keresi az emberi magmát, amelynél a költészet még melegedni tud”. És – nem utolsósorban – hol Tamási Áron bája, pajkossága, aki a Kossuth-díjassá lett fiatal poétát figyelmeztette, rendeljen magának kettő rend öltönyt, vegyen kettő pizsamát, levele utóiratában pedig aggódva kérdezte: utazókuffered van-e?

Az érzelmek kiszikkadása, kiszáradása következett el? Ismét verscímét kölcsönözve, kérdésbe fordítva: *Új évszak jön?* S tőle a válasz: „Mert hova jutottam – sehova, / színtelen seholba, semmibe, / halálosan puszta papírhoz”. Egy esztendővel halála előtt mondta: „Nagyon sok jel mutat arra, hogy a költészet, a komoly költészet egyre inkább elveszíti irányító, alakító szerepét. Lehet, az embereknek nincs idejük elmélyedni egy versben. A költészetet is oly módon szeretnék kézbe venni, mint egy konfekcióruhát vagy egy sláger: hogy ne kelljen megküzdeniük az értelméért”. Kisesszéje, a *Megismerés, nyelv és vers* is panaszolta: „A szó meggyalázása nem új lelemény, de látványosabb és fájóbb, mint valaha. Tanúi vagyunk, hogyan használják a nyelvet maszlagolásra, hazugságra. Nem csoda, ha sokan elfordulnak a sorskérdésektől, jó, ha játékba, fájó, ha szótlanságba”. Más hang, tónus ez; mintha a megértés szándéka vezetné. Pedig szelleme, szellemessége hogy villózott korábban. Amikor *Az aggodalom legyőzését* példázta: „A más-más ízlést ugyan tisztetem, de szolgálni mindenkinek nem tudok. Ha akadnak olyanok, akik elfancsalodnak némely aromától, ezeknek sajnálattal üzenem: bocsánat, Önöknek »nem töltöttem az pohárt«”. Amikor a Fiataloknak, feltehetően íróknak példálódzott: „Aki könyvből akar irodalmat csinálni, olyan, mint a balga, aki ujját dugva a Dunába, azt hiszi: fürdik”. Vagy amikor – s épp a *Holtig a hűségétől...* című vallomásában – lelkes honfiúi megnyilatkozások hallatán-olvastán kijelentette: „borzongok azoktól, akiknek szája untalan nyúvi a legfenségebb szavakat, hogy a nép és haza és emberiség. Költőnek lenni manapság sem jelent mást, mint erkölcsi tartást”.

S folytathatnánk itt is az okos okfejtéseket, tanúsítva, hogy amikor mintegy magának mondott ellent, azaz jelszava, a „Műveld a csodát, ne magyarázd!” ellenére magyarázatokba fogott, akkor is olyan aforisztikus tömörségű, axiómaszerű gondo-

latokat, ítéleteket és magatartáselveket fogalmazott meg, amelyek kiegészítői – ahogy monográfusa, Görömbei András írta – a „múlhatatlanság szerkezetébe” beépült költészetének. Ott állnak a nemzet idézetkincséhez tartozó szentenciákkal párban. Az olyanokkal, mint „Dal hamis húron pendülni ne merjen”, az „Én tisztelem a tiszta csapást”, az „Úristen, én nem vagyok itthon?”, a „gúny bitangol akár a járvány”, a „neked rossz fazékkal csörömpöl ez a kor”, az „ekkorá alázat már gyalázat” s a többiekkel, sorolhatnánk.

Nem szentencia, nem tanulságlevonás, de tanúságtevés, ami Kormost Istvánnal folytatott televíziós beszélgetésében felelet volt arra, hogy mit üzen a vele száz, ötszáz év múlva szembe ülőknek, mit a jövődőknek. Bár ebből a jövőből még csak negyven esztendő telt el, válasza ma is komor, nyugtalanító. Feltételt szab és nyomatékosít: csak akkor csókolja a kései utódokat, „ha lesz emberi arcuk egyáltalán”. Ki adna magyarázatot, határozottat rá, itt mit fejez ki a határozószó, az „egyáltalán”? Antropológiai sötétén látás diktálta, „egyáltalán” vagy csupán az a köznapi, elfogadhatatlanul is elfogadott gondolat, hogy az emberfajta – Kormosnak fejtegette, másutt Déry Tibor is ugyanígy vélekedett – a cro-magnoni ős óta semmit „nem javult”. Öldöklés, uralomvágy, gyűlölet. És milyen ez a – feltételezett – „emberi arc”? S milyen az „emberi szellemük”, amelyik – zord végszavai az interjúnak – „ha lesz, tudatom velük, üzenek: csak ennyit tehettem értük”.

Csak annyit tehetett értük, értünk? – aligha játékos önkisebbités ez, szomorú számvetés inkább. Nem a tehetséggel, hanem a helyzettel, a körülményekkel számoló. De ha vidám vagy legalább vidámabb üzenetet küldhetnénk, a ma is eleven irodalmi közvélekedést közvetítenénk. Azt, hogy Iszkáz, akár mint Farkaslaka, Nagyszalonta, Érmindszent, Rácegrespuszta s több más hely „csillaggá énekelt falunévek, mint anyák és szeretők a költészet égboltján, mindig láthatóan”. Az is jelöltje és jelölője már a szülőhelynek, akinek Nagy László édes játszótársa, szerető ítélője s fölsőbb egyeteme volt, az öcs, az életműve egészével a testvére költészetének magasába jutott Ágh István. Ha még egy üzenet szállhatna a csillagok közé, akkor tárgyyszerűen, mennyei túlzás nélkül tudatná a bátytal: nemcsak a szülőfaló van ott a magyar irodalom térképén, kitörölhetetlen pont, hanem tágabb vidéke, a Bakony és a Balaton ölelte táj, „maga egy külön kis ország” is. Ha harangok, a tegnap érte jöttek, ma visszahoznák őt, s mondaná, „Bátorkodom újra megszületni”, talán több nyugalomra s örömmre lelne. S menne tovább, serkentené a Zöld Angyal, velünk együtt, „tovább a reményben, ha a Lehetetlenért is tovább”.

Utószó – a remény, amit tíz évvel ezelőtt Csoóri régebbi hite is táplált, írván, „a szóra, hitre és emberi tisztességre kiéhezett földön” nőni fog egyre a költőjükül Nagy Lászlót választók száma – a remény szertefoszlott. Mára mintha egyre-másra bezárulnának – Falusi Márton nem jóslatként közölte¹⁷ – a „nagy életművek”, „az irodalmi hagyomány parlagon hever”, mintha kivonták volna a művelés alól.

¹⁷ Lásd i. m.

Tények: a Digitális Irodalmi Akadémia az eltelt évtizedből egyetlen egy fogadtatás-történeti adattal sem gazdagodott, a bibliográfia is mindössze egy kötettel bővült, a Nagy András szerkesztésében, Jánosi Zoltán utószavával 2021-ben a Magyar Napló Kiadó megjelentette *A forró szél imádata* cíművel, amely Nagy László és Szécsi Margit egymáshoz írt verseit tartalmazza. Hogy a költő ne költőzzék a „felejtés honába”, maradjon ébren az emlékezete, ebben segédkezett a filmművészet és ebben a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM). Az előbbi a dr. Béres József életútját és munkásságát bemutató *Cseppben az élet* televíziós sorozata, amely két részében szerepelteti – Trill Zsolt megszemélyesítésében –, mint aki a kutató biológus legkitartóbb támogatói közé tartozott, Ratkó Józseffel, Kósa Ferencsel, Balczó Andrással együtt. Az örökösöknek köszönhetően a PIM-be került Nagy László és felesége, Szécsi Margit hagyatékának legnagyobb része, az írásművek mellett a család fotógyűjteménye, különböző dokumentumai éppúgy, mint a tárgyi eszközei. Idén, az emlékévben három kiállítást szerveznek: a PIM-ben az irodalmi pálya, Veszprém vármegyében a képzőművészeti lesz a középpontban, és megújul, átalakul az iszkázi szülőház berendezése, gyűjteménye is.

Hogy az emlékév olyan tanácskozásai, mint a mai, vagy amit az Magyar Művészeti Akadémia művészetelméleti tagozata szervez idén nyáron,¹⁸ az életmű esztétikai-poétikai, világképi és erkölcsi megítélése dolgában milyen „fejleményekkel” kecsegtetnek, kiszámíthatatlan. Lehet, nem bontakoznak ki új viták, még ha több lehetőség is kínálkozna rájuk.

Frissiben is egy: az ötven éve meghalt Németh László életművéről beszélgetett Márton László és Margócsy István,¹⁹ s az utóbbi, miután az *Irgalomról* úgy szólt, mint ami mindig hidegen hagyta, az *Égető Esztert* meg a minap is olvashatatlannak találta, a jelentős magyar irodalom „népi eredeztetésű” voltát cáfolandó a bartóki-modell „stratégiáját” a „mára alighanem a fából vaskarika tipikus esetének” tekintette. Csak egy fa- és vasipari mester állíthat ilyet, egy irodalom- és eszmetörténész, már ha olvasta Németh László ide vonatkozó esszéit, s nem úgy volt velük, mint *Égető Eszter* történetével, akkor pusztán a *Magyar Műhely* és *A magyar vers útja* ismeretében sem engedi meg magának e szent szimplicitást.²⁰ Nem szólva a *Bartók és a tizenkilencedik századi zene* című tanulmányról, amelyet a *Tésvérművészek*ben maga Németh László jellemez úgy,²¹ hogy nem annyira Bartók műveiről szól, mint inkább „a kultúrának arról a modelljéről, amely az ő törekvéseiben rajzolódik ki”. S megjelöl három főirányt, az összhangzattani és ritmikai lehetőségek kitérítését, majd a folklórt, a „lenyúlást” a népben megőrzött ősi, egyszerűbb konvenciók felé, végül a szerkesztést, a „boltozatvezetést”. *A Magyar Műhely* – muszáj Margócsyt emlékeztetni? – Adyt, Szabó Lőrincet, Illyést idézi, majd nem egy népi eredeztetésű költő, hanem Weöres Sándor lírájában mutatja meg annak a példáját, hogy „a nyugati törekvések vakmerő követése

¹⁸ „Szóltak hatyú”. 100 éve született Nagy László. A költő és a társművészetek. Budapest. 2025. június. 10.

¹⁹ „Mindent a maga képére szeretett volna formálni”. Litera. 2025. márc. 24.

²⁰ Lásd Németh László: Megmentett gondolatok. Budapest, 1975. Magvető és Szépirodalmi.

²¹ Lásd i. m.

s az Európa alatti világ fölidézése milyen természetesen és termékenyen találkozhat”. A prózairók közül Tamási Áron és Kodolányi János is példa – az előbbi, mert „egy ősi, félig elsüllyedt világról”, a székelységről szólva a „Nyugat irrealista törekvéseire emlékeztetett”, az utóbbi, mert a „kortárs-élet” birodalmát elhagyva „egyre mélyebbre száll a magyarságba, aztán az Európa-alatti emberiségbe”, visszahozva őket „a nemzet emlékezetébe”. S itt még kifejtetlenül marad, ami *A magyar vers útjában* előbb ismét Weöresre mint a „nyugati líra nagy nyelvvolvasztó, logikátlan ihlet-nyelvet teremtő”, ugyanakkor „az ősi mítoszok modern sugallatát” közvetítő költészetére hivatkozó, aztán a Pilinszkyét és a Nagy Lászlóét szembeállító elemzéseiben feltárulkozik. Pilinszky, méltató szavakkal mondja, „sok egyéb közt *magyar* költő sem akar lenni, csak amennyire embersége magjában s szavai varázslatában az – Nagy László viszont eszközeiben is az”. Az ő népisége, hasonlóan a kortársaiéhoz – s itt Fodor András emeli ki – a „parasztosztály reprezentálása” helyett inkább „a nyelv ősi, közösségi emlékeinek az ébrentartása a népi ritmusokon, fordulatokon át”. S ha már a bartóki modell „stratégiája” is gúny tárgya lehet, igen fontos emlékeztetni az esszé zárlatának „intelmeire”. Nagy hiba lenne, figyelmeztet Németh László, ha a Pilinszky- és a Nagy László-irány olyanféle viszonyba kerülne egymással, mint anno a népiesek és urbánusok, ha az egyik „gyökértelen européerkedőket” látna a másikban, ez pedig „afféle levesfölmegítést, társadalmilag is időszerűtlenné vált parasztkodást”. A modern líra híveinek meg kell „szimatolniuk” a más irányú lírában „a menekülést, sőt a lappangó tiltakozást is” – érezniük, hogy ez „nem a nyelvben akar a valóságtól elszakadt új, dacos világot alapítani, hanem eredetének megfelelően a közösségben keresi az emberi magmát, amelynél a költészet még melegedni tud”. Az esszé végül a két irány összetartozását, a kultúra szervezésében egymást kiegészítő voltát metaforákba burkolva hangsúlyozza: „a 'népiség' mint az emberi emlékezet nagy kotrógépe, a modern élet elzátanyodásától őriz, az a szellemi aszkézis pedig, amely a modern líra prése volt, kemény, rendező, normatív erővé lehet”.

Ha képtelen, lehetetlen dolognak – vagyis: fából vaskarikának – számított és számít az összhang megteremtése, annak okai közül a legdöntőbb mégis csak a bartóki-modell semmibe vétele. Ezzel együtt lebecsülése annak a költészetnek, a Nagy Lászlóénak, amely vilásképe karakterét, állítja monográfiusa, Görömbei András is, ezzel a modellel lehet legpontosabban meghatározni, mégpedig Csoóri Sándor nyomán a szintetizáló érvényű „új egyetemességgel” jellemezve.²² Arról az egyetemességről van szó, amelynek világirodalmi példáit Jánosi Zoltán sorakoztatta fel, hangsúlyozva, a bartóki modell Németh László „irodalomteoretikai gondolkodásának” nem esetleges vagy periférikus eleme, hanem mintegy „koncentrátuma, végeredménye is”.²³ A múlt század elején, főleg a harmincas években mintegy „világirodalmi áttörést” hozott az a „nagy, közös program”, amely „az archaikus és primitív kultúrák szellemi erőforrásait

²² Lásd GÖRÖMBEI ANDRÁS: Nagy László organikus költői világa. In: Tasi József (szerk.): „Inkarnáció ezüstben”. Budapest, 1996. PIM.

²³ JÁNOSI ZOLTÁN: Németh László „Magyar műhely” gondolata és a világirodalom. Kortárs, 2001. 10. sz.

az ember történeti létének axiomatikus elvi és poétikai tapasztalataiként nyitja meg a világgkultúrának”. Jánosi nem győzi a nevek sorolását Eino Leinotól, Yeatsen, Jeszenyinen, García Lorcán át Cosbucig, Lucian Blagáig, aztán a dél-amerikaikra tekintve Asturiastól, Carpentiertől Guillénen, Nerudán át Jorge Amadoig és másokig, hogy aztán odaérjen, a Kovács Sándor Iván és Lakatos István szerkesztésében, a válogatásban Németh G. Béla közreműködésével kiadott *Hét évszázad magyar költői* (1996) reprezentatív kötetéről²⁴ szólva, ahol most lehetünk. Egyetértően hivatkozik Görömbei Andrásra, aki az antológia jóvátehetetlen hibáit, a szerkesztők érthetetlen elfogultságainak szabadjára engedését szigorú szakszerűséggel bírálva érthetetlennek, „lefokozó jellegcsonkításnak” tartja olyan költemények kihagyását, mint Illyés *Bartókját*, Juhász Ferenc *Szarvasénekét*, Nagy László *Bartók és a ragadozóját*, Szilágyi Domokos *Bartók Amerikában* című kompozícióját vagy Kányádi Sándoréit (*Fától fáig*, *Fekete-piros*). Görömbei kérdésként szegezi szembe: újabb költészetünkben az antológia „miért irtja ki szinte maradéktalanul” a bartóki jelleget, bartóki ösztönzést, holott a „legmélyebb indítást” a nyitottságra, sokrétűségre, új egyetemességre Bartóktól kapta kultúránk és irodalmunk is.²⁵

Profanizálhatnánk: küzdött a kéz, benne a fejsze, a bartóki ág gyökerére vetve, a kiirtás szelleme működött. És működik, a *Litera* másik véleménynyilvánítójának, az eddig igen visszafogottnak, szerénynek és szelídnek ismert Márton Lászlónak nem a „szellemharcok tiszta sugaránál” hozott ítélete tanúsíthatja. Tőle szokatlanul (rom) kocsmai stílusra váltva hangoztatja: „az Illyés Gyula – Németh László – Sütő András triász írta a magyar színháztörténet legszarabb drámáit, legalábbis a jelentősnek számító írók körében”. Hogy nagyjából egy tucat dráma szerzőjeként önmagát hova sorolja, s hogy műveihez a melléknév melyik fokát használná, ha már a „triászéhoz” a középfokot kapcsolta, a válasz messzire vezetne, el az irodalomtól.

Itt maradva, végezetül, felmerülhetne még egy kérdés az *Indexen* a kétezres évek legjobb magyar verseinek kritikusok által összeállított listáját olvasva. Az élen Erdős Virág áll, s az első tízben Kántor Péter, Nádasy Ádám, Parti Nagy Lajos, Szabó T. Anna, Térey János és Tóth Krisztina mellett Kemény István három művével is szerepel. Ám az ötvenbe sem kerültek be olyan költők, mint a holtak közül Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Kányádi Sándor, Nagy Gáspár, Farkas Árpád az élők sorából pedig Ágh István vagy csak az erdélyieket tekintve Király László, Ferencz István, Lövétei Lázár László, Fekete Vince és mások (folytathatnánk a sort). Felvethető, e kánonfaragó elfogultság nem költészetünk szegényítést, jellegének csonkítását hozza-e magával. Netán a „futottak még” listájára (sem) kerülők költészetének tehertéllé nyilvánítását.

²⁴ Hét évszázad magyar költői. Békéscsaba, 1996. Tevan Kiadó.

²⁵ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Hét évszázad magyar költői? Hítel, 1997. 6. sz.

MINYA KÁROLY

Stilisztikai neologizmusok Nagy László verseiben

A költők jellemző stiláris kifejezőeszközei a hapax legomenonok. Ezek az egyedi szóalkotások – amelyeket stilisztikai neologizmusoknak is nevezhetünk – Nagy László költeményeiben is megjelennek. Az előadás a költő *Galambcsőrök*, valamint *Az angyal és a kutyák* című ciklusából tíz ilyen szóösszetételt kíván bemutatni, elsősorban a szűk szöveggörnyezetbeli jelentésüket, funkciójukat, stílushatásukat, környezet- és helyzetfelidézõ szerepüket. Az internetes keresõ segítségével mindegyik kifejezésrõl egyértelmûen meg lehet állapítani, hogy írásban csak egyszer, csak Nagy László versében fordul elõ. Ezek mind metaforikusak, komplex képet alkotnak, és nem transzparenssek. Annál erõsebb a stílushatásuk, minél távolabbi az összetételi elõ- és utótag jelentésmezõje.

A vizsgált stilisztikai neologizmusok, összetételek mind jelentéssûrítõ vagy más néven -tõmörítõ összetételek. Az összetett szavakról elmondható, hogy vagy többletet hordoznak alkotórészeinek jelentésösszegéhez képest, vagy egészen mást jelentenek, mint az elõ- és utótagjaik külön-külön. A tagok jelentésösszegéhez képest elérhetik azt a szintet, hogy már csak bonyolultan, többszörös szószerkezettel bontható ki, például a naptej jelentése: a nap káros hatását enyhítõ vagy az ellen való, a tejhez hasonló színû és állagú szer. Az efféle alkotásokat jelentéssûrítõ vagy -tõmörítõ összetételeknek nevezzük. Ezek elliptikus szerkesztésûek és jelentésûek. Vannak olyanok, amelyekben csupán egyszeres ellipsisz található, tehát egyetlen szó hozzáadásával mondatrészletté alakítható, pl. csatakiáltás „csatára buzdító kiáltás”. Vannak azonban úgynevezett „sûrûbb” összetételek, amelyek csak több szó vagy szó szerkezet hozzáadásával alakíthatók mondatrészletté, pl.: csigalépcsõ „a csiga házához hasonló lépcsõ”.¹

Jelentõs lökést adott a magyar köznyelvben való jelentéssûrítõ összetételek elszaporodásának a magyar költõi nyelv fejlõdése, különösen Ady Endre. A költõ legjellemzõbb vonása a bonyolult jelentéstartalmakat hordozó metaforikus összetételek használata: *napfény-ország*, *gyémánt-hit*, *köd-guba*.²

A neologizmusokat többféle szempontból lehet csoportosítani, az egyik a létrejöttük célja szerinti felosztás. Ez alapján lehetnek egyrészt szükségszerûek. Ezek gyakor-

¹ KESZLER BORBÁLA (szerk.): Magyar grammatika. Budapest. 2000. Nemzeti Tankönyvkiadó, 332.

² FÁBIÁN PÁL – LÓRINCZE LAJOS: Nyelvmûvelés. Budapest. 1999. Nemzeti Tankönyvkiadó, 123.

lati céllal jönnek létre, jól tükrözik a társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális élet változásait. A nyelv állományának szükségszerű elemekkel történő bővítése a nyelv állandó, kísérő jelensége. Például: *úrorvos, szívez, okosbörtön, mikroműanyag, klímázik*. A másik csoportot a stilisztikai neologizmusok alkotják. Ezek egyszeri előfordulások, a költői-írói nyelvben hagyományosan hapax legomenonoknak nevezzük őket. Stilisztikai szempontból ezek tehát olyan kifejezések, amelyekre csak egyetlen példa akad valamely nyelv irodalmában, nem kerülnek be a nemzeti nyelv szókészletébe, a pillanatnyi tartalmi és stiláris szükségesség hozza létre őket. Az expresszivitás érdekében megalkotott költői, írói, szóalakok; megalkotásukkor a cél az egyediség, az egyszerűség, a suggesztív kifejezésmód, ritkán a meghökkentés. Ahogy említettem, egyéni szóalkotások, az őket létrehozó írón, költőn kívül más nem használja, így nagyon jellemzőek az egyéni stílusra. A kifejezendő tartalmat szemléletesebben, erőteljesebben értetik meg, és elmélyítik az érzelmi hatást.

Jelentéstani szempontból ezekre a hapaxokra, illetve a stilisztikai neologizmusokra az jellemző, hogy szövegkörnyezet nélkül a jelentésük igen képlékeny, sokrétű, értelmezésük egyéneként változó lehet, hiszen a szót megalkotó és az azt olvasó egyén teljes szociokulturális háttere szerepet játszik a jelentésmegadásban.

A magyar költészetben több költő is alkalmazta, alkalmazza a kötőjellel írt összeteleket egyedi kifejezéseként (l. fentebb). Például: „Ballagtam éppen a Szajna felé / S égtek lelkemben kis *rözsé-dalok*” (Ady: *Párisban járt az Ősz*). Az alkalmi, egyszeri összetett szavak kötőjellel történő írása ma is a szépírói szabadságba tartozik. (A magyar helyesírás szabályai szerint egybe kellene írni jelentéssűrítő összetételként: *rözsédalok*.) A kötőjelezés célja ugyanakkor nem csupán az alkalmiság jelölése, hanem az összetelteli tagok szokatlan egybefűzésének a hangsúlyozása, a metafora plasztikusabbá tétele, erősítése, és a szavak jelentésbeli távolságának kiemelése. „Érzed, hogy rohanunk / Mesebeli *lég-folyók* hátán?” (Ady: *A szerelmesek holdja*) „Szeretem [...] *dér-esős*, hideg hajnalon / A mezőket” (Ady: *A Halál rokona*). „Előtte a fiatal nő-test / *Parfüm-hirnöke* jönne” (Ady: *Maradhatsz és szerethetsz*).³

Nagy László első gyűjteményes kötete, a *Deres majális* 1957-ben jelent meg. Ennek első két ciklusa – *Galambcsőrök, Az angyal és a kutyák* – száznál több olyan verssel lepette meg az olvasót, melyek a pálya előidejét képviselték, hiszen a *Galambcsőrök* ciklus az 1944–1945 között írt verseit tartalmazza, míg *Az angyal és a kutyák* című pedig az 1944–1946 között születetteket.⁴

A két ciklusban alapvetően azokat az alkalmi Nagy László-kifejezéseket vizsgálom, amelyek szóösszetétellel keletkeztek, és az elő- és utótag között kötőjellel jelezte a költő a kifejezés alkalmi mivoltát. Észrevehető, hogy a szóképzéssel, ikerítéssel alkotott egyszeri kifejezések sokkal könnyebben értelmezhetőek. Például:

³ MINYA KÁROLY: Szimbólumok és neologizmusok A Holnap antológiában. Irodalmi Magazin. 2018. 4. sz.

⁴ KISS FERENC: Nagy László zsengei. Tiszatáj. 1985. 9. sz. 38–56.

Föllebeg vérpettyes vércse,
soha nem rak fészket,
gyöngé madárt **lehóhérol**,
nevel kis vércsékét.
(*Pünkösdi hajnal*)

inog-binog, mint a gyertya lángja,
(*Életem a cigánykártyán*)

Ugyanakkor az is a vizsgálat tárgya, hogy miképpen értelmezik ezeket az egyetemi hallgatók. Húsz magyar szakos egyetemi hallgatót kértem meg arra, hogy értelmezzék Nagy László stilisztikai neologizmusait. Milyen stílushatásúnak gondolják, miért így fejezte ki gondolatát a költő? A befogadás és értelmezés szoros kapcsolatáról levont következtetések segíthetik az efféle versek tanítását. Hasonló vizsgálatok voltak már Weöres Sándor egyszavas versei kapcsán.⁵ Kiben milyen asszociációt indít el a mű, milyen jelentésmező adja az interpretációjának az alapját? – ezekre a kérdésekre kerestem a választ. Például: *Remetebál, Liliomszörny, Tojáséj*. Ebben az esetben nincs szöveggörnyezet. A Nagy László-költemények esetében igen, egy-egy versszakban adtam meg az értelmezendő kifejezést, és a következő kérdések segítettek a jelentésmegadást. Mit jelent a kiemelt szó? Miért így fejezte ki gondolatát a költő? Mi volt a célja? Milyen a stílushatása? Voltak nagyon értékes értelmezések, és teljes félreértések. Tulajdonképpen mikroverselemzés történt egyetemi hallgatókkal.

Az első szó a *Kiscsikó-sírató* című vers negyedik sorában szerepel.

Fehér volt az anyád, te meg fekete,
anyádat elásták, de te nem tudtad,
lefeküdtem melléd, simogattalak,
sajnálalak téged, **bársony-kiscsikó**...

A hallgatók a következőképpen értelmezték: „A bársony-kiscsikó duplán is kifejezi a fiatalságot, sőt inkább a gyermeki állapotot. Ezen szavak együttes használatával még inkább képszerűvé válik az állatka elhagyatottsága, elesettsége.” „A bársony-kiscsikó egy szeretett, törekeny ember (barát vagy szerető, kedves.)” „Akár több dolgot tükrözhet, a lírai ént is. A bársony pátoszívá teszi a szót, megemeli a nehéz sorsú embert.” „A bársony a kiscsikó fiatalságára, ártatlanságára utal.” „Csikóként még sértetlen, a környezetét nem tudja felfogni, átvitt értelemben a bársony nemcsak a szőrére, hanem a jellemére is utal.” „A szőrének tapintására utalhat.” Nyilvánvaló, hogy a tapintás és a kedves állat érzetét jelezve alkotta meg a szót Nagy László.

⁵ MINYA KÁROLY: Weöres Sándor egyszavasai. In: NYÍRI PÉTER (szerk.): Múzsák kertje. A nyelv lelke, a lélek nyelve. A Magyar Nyelv Múzeuma Füzetei. 2. Sátorlajújhely–Széphalom. 2014. 51–57.

Láttam a ház vedlett
mész-pikkelyeit,
 sár-udvara tetszett,
 régen jártam itt.
(Itthon vagyok)

A napsütéstől a ház faláról kisebb-nagyobb pikkelyek formájában leváló, lepergő mész az alapja a mészpikkely metaforikus szóösszetételnek. Íme, egy igen tartalmas szófejtés: „A ház meszelt falának lehulló darabjai az évek alatt összegyűlt, rárakódott emlékeket jelentheti. Úgy peregnek le, mint ahogy halványodnak az emlékek.” Meglehetősen sajátos értelmezés a következő: „Mert a ház itt egy kígyó és vedlett. Így jönnek képbe a pikkelyek.” „A leomlott darabokat pikkelyekkel azonosította.” „A szó jelentése a ház falának omladozását jelenti. A költő számára a ház volt az otthon, bármennyire öreg, jó emlékeket hordoz, kedves számára. Felemeli a házat egy gyönyörű szintre, ahogyan ő látja.” „A tetőcserép a pikkely.” „A hal pikkelyeitől megfosztva kép jelenik meg.” „A kígyónak a vedlése és a ház omlása közötti párhuzam.”

Kormos macska ül ölében,
 doromboló társa,
 púposak ők mind a ketten,
 két **bolhakashárnya.**
(Öreganyám)

Szeretetteljes, metaforikus összetétel elsősorban az utótag révén. Nem bolhatanya vagy bolhafészek, bolhazsák, hanem bolhakashárnya. Összenőtt az öreg asszony és a macska, az igazi társa. Nagyon szemléletes, szeretetteljes kép, a sok hasonlóság közül a púposágukat emeli ki a költő. A kashárnyában sok a katona, itt pedig a bolha. „A címből kiderülő Öreganyámon a sokévnnyi emlék, élmény, tapasztalás ver tanyát. Az élet ott van, viseli az idős asszony.” „Az idős hölgy macska iránti szeretetét tükrözi.” „Egymáshoz hasonultak, nőttek.”

Fehér lovam jól galoppol,
 fehérebb lesz a haboktól,
 bundás felhőt rúg a porból,
 ugat minket **por-komondor.**
(Fehér lovam)

Mivel nem jelzős szó szerkezetként írja le a költő (*poros komondor*), hanem összetett szóként (*por-komondor*), így az sűrítettebb lesz, jelentéstömörítő. Az értelmezések a következők: „Kutya, amely ki sem látszik a porból.” „A komondor szőre poros lesz a ló rúgásaitól.” „A porban galoppoló ló valamit megsért a porban, és átvitt értelemben

olyat csinál, amit nem kellene, és a port védő kutya próbálja távol tartani a lovat.” „A por-kommandor alázatosan szolgáló kutya.”

Kikericsek közt **bánat-boglya**,
fehér aggastyán rakta össze,
hogy a tehenét havas télen
a fürgeteg ne lökje földre...
(*Őszi jajgatás*)

A hallgatók összességében jól megadták a szó jelentését. „Bánatból rakott széna-kazal. Az alliteráció fokozza a kép hatását. A szó bánatból rakott torlaszt jelent.” „A bánat-boglya egy kunyhó a tehennek, egy istállószerűség.” „A szomorúság, ami növekszik.” „A bánat halmazának a kifejezése. Ezzel azt akarja kifejezni a költő, hogy mennyi minden bántja, mennyire összetett az ő szomorúsága.” „A bánat-boglya a sok negatív érzésnek, illetve a fájdalomnak az összegző kifejezése. Megállja a helyét mint a természetben előforduló kép és mint sokat jelölő halmaz is. Gyakran előforduló jelenség, hogy a természetet az emberi érzéssel párhuzamba helyezik.” „A földeken látott felkelő napot jelképezi.” „A pozitív kicsengésű kikericcse szembeállítja a bánat-boglyát.”

Gyöngy a pacsirta éneke,
szép a **barázda-pirkadás**,
puskaropogás rút zene,
kaszával szép az aratás.
(*Pacsirta lebeg*)

Nagy Lászlónak a paraszti származása határozta meg korai költészetét: a falusi idill, a pogány kori elemeket is őrző népköltészet, a népi élményvilág. Több költői képének is ez áll a háttérben. „A barázda-pirkadás szókapcsolat a természet ébredését, pontosabban a mezőgazdasági munkák indulását jelképezheti, ami ellentétben áll a háborúval. A puskaropogás az értelmetlen öldöklés, ellenpontja az értéket jelentő aratás.” „Egy új napot jelent.” „A táj ébredése, új kezdet, a remény szimbóluma.” „Ellentétes képek sokasága kapcsolódik össze. Pozitív és negatív képek. A pacsirtaének, a pirkadás szép, a reggel szép, azonban a barázda mint lövészárók, a puskaropogás és a kasza pont az ellenkezőjét mutatja be. Félreértelmezés: „A nyári este szépségét és nyugalomát mutatja be.”

Sárga tarló kiterül,
szikrás nyári lepedő,
árpa-kepe összedül,

kéve közé hengerül
két megijedt szerető.
(*Galambcsőrök csettennek*)

A kepe archaizmus, nem ismerték a hallgatók, a jelentése: gabonakereszt, learatott és kereszt alakban összerakott gabonakéve, amelyeket még nem csépeltek ki. „A kévéhez hasonló a kepe, a két megijedt szerető a térben is nyomot hagy.” „A nyári aratás után a megmaradt szárakat kévébe szedték, kisebb rakásokat állítottak össze, ahol a fiatal szerelmesek megbújhattak, ha nem volt felvállalva a kapcsolatuk.” „A kifejezés összecseng, játékos kifejezés.”

Tejjel táplál a jó remény,
mesebeli **rózsa-tehén**,
szőlőszemet csipegetek,
ujjaim közt csillag remeg.
(*Árokparton járok mindig*)

„Élettel teli hangulatot áraszt.” „A reménynek van forrása.” „Álomszerű kép.” „A rózsza a szépséget szimbolizálja, a tehén a táplálást jelzi. Ez a két jelentés: áldozati szerep.” „A rózsza-tehén, amely tejjel táplálja a reményt, egy gyönyörű hit valamiben, ami talán soha nem valósul meg, de a remény mindig ad esélyt, ezért mesebeli.” „Kitalált élőlény.”

Cigány Kati szíve aranyóra,
pergő nyelve **babona-motólla**.
Fiatalúr, Mária segélje:
a sárga ház, mit mutat a kártya,
lesz magának pokoltüzes kályha,
fogságból jön édes cimborája,
biceg, mint a meglőtt bikaszarvas,
inog-binog, mint a gyertya lángja,
gyászkoporsó, mit mutat a kártya,
cimboráját viszi másvilágra,
(*Életem a cigánykártyán*)

A motolla szintén archaizmus, a jelentése: forgatható keret, amellyel a kész fonalat fonálkötegekbe göngyölitik. Az értelmezések: „Jós, jövendőmondó.” „A babona-motólla a pletykára utal.” „Ahogy a régi időkben járt az asszonyok keze, úgy hajtja gabonamotolláját a versbéli jósnő, Cigány Kati. Sötét hangulatot áraszt a mantraszerűen elmondott jóslat.” „Azt írja le a vers, hogy miként tudott babonával embereket megfélemlíteni.” „Sokat beszél a jósnő.” „Ahogy a motolla is folyamatosan dolgozik szövésközben, a gyorsan pergő nyelv is folyamatosan beszél a babonaságot.”

Ó, csodálatos jégvirág,
táncolva megdermedt leány,
fátyolos, csipke-kombinés,
napvilágomnak ablakán.

Csillag-kripta a két szeme,
kialudtak a csillagok,
lángudvarukba éjjelre
meghíva nem ballaghatok.

(Ó, csodálatos jégvirág)

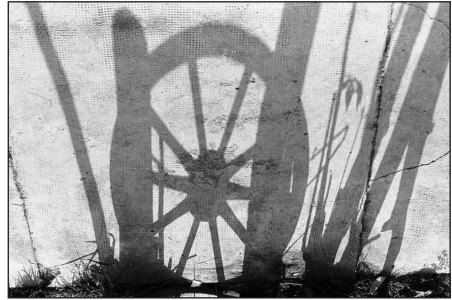
„A költő kozmikussá emeli a lírai én magányérzetét.” „Igéző szemei vannak a lánynak, csapdába ejtenek.” „A lány szemei, mint a csillagok, úgy ragyognak, de egyben bele is hal a költő a tekintetébe.” „A lány férjhez ment egy olyan emberhez, akit nem szeretett, így az a csillogás, ami eddig a költő szemében volt, kialudt.” „A csillag-kripta csillag alakú bibe.” „A csillag-kripta arra utalhat, hogy a lány szemében látja az összes csillagot, még azokat is, amelyek már nincsenek az égbolton.”

Minden költő életben maradását az jelenti, ha olvassák, különösképpen a fiatalok. És ha még el is gondolkodnak a művén, egy-egy kifejezésén, az az ő szemléletüket és érzésvilágukat bővítheti. A kutatást tovább lehet folytatni úgy, hogy megvizsgáljuk a költők később született verseit, mennyire jellemző, gyakori és összetett fogalmi tartalmú ez a stilisztikai neologizmus-alkotás. Ugyanakkor a stilisztikai neologizmusok és azok funkciói vizsgálhatók más költők életművében is.

MÓSER ZOLTÁN

Arcok fényben és emlékeimben

1977. október 7-én, pénteken 10 órakor bementék a hírekben, hogy meghalt Kormos István. 53 éves volt. Rögtön az első találkozás óta lelki jóbarátok lettünk, talán Luca leányuk miatt is, aki egyidős volt a mi Annánkkal, bár ezt sokan elmondhatják, és ez igaz is. Én akkor semmit sem tudtam csinálni, csak kiültem a küszöbre, arra gondoltam, hogy is van ez: mert a Szegény

Yorick úgy halt meg, és épp akkor, októberben, ahogy ezt megjósolta. Nagysokára elővettem a fényképezőgépet, és az előttem lévő, már lombját hullató bokornak, és az oda támasztott kocsikeréknek az árnyékát lefényképeztem. *Október* címet adtam, nem véletlenül. De ez nekem azt is jelenti, mivel Samu Géza és anyám is október 6-án, a nemzeti gyásznapon halt meg, hogy ez a kép rájuk is emlékezik és emlékeztet.

Aznap Nagy László ezt írta a *Naplójában*: „Fodor Bandi telefonál: meghalt Kormos Pista. Iszonyú. Éppen ő, aki annyira szerette az életet. Drága jó Pista. Sirdogálok miatta, érette, értünk. – Szívroham tegnap este 8-kor, Kálnokyék voltak náluk. Jaj, Kondor óta így nem sajnáltam senkit. Pista, Pista. Margit is pityereg. Jó volt Pistával együtt. Itthon is, Erdélyben is. Ez a veszteség most teljesedett ki mindenképpen. Egész nap csak ő járt eszemben, a családja, a kis Luca.” Az is a *Naplóban* olvasható, „hogy Pistát fölboncolták: mindene elmeszesedett, szíverei főleg, mindenféle táglás – ha azon a tragikus estén megmentik is, nem él sokáig.” Október 19-én, szerdán „nap-sütéses temetés volt, Kormos Pistához illő. Két példányban is zsebre vágom a búcsúztatót, idegnyugtatót veszek be, 2 db eleniumot. Írószövetségi Jóska jön értem kocsival. Útközben is idegnyugtató. Nyugodtan olvasom a búcsúztatót, de oldalról néha Pistát látom.” Akik ott voltak a temetésen, jól emlékeznek arra, hogy Nagy László talpig fehérben jött. Később elmesélte, hogy amikor valakit meglátott ballonkabátban, szinte földbe gyökerezett a lába, mert Kormos István hasonmása volt.

Bertha Bulcsú örök vesztesnek nevezte Kormos Istvánt, Nagy László győztesnek: „Győzni tudott, mert nem volt mit veszítenie. Szemében, ami szent: a szegények pusztakalácsa, az édes Betlehem-ábránd, pengővel, forinttal nem mérhető. Hallgatni ezért tudott, dalolni ezért tudott. Ezért volt mersze fűtött otthonokat elhagyni pőrén,

egyetlen magas nyakú pulóverben, egyszál cigarettával, Gauloise-zal, graciózen. Ezért bírt útra kelni, elbujdosni akár az Atlanti-óceánhoz. Ezért, ezért, ezért. Megették szívét az utak.” Így szólt, így búcsúzott barátai nevében, a magyar költők nevében, akit jó társnak, barátának, élete jobbik részének nevezett.

Utána halotti tor volt a Kék Golyóban, hogy ki szervezte, nem emlékszem. Én Trabanttal mentem, mert sofőr voltam: Bonyhádra – az én Bonyhádromra – kellett vinnem a költő házaspárt, a két méteres Koczkás Sándorral együtt. Hogy elfértek, az biztos, de hogy megváltás volt, amikor 2 és fél óra múlva kiszálltak, az is biztos.

Ez az út számomra nagyon emlékezetes, ezért is szólok erről. Valahol a Kamaraerdő után került elő a magyar Nobel-díjra jelölt magyarok esete. – Hogy zajlik a jelölés? – érdeklődött Nagy László Koczkástól. Én is onnan tudom, hogy a három magyar egyetem, a pesti, a szegedi és a debreceni bölcsészkar jelölt egy-egy költőt: Pilinszkyt, Weöres Sándort és Juhász Ferencet. Mi lesz, mert sokfelől hallottuk, ha Juhász Ferenc kapja, akivel már rég nem voltak baráti viszonyban? Hát... nem folytatom, de volt egy csípős megjegyzése erre Nagy Lászlónak. (Végül nem magyar, hanem egy lengyel származású amerikai író, Isaac Singer kapta.)

Nem készítettem Naplót, de sok mindenről volt szó abban a legendás Trabantban, ám arra jól emlékszem, hogy egy óra múlva, bár nem láttuk az erdősávtól, de rettentés füstszagot éreztünk! „Hol vagyunk?” – kérdezte Szécsi Margit. – „Sztálinvárosban, ahol építetted a szocializmust” – mondta nevetve a férj. És ezt meg is verselte, egy strófát idézek *Az ifjú városból*:

Az égbolt rengő óceán,
anyás teste remeg,
szélén, mint áradó habok
a fodros fellegek.
Elébük gátat kockaház
szikárló rajza von:
így őrzöd mindnyájunk szívét
én ifjú városom!

(1951)

A 23 éves Szécsi Margit és a 26 éves Nagy László Dunapentelén, az épülő Sztálinvárosban találkoztak először 1951-ben. A bulgáriai tanulmányútról hazatért költő egy bolgár csoportnak tolmácsolt éppen, a lány pedig fizikai munkásként az építkezésen dolgozott. Nem sokkal később egy piacon futottak össze. Keszeget ettek, nevettek a szálkák és a szélben elrepülő szalvéták miatt. Szerelmespárként távoztak. Szegények voltak mindketten, és lelkesek a változások iránt. Margit a bölcsészkar mellett a *Csillag* szerkesztőségének tagja lett, versei is megjelentek. Két év után megszakította tanulmányait, hogy kőművesként Dunapentelét építhesse. Nagy László ezalatt másfél évet Bulgáriában töltött. Amikor hazatért, megviselte, hogy az ország nem lett sem

gazdagabb, sem igazságosabb, ahogy remélte. Ebben a helyzetben találkoztak Margittal. „1952 nyarán feleségül vettem” – írta később. „Rózsás blúzban és ingben esküdünk. A menyegző egy tányér fekete meggy volt és vörös bor.” Az esküvő után közös albérletbe költöztek, ahol csak éjjel dolgozhattak, mert nappal a főbérelő szüntelenül trombitált. Egyre kevesebb lelkes munkásmozgalmi vers, és egyre több szerelmes költemény született ezeken az éjszakákon. „Margit Pécssett vállalt munkát egy kultúrotthonban. László ekkor néhány hónapra visszatért Szófiába. Hazatérésekor lekéste a repülőt, amely útban Magyarország felé lezuhant. Margit a repülőtéren átélte férje halálát, csak később tudta meg, hogy megmenekült.”¹

Ezután Nagy László elszenderedett, és kb. 25–30 perc múlva, amikor felébredt – mert már azt hitte, hogy Bonyhádra értünk – kissé nyugősen azt kérdezte, hogy hol vagyunk? – A tulipános házaknál, Pakson. És valóban ott is voltunk. Ezzel emlékeztetni akartam a napra pontosan, két évvel azelőtt lezajlott vitájára Major Mátéval.

Bonyhádon a terem zsúfolásig megtelt fiatalokkal, ahogy szokás mondani, a csillárokon is lógtak. Én végig álltam, mert üres szék egy sem volt. Akkor a régi Művelődési Házat már lebontották, az új még nem készült el, ezért a Béke Szálloda díszes bártermében rendezték meg az író-olvasó találkozót. Mint annyi sok más épületet, ezt is bezárták 1989 után néhány évvel, azóta üresen áll: állaga egyre romlik, körbe is kerítették a járda felől, de én amikor arra megyek, mindig erre a délutánra emlékezem. Erről a következő, rövid feljegyzés olvasható Nagy László *Naplójában*: „Móser Zoli visz bennünket Bonyhádra, Koczás tartja a bevezetőt. Versmondó nincs, mi olvasuk a verseket. »Tűnődés«-versemnek otthon a vége, megakadok, de folytatom fejből. Hazafelé egy csárdában halászlé, túrós csusza.”

Ez Dunaföldváron volt, a híd alatt. Az oda úton és visszafelé is sok mindenről volt szó. Én elég későn éjjel értem haza. Először mindenkit hazataxiztam, aztán Pestről fordultam vissza, mentem haza Zsámbékra. Akkor senki sem sejtette, és csak néhány évvel ezelőtt tudtuk meg, hogy Koczás Sándor aznap éjjel lefekvés helyett az asztalhoz ült, és készített egy úti beszámolót a Belbiztonsági Hivatalnak. Amikor ezt elolvastam az ELTE Bölcsészkarának tanáráról, Czine Mihály kollégájáról, hogy III/III-as ügynök volt, ez az út jutott eszembe, és káromkodva akkorát ütöttem ököllem az asztalra, hogy hetekig fájt a kezem. Mert ő akkor nyilván nem ilyen röviden, és szűkszavúan írt a történekről: a temetésről és az egész napos szerteágazó beszélgetésekről.

*

Talán befejezhetném, de okvetlen el kell mondani, hogy Kormos István búcsúztatása után még senki sem sejtette – elképzelhetetlen volt, alig hittük el! –, hogy 3 hónap múlva az 52 éves Nagy Lászlót gyászolja majd az ország! Én a döbbenetre és a vissz-

¹ Nagy László szerelme: Szécsi Margit. Havi Magyar Fórum, 2015. 6. sz. 11.

hangos csendre emlékszem. Néhány nap múlva, aki tudott, megszólalt. Íme a névsor az *Élet és Irodalom* 1978. február 4-ei számából: Veres Miklós, Károlyi Amy, Dénes Zsófia, Eörsi István, Galambos Lajos, Csoóri Sándor, Örkény István, Jovánovics Miklós, Rab Zsuzsa, Bella István, Bertha Bulcsu, Cseres Tibor.

Ebben az emlékszámban Zelk Zoltán egy sort, Weöres Sándor 3 soros verset írt, Csurka István is csak néhány mondatot. Így kezdődik: „Nem az a kérdés, hogy mekkora költő volt. Ez most mellékes, elnagyolható”. De az a fontos, hogy „ki veszi vállalára a tisztesség keresztjét?” Viszont a leghosszabb – most már tudjuk, hogy álságos – nekrológot Koczka Sándor írta: „László, te mindnyájunkat becsaptál: nem lenni igyekszel.” Nem olvasom tovább, mert illetlen volna a költővel szemben. Inkább a feleség, Szécsi Margit *Levél N. L.-nak* című versével zárom ezt az emlékezést, hisz hiteles, nagyon ide illő, ez a szép és rövid „kettős életrajz”-részlet:

Mind ami volt: a bős macska-hadak,
szerelmünk ágya meg a bogánccs-dívány,
orcánk a kútban, s a pecsételt járvány,
kedvesünk sörénye a kés alatt:
mind ami lét volt, lenni megmarad,
a csipkefák szerelmi hajzata,
fogalmaink: az ember és haza,
a sárga ló s a pegazus-fiak –
mind ami lét volt: lenni megmarad,
csak kiterjed, kikel, mint a halikra,
a csillogást fájóvá szaporítja:
vadállat-fejjé nőnek a kövek,
ruhaszárítók: lengő égővek
osztják világgá ifjúságodat –
mind ami lét volt: lenni megmarad...

NAGY BALÁZS

La-cinke és Z. költő barátsága

Nagy László és Zelk Zoltán

A Nagy László-monográfiák általában néhány mondatra szorítkoznak azzal kapcsolatban, hogy a költő 1953-ban Zelk Zoltán révén a *Kisdobos* című folyóirathoz került, holott mind világgépének alakulását, mind emberi kapcsolatait meghatározó négyéves periódusról van szó, ami életének későbbi szakaszaira is jelentős hatást gyakorolt. Tanulmányomban ebből az időszakból kiindulva szeretnék rávilágítani arra a szűkebb szakmai együttműködésen túlmutató kapcsolatra, ami Nagy Lászlót és Zelket összefűzte, és halálukig meghatározó maradt, sőt egymásnak dedikált alkotásokban is testet öltött. Életutjaik kapcsolódási pontjainak feltárása hozzásegíthet bennünket, hogy árnyaltabb képet alakíthassunk ki erről a beszűkült létlehetőségeket kínáló történelmi korszakról, magyarázatot kaphassunk alkotói magatartásokra, és jobban megismerhessük annak a gyermekirodalomnak a formálódását, amelynek öröksége napjainkig meghatározó.

Erősen eufemisztikus Vasy Géza megfogalmazása, amikor azt mondja, hogy a „Nagy László számára megadatott életidő mint történelmi korszak, éppen nem mondható nyugalmasnak”,¹ s ha ebből az életidőből kiválasztjuk a Rákosi-korszakot, akkor mind az egyén, mind a társadalom szintjén magától értetődővé válnak azok a fogalmak, hogy válság, csalódottság, kiábrándulás, fenyegetettség, kétarcúság, illúzió, meggyalázottság, tragikomikum, védtelenség, ellentmondás. Mindezeket Nagy László átélte és elszenvedte, miközben próbált felszínen maradni – Görömbei András kifejezésével élve – az „irodalompolitika örvényei” között.² A Bulgáriából hazatérve elkövetkező éveit Görömbei a „válság és kibontakozás” fogalmaival címkézi, benne 1952–1953-at a „zaklatott költői útkeresés” kifejezéssel írja le. Többek szerint is határvonalnak nevezhető ez az időszak mind a magánélet eseményeit, mind a költői átalakulást tekintve. Bori Imre még Nagy László életében, néhány év távlatából is a „költő drámája”-ként fémjelezte ezt a periódust, s úgy látta, hogy egész addigi költészetének a szellemét, magatartását, világgépét számolta fel, miközben az eszméktől a realitások felé tartott: „Az idillt kellett megsemmisítenie szemléletében, s meghallani az életből feléje szűrődő tragikus felhangokat is.”³ Tüskés Tibor szerint is a „régí »nagy kollektív

¹ VASY GÉZA: Nagy László történelemszemlélete. Palócföld, 1988. 2. sz. 69. [VASY, 1988.]

² GÖRÖMBEI ANDRÁS: Nagy László költészete. Debrecen, 2005. Kossuth Egyetemi Kiadó, 113. [GÖRÖMBEI, 2005.]

³ BORI IMRE: Nagy László – Avagy egy költő drámája. Híd, 1967. 4. sz. 347.

érzések» helyébe lassan a tragikus, kijózanító felismerések kerülnek.⁴ Vasy Géza az 1953 és 1956 között bekövetkező poétikai-szemléleti forradalomról beszél, „amelynek eredményeként [Nagy László költészete] a leíró jellegű lírai realizmusból átváltott egy látomásos-szimbolikus kifejezőmódba.”⁵ Későbbi monográfiájában pedig „a költői átalakulás legdinamikusabb szakaszának” nevezi a Rákosi-korszakkal egybeeső pályaszakaszt, amin további periodizációt végez, érzékeltetve, hogy a pályakezdés sem homogén időszak, célszerű beszélni Nagy Lászlóról, az „öszönös tehetség”-ről, az „agitátor”-ról, a „józanodó”-ról és a „stilizáló”-ról.⁶ Szerinte 1952 táján mutatkozott meg leginkább a „kiválás” jelensége, azaz a saját hang kialakítása, s ehhez kapcsolódóan az „érett világszemlélet” kiforrásának.⁷ Jánosi Zoltán szintén hangsúlyozza, hogy Nagy László „[I]rájának nagy értékeket teremtő pályamenete a nemzeti és a személyes becsapottság e felismerésének pillanatától indul [...] 1952-től kezdve ébred rá mind erősebben a nemzet és önmaga becsapottságára.”⁸ *Életem* című önéletrajzi írásában maga a költő is úgy fogalmaz: „[k]ezdetben naivan hittem, hogy bennem a hiba, s kiderült, hogy kint, a valóságban. [...] Jártam szülőhelyemre, vártak panasszal, észbontóan tragikomikus helyzetet láttam, meggyalázott embereket s néptől idegen erőket. [...] Az 52-es év mutatja már küszködésemet, s nemcsak magammal.”⁹ Ezek tükrében nem véletlen, hogy az 1956-hoz vezető utat is innen eredezteti. Egy Kormos Istvánnak adott interjúban azt mondja: „teljes habozás volt az 52-es év számomra – felemás költészetet írtam, nagyszerű eredményekről, de a rosszról is.”¹⁰

Az irodalomtörténészek többnyire abban is egyetértenek, hogy ez a „több szinten lázadó szellem”¹¹ melyik műveiben mutatja leginkább a költői kiteljesedés új útjait. Vasy Géza egyenesen „kopernikuszi fordulat”-nak nevezi a Nagy László valóság szemléletében és költői világlképében bekövetkező változást, ami a *Gyöngyszoknya* című hosszúvers 1953-as megjelenésével esik egybe.¹² A Tüskés Tibor által „a pusztulás apokaliptikus víziója”-ként aposztrofált költemény a költői tehetséget vitathatatlanul felmutató összetett szimbólum. A látomássá emelt látvány és a rapszodikus költői beszéd egyértelművé teszi a társadalmi érvényű mondanivalót.¹³ Jánosi Zoltán szerint a „*Gyöngyszoknyában* a veszélyintenzitás arányainak kifejezése, és a nyílt, a közvetlen szembeszegülési szándék kimondása az alapvető, új költői vonás.”¹⁴ Az újfajta szemlélet és poétika első szintézisét nyújtó művet bírálói gyakran tartották elvontnak,

⁴ TÜSKÉS TIBOR: Nagy László. Budapest, 1983. Szépirodalmi Könyvkiadó, 78. [Tüskés, 1983.]

⁵ VASY, 1988, 73.

⁶ VASY GÉZA: Nagy László. Budapest, 1995. Balassi Kiadó, 26. [Vasy, 1995.]

⁷ VASY, 1995, 7.

⁸ JÁNOSI ZOLTÁN: Idő és ítélet. Miskolc, 2001. Felsőmagyarország Kiadó, 10. [Jánosi, 2001.]

⁹ NAGY LÁSZLÓ: Életem. In: Adok nektek aranyvesszőt. Összegyűjtött prózai írások. Budapest, 2011. Holnap Kiadó, 34. [Nagy, 2011.]

¹⁰ I. m., 45.

¹¹ JÁNOSI, 2001, 14.

¹² VASY GÉZA: Nagy László. Kortárs, 2017. 2. sz. 86. [Vasy, 2017.]

¹³ GÖRÖMBEI, 2005, 149.

¹⁴ JÁNOSI ZOLTÁN: „Szóltalak, hattyú” Válogatott írások Nagy László életművéről. Budapest, 2006. Magyar Napló Kiadó, 188.

nehezen érthetőnek.¹⁵ Jelentős versek sora indult meg azonban ezzel a költeménnyel, s a hosszúvers nemcsak kompozíciós megoldásként volt új, a látomásos, mitologizáló szemlélet legközvetlenebb kifejezőjévé vált. Néhány évvel később, a „hatvanas években a magyar költészetben különlegesen fontos szerepet töltöttek be a nagy ívű, összegző, egyéni alakzatokat teremtő verskompozíciók, melyekben a teljességre törekvés a kompozíciók kitágíttóságában, az előadásmód polifóniájában is megmutatkozott.”¹⁶ Számos irodalomtörténész hivatkozott már Nagy Lászlónak a következő visszaemlékezésére: „[m]egjelent népköltészeti fordításom, lélegzethez jutottunk, s megírtam a *Gyöngyszoknyát*. Mutattam később Zelknek. »Ilyen szomorú a helyzet?« Ilyen szomorú, mondtam.”¹⁷ S ezt követi az a momentum, hogy Zelk a *Kisdobos* főszerkesztőjeként maga mellé veszi a fiatal költőt, és „szép gyereklapot” csinálnak a „legjobb írókkal”.

De honnan datálható az a szoros, egy szóval le nem írható kapcsolat, ami a két ember között kialakult, s ami egyszerre mutatja fel a barátság, az apa-fiú, a mester-tanítvány és a szerkesztőtársi viszony sajátosságait, de egyiket sem a szokványos formájában. Barátságról nem lehet nem olyanképpen beszélni, mint a gyakran „ikertestvérekként” emlegetett Juhász Ferenc–Nagy László kapcsolatáról, amit Czine Mihály nagy irodalomtörténeti példákkal párhuzamba állítva a Petőfi–Arany- vagy az Ady–Móricz-barátságához hasonlítja.¹⁸ Nagy László közel húsz évvel volt fiatalabb Zelknél. Alig ér véget a világháború, amikor a húszéves fiatalember „[m]unka után, esténként ha van ideje, a pajtában verseket olvas. Adyt, József Attilát, Sinkát. Ekkor ismerkedik meg az új hangú magyar költészetrel, többek között Zelk Zoltán verseivel.”¹⁹ *Ülve a páncélkeréken* című prózai írásában közvetlenül számol be erről az élményről: „A legelső öszön, mikor a világmézsárló szerszámokat ette már a rozsdá a mezőkön, akkor ismertem meg a költő nevét, a z-vel és l-lel zenélőt [1945 őszéről van szó]. Egy igazán játékos, meseien sarkalatos versét olvastam újságból, ülve egy óriás páncélkeréken, udvarunkban. Nem tudtam, hogy a költő a poklok utasa volt, és nem tudhattam, hogy a balsors még hányszor szeret belé. Nem gondoltam, hogy majd láthatom is, hogy majd társa lehetek a költészetben. S nekem, az akkor még édesnyálúnak, hamarosan a kezét nyújtotta biztatólag.”²⁰ Hogy pontosan melyik Zelk-vers bővíthette el a még „édesnyálú” Nagy Lászlót, az nem derül ki a szövegből, de azt hangsúlyozza, hogy a költő elevensége, a szellemi üdesége, az életimádata volt a legnagyobb hatással rá. Az idézetben érdemes felfigyelnünk egy olyan motívumra – „kezét nyújtotta biztatólag” –, amelynek fontosságát kiemeli, hogy Nagy László egy Zelknek szóló másik prózai írásában is megemlíti. A Zelk 60. születésnapjára szánt köszöntő sorokat a következőképpen szignálja: „a fiú, akit bajaiban hajdan, nemegyszer kézenfogtál”. Ezek

¹⁵ VASY GÉZA: Nagy László. Budapest, 1999. Elektra Kiadóház, 74. [VASY, 1999.]

¹⁶ GÖRÖMBEI, 2005, 393.

¹⁷ NAGY, 2011, 35.

¹⁸ CZINE MIHÁLY: Nép és irodalom. Budapest, 1981. Szépirodalmi Könyvkiadó, 453. [CZINE, 1981.]

¹⁹ TŰSKÉS, 1983, 43.

²⁰ NAGY LÁSZLÓ: Ülve a páncélkeréken. In: Adok nektek aranyvesszőt. Összegyűjtött prózai írások. Budapest, 2011. Holnap Kiadó, 191–192.

a kézfogások jelentettek költői támogatást és ösztönzést, ugyanakkor kézzelfogható segítséget is Nagy László új élethelyzetében, miután 1952-ben megházasodott. „Az idősebb költőtárs édesanyjának társbérletét ajánlotta föl”²¹, így ha csak fél évig laktak is az Akácfa utcában, a lakhatás és a *Kisdobos*nál való munkalehetőség jelentős támogatás volt a fiatal házaspár számára.

De a mester-tanítványi viszony sem hagyományos értelemben használható. Bulgáriából való hazatérését követően inkább a baráti kör játszott fontos szerepet Nagy László tájékozódásában és szemléletének alakulásában, ha mégis meg kellene nevezni egy mestert, akkor e körben Vas István volt az Juhász Ferencnek, Kormos Istvánnak és Nagy Lászlónak. „Ezek az együttlétek szinte »egyetemi« tanulóévek voltak számukra. Ez a műhely is inspirálta azt a költői forradalmat, amely 1953 után bontakozott ki Juhász Ferenc és Nagy László munkásságában.”²² Zelket őszinte szeretet és barátság fűzte a fiatalabb nemzedék legjvához. „A faim...» – így emlegette Nagy Lászlót, Simon Istvánt, Juhász Ferencet, Csoóri Sándort.” – emlékszik vissza Sinka Erzsébet, Zelk második felesége *Zelk Zoltán megíratlan önéletrajza* című művében.²³ Majd ugyanennek a könyvnek egy másik szöveghelyén másokat is említ a fiatal barátok közül: Kormos Istvánt, Réz Pált, Csurka Istvánt, Kardos G. Györgyöt, Orbán Ottót. „Szerettük, ő is őket” – írja.²⁴ Hogy miért lett Nagy László az első választott munkatársa, abban a szimpátián túl szerepet játszhatott a már korán megmutatkozó nyitottsága és tehetsége. Zelk jól tudta, hogy Nagy László gyökerei is szavatolják azt az élményanyagot, amely nélkülözhetetlen a hatékony szerkesztői munkához, az együtt-gondolkodáshoz és az induló gyermeklap sikerre viteléhez. „Egy életre, egy nem akármilyen életműre elég volna a kincs, amit falujából hozott, de telhetetlen az ő kíváncsisága, telhetetlen az ő tehetsége, a mátrai tél is kellett neki a hóban fürdő lánnyal, a nyírségi kocsmá cimbalomszava is, hogy bartóki muzsikára váltsa költeményében.”²⁵

Egy 1965-ös írásában Zelk „barátom”-nak, „szívbéli fiam”-nak nevezi a költőt, és érzékletesen a „súlyos” jelzőt használja költészetére. „Sohasem felszínes és sohasem csillogó” – írja róla.²⁶ Hogy mennyire szerette Zelket, s hogy a legszükségesebb időben Zelk számára is semmivel fel nem cserélhető támogatást jelentett Nagy László barátsága, arról a vele egy szerkesztőségben (*Élet és Irodalom*) dolgozó Lázár Ervin is tanúskodik.²⁷ A Rákosi-korszak legsötétebb esztendejében induló *Kisdobos*szal Zelk különleges lehetőséget kapott arra, hogy alkotókat egzisztenciálisan is támogasson. „A *Kisdobos* szerzői közül többeknek ez volt az egyetlen vagy a kevés lehetőségek egyi-

²¹ VASY, 1999, 70.

²² VASY, 2017, 85.

²³ SINKA ERZSÉBET: Két Hold alatt. Zelk Zoltán megíratlan önéletrajza. Budapest, 1999. Argumentum Kiadó, 269. [SINKA, 1999.]

²⁴ I. m., 401.

²⁵ ZELK ZOLTÁN: Féktávolságon belül. Budapest, 1973. Szépirodalmi Könyvkiadó, 76.

²⁶ ZELK ZOLTÁN: Nagy Lászlóról. Tükör, 1965. szeptember 14.

²⁷ LÁZÁR ERVIN: Emléktöredékek Nagy Lászlóról. Pad, 1998. 1. sz. 43–44.

ke, hogy publikáljon.”²⁸ A „gyermeklap fiatal és akkor mellőzött, már érett írókat egyaránt alkalmazott”,²⁹ többen itt jelentek meg először a „nehéz hallgatás”³⁰ után, „jóformán az egész margóra szorított, elhallgattatott magyar irodalomnak, elsősorban a költőknek teret adott, [...] tehát mindenkit közölt, aki képes volt gyerekverseket írni, és a képzőművészeket is bevonta ugyanoda.”³¹ A szerkesztőségben már később dolgozó Joó Katalin is megerősíti, hogy a lapnak fontos szerep jutott a szilenciumos írók segítségével, „legfeljebb Füst Milán és más neve nem került a cikk alá, azért a sokszor létező jelentő honoráriumot ők kapták.”³² Egy másik Kormos-interjúban Nagy László így emlékszik erre: „Az volt a »szerencsénk«, hogy sok jelentős író ki volt tiltva az irodalomból, nálunk nem figyeltek rájuk. Tamási Áron, Tersánszky, Szabó Lőrinc, Weöres írtak a *Kisdobos*-ba, és persze még sokan mások. Berdát is akartuk közölni, hogy legyen pénze, mert magán hordta az ország szegénységét, de Berda sajnos nem tudott gyerekeknek írni, noha maga olyan volt, mint egy igazi gyerek. Zelkkel írtuk a Berda-verseket, hogy szegény Jóskának pénze legyen, sajtra, pogácsára, somlai borra.”³³ Ugyanezt a „huncutságot” Zelk is derúvel idézi fel később, és mint írja, részben ezekért a Nagy Lászlóval együtt elkövetett „csínyekért” is emlékszik vissza szívesen a *Kisdobos* első öt esztendejére: „a nagy költők és a nagy írók írják a legszebb gyermekverseket és meséket, az is igaz, hogy nem minden nagy költő és író tud szólni a gyerekekhez. Berda József azon nagy költők közé tartozott, aki nem tud gyermekverseket írni. De nem értett a pénzszerzéshez sem. Azokban az években nem élt nála szegényebb költő Magyarországon. Nos, mi összesúgtunk Nagy Lászlóval, és Ferenczy Béni, Szántó Piroska és a többiek rajzai alá névtelen verseket írtunk, s a versekért járó fizetséget Berda József vehette fel a pénztárnál.”³⁴ Hasonlóan humoros történetet elevenít meg Csukás István: „[É]n nem is Lacit kerestem, hanem Zelket. Zelk volt a szerkesztője a *Kisdobos* című lapnak, és a Hungáriában kaptam egy tanácsot, hogy ha pénzt akarsz keresni, menj el és írdjál gyerekverseket – ez már akkor nagyon jó tipp volt –, írdjál gyermekverseket, és akkor mindjárt lehet érte pár száz forintot kapni. Valahol egy bérházban volt a szerkesztőség. Benyitottam, Zelk nem volt ott, egy ember ült ott, akkor egyébként én még nem ismertem arcról, a nevét persze hogy ismertem, meg olvastam a verseit, kérdeztem, itt van a *Kisdobos* szerkesztősége? Igen, mondja, valamit babrált az asztalon, mondom, hogy Zelket keresem. Miért keresed? Mondom, valaki azt tanácsolta a Hungáriában, hogy itt ha az ember gyerekverseket ír, akkor pénzt lehet kapni. Elkezdett éktelenül nevetni. Nagyon szeretett, meg tudott is, hát

²⁸ GRÉCZI EMŐKE: „Ki fia bocsa?” Az 1945 utáni gyermekirodalom magasságai és mélységei. MúzeumCafé, 2019. 6. sz. 163. [GRÉCZI, 2019.]

²⁹ JÁNOSI ZOLTÁN: Ordas és csillag. Nagy László és Nagy Gáspár versei Tamási Áronhoz és Sütő Andrásához. Hítel, 2016. 6. sz. 101.

³⁰ NAGY, 2011, 35.

³¹ ALBERT ZSUZSA: Legenda Nagy Lászlóról. Kortárs, 1996. 2. sz. 96–110. [ALBERT, 1996a.]

³² JOÓ KATALIN: Volt egyszer egy gyermeklap. Magyar Sajtó, 1992. 7. sz. 6. [JOÓ, 1992.]

³³ KORMOS ISTVÁN: Vázlat Nagy László portréfilmjéhez. 1978, <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/KORMOS/kormos00001/kormos00169/kormos00169.html> (Letöltés: 2025.05.16.)

³⁴ SINKA, 1999, 271–272.

legalább akkor tudott nevetni, azt mondja, ki volt az a marha, aki azt mondta neked, hogy itt Zelktől egy forintot is lehet kapni? Mondom, a Kormos. A hangütés jó volt, ez a kedély, ez a vidámság mindig is megmaradt, ha Lacival személyesen találkozott az ember.”³⁵ Ezeket a történeteket olvasva érthető, hogy mind Nagy László, mind Zelk számára „a *Kisdobos* szerkesztősége a vidám, napfényes szigetet jelentette. Maga a gyerekeknek készülő színes újság szerkesztése is öröm volt. A szerkesztői szobákban összefutottak írók, költők, festők, rajzoló, barátok.”³⁶ Egy Jankovics Józsefnek adott interjúban Nagy László a következőket mondta: „Mióta a *Kisdobos* szerkesztőségéből elkerültem, nemigen volt alkalmam a gyermekek számára írni. Pedig szeretnék, szándékomban is áll – ha egyszer megint olyan derűs időszakomat élem, hogy tudok – gyerekeknek való verseket írni.”³⁷ Hogy a szocialista illúziókban való csalódás ellenére is derűsnek tűnhetett ez az életszakasz, abban nagy szerepe volt a változatos munkának és a gazdagodó emberi kapcsolatoknak. Nagy László több volt, mint segédszerkesztő, inkább a szerkesztő „helyettese, olvasószerkesztője, művészeti mindenese.”³⁸ „Ő vette kézbe először a behozott verseket, meséket, ő olvasta először, és ő javasolta: melyiket közöljük és melyiket ne” – emlékezett vissza a szerkesztőségi munkára Zelk, aki szerencsésnek érezte magát, hogy Nagy Lászlóval dolgozhatott.³⁹

A mozgalmi élet gyermeklapjai a magyar gyermeksjtó történetének különös szereplői.⁴⁰ A még 1944 végén létrejött MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) 1950-től DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) néven működött, s több újságot (*Pajtás*, *Úttörő Gyermekújság*, *Úttörő*, *Úttörővezető*, *Hüvelyk Matyi*, *Kisdobos*, *Őrsvezető*, *Iránytű*) is indított a kisdobosok és az egyre növekvő számú úttörők számára.⁴¹ „A szocialista propaganda módszeresen, kidolgozott tervekkel igyekezett hatni minden korosztályra a társadalom (át)nevelése érdekében, így a gyerekekre is. [...] A manipuláció tehát a kisgyermekkorban kezdődött: a legkisebbeket didaktikus mesékkal, gyerekkönyvekkel és gyermekműsorokkal igyekeztek befolyásolni, amelyek gyakran különösebb áttételt sem alkalmaztak, hanem kifejezetten Leninről, Sztálinról, Rákosiról szóltak.”⁴² A *Kisdobos*t is a Magyar Úttörők Szövetsége hívta életre, a DISZ központi vezetőségének folyóirataként jelent meg az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat gondozásában. Gréczi Emőke úgy fogalmaz a '45 utáni magyar gyermekirodalom „magasságait és mélységeit” feltáró tanulmányában, hogy Zelk „a rendszer embere volt”, így nem lehet csodálkozni a

³⁵ ALBERT, 1996a, 102.

³⁶ SINKA, 1999, 271.

³⁷ JANKOVICS JÓZSEF: A Kincskereső Nagy Lászlónál. Kincskereső, 1975. sz. 2. 19–20. [JANKOVICS, 1975.]

³⁸ Joó, 1992, 6.

³⁹ SINKA, 1999, 271.

⁴⁰ Vö. KOMÁROMI GABRIELLA (szerk.) Gyermekirodalom. Budapest, 1999. Helikon Kiadó, 318.

⁴¹ MARSCHAL ADRIENN: Mint a mókus fenn a fán... Úttörő mozgalom Magyarországon. 2023, <https://retorki.hu/olvasoszoba/mint-a-mokus-fenn-a-fan-uttoro-mozgalom-magyarorszagon> (Letöltés: 2025. 05. 16.)

⁴² PATAKY ADRIENN: „Rájöttem, hogy a gyerekvers: műfaj.” Gyermekirodalom, gyermekírói lét a Rákosi- és a Kádár-éra belpolitikai átszervezései, ideológiai tükrében újhólda példákön keresztül. Irodalomtörténet, 2022. 4. sz. 397–425.

felkérésén.⁴³ Sokat elmond viszont erről a rendszerről az, hogy a „saját emberét” néhány év múltán letartóztatta, majd három évnyi börtönbüntetésre ítélte. Jól jellemzi az akkori atmoszférát Nagy Lászlónak a ’60-as évek derekán írt, Zelkhez szóló néhány mondata: „Hitted-e Zoltán, ekkor és ekkor, jó néhányszor az életben, hogy megéred a hatvanat is? Nem hihetted, mert nyilvánvaló volt, hogy ez a közép-európai éghajlat – a geográfia szerint mérsékelt égövi – talán a legádázabb klíma költőéletnek.”⁴⁴

Zelk mindenesetre nem érdemtelenül kapta meg a posztot, sok, gyerekeknek írott verssel és mesével, több önálló kötettel a háta mögött nevezték ki a szerkesztőség élére. Gyermekverseit dicsérték, s ezek mindig „könnyedén születtek tolla nyomán.”⁴⁵ Még a ’30-as évek elején kezdett gyerekeknek írni, első nekik szóló könyve (*Az állatok iskolája*) ’46-ban jelent meg. Ő maga így emlékszik az indulásra: „1951-ben, hat évvel a felszabadulás után valakinek eszébe jutott, hogy a gyerekeknek újságot kellene szerkeszteni. Engem hívtott föl telefonon az Úttörőszövetség egyik vezetője, és megkérdezte: lenne-e kedvem *Kisdobos* címen lapot szerkeszteni az úttörőgyerekeknek? Én boldogan mondtam azt: igen, mert mindig arra vágytam, hogy újságot csinálhassak, és ne felnőtteknek, hanem gyerekeknek. Mindig elképzelttem, hogy lesz egy újság, ahová gyönyörű meséket tehetek be, gyönyörű verseket, gyönyörű képeket. Olyan képeket, amelyek elmondják azt, ami a mesében, versben van, és olyanokat is, amelyek csak saját magukról beszélnek nektek.”⁴⁶ Mivel ezeket a sorokat Zelk 1979-ben a *Kisdobos* olvasóinak szánta, nem csoda, ha idealizálnak hangzanak. Ennek ellenére az ő esete nem azonosítható például Nemes Nagy Ágnesével, aki a következőképpen fogalmazott az ’50-es évek vonatkozásában: „Nem akarok hazudni: egyszerűen anyagi okokból kezdtem gyerekverseket írni.”⁴⁷ Nyilván Zelknek is jól jött a biztos egzisztenciát jelentő feladat, a szerkesztés biztos megélhetést jelentett egy olyan időszakban, amikor felesége, Batori Irén, betegeskedése miatt nem tudott állást vállalni. Mindemellett Zelk számára ez szívesen végzett munkát jelentett, mentalitása, elevensége, sugárzása illeszkedett ehhez a tevékenységhez. Ő maga is úgy nyilatkozott, hogy „[n]em tudom elképzelni a magam életművét gyermekverseim és meséim nélkül.”⁴⁸ Csukás István így emlékezett a személyiségére: „arról van szó, hogy egy más generációból, bőven más generációból, és más oldalról szinte a kezdettől fogva egy vidám, játékos valaki, rettenetesen közvetlen volt velünk is, tehát vicceket lehetett vele csinálni. Az első volt, hogy elneveztük ZZ-nek, Zengő Zivatarnak.”⁴⁹

1956 decemberéig tartott ez a közös munka, amelynek eredményeként a *Kisdobos* a kezdeti 30 ezres példányszámából több mint 80 ezer példányban megjelent, inkább

⁴³ GRÉCZI, 2019, 160.

⁴⁴ NAGY LÁSZLÓ: Zelk Zoltán költőnek. In: Adok nektek aranyevesszőt. Összegyűjtött prózai írások. Budapest, 2011. Holnap Kiadó, 193–194.

⁴⁵ ILLÉS LÁSZLÓ: Zelk Zoltán. In: A magyar irodalom története VIII. Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó, 296.

⁴⁶ SINKA, 1999, 271.

⁴⁷ NEMES NAGY ÁGNES: Látkép, gesztenyefával. Budapest, 1987. Magvető Kiadó, 245.

⁴⁸ ANGYAL JÁNOS: A Kincskereső Zelk Zoltánnal. Kincskereső. 1979. október, 38.

⁴⁹ ALBERT ZSUZSA: Legenda Zelk Zoltánról. 1996, <https://deske.oszk.hu/iras/html-2018/zelkrol.htm> (Letöltés: 2025. 05. 16.) [Albert, 1996b.]

képeskönyvre, mint újságra emlékeztető lap lett. A kornak szinte az egyetlen színes sajtóterméke igényes ofszetnyomással készült, s ezzel összefüggésben a 3 Ft-os ára is viszonylag magasnak volt mondható. Ideologikussága ellenére is tudott értékeket közvetíteni, s hozzájárult egy olyan gyermekirodalom megteremtéséhez, amelyből az ezredvég alkotói sokat meríthettek. Nagyon kifejező Kovács Lajos meglátása, aki szerint „a rímfaragók és tanmeseírók »művei« között megbújhattak s feltündökölhettek a magyar gyermekirodalom ékszerai.”⁵⁰ Az 1956-os forradalom idején, és az azt követő hónapokban a lap már nem jelent meg, majd decemberben az újraindulásról értesítették Zelket, de a folytatást már nem vele képzelték el. „Behívták Nagy Lászlóval, Szegi Pállal és a titkárnővel együtt a Lapkiadó vezetőjéhez, aki közölte, hogy Z. munkájára nem tartanak igényt. Erre a többi se vállalta, kivéve a titkárnőt.”⁵¹ Zelknél 1957 januárjában házkutatást tartottak, majd letartóztatták, s a Déry Tibor és három társa ellen indított perben három év börtönre ítélték „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetése és más bűntettek miatt.”⁵² Nagy László átmenetileg állás nélkül maradt, helyzetét felesége betegsége is nehezítette, keresete csak fordításokból volt, 1959-ben került képszerkesztőnek az *Élet és Irodalom*hoz, ami haláláig a munkahelye maradt.⁵³

Nagy László és Zelk Zoltán kapcsolata azonban itt nem ért véget, egymásra gyakorolt hatásuk jóval túlmutatott a *Kisdobos*on. Zelknek rabságában erőt adott Nagy László ’56-os kötetének, a „beérkezés könyvének” tartottnak címadó verse, *A vasárnap gyönyöre*. Mivel ebben a hosszúénekből egyaránt jelen van az életszeretet és a tragikum, könnyen utat találhatott a reményt bezártságában is megtartó Zelkhez, aki a börtönben rótt egyik naplójegyzetében a következőket írta: „[v]asárnap, a 78. nap. Befordultam a 12. hétbe... Mintha nemcsak az idő, de néhány napja az időjárás is »állna«: rendületlenül kék az ég. Milyen szép lehet odakint! S nemcsak az idő, de a vasárnap, s remélem, az élet is. Nagy Laci hatalmas verse jut eszembe *A vasárnap gyönyöre*. Milyen tehetséges az a fiú. Milyen nagy dolog, hogy az elmúlt évtizedben mennyi igazi tehetség jött a népből, a fiatal írók és költők legkülönbjei mind a »mélyből« jöttek.”⁵⁴ Zelk ’58 októberében szabadult, de szembe kellett néznie a közben meghalt felesége hiányával, ami egy időre a költőt elhallgattatta benne.⁵⁵ Gondolatban azonban már formálódott az emblematikus vers, a *Sirály*, amelynek elkészült versszakait barátainak, köztük Nagy Lászlónak olvasta fel a megírás és a megjelenés között eltelt két évben.⁵⁶ Zelk 1970-ben ismerkedett meg Sinka Erzsébettel, aki hamarosan második felesége lett, és életének ennél a mérföldkövével is jelentős szerepet játszott Nagy

⁵⁰ KOVÁCS LAJOS: „Új barát köszönt be hozzátok”. Gyermekfolyóirat 1952-ben. Kincskereső, 1986. 5. sz. 8–9.

⁵¹ SINKA, 1999, 272.

⁵² Uo. 356.

⁵³ VASY, 1995, 13.

⁵⁴ SINKA, 1999, 321.

⁵⁵ Bátor Irén, Zelk első felesége írt meséket, gyermek- és ifjúsági regényeket, elbeszéléseket, s a *Kisdobos* indulásának éveiben csakúgy jelentek meg írásai a lapban, mint Szécsi Margitnak, Nagy László feleségének.

⁵⁶ Uo. 378.

László, aki esküvői tanúja lett. Erzsébet így emlékszik vissza a nagy napra: a „pesterzsébeti Tanács termében tartottuk az esküvönket 1971. január 15-én, 12 órakor. Kívánságomra teljesen egyszerűen, zene és egyéb külsőségek nélkül. Ma már sajnálom, hogy fénykép se készült. Z. kívánságára mindkét tanút ő hozta. Egyikük Kardos G. György, a másik Nagy László. A helyszínen találkoztunk. Laci hatalmas csokorral érkezett.”⁵⁷ Ezt követően is számos ponton összefonódott az életútjuk, például 1971-ben együtt utaztak a zágrábi nemzetközi költőtalálkozóra, sőt a kapcsolat később kitágult a két házaspárra. Egy baráti társaságban telente együtt karácsonyoztak, szilvesztereztek, ünnepelték Zelk decemberi születésnapját. Zelk a '70-es években sokat betegeskedett, többször volt kórházban, de Nagy László ekkor sem hagyta magára: „Z.-t nem javítják, inkább csak fásasztják a kezeléseket. Még szerencse, hogy néha öröm is éri: Nagy Laci látogatja meg, és viszi neki az új kötetét [*Versben bujdosó*].”⁵⁸

Nagy László két művét dedikálta Zelknek, ezek az összegyűjtött versei között a *Vidám üzenetek* (1973–1977) című ciklusban jelentek meg. A *Vidám üzenetek* „[b] arátokat megtisztelő, felemelő, erősítő vallomások, bajokat, tragédiákat nem elfedő, hanem azokat is kiváló, de a lélek erősítése végett egy-egy pillanatra félre is toló játékok.”⁵⁹ A bennük jelenlévő változatos érzések tág teret adtak a Nagy Lászlóban eredendően meglévő játékoság kibontakoztatásához, amit többek kiemeltek vele kapcsolatban. Számtalan anekdota tanúskodik arról, hogy mind a költészetben, mind a köznapi életben szerette a játékot. Páskándi Géza, aki ebben az időszakban szinte naponta találkozott vele, épp az említett versek kapcsán írta a következőt: „abban az időben kezdte azokat a játékos verseit írni, a vidám verseket, amiknek én azért örvendek ma is, és örvendtem akkor is, mert nem szeretem, hogyha magyar költőkről, írókról elhíresztelik, hogy humortalanok, mert ez nem igaz. Nagy László is, noha fiatal költőként egyszerre tanult Berzsenyitől, Adyától, a népi költőktől és így tovább, és aztán kialakította ezt a szoborszerű, csodálatos verselést, tehát ennek ellenére is tele volt játékosággal, hiszen már a *Tűnj el fájás*ban tele van játékosággal.”⁶⁰ Értékelői közül Czine Mihály úgy fogalmaz, hogy „Nagy László versei [...] az utolsó esztendőkhöz is hoztak új színeket, bőséggel [...] a köznapi mozzanatok a korábbinál is nagyobb teret kaptak, a régebbi görcsök oldódtak, s a játékos, aforisztikus és fricskás hangok is szólammá erősödtek. [...] Oldódó szándékában és kedvében, erőgyűjtésként és vigaszként írta inkább a *Báránys dedikáció*-t, a *Madaras díszítávirat*-ot, betegnek, barátoknak, testvérnek [...] Szíve aranya és fölényes verstudása mutatkozott meg bennük. Jelezték, hogy Nagy László a játéknak, a vigaszosabb műfajoknak is ura, s tud énekelni, akár a fülemüle hangján is.”⁶¹ „Archaizálások, jókívánság-mondókák, régies címadás, bravúros ritmusjátékok, rétegkeverések, átvétítések, nyelvöltögető párhuza-

⁵⁷ Uo. 407.

⁵⁸ Uo. 439.

⁵⁹ GÖRÖMBEI, 2005, 544.

⁶⁰ ALBERT, 1996a, 104.

⁶¹ CZINE, 1981, 490.

mok, tréfás és ötletes névadások, anagrammák, becézések és önbecézések, nagyítások, kicsinyítések, egymást megsemmisítő vagy felfokozó rímjátékok bősége adja a ciklus fényét” – írja Görömbei András.⁶² Jánosi Zoltán a Szécsi Margittal való kapcsolatban meglévő játékoságra is felhívja a figyelmet: „[a] kapcsolatukban kezdettől fogva megjelenő játékoság, így egymás tréfás-becéző elnevezése csak az egyike azoknak a közös vidámságoknak, amelyekkel a nehéz küzdelmekkel is körbevont alkotómunkát és mindennapjaikat derűsebbé tették.”⁶³ Nagy László mindennek tudatában volt: „[ö]rökölttem játékoságot, humorérzéket, sajnos, nem tudtam eléggé kihasználni. Most, hogy bölcsőbb lettem, tudok mulatni magamon is, másokon is, így is tudok játszani. De magában a versben, a vers felépítésében is alkalmazni tudom a játékot.”⁶⁴ Az ilyen irányú érzékét és képességét egyaránt formálhatták szívesen forgatott költő-elődök (leginkább Csokonai), a játékoságra szintén érzékeny kortársak (pl. Tamási, Kormos, Tersánszky, Csanádi), és kétségtelenül előre mozdította a *Kisdobos* szerkesztőségében végzett munka: „[k]ülönböző képek alá írtam játékos szövegeket. Emlékszem, Zelk Zoltán hozott egyszer egy jegesmedve képet, amelyik verset ahhoz írtam, azóta is szerepel gyermekkönyvekben. Írtam verset fogolycsibékről, vadkacsákról, ropogós perecről.”⁶⁵

A Zelknek ajánlott *Madaras dísztávirat* című verse két egységből áll, a hosszabb első versszak ötszótagos sorait páros rímek fűzik össze. A magázó nyelvhasználat természetes kísérője lehetne a költői szerepben, ráadásul „távirat” formájában megszólított Zelk köszöntésének, ugyanakkor a szerző és a címzett közvetlen viszonyát ismerve inkább ironikusnak hangzik.

NAGY LÁSZLÓ

Madaras dísztávirat
a beteg Z. Z. költőnek, születésnapjára

Ön se lett másból:
madártojásból,
s nem egy Dzsingisz kán,
költő, de tisztán.
Költése, Z. Z.,
változzon pénzzé,
vajjá meg mézzé,
makkegészséggé.

⁶² GÖRÖMBEI, 2005, 545.

⁶³ JÁNOSI ZOLTÁN: Szerelmes térképlapok. Nagy László és Szécsi Margit egymáshoz írt költeményeiről. In: A forró szél imádata. Nagy László és Szécsi Margit egymáshoz írt versei. Budapest, 2021. Magyar Napló Kiadó, 123. [JÁNOSI, 2021.]

⁶⁴ NAGY, 2011, 40.

⁶⁵ JANKOVICS, 1975, 20.

Kapjon új szárnyat,
 szárnyához lábat,
 évet az évre
 kínnal ne mérne,
 gyöngyökön inkább
 járjon a friss láb.

E dalos disztáv-
 iratot írta:
 sármány, pacsirta,
 csalogány, csóka,
 csúsza, rigóca,
 királyka, pintyke
 búbos pityerke
 szénfejű cinke,
 kékfejű cinke,
 bóbbita-cinke
 s barátka cinke:

La-cinke.

Különösen humoros hatást kelt a „költés” szó jelentéseire való rájátszás, de ebben a kontextusban a madarakkal kapcsolatos többi motívum is viccesnek hat. Az ajándékkal küldött játékos kívánságlista, a sokszoros önjellemzés, a kicsinyítések pazar játéka egyszerre szolgálják a kedveskedést és a gyógyító mulattatást.⁶⁶ A vers befogadásához érdekes adalék lehet, hogy mind Nagy László, mind Zelk különösen vonzódott a madarak világához. Nagy László halála után Zelk versben búcsúztatta a fiatalon eltávozott költőt, „ki tegeződött növénnel, madárral” (*Nagy Lászlót siratva*). Mindketten több olyan verset írtak, amelyben megjelenik valamilyen madár, a *Kisdobos*ban pedig különösen felülreprezentáltak a „madaras” tartalmak. Számos gyermekvers és prózai alkotás állít középpontba madarakat, konkrétan cinkét szerepeltető írásokat is találunk,⁶⁷ s a lap képiségét is jelentős mértékben meghatározzák a madarakat ábrázoló illusztrációk, mind a címlapokon, mind a hátsó borítókon, mind a belső oldalakon, kiváló magyar grafikusok – Muray Róbert, Szántó Piroska, Zorád Ernő, F. Györffy Anna – munkáját dicsérendő. Illés Lajos, az *Új Írás* egykori főszerkesztője – annak az asztaltársaságnak a tagja, amelyiknek Nagy László is részese volt – már a ’90-es években emlékezett vissza arra az együttlétre, amikor a költő ötlete nyomán olyan szerepjátékot játszottak, amelynek során mindenkit egy-egy rá jellemző állathoz lehetett hasonlítani. Nagy László ekkor nevezte el Illés feleségét (Hollósi Magdolnát)

⁶⁶ GÖRÖMBEI, 2005, 547.

⁶⁷ Tersánszky J. Jenő: *A parittyá* – 1954. 8. sz., László Gyula: *Kicsi cinke* – 1956. 1. sz., Takáts Gyula: *Cinke-hintó* – 1956. 5. sz.

cinkemadárnak, aki rendkívül megtisztelve érezte magát ettől.⁶⁸ Zelknek van egy – a *Kisdobosban* is megjelent – verse (*Két cinke*), amit nyilván Nagy László jól ismerhetett, hiszen elvitathatatlan a két mű közötti intertextuális kapcsolat:

ZELK ZOLTÁN

Két cinke

Az ablakban két cinke,
széncinke és kékcinke,
mind a kettő szép cinke!
S mind a ketten őszintén:
bevallják, hogy ők cinkék,
csak az egyik széncinke,
míg a másik kékcinke.

Sinka Erzsébet visszaemlékezése szerint a két cinkéről szóló verset a betegágyban fekvő Zelk egy második kisfiú kérésére írta.⁶⁹ A műben megjelenő két cinke akár Zelk és Nagy László kettősét is jelképezheti, s ez a jelentés még inkább felerősödik, ha a *Madaras dísztvírat* aláírását (La-cinke) nézzük, mely a szerző keresztnevének játékos átalakítása, ugyanakkor egy metaforizáció. A két szó összevonásával létrejött, de a kötőjel által mégis jelölt kapcsolat egyéni költői szóalkotás, stilisztikai neologizmus, önbecéző forma, ami a cinke szóban lévő kicsinyítő képző révén a gyermeknyelvre, illetve a két alkotó között szoros kapcsolatot teremtő gyermekirodalomra való asszociációt is megengedi. Értelmezésekor joggal vetődhet fel még az a kérdés, hogyan került a mongol uralkodó a szövegkörnyezetbe. Ennek magyarázatához szintén egy anekdotát kell segítségül hívnunk, ami Domokos Mátyástól származik: „Zoltán, mindig szóba hozta nagy büszkén, hogy Nagy Lajos egyszer azt mondta rá, amikor belépett Zoli a kávéházba, talán a Bucsinzkyba, »ni, itt van Zelk, hát ez sem egy Dzsingisz kán«. ⁷⁰ Ez valami olyan rettenetes boldogsággal töltötte el Zoltánt, amit nem tudok egyébként megfejtetni, csak az lehet a magyarázata, a Nagy Lajos figyelme, hogy ebben benne volt Nagy Lajosnak ez a »kifordított« szeretete.”⁷¹ Nagy Lajos, a korábban fontosnak tekintett, majd az ’50-es évek elején háttérbe szorult író Zelk leginkább megértő, „apai barátja” volt, akihez még életében verset címzett (*Nagy Lajos a kávéházban*), és aki 1954-ben (ami már a halála éve is volt) több írással megjelent a *Kisdobosban*.

Nagy László másik Zelknek írott verse szintén alkalmi költemény, s ugyanúgy születésnapra, de már kerek, 70. évfordulóra (1976) szánt alkotás. A vidám üzenet néhány

⁶⁸ ILLÉS LAJOS: Nagy Lászlóval – törzsasztalnál. Lyukasóra 1994. 2. sz. 11–13.

⁶⁹ SINKA ERZSÉBET: Este mindig jó... Zelk Zoltán gyermekverseiről. Barátság, 1999. 4. sz., 2544–2545.

⁷⁰ A derék természetű Nagy Lajos joggal viccelődhetett így az alacsonyabb és gyengébb testalkatú Zelkkel.

⁷¹ ALBERT, 1996b.

sora ugyanúgy kifejez jókívánságot, biztatást, a másik Zelknek szánt verssel kapcsolatot teremtő stilisztikai neologizmus (toll-kán) által pedig erősíti a költői küldetésudatot, és tartalmaz konkrét valóságra vonatkozást is „a Galopp fűvére kinézz” sornak köszönhetően.

NAGY LÁSZLÓ

Z. költőnek, sürgősen

Légy tovább is toll-kán
havakban is volkán
szakadatlan szívi vitéz

koszorúzza hetven
téllal s hihetetlen
erővel ereken
ítélj csuda szóval igézz

vizen ragyogón járj
bajjal ne nagyon hálj
idő ha nagyon száll
a Galopp fűvére kinézz

kívánja Gyan Ólszál
Gyan sik idnub Tigram Icsész

Zelk nemcsak a költészetben, a mindennapokban is játékos alkat volt, ahogy Csukás István fogalmaz: „végig benne volt a játékszenvedély”.⁷² Felesége visszaemlékezése szerint a régi szenvedélyekhez (kártya, futball, cirkusz) a '60-as években újabb társult: a lóverseny. Először Csurka István vitte ki 1963-ban az ügetőre, majd később sokszor Sinka Erzsébettel mentek: „[a]ztán a tavaszi lóversenyek! Előbb az ügető, aztán a galopp. A régi szenvedély, a nekem teljesen ismeretlen világ. Mentünk hát együtt, telítve más-más izgalmakkal, ő a játék, a nyeres-vesztés izgalmával, én a kíváncsisággal: mi ez az ellenállhatatlan vonzalom?”⁷³ A Zelkhez címzett költemények közeli rokonságot tartanak a portréversekkel, „hiszen többnyire játékos karakterrajzát is adja annak, akikhez szól az üzenet, megjeleníti az üzenet alkalmát is, s mindannyiszor önmaga viszonyulását, mely a személy és az alkalom s a kedély szerint változatos.”⁷⁴ A tartalmi elemeken túl Nagy László művének érdekessége a formafegyelme, s a leginkább a

⁷² Uo.

⁷³ SINKA, 1999, 418.

⁷⁴ GÖRÖMBEI, 2005, 546.

Balassi-strófa rímelésével rokonítható rímképlete, de a költő játékos formakésztségéről főként a verszáró palindrom tanúskodik. Az aláírás visszafelé olvasva Nagy László, Szécsi Margit, valamint András fiuk becézett nevének (Kis Nagy Bundi) változatát rejti. Ahogy a Nagy László és Szécsi Margit egymáshoz írott verseit tartalmazó kötet (*A forró szél imádata*) zárótanulmányában Jánosi Zoltán már felhívta a figyelmet, a „név megfordítása ugyanakkor Szécsi Margit névadó játékaiban is megjelenik: Nagy László portréját megfogalmazó egyik tömör költeménye a *Gyanólszál* címet viseli.”⁷⁵ Jánosi szerint ezek a mintegy „titkosírásos” önmeghatározásként használt formák egyszerre csaltak mosolyt az arcokra s voltak „titkos” jelszavai az egymáshoz tartozásnak. Szécsi Margit szerette a szójátékokat, különösen kedvelt versképző eljárása volt az anagramma. Jelzésértékű, hogy a prózai írásait tartalmazó kötetének címe – *Tenger véled!* – is egy anagramma (végrendelet), illetve könyvében megtaláljuk az ezzel kapcsolatos gondolatait a „*Betűkben rejtett tartalom*” címmel, s írásához anagramma-szótár tartozik.⁷⁶ A különböző verseskötetekben megjelent vonatkozó versein (*Világtájak, Társadalom, Kondor Béla, Történelem*) kívül érdekesek a nevére alkotott, a prózakötetben fejezet-címeként is szereplő anagrammái (Mécs a Szirtig; Iga, Mécs, Szirt).

Nagy László versbeli jókívánságai célba találtak, Zelk ha nem is kapott sok évet, jó néhány költemény még kikerült a tolla alól, s amikor ő már nem tudott kimenni az ügetőre, a felesége még megtette a téteket helyette az 1981-es halála előtt. Hosszú barátságuknak Nagy László korai halála vetett véget bő egy évvel azután, hogy verssel köszöntötte a hetvenéves Zelket. Mindenkit megdöbbenett a hír, de Zelk számára különösen hihetetlen volt, hogy 52 évesen kellett távoznia. A vég előtt két nappal még beszéltek telefonon, ezért volt lesújtó a váratlan hívás 1978. január 30-án: „– Nem! Nem! – kiált, üvölt Z. keserves-rekedten a telefonba. Berohanok a konyhából. – Meghalt Nagy Laci! – nyögi rémülten. – Nem! Nem! – kiáltom most én. Faragó Vili [Faragó Vilmos – újságíró és szerkesztő, az *Élet és Irodalom* egyik vezetője] telefonálta meg. Írjon Z. valamit. Hogy tudna írni? Hihetetlen. Január 30-a van. 28-án telefonált Laci! – Hogy vagy, szerelmem? – mondta szokása szerint. Aztán elpanaszolta, hogy 3-án jöttek meg Szigligetről (rosszul is esett, hogy nem hívott fel bennünket), és azóta nagyon rosszul van, lázas. Orvost persze nem hív, sose hívott. – Úgy látszik, elkaptam ezt a fiatalok betegségét – mondta a most terjedő influenzára. Az első rettenet után telefonálok. Csoóri vette föl: A szíve... – Hát igaz? Még most sem tudom elhinni. Este még elment Margit szerzői estjére valamelyik kultúrházba. Reggel rosszul lett. Nem akart beteg lenni. A következő napok az ő napjai. Telefonok. Szavak. Sírások. Margitot bevitték aludni valamelyik szanatóriumba. Akik egy asztalnál ültek vele Szigligeten, mesélik, hogy sokat emlegette Z-t, bántotta, hogy rég látogatta meg, készült hozzánk.”⁷⁷ Zelk érezte a kötelezettséget, hogy versben vegyen búcsút Nagy Lászlótól, de érthető módon nehezen tudta szavakba önteni gondolatait. „Z. mégis

⁷⁵ JÁNOSI, 2021, 124.

⁷⁶ SZÉCSI MARGIT: *Tenger véled! Szécsi Margit prózai írásai*. Budapest, Holnap Kiadó, 2008.

⁷⁷ SINKA, 1999, 465.

próbál írni valamit, de nem megy. Végül egy sor szakad ki belőle: Az isten vétke jóvátehetetlen! Csak február 24-én tudta megírni azt a siratóverset, ami a *Tiszatáj*ban jelent meg (*Nagy Lászlót siratva*).⁷⁸ A *Tiszatáj* 1878. áprilisi száma sokszínű összeállításal búcsúzott a költőtől. Néhányan hagyományos nekrológot, mások verset dedikáltak neki. Zelk versében a vonatkozó névmásokkal bevezetett mellékmondatok sora személyes és közös élményekre épülve idézi fel azt a Nagy Lászlót, akit méltán nevez a „lelke szomszédjának”. A litániaszerű szöveg a hétköznapi mozzanatokból indulva egyszerre jeleníti meg az embert és a költőt, a vers végének háromszori ismétléssel nyomatékosított metaforája a teljes személyiséget jellemzi: „Aki maga is remekmű volt, / remekmű arca, homloka, haja, / arcának minden vésete, / remekmű ötvenhárom éve.” Zelk alkotása hűen tanúsítja, hogy Nagy Lászlóban nemcsak költőtársat látott, hanem a környezetéből nyitottságánál és tisztaságánál fogva is kiemelkedő embert.

A *Kisdobos* indulásának éveit szokás az ideologikus gyermekirodalom korszakaként jellemezni, melynek alkotásait többnyire nem az időtállóság jellemzi. Zelk és Nagy László köré viszont számos olyan szerző gyűlt, akik nagy hatással voltak a századvég irodalmának alakulására, sőt jelenünk gyermekirodalmi kánonjában is állandósult a pozíciójuk. A mai általános iskolás gyerekek olvasókönyveit áttekintve találkozhatunk többek között Csanádi Imre, Gazdag Erzi, Károlyi Amy, Kormos István, Nagy Katalin, Tersánszky Józsi Jenő műveivel, s Zelk értékéhez és népszerűségéhez sem férhet kétség. Első osztályban négy verse, második osztályban szintén négy műve, illetve műrészlete képezi a tananyag részét. Nagy László nevével és műveivel harmadik, negyedik és ötödik osztályban egyaránt ismerkednek a tanulók. Tantervi helyük nemcsak visszaigazolja jelentőségüket, de hozzájárulhat, hogy az idősebb korosztályok is nyitottak legyenek alkotásaik iránt és megismerkedjenek a felnőtt befogadóknak szánd íásaikkal is. A sok szállal kapcsolódó életművek vizsgálata pedig segíthet jobban megérteni egy korszak irodalmi és kulturális folyamatait, az alkotóknak az egyes jelenségekre adott reakcióját. Nagy László és Zelk Zoltán életművén keresztül különösen jól megfigyelhető, hogyan ébredtek rá annak a rendszernek a működés módjára, amely mindent feláldozott a hatalmi törekvéseinek az érdekében. eltérő származásuk, élményforrásaik és költői eszköztáruk ellenére tiszteleten alapuló, egymás értékeit elismerő viszony alakult ki közöttük, ami ennek a rendszernek a szorításában is tudott kölcsönös inspirációt adni, a másikat emberileg és poétikailag ösztönözni.

⁷⁸ Uo.

NAGY BORBÁLA RÉKA

„Nekem a jelenkor nem puha fészek”

Nagy László hagyatéka

Nagyon köszönöm a meghívást, bár valójában Önök azok, akik alaposabban ismerik Nagy László költői pályáját, én személyesen nem ismerhettem nagyapámat. Hagyatéka-hoz szervesen kapcsolódik Szécsi Margit költő életműve, valamint édesapám grafikai pályája is. Már gyerekkoromban láttam, hogy mennyire fontos számukra Nagy László utóélete, és mindez hogyan forr össze Nagy András grafikus-tipográfus-könyvtervező munkásságával. Apjának először a *Versben bujdosó* címlapját készítette 1973-ban, még főiskolás korában. Ezután édesanyja kérésére, az 1974-es *Szent Búborék* megjelenésétől kezdve mindegyik Szécsi-könyv címlapját, majd kötetét ő tervezte. Később gyakorlatilag az összes meghatározó Nagy László- és Szécsi Margit-kiadvány (lemez, CD is) az ő kezei között és irányításával készült el. Halála (2018 augusztusa) előtt pár hónappal beszéltünk arról, hogy már majdnem minden fontos kötet megjelent, és szeretné átadni a „stafétát”, mert saját műveivel, grafikáival foglalkozna. El is kezdett tervezgetni, összerendezni az illusztrációit, de sajnos nem tudta befejezni.

A Nagy László-örökség, a költői pálya jó része – köszönhetően Önöknek is – feldolgozott és ismert, de az életmű a verseken túl még tartogathat újdonságokat vagy kevésbé ismert és feltárt területeket. Először a képzőművészeti alkotásokról, a zuglói és óbudai lakásukról szeretnék életképet adni, majd a Petőfi Irodalmi Múzeumba került anyagról mondanék pár szót.

Nagy László képzőművészeti hagyatékának pontos számbavétele és katalogizálása a közeljövő feladata, a grafikák, festmények, kisplasztikák jó része a család tulajdonában maradt. Mi több mint 200 önálló festményről és grafikáról tudunk – közöttük vannak metszetek és tollrajzok –, de akadnak szénrajzok, tintapróbák, deszkára festett lovakat ábrázoló ikonok is.

Nagy László az 1940-es években kezdett festéssel foglalkozni, többségében akvarellek, szénrajzok maradtak meg, kevés olajkép készült – valószínűleg szűkös anyagi helyzete miatt. Festményei, metszetei, rajzai és a többi műve okán is megérdemelné, hogy elhelyezzék őt a XX. századi magyar művészet történetében.

Szécsi Margitnak 1958-tól nem jelenhetett meg kötete, és amikor 1965-ben *A trombitákat összesöprik* című könyvével jelentkezhetett, Nagy László készített hozzá tollrajzokat – ezek sajnos nem kerültek elő. A hatvanas években nagymamámnak

három kötetét illusztrálta: 1967-ben az *Új Heraldika* 8 rézkarca, 1969-ben *A nagy virágvágó-gép* 6 grafikája és borítóképének festményvariációi születtek meg. 1966-ban *Dylan Thomas összegyűjtött verseiben* 6 cinkkarca jelent meg.

Nagy László folyamatosan készített grafikákat, verseit számtalan rajz kíséri – ez köztudott. A füzeteit fellapozva szénrajzok, vázlatok, krokik is láthatók. A tollrajzokból 1980-ban két grafikai album jelent meg, egyiket Szécsi Margit állította össze *Kísérlet a bánat ellen* címmel, a másikat, a *Szárny és piramist* Csoóri Sándor válogatta.

A tágabb családi, baráti, ismerősi körben is fellelhetőek Nagy László-művek, és sokakat megajándékozott egy-egy rajzzal. Rengeteg alkotás van szétszórva, ki tudja, hol bukkan még fel egy-egy verskézirat, rajz, levélke.

Nagy László saját maga készítette tárgyai közül a családnál található példák bar-kácseszközei, esztergált kupák és gombok, fémhamutálak, kispasztikák – közöttük a faragott és festett falovak, egy betlehemi csillag, valamint egy fatuskóból aprólékosan kifaragott betlehem. Sámplit, lócát, ládát is készített, a bútorokat – íróasztalt, széket, étkezősarkot, komódokat, könyvespolcokat – leginkább apósával, Szélig Ferenc asztalosmesterrel. A hagyaték tehát kiegészül a saját maguk tervezte bútorokkal is, melyek közül az íróasztal és az írószék (utóbbi a Petőfi Irodalmi Múzeumban) és néhány polcdarab maradt meg; a könyvespolcszekrények alsó elemei az Óbudai Nagy László Általános Iskolába kerültek. Megmaradtak nagyszüleim üvegberakásos szobajaitói, a katedrálüveget édesapám telefestette mozaikos jelképekkel.

Nemcsak az óbudai lakásukat díszítették-festették – ahol a fűtőtestek is kékek voltak –, hanem a zuglói albérletet is, ahol 1956 telétől mindhárman együtt laktak. Fa- és szénfűtéses cserépkályháik voltak, amelyik nagymamámnál állt, annak minden kályhaszemére ágaskodó tarka táltosokat füstött nagyapám. Édesapám így írt egyik visszaemlékezésében: „Anyám 1956 derekától egyre betegebb lett, 1957-ben tüdővérzéssel kórházba vitték, kishíján meghalt. Egészsége később sem állt helyre teljesen, nyurga maradt. Anyámnak a forradalom és a megtorlás éve a betegséggel telt. Zuglói ablakunkon valamilyen egyenruhások belöttek, apámat szinte eltalálták. (...)”

Óbudán végre mindenki saját szobájába vonulhatott vissza. Hat négyzetméteren fejedelemnek éreztem magam. Nem kellett szemet hordani, fát hasogatni. Belemerültünk a belsőépítészeti gyönyöreibe. A bútorokat itt is asztalos öregapám készítette összcsaládi tervek alapján. Célszerűen, mesterien. Nemes vörösfenyőből, tölgyből, cédrusból, haboskőrishől, világos, egyszerű vonalvezetésű, valódi használati tárgyak.” (Kézirat.)

Egy 2008-as budai kiállításmegnyitón idézte fel: „Itt szövődnek szemünk előtt, az átszellemülten derengős túll-szavak és a ropogós kijelentések. Markáns karchoz kályhacsöklakk-alapozás, mélymaratás, a finomhoz, olvasztott gyanta és többlepcsős maratás. Házivizsgám: ehhez szerinted mi kell, vasklorid vagy salétromsav? Utólag jöhet a hidegtű, a lebegő selyemlidérc. Részlet fiúi szereposztásomból: keress nekem egy fülesbaglyot, egy koskoponyát, hoci az állatanatómiai atlaszt, fűrészsizom, pálinkafőző, szaxofon műszaki rajza, hogy aztán egy jót absztraháljunk! Ezt itt elkented! Mesterség, öregem! *Grafikusnak és költőnek mindent kell tudni* – intette később szecessziós önké-

nyemet, inkább felületességemet. *Tiszteld a témádat, egy szál tollal is teljes fegyverzetben! Ez a jelszó.*” (Kézirat.)

A centenárium során Kondor-Szilágyi Katalin művészettörténész, az MMA Kiadó felkérésére, valamint Madár Mária, a PIM művészeti táranak muzeológusa kezdte el kutatni Nagy László képzőművészetét.

Nagyapám még Bulgáriában tanulmányozhatta közelebről az ikonfestészetet és technikáját, könyvei között nem egy ikonművészetről szóló album volt. Profán ikonképei közül Szécsi Margit és Ady Endre portréja 2019-ben került a PIM-be. Az Árpád fejedelem úti lakásban készült, négy gardrób szekrényajtóra festett ikon ma az iszkázi emlékház bolgár szobájában látható. Az alsó két álló ajtóra Nagy László Mihály arkangyalnak festette meg magát, apám Gábielnek. A két felső szekrényajtó ikonjait, Sárkányölő Szent Györgyöt és a pogányölő Szent Demetert közösen főtötték.

Elvégzendő feladat is eszembe jut: még nincsenek katalogizálva a nagyszüleimnek dedikált kötetek, lemezeik, melyeket lakásról lakásra hurcolok... Jellegzetes olvasmányaik és szerzők voltak például: Jávorka-Csapody, Lévi-Strauss, Malonyay, Sebestyén, Lükő, Öveges, Heisenberg, Vekardi, Várkonyi, Heyerdahl, Cousteau kapitány, Konrad Lorenz, Verne, Kipling, Jókai, Stendhal, Tersánszky, Krúdy, Szabó Dezső, Nagy Lajos, Németh László, Féja, Szolzsenyicin, Orwell, a Kallós gyűjtötte balladák. Számtalan kötet Arisztophanésztól Kerouacig, s az óriások: Shakespeare, Tolsztoj, Hemingway, Kuo Mo-zso, Panait Istrati, Bulgakov, Okudzava, Ajtmatov, Capote, Tom Wolf, Lem, Bradbury. Apám írja egy visszaemlékezésében: „Anyámat egyszer láttam elmélyülten, kikapcsolódásként verset olvasni, József Attilát.”

A hagyatéknak múzeumba kerülése több etapban zajlott: az első néhány tárgy még az 1995-ben rendezett életmű-kiállítás idején maradt a PIM-nél, a versfordításokat édesapám adományozta nekik. 2019-ben került hozzájuk a hang- és filmanyag, letétbe pedig a kéziratos versek meg az analekták. 2024 őszén adományoztuk a fotókat és a levelezést a múzeumnak. Egyik fontos szempontunk az volt, hogy a Nagy László- és Szécsi Margit-hagyatéknak egyben maradjon, a másik az állagmegőrzése, hogy fizikailag is épségben maradjon, és mindezt elérhetővé, tehát az utókor számára is kutathatóvá kell tenni. Nagy László és Szécsi Margit levelezése vagy a nemrégiben előkerült színdarabfordítások további új megközelítéseket, kutatásokat jelölhetnek ki.

A PIM-ben található nagyszüleim személyi dokumentumai is, például Nagy László személyi igazolványa, bizonyítványai, díjai. Relikviái között van az 1954-ben vásárolt Groma írógépe, egyik maga készítette fekete sétatöbte, egy acélhamutál, esztergált eszköznyelek, egy kéregpohár, a képzőművészeti alkotások közül íróportréi: az *Élet és Irodalomban* közzé tett és megmaradt tollrajzok. Hét év alatt kb. húsz íróportréja jelent meg, a 1964 és 1970 között futó *Látogatóban* sorozat révén fiatal képzőművészeket is rendszeres keresetűz juttatott.

A családi levelek teszik ki a levelezés egyharmadát (mert a Nagy László által a családtagoknak írottak visszakerültek). Szécsi Margit férjének 1963 és 1977 között írt leveleit, derűs hangvétellű úti- és hangulati beszámolóit többször Bulgáriából, de főként

a szigligeti alkotóházból küldte. Ezek között akad egy, ahol épp Heisenberg egyik, a kvantumfizikáról szóló művét méltatja nagy lelkesedéssel. A dobozokban talált papírok és jegyzetek között édesapám kézírására ismerem: a családi levelezést kezdte el rendezni, válogatni, de sajnos nem fejezhette be.

A levelezés másik részét a nagyszüleimhez szólók teszik ki: a kortársak és barátok személyes, művészi üzenetei, valamint számos képeslap. Nagyapám 1977-ben üdvözlőlapokat készített: betlehemet festett papírra és elküldte barátainak a szigligeti alkotóházból, utolsó karácsonyán.

„A Nagy Lászlónak küldött levelek szerzői több világosan elkülöníthető csoportra oszthatók. Vannak, akik egy-egy jeles esemény alkalmából (születésnap, díj stb.) köszöntik a költőt, mások olvasóként keresik fel, de a legtöbb levél szerzője fiatal költő vagy képzőművész, akik közül többen maguk is költővé, festővé váltak. Ezek a levelek lírai önvallomásokkal telített fontos dokumentumai e művészek útkeresésének, pályakezdésének; a költő Balogh Attiláénak és Bokor Leventéénak, a fotóriporter Panyik Istvánénak vagy a festő Eszik Alajoséknak.” – írja egy 1975-ös Eszik-levél kapcsán a *100 év, 100 nap, 100 kincs* című online sorozat szócikke (a PIM munkatársai 100 különleges darabot választottak ki a gyűjteményeikből, s ezeket a *Nagy László 100* oldalon, a Magyar Nemzeti Múzeumi Közgyűjteményi Központjának honlapján 2025. április 15-től, a művészet világnapjától a születésnapig, július 17-ig teszik közzé).

Az irodalmi-művészi kapcsolatrendszerek kutatása előtérbe került az elmúlt évtizedekben, és a levelezés feldolgozása mindenképpen új ismereteket, összefüggéseket adhat, bővíti, teljesebbé teszi Nagy László kapcsolati hálóját, színesíti ismert barátságait Kormos Istvánnal, Zelk Zoltánnal, Kondor Bélával és Déry Tiborral. Fontos darabok még Tamási Áron, Illyés Gyula, Örkény István, Réz Pál és számos kortárs képzőművész, így Kós Károly levelei.

A narratív dokumentumok között említhetem az *Életem* című esszét, az anekdoták között vannak a Béres Józseffel vagy Kondor Béla emlékestjével kapcsolatos írások, valamint a *Szeretném, ha szeretnének: Az Ady-pör 1908-tól 1929-ig* címmel készített műsor forgatókönyve 1977-ből, amely az életművet övező vitákról készült Ady Endre művei és írásos dokumentumok alapján. Rendezője Kósa Ferenc volt. Mások anekdotái is megtalálhatók – köztük például a Szécsi Margitot születésnapján köszöntők.

Kutathatók lettek továbbá a naplófüzetek 1975-től 1978-ig (mely *Krónika-töredék* címmel 1994-ben jelent meg Görömbei András szerkesztésében), valamint egy 1976-os utazás a bulgáriai Bozsencibe.

A PIM-ben digitalizálták a Nagy László- és Szécsi Margit-hagyaték fotó-, film- és hanganyagát is, köztük a népdalgyűjtéseiket. Ebben mastercopyk, muszterek, 95 darab 16 mm-es filmtekercs, valamint kazetták találhatóak. Ha Nagy László emberi oldalához szeretnének közelíteni, jó kiindulás lehet ez az értékes anyag, mely egyben kordokumentum is. A filmek között vannak Zolnay Pál, Székely Orsolya, Sára Sándor portréfilmjei, a Kósa Ferenc rendezte *Ady-pör*, valamint számos saját vers felolvasása. Kiemelhető még az 1977. október 19-i, bonyhádi Nagy László és Szécsi Margit közös

író-olvasó találkozó, melyen Koczkás Sándor moderált, Sebő Ferenc zenélt s vette hangszalagra, és mindezt Devecseri Zoltán rögzítette 8 mm-es filmre.

A fotóanyagban pozitív és negatív képek egyaránt szerepelnek, a portrék többek között elismert fotóművészek – Koffán Károly, Molnár Edit, Keleti Éva, Balla Demeter, Vattay Elemér, Gink Károly, Reisingerék, továbbá Gyarmathy László és Gottl Egon műtárgyeprotói –, Sebő Ferenc, valamint Szécsi Margit és Nagy András fotói láthatók, de az iszkázi emlékház 1984-es megnyitójáról is számos fénykép készült.

A néhány éve előkerült színdarabfordításokkal együtt Nagy László műfordításainak összes kézírata, tehát életművének majd' kétharmada a PIM-ben olvasható. A színdarabfordítások egy új arcát mutatják nagyapámnak, ezért szeretnék ezekről picit bővebben beszélni.

Megtaláltuk Sean O'Casey: *Az ezüst kupa* című színdarabfordításának gépiratát, a tragikomédia négy felvonásban bemutatója 1962. február 3-án volt a Vígszínházban, rendezte Kazán István. Eötvös Péter szerezte a darab zenéjét, a megzenésített versbetéteket Földényi János kórusa énekelte. A nagyszabású előadásban olyan színészek léptek fel, mint Bilicsi Tivadar, Sulyok Mária, Pándy Lajos, Bulla Emma, Krencsei Marianne, Schubert Éva.

Ivan Radoev két egyfelvonásos drámafordításának kéziratán a *Benzin* és a *Romeo és Julia* cím szerepel, ám *Rómeó és Júlia* és *Az autóstóp* címmel játszották a József Attila Színházban, bemutatója 1969. szeptember 27-én volt. Rendezője Aszen Sopov, Rómeó szerepében Koncz Gábor, Júliáéban Pálos Zsuzsa, a másik darabban pedig Bodrogi Gyula, Voith Ági, Tóth Judit és Soós János léptek fel.

Előkerültek Ivan Nikolev Teofilov: *Mese az aranyalmáról* kéziratváltozatai, az ebből készült előadás bemutatója 1970. április 18-án az Állami Bábszínházban volt, rendezte Urbán Gyula, zenéjét szerezte Lendvay Kamillo. Teofilovtól még a *Krali Markó* fordítása maradt meg; a bolgár színidarabfordítások nyomába Arató György eredt.

Néhány éve, amikor az Országos Színháztörténeti Múzeumban tájékoztam arról, milyen színlapok, szövegek, cikkek találhatóak náluk, amelyek Nagy Lászlóhoz köthetők, megtudtam például, hogy 1967. május 16-án az Irodalmi Színpadon rendeztek egy Nagy László-estet Béládi Miklós bevezetőjével, a fellépők Berek Kati, Margitai Ági, Bitskey Tibor, Szersén Gyula voltak.

Nagy László utolsó drámafordítása F. G. Lorca: *Bernarda Alba háza* című darabja, melyet Horváth Jenő rendező és a Szolnoki Szigligeti Színház felkérésére fordított – és ezt a naplójában is említette. A premier 1976. október 15-én volt, címszerepben Horváth Terivel, lányai között Andai Kati, Lázár Kati, Csomós Mari szerepeltek.

Elkezdődhet tehát egy olyan kutatómunka, amely feltárhatja a vers- és drámafordítások, valamint a színpadi előadások hátterét. Természetesen számolni kell azzal is, hogy a fordítások és a szöveggönyvek között számos eltérés adódhat.

Ha valaki például filológiaiul szeretné elemezni a Nagy László-műveket, a letétben maradt, saját verseket tartalmazó füzeteket és rajzos kéziratokat a PIM Kézirattárában kutathatja. Alapvető fontosságú lenne, hogy az életmű eddig feltáratlan szegmentu-

mait feldolgozzák, vizsgálják s bizonyítsák a Nagy László-i versbeszéd gazdagságát. Görömbei András vagy Vasy Géza gyakran idézett gondolatai, elemzései után is kijelölhetők lehetnek újabb kutatási irányok és irodalomtörténeti megközelítések.

Szécsi Margit nem őrizte meg verses kéziratait, mindig a legutolsó kötetben megjelent műveit vállalta. Csak a *Tenger véled!* című prózakötetének kéziratjai, irkái maradtak meg, melyeket fia rendezett egy könyvbe. Ugyanakkor Nagy László kéziratait, naplójait, önéletrajzát megőrizte, eltette beszédeit, interjúit, a nekrológokat, gyűjtötte a recepciót is (ennek az anyaga 2 pallium, 67 darab recenzió, tanulmány és cikk). Mindent gondosan szétválogatott, felcímkézett, dossziézott, fénymásolt, dobozolt, bezacs-kózt – ez utóbbi miatt kaptunk is a fejünkre a muzeológusoktól.

Nagy Lászlóról ma már egyre kevesebben tudnak hitelesen nyilatkozni, hiszen egyre kevesebben élnek azok közül, akik még ismerték őt vagy találkozhattak vele, akiket segített az indulásukkor. Ezért is fontos, hogy az utókor számára elérhetőek legyenek iránymutatásai, a költő saját versmondásai, hangsúlyai, intései és mosolyai.

Köszönöm a figyelmüket, és hogy itt lehettem!

NAGY LÁSZLÓ

Rapszódia

Hófehér ingben állok a nyár közepén.
Illatos földeken súlyos a kéve.
Dícsérni termést magasról zuhan a fény,
zümmög a táj és az idő zenéje.

Ó, gyönyörűen húzza az ős zenekar,
dallammá vált most az idő futása.
Két fülem sírást hallani sose akar,
csak azt, ha ezüstben zokog a nyárfa.

Illat és fény és éltető nagy muzsika!
Mindennél mohóbban issza az ember.
Igy lesz részeg e küszködő bolygó fia,
s gyönyöre kurta, de fölsírni nem mer.

Igy vagyok én, a gondjaim fényeseben
beértek, köröttem kórusba állnak.
Orkánt legyőző húrokon szólnak nekem,
s tüneményt veszve a szív belesápad.

Közöttük bűg a hitvesi hű szerelem:
miért hogy mosolyom tagadom tőle?
Mintha a fű közt sírna az egy gyerekem,
sohasem emeltem kék levegőbe.

Akár a tenger, mormol a nagyobb család.
Napommal, éjemmel követel engem.
Nem elég már a múltbeli zivatarát
ezerszer átélve magamba vennem.

Jelenkorát is, mely mint a szűz abroszon,
rajtam vér s áldomás pírját ütötte,
érzékeimnek nem elég megosztanom,
életem értelme így semmi lenne.

Vágyak térképét olvasom – ez a parancs.
S szívem a holnapok dalát megsejti.
Vágy-tagadónak átok és szégyen-agancs
vastagszik fejére, el sose ejti.

Visznek a percek, zablátlan, erős fogat.
Nekem a jelenkor nem puha fészek.
Más lesz az élet, fejünkbe új titkokat
súgnak a sejtek, tengerek, ércek.

Gondok kórusát nem lehet leinteni.
Zúgjon, csak bűgjon, az erők vajúdnak.
Nehezül szívem, vaksors már nem viheti,
mint a madárpelyhet orrán a dúvad...

Érzem, ott fenn a férfikor napja delel.
Elperreg számból az ifjúság méze.
Mégis a drága szerelem nem hamvad el,
csupán komorabb lesz új csillagképe.

Szülöttünk, hogyha sírásba meg nem szakad,
megnő, talán élni játék lesz néki:
zengő szférákba nyúlva, a hóna alatt
régelmult apjának karját megérzi.

CS. NAGY IBOLYA

Emlékképek, évtizedek távolából Nagy Lászlóról Debreceni háttérrel

Évtizedek távolából, újságot, folyóiratot lapozgatva keresem, hívom elő a Nagy Lászlóval megégett, vagy csak virtuális találkozásaim írásos, illetve az emlékezetben megőrződött nyomait. Egy személyes találkozását például, az éjszakai beszélgetését az Aranybika éttermében, ahol feszegetve a kicsit kényelmetlen, piros székén, ismerősök és ismeretlen tisztelők szokott módon nagy táborában azt mondta Nagy László: „én nem tudom költőnek nevezni magam.” Már akkor elmúlt éjfél, de Nagy László még mindig ugyanaz, ugyanolyan volt, mint a beszélgetésünk kezdetén: pontos, határozott, értő és megértő, figyelmes és fegyelmezett. S mint volt még korábban, amikor a Déri Múzeum színpadán, fehér haja, sötétkéék zakója mögött a Krúdyt idéző, dohánybarna bársonyfüggönnyel, verseit olvasta föl. 1977. április eleje volt,¹ a költő egy év múlva már halott. Azt a különös mondatot, vallomást, melyet nem módosítottak az évek, az idő, egy korábbi, 1975. augusztusi, a költő ötvenedik születésnapját köszöntő televíziós műsor és az alkalmi riporter tette közismertté: Kormos István: „Azt, hogy költő vagy, ki tudod-e mondani?” – kérdezte Nagy Lászlótól: „Nem tudom” – hangzott a válasz, és ebben benne volt, benne van a vers előtti tisztelgés, az a kétely is, hogy méltó-e a csoda megteremtőinek hinni magát. „Szoktál sírni? Milyeneket álmodsz? Meddig voltál Istennel függő viszonyban?” – szolt a többi kérdés. „Mit üzensz a száz, vagy ötszáz év múlva élő embereknek?”, s az akkori választ itt, ma is mindenki ismeri: „Ha lesz emberi arcuk egyáltalán, akkor csókolom őket. Emberi szellemük, ha lesz, tudatom velük, üzenem: csak ennyit tehettem értük”. Emberi, költői teljességérzet sugárzott ebből a vallomásból, reménység, a sok szálra bontható, jogos feltételes mód sem sugallt mást. Nagy László hitt abban, hogy értelme van a versírásnak: megtenni a jelenben, ami a jövőnek is segíthet.² Azon a két évvel későbbi debreceni estén-éjszakán a kérdéseimre: hogy megfogalmazza-e önmagának a költő, s egyáltalán a művész, a világban való feladatát, és hogy mi a szerepe, hol a helye napjainkban a lírának, a poézisnek, úgy felelt: „Nem tudom, mások miképpen vannak ezzel. Petőfinek például volt költői programja, Adynak, József Attilának is,

¹ Cs. NAGY IBOLYA: Beszélgetés a költővel. Hajdú-bihari Napló, 34. évf. 1977. ápr. 10. 84. sz. 5.

² A *Tiszatáj* 1975. augusztusi számában Nagy László szép, gyűrt arca néz ránk az első lapon: e lapszámában olvashatjuk Kormos István televíziós interjút is.

Babitsnak, Kosztolányinak is. Én is tettem említést, ha nem is teljes ars poeticát, arról, hogy miképpen gondolkodom a költészetről s mit akarok. [...] Durvábban kifejezve nincs költői programom. Mert félek attól, hogy rácáfolok, esetleg rövidesen, egy ilyen költői programra. Ugyanis változékony időben élünk. Egy bizonyos: ha társadalmi szemszögből próbálom megfogalmazni, könnyű a kérdés. Én mindig, amíg eszem van, tehát magamnál vagyok, nem romlottam meg tetőtől talpig, mindig azokért megyek tűzbe, akik a legnagyobb áldozatokat hozzák, a két kezükkel a jelenért és a jövőért.” Azt is mondta Nagy László, és nehéz lett volna nem észrevenni mondataiban a remény apró repedéseit: „Nem tulajdonítok különösebb szerepet a lírának. Nagyon sok jel mutat arra, hogy a költészet, a komoly költészet egyre inkább elveszíti irányító, alakító szerepét.” Azonban a szorongató időkben, „tapasztaltam, versért nyúlnak az emberek. S azt talán bizonyosra vehetem, hogy a költészet mindig számíthat a fiatalokra, a hívei onnan valók leginkább”. Oka látszott lenni a kissé provokatív, újabb kérdésnek: hogyan viseli el maga körül az embereket, a magányt vagy az emberi közösséget igényli jobban? Közel fél évszázados már Nagy László tárgyilagos válasza: „Énnekem a közösség akkor hiányzik, amikor egyedül vagyok. Egyébként a nagy tömegeket nem szeretem. Elkésérítenek és minden reményemet kipusztítják. De ha kiesem közülük, mindjárt hiányzik az ember. Ilyenkor vigasztalom magam, hogy társas lény vagyok, ilyenkor el tudom nézni a tetteiket, amelyek kiábrándítanak. [...] Minél inkább múlik az idő, annál inkább magányos bölény lesz a költő.” A népköltészetéről azonban erős, rendíthetetlen meggyőződéssel beszélt: „Egy emberi mondandót a nép művészetében az idő addig görget, amíg az egyszerű, tiszta formát kap. Az is benne van ugyanakkor, amit sokan nem akarnak észrevenni, de például Picasso észrevett: a primitív szobrokban az örökidejű, érvényes formákat, vagy a modern szürrealisták a népköltészet szürrealizmusát, az imaginisták, a nép képalkotó képességét.”

Sok mindentről folyt még a szó, de hajnalodván, s már csak a legkitartóbbak társaságában, meg kellett kérdezni még Nagy Lászlótól: ki tudná-e választani költői életművéből a szívéhez legközelebb álló és a leggyötrelmesebben megszületett verset: Most, mondta, lehet, hogy csak e hangulati szituációban, a *Menyegzőt* választaná. „1964. március elején kezdtem, s noha teljesen elkészült fejemben, leírnom igen gyötrelmes volt. Naponta csak 5–8 sorral jutottam előre. Fohászkodtam segítségért sokfelé s hiába. Attól is féltem, hogy közben meghalok, s nem tudja megírni, befejezni senki. Kiszögeztem a falra egyik fiatalkori fényképemet – segíts, te kölyök, mert széttéplek! Sikerült a végére járnom, néhol már igazítanék rajta, ám máig is hiszem, hogy a *Menyegző* érvényerejű, jóért lázító verse lesz sokáig az ifúságnak.” És utoljára vissza kellett térni a disputa elejére is. A legcsodálatosabb írói pályák egyike Nagy Lászlóé – írta róla Bori Imre, *ünnepelt pályakezddéssel*: 1947 táján csak meg kellett szólalnia, hogy azután húszévesen, a *magyar Parnasszus ormán lássa a kritika*. Déry Tibor „tiszteletteljes, gyöngéd üdvözlettel” köszönti; elragadtatva méltatja Németh László, s szinte valamennyi kritikusa az esztendőkkal együtt növekedő becsüléssel és a kivételesnek, a páratlannak kijáró örömmel szól róla. „Igazi nagynak”, „nagyra

nőtt művészek”, „nemzedéke kiugróan nagy hatású” tagjának nevezik. Az életműve monumentális. Mégis: miért mondja ki olyan nehezen a költő, hogy költő vagyok? „Fiatalkoromban titokban írtam a verseket, titkoltam, szégyelltem. Szemérmes voltam ahhoz, hogy a versbe öntött önmagamot mutogassam. Még manapság is sokszor szégyellem egy-egy versemet. A rajzolás, a festés nem volt szégyellni való. Ez a szemérmesség megmaradt bennem azóta is.”

Vissza az időben: 1972 februárjának végén Nagy László verseinek egyik legavatottabb tolmácsolója, Berek Katalin kísérté el a költőt debreceni útjára. Délután a Református Kollégiumban diákokkal találkozott, majd az Ady Könyvesboltban dedikálta a költő, több könyve között az *Ég és föld* című, *Mikrokozmosz*-sorozatbeli kötetét is. Annak a „tragikus hasadtságnak, kettéválásnak” – Görömbei András monográfus kifejezései – összegző művét, amely a technikai civilizáció előretörésével, a „korábbi humánus értékeket semmibe vevő elvadásával” perel; s amely *hasadtságról*, az ember világképi megrendültségéről keserű hangon beszél majd az 1977-es interjúban is Nagy László: „Annyira felbolydult a technikai civilizáció, hogy a belső, emberi berendezettség nem tudja követni. A katarzis sokszor állati megnyilatkozásokban tör ki. Nem tudom, milyen volt az ember még az „antivilágban”, amikor kapcsolata volt a természettel és a kozmosszal. Voltak-e ilyen romlott idegállapotok? De gyanítom, hogy rendezettebb viszonyban volt a világgal – és minden pillanatában jelen volt a kozmosz.” Este a Kossuth Lajos Tudományegyetem aulájában Berek Katalin mutatta be a Nagy László verseiből összeállított, *Ki viszi át a Szerelmet?* című műsorát. Azon az estén nem az égő, könnyes szemű Berek Katalint figyeltem legjobban, gyönyörű, mély hangja olykor szinte elúszott mellettem. Mert az történt, hogy amikor Nagy László bejött az aulába, azonnal leemelte székét a pódiumról, félretolta a sarokba, és arcát a forró reflektorfényből kiemelve figyelte a színésznő versmondását. Azt találgattam, mit láthat a maga választotta félhomályból a költő a színpadon. Mit kap a művésztől, aki az ő verseit mondja? Mit kap *vissza* a verseiből így, a más által kimondott szavakat hallva? Úgy gondoltam, ilyenkor azt látja, amit sem okos verselemző, sem avatott előadó soha nem láthat teljességében: a sorok mögött bujkáló emlékeket, az alkotás vajúdó keserveit, a teremtő ember félelmét és boldogságát. Némelykor, ám lehet, hogy csak én éreztem így s véltem, hogy látom is a költő arcán: a hiányérzet jeleit. Akkor, amikor megcsikordultak a mondatok, a szavak elszakadtak egymástól, az érvelő, kemény hangtól elhalt a lágyság, fakult az érzelem. De a költő arca rezzentlen volt. *Rege a tűzről és a jácintról; Himnusz minden időben; Adjon a jóisten*; nem volt fájdalom, bánat, esendő könnyörgés, csak ideges, zaklatott kiáltozás. Berek Katalin kétségen kívül lenyűgöző előadói stílusa mintha kisajátította volna magának, egyfajta értelmezési lehetőségként, Nagy László poézisét, a *Menyegzőt* is, a költő *leggyötrelmesebben* papírra vetett versét. Nem tudtam (s nem fakult meg az emlék), elvarázsoltn figyelni azt a fanatikusan magyarázó, könnyet és izzadságot le-letörölgető, ujját minduntalan figyelmeztetően felemelő, fekete ruhás asszonyt. De a *Ki viszi át a Szerelmet* című versben tündökölt.

Azután a debreceni *Napló*ban is ott volt az ország lapjaiban körbefuttatott MTI-közlemény: „1978. január 30-án reggel, 53 éves korában váratlanul elhunyt Nagy László Kossuth-díjas költő.” Hosszú évekkel később, már mélyebbre merülve Kiss Anna költő, egykori debreceni medika poézisében, felbukkant a versek között a hír talán legmegrendítőbb poétikai képe: a Szentpéterváron, írószövetségi kiküldetésben lévő Kiss Annához repített baráti távirat kurta tényállítása (a mondatot is a versbe fűzi a költő) s a verssorok, melyek a kimerevült-megdermedt időt mutatják. Látjuk a Szent Izsák-templom ingájának néma lendülését, a templom ortodox színpompáját: de mintha egy pillanatra elakadt, megállt volna az inga, a Föld forgása is, a templom annak a világfélnék lesz minden *valós* szépséggel, zajjal, beszéddel a része, amely idegenné vált a költőnő számára. A vers azonban épp ezeket a pillanatképeket rögzíti, s őrizteti meg a szemmel: „Hozzák Szent Izsák ingás katedrálisába, / állok vele kupola-ürességben, / hallom az orosz beszédet, / látom kilendülni az ingát, / karcolja az arany törvényt ezüst homokba, / balról fenn Ábrahám freskó-oltára mögül / rámvillan a fehér ló tekintete!”³ Nagy László halála előtti estén Nagy László-verset mondott a rádióban Latinovits Zoltán. Az 1976-ban elment, akkor már két éve halott színész, a reggel óta halott költő versét szavalta. Nemrégiben a költő siratta meg a színészt s most, mintha hálából tenné, köszönetként ő szólt vissza a végtelenből: *Ki viszi át a Szerelmet? A Gyászom a Színészkirályért*, a Latinovits Zoltánt sirató Nagy László-vers pedig már-már mintha önbeteljesítő jóslat lett volna: „Latinovits Zoltán, gyere el hozzám / nyári ruhádban, a gyöngyfehérben, / [...] Gyere el hozzám, vagy értem, mindegy, / pohár az asztalon, hüen várlak / akár útrakészen is, mint egy / mosoly, hogy rád, a csillagra szálljak”.

Egy fotókiállítás képei is eleven emlékként él bennem. Amikor Nagy László emberi-költői arca esztendő óta már csak az emlékezetben élt, 1979 márciusában Móser Zoltán fotói ezt az arcot tették újra láthatóvá Debrecenben: akárha Nagy László legszebb verseinek, fordításainak gyűjteményes kiadását nézegettük volna. Csak éppen mintha szétterítette volna valaki a lapokat. A sűrke oldalak mindegyikén egy kicsinyke illusztráció volt, a képek mellett pedig üres a lap, a versek helye. A verssorok a papírlapok alá kerültek, csupán ennyi jelezte formailag, hogy ezek a fotók itt mégiscsak önálló életet élnek, hogy önnön értéküket képviselő művészi alkotások is egyben, vagyis a fotóművész képkiallításának tárgyai. A gépelt versrészleteket éppen csak fel kellene tolni a könyvlapokra, a képek mellé, és megszületne egy új Nagy László-kötet: a képi asszociációk azonos ívűek voltak a szavakból felépülő asszociációkkal. Ott és akkor volt valóság-azonos a fotó, ahol és amikor a verskép vizuális környezete, képzetköre is az, és ott bújt jelkép mögé a gondolat, az érzelem, ahol bújtatja a költemény is. A *Vasárnap gyönyöre*: rendbe, sorba állított paraszti szerszámok; a *Rapszódia*: parcellás, gyönyörű tájszelet; az *Álmok játéka*: az ablakkeretben feltűnő téli domboldal; a *Pirosodik a húsvét*, tarka bárányok a tavaszi fűben. De a *Jég alatt alvó*

³ KISS ANNA: Bagolyasszonyka én, Genitívus, 1995. Tevan Kiadó.

vérfolt már görcsös, indákkal befont fatörzs, alig élő-lélegző, sebesre hasogatott fatest; a *Menyegző* óriási, felmagasodó sziklaformák.

1984. április 10-én Iszkázon, a költő szülőfalujában óriási tömeget vonzó ünnep volt, az ünnep kettős: József Artila másnapi születésnapja, azaz, a költészet napjái az egyik, s a Nagy László Emlékház avatásáé a másik. (Sajátságos módon a televízió nem kukkantott be ekkor Iszkázra. Néhány korábban filmezett, futó kép a Stúdióban: a Ság és a Kemenesalja, a Somló és a Bakony határain túl ennyit kapott az ország...) A költő emlékeiben a legboldogabb évszak volt a tavasz. „Ha csak néhány szín villan fel előttem: a zöld, a sárga, a piros, máris látom az aranyosan zsi-bongó kislibákat a zöldben a mezítlábas versenyfutásokat, a piros szalagos kicsikót, aki holtfáradtra szaladgálja magát a szabadban, s kezdetben fél még leheverni a szokatlan fűre, segíték neki, behajlítom a térdeit, melléje fekszem, szuszogunk boldogan, mint a testvérek.”⁴ A felvillanó színek ugyanazok voltak sok tavasszal később is, ez a természet ügye, nincs emberi akarat, amely belekontárkodhatna. Sárgán borultak a föld felé a szomorúfüzek ágai, a délelőtti esőtől még fénylett a rét fűje, a frissen gereblyézett kertekben virított a hófehér, kék, rózsaszín jácint, a sárga nárciszok a kerítések drótylukain is átpréselték a fejüket. És fellángolt itt-ott a piros, a Nagyportán is, az udvaron muskátli ágyások vöröslenek. Néhány tő, néhány izzó halom a közönség tülekedő lábai alatt vergődött. Nem sokáig tarthatott a költő gyermekkori boldogsága: csak addig, ameddig a vadkörtefa alatt a tízéves fiút el nem borítja a csontvelőgyulladás végzetes erejű láza. Tízéves koráig „futkosott” itt Nagy László, csak addig, mert a gyulladás után roncsolódott, félig benuult láb nem vitte, vihette többet *csikótűző* vágtaíra. Majd Pápára igen: Vas Erzsébet, az apai akaráttal szembeszállva, tanulni küldte gyerekeit, s lakni a Pápára költöztetett nagyanához. Azután Pest következett, képzőművész pályakezdés, majd a bölcsészkar, lakás a kollégiumnak nevezett romházak szalmazsákjain, a „papírablakok” mögött. A vitaminpótló „aranyalma”: hatalmas fej otthoni vöröshagymák. És az elhatározás: költő lesz. 1948 nyarán elhatározza, hogy nem megy vissza a Képzőművészeti Főiskolára. Döntését otthon is elmondja. „Élete e döntő mozzanatát anya és fia emlékezete egyaránt megőrizte. A hetvenes években két anyák napi rádióinterjúban beszéltek el. »A csöszí réten gyűjtöttünk szénát – emlékezik az édesanya az idillivé szépített jelenetre –, és akkor mondta, hogy anya, én költő leszek ám! Á, mondom, de hogy lesz költő, hogyan lennél költő? De ő: – Én az akarok lenni! – És... hát sikerült is neki.« A fiú szerint: »Mikor én megmondtam anyámnak, hogy költő leszek, akkor már én megjelenő költő voltam, tudniillik még festőnövendék koromban megjelentek verseim. És ősszel, ahogy a sarjút gyűjtöttük, mondtam anyámnak, hogy most eldöntöttem már, hogy költő leszek, és ezentúl már nem a Képzőművészeti Főiskolára járok, hanem a bölcsészkarra. Ő azt mondta, hogy a költőnek nem is kell tanulni, azok csak úgy teremnek, mint Petőfi Sándor ugyebár, és ezek a költők szerencsétlen emberek, járnak

⁴ NAGY LÁSZLÓ: A tavaszról. In.: Adok nektek aranyvesszőt. Összegyűjtött prózai írások. Budapest, 1979. Magvető.

a világot, csavarognak, szegények, és elesnek a csatában. Hát ilyen sorsot nem kívánt nekem, noha ő nagyon szerette a verseket.» – idézi föl a történetet Tüskés Tibor.⁵ Csoóri Sándor mondott beszédet, a hat évvel azelőtti reggelre emlékezett: a halálra, amely akkor is „hihetetlen” és „igazságtalan” volt, s hogy a szó újból megerősíti, még igazságtalanabb és gyötrelmesebb. A bolgár írószövetség küldötte jelképesen átadta-megnyitotta a ház egyik szobájában berendezett bolgár szobát. Pompás ajándék, Nagy László négy, bulgáriai évének emlékére. Mert a költőléthez mégiscsak hozzátartozik valamiképpen a „csavargás”; a költő fordításai a bolgár népköltés legszebb magyar nyelvű versei. A bolgár író kézcsókkal köszönte meg Vas Erzsébetnek – a fiát.

1985 novemberében,⁶ a költő hatvanadik születésnapjára emlékezve a Debreceni Irodalmi Napok programja Nagy László életművének elemzése, értelmezése, vizsgálata volt, *Nagy László korszerűsége* címmel. A költő grafikáiból és képverseiből kiállítás is nyílt, Buda Ferenc nyitotta meg (ez korábban, 1980 októberében is látható volt már), a Kölcsey Művelődési Központ színháztermében pedig az esti műsoros est megnyitójaként – a színpad háttérében fölvillogó Nagy László-kép, meg a hiányát jelző-jelképező üres szék előtt – Csoóri Sándor emlékezett a költőre. A tanácskozási anyagát 1986. februári számában az *Alföld* közölte. Verseket, tanulmányokat, emlékező sorokat, töprengést a Nagy László-életmű korszerűségéről, recepciójáról, interjúkat és „képzelt beszélgetést”, meditációkat a hosszúvers műfajáról, a költő „humanizmusáról”, Nagy László kései lírájáról.

Czine Mihály személyes kapcsolatokról beszélt, nem egyszer volt kísérője a költőnek debreceni útjain. Nagy László szeretett a fiatalokkal, diákokkal beszélgetni, mondta, a költő szerette a várost. A város is szeretett a poéta képeiből kiállításokat rendezni, a nevével szavalóversenyeket, irodalmi napokat szervezni. 1971-ben két debreceni gimnázium érettségi előtt álló diákjaival, ma, úgy hívjuk: rendhagyó irodalomórán találkozott a költő és kísérője, Czine Mihály. Az egyetem 1961-es nyári egyetemi programjában (Debrecen fiatal írói meghívására, de az egyetem dékánja – akkor, 1963-ig Bán Imre irodalomprofesszor –, mintegy „hitelesítette az estet”), Nagy László Juhász Ferenc és Sánta Ferenc társaságában, a fiatal irodalom képviselőiként, bemutatkozhattak a külföldi hallgatók előtt is. Talán túlzó kissé (mert az írók-irodalmárok közül azért nem mindig és nem mindenki volt szeretve Debrecen által), de szép Czine, Németh Lászlót is megidéző mondata: „még a sivatagos időkben is maradt itt néhány Pilvax-asztal.” Akkor is, amikor az „országos, »hitelesített« fórumokon még inkább megtévedteknek, elesetteknek vagy éppen neokrisztianusnak vélték a fiatalok legjobbjait.” Azt is mondta a Czine Mihály: „Nagy László életébe és költészetébe tisztántúli színek” is beleivódtak.⁷

⁵ TÜSKÉS TIBOR: Nagy László. Budapest, 1983. Szépirodalmi.

⁶ 1985. november 22–23.

⁷ CZINE MIHÁLY: Nagy László és Debrecen. Alföld, 1986. 2. sz. 65.

Csoóri Sándor megszólalása emlékbeszéd volt Nagy László fölött:⁸ „A harangok, amelyek hét esztendővel ezelőtt eljöttek érte, hogy átkísérjék az élet túloldalára, mellészegődtek újra, és elkísérték ide Debrecenbe is. Utcáról utcára botozgat itt most László a maga megöszült csöndjében, a maga ritmusában. Végigjárja az ismerős helyeket, a kollégiumot, a szerkesztőséget, a muzsikával és a bársonnyal bélelt Aranybikát, s kiballagdál a Nagyerdőre is, ahol a lehullott, sárga levelek alatt szivárványdarabkákat talál az elmúlt nyárról. Fölszúrja őket egyenként botja szögére, mint parkőr az eldobált papírdarabokat, mert ki tudja, mi mindenre jó lehet még egy-egy elvülhetetlen szivárványfoszlány.” Nagy László korszerűségének „egyik leg-erőteljesebb eleme épp: ősisége. A hagyományokhoz fűződő viszonya”, mondta Csoóri; a „nyelvben megőrzött múlt tudatát ő kezdettől fogva úgy fogta föl, mint a mozgalmas jelen idejét.” Költészetének lényege a „látomásosság”. Nagy László leírásában a „hó: angyalhulla a kertben. Az ing: lebegő selyemlidérc. A város: fényrózsás agydaganat, az ég-föld között kinyíló ejtőernyők pedig a halál margarétái.” És, mondta a költőtárs: Nagy László a „morális megszállottság költője” volt. A „magaslati etika hegymászója”. Még a „bolondító években sem dörgölődött senkihez. Nem hódolt és nem alázkodott még csak véletlen vétségből sem”, „járta a maga útját, ahogy járhatta: az író, a költő, a látomásaiért felelős értelmiségi nyaktörő meredélyeit.” „Széthulló korunkban az ember etikai tartásának ugyanolyan jelentősége van, mint a maga korában Descartes cogitójának... Tiltakozom a züllés és a züllesztés ellen, tehát vagyok. A kicsinyes és taktikus önfeladások ellen: tehát vagyok.” A mindenkori korszerűségről beszélt Csoóri Sándor: hogy a „múlt időben ugyanolyan érvényes és nagy hatású” Nagy László költészete, „mint amilyenek életében éreztük.”

A poézis nyelvén, ahogy ugyanekkor Király László írta:

„Ballag a költő, vállán hatvan láthatatlan esztendővel,
ellenfényben, mögötte hű szárnyas lova lép, már felhők
közötti bolyongás-lebegésnek tűnik a hajdani bicegés, [...]
ballag a költő, már befejezetten, tökéletesen, jelenvalóként
vízben, kövekben, felhőben, fában, [...]
ballag a nagy avarfüstös fényben,
s a verse sárkányölők imája.”⁹

⁸ CSOÓRI SÁNDOR: Nagy László újra Debrecenben. Alföld, 1986. 2. sz. 3.

⁹ KIRÁLY LÁSZLÓ: Ellenfényben. u.o.

PETHŐ JÓZSEF

Az önmegszólítás poétikai konstrukciói Nagy László lírájában¹

1. Bevezetés

Az önmegszólító versek vizsgálatát megalapozó, máig nagy hatású, inspiratív tanulmányában Németh G. Béla² azt írja, hogy az e típusba tartozó költemények elemzése a *lírikusi magatartás* megvilágításához szolgáltathat adalékokat. Nagy László életműve vonatkozásában most magam is részben szintén ezt a célt kívánom megvalósítani, azaz

- a *lírikusi magatartás* megvilágításához szeretnék a korábbi megközelítéseket kiegészítő nézőpontokat adni,
- emellett pedig – ezzel a szándékkal szoros összefüggésben – alapvetően nyelvészeti-stilisztikai megközelítésben analizálva az önmegszólítás jellegzetes poétikai konstrukcióit, a Nagy László-i líra *stílusának* és a vizsgált versek *poétikus jelentésképzésének* leírásához kívánok hozzájárulni új elemzési-interpretációs szempontok, lehetőségek bemutatásával, illetve ezek alkalmazására tett javaslataimmal.

A dolgozat felépítése a következő: a Bevezetés után először is, általános megközelítéssel és főként a vonatkozó szakirodalom alapján, az önmegszólító verstípusnak a Nagy László-lírában betöltött szerepét tárgyalom (2.) Ezt követően, már konkrétan: szövegfókuszú megközelítéssel, azaz elemzésekkel mutatom be az önmegszólító versek életműbeli jelentőségét (3). A dolgozatot végül rövid összegzés és kitekintés zárja (4).

2. Generikus megközelítés: az önmegszólító vers helye Nagy László lírájában

Görömbei András szerint Nagy Lászlónál ritka az önmegszólítás: *A falak négyszögében* című „önmegszólító jellegű” verset elemezve állapítja meg, hogy ez a típus „nála oly

¹ A tanulmány elkészítését a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal NKFIH, K 137659 számú, *A személyjelölés konstrukcióinak korpuszalapú, kognitív poétikai vizsgálata* című pályázata támogatta.

² NÉMETH G. BÉLA: Az önmegszólító verstípusról. (Különös tekintettel József Attilára). Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 5–6. sz., 546. [NÉMETH G., 1966.]

ritka”.³ – Ennek némileg ellentmond, hogy Görömbei monográfiájában – *A falak négyzögében* címűn kívül – viszonylag sok önmegszólító Nagy László-verset emel ki és elemez: *Esti képek, Sígott szavakkal, Të csak pihenj szépen, Születésnapra, A Tündér-arcokkal dözsölő, József Attila!, Versben bujdosó*.

Vasy Géza szerint is ritka, sőt egyenesen „kivételes” az önmegszólító vers, erről az 1955-ben keletkezett *Születésnapra* elemzésében így fogalmaz: „Szemléletileg és poétikailag is ekkor a leginspirálóbb József Attila hatása. Ez nemcsak motívumokban mutatkozik meg, hanem ez esetben az önmegszólító jellegben is, amely nagy elődje kései pályaszakaszában a kiélezett számvetést erősíti, s Nagy László pályáján *ritka*, s ezzel is figyelemfelhívó jellegű”.⁴ A *Versben bujdosó* című verset elemelve pedig ekképpen: „A *Versben bujdosó* a szerepet és képviselőjét is döntőnek, középpontinak tartja, s ennek legelsőként szembeötlő jele az önmegszólítás, amely egyébként *kivételes megoldás* Nagy Lászlónál...”⁵

Lényegében Görömbei Andrásnak és Vasy Gézának az önmegszólító konstrukció életműbeli különleges voltára vonatkozó, fent idézett véleményét támasztja alá Tolcsvai Nagy Gábor átfogó poétikai jellemzése⁶ is, miszerint a XX. század második felének magyar lírájában a lírai személyjelölés változatai két nagyobb jellegzetes modellt, beszédmódot mutatnak: „Az egyikben [...] a lírai beszéd kifelé irányul, erősen a megszólított felé fordul, felhívó, még ha nem is mindig expliciten. [...] a lírai beszélő hallgatóként vonja be a befogadót, aki hallja a verset, a fiktív beszédhelyzetben látja és hallja (elképzeli) a lírai beszélőt. Az én önreflexív, önmagát mint Daseint konstruálja, de e lírai folyamatként kifelé irányul, a befogadó és a befogadó közösség, az aposztrófikus személy(ek) felé fordul, többnyire konvencionálódott poétikával. *Szubjektum és objektum kettőssége része a beszélő világgalkotásának*. Ennek a változatnak egyik megvalósulása [...] Nagy László költészete”.⁷ A másik alapvető – de szempontunkból, mivel az itteni elemzésnek ez nem tárgya, most kevésbé releváns – változat viszont belső beszéd, azaz a beszélő én ekkor nem irányul kifelé, és bár tudja, hogy valaki ezt a beszédet észleli és befogadja, de inkább nem reflektál erre – ez a változat például Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes költészetére jellemző.⁸

Mindezekkel – legalábbis részleges – ellentétben Bori Imre⁹ az önmegszólító verstípus jelentőségét emeli ki a közvetlenül 1956-ot követő költői korszakról szólva: „Nagy László az élet kritikus pontján és fokán rátalál az elidegenültségnek arra a versformabeli kifejezésére is, amelyet az ún. önmegszólító verstípus hordoz, s József Attila költészeté-

³ GÖRÖMBEI ANDRÁS: Nagy László költészete. Budapest, 1992. Magvető Könyvkiadó, 192. [GÖRÖMBEI, 1992.]

⁴ VASY GÉZA: Nagy László. Budapest, 1995. Balassi Kiadó, 17. [VASY, 1995.] (A kiemelés tőlem: P. J.)

⁵ VASY, 1995. 96. (A kiemelés tőlem: P. J.)

⁶ TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Lírai személyjelölés-változatok. In: Személyjelölés és poétika. Szerk. KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN – SIMON GÁBOR – TÁTRAI SZILÁRD. Budapest, 2024. ELTE Eötvös József Collegium. 50. [TOLCSVAI NAGY, 2024.]

⁷ A kiemelés tőlem: P. J.

⁸ Bővebben l. TOLCSVAI NAGY, 2024.

⁹ BORI IMRE: In: Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet – Egy vers. Szerk. POMOGÁTS BÉLA. Budapest, 2015. Nap Kiadó, 22–23.

ben eleven példáit kínálja. Egy emberi »világállapot« kap így formát, amelynek eddig a költő vonzását érezte csak, de amelyet eszmeileg és élethelyzetként érzékelné nem tudott. Nem az egyéniségről volt itt már szó, hanem a világról és a személyiségről...”

Ezek után vegyük a következőkben közelebből szemügyre, néhány fontos és jellegzetes szöveget megvizsgálva, hogy milyen szerepet kap az életműben, a Nagy László-i lírikusi magatartásban, stílusban és poétikus jelentésképzésben az önmegszólító vers!

3. Az önmegszólító versek jelentésrétegei és jelentősége az életműben

Dolgozatomnak ebben a részében, példák és elemzések alapján, röviden azt kívánom bemutatni, hogy a Nagy László-i életműben milyen főbb jellegzetes jelentés- és stílusstruktúrák vannak az önmegszólító verseknek, illetve ezzel együtt legalább valamennyire érzékeltetni azt, hogy mi a jelentősége ennek a verstípusnak az életműben. Szükséges leszögezni, hogy az alábbi elemzésekkel nem törekszem – az adott keretek között nem is lehet ez a célom – Nagy László idetartozó verseinek teljességigényű áttekintésére, csak néhány különösen jellemzőnek, fontosnak ítéltető poétikai mintázatot kívánok kiemelni.

3.1. A lírai ÉN és a közösség viszonyának változása: *Esti képek* (1952)

A hat egységből álló *Esti képekben* a személyjelölő konstrukciók szaliens változása figyelhető meg, ezt illusztrálandó most csak néhány fontosabb szövegrészt emelek ki:

1. T/3. és E/1. személyjelölés
Hányan *haltak* szolgásgtól,
véstől ezer év alatt?
Felettük gyom s virág táncol,
e holtakról nincs adat.
Kinjukban kiköltött ének,
maradt énrám sok, temérdek,
s fáj ha őket dúdolom.

3. E/3.
Villám sujtása itt kevés,
az segít, ki erőben és
szívben egyként óriás.

6. E/2.
Emeld magasra a fejed,
szívd a tüdődre a szelet,
viseld, bírd ki, ha lehet.

Az önmegszólító konstrukció e versbeli megjelenése egyértelműen rámutat a közösség és az egyén viszonyának ekkoriban kezdődő átalakulására¹⁰ is: eltűnik a tágabb körű közösséget jelölő többes szám első személy – vö. pl. a *Zuhatag* című vers e részével: *tavaszi haragunk lobbosodj / harsogd a dalunkat mérgesen / tavaszi szerelmünk lombosodj / lepd el a kerteket szélesen / tudatunk erősödj csontosodj / bennünk az új élet veleje / tudásunk gyarapodj bokrosodj / legyünk az új élet teteje!* –, helyette a tárgyiasító harmadik, majd az önmegszólító egyes szám második személy előtérbe kerülése jelzi a képviselt közösség és a lírai hős elválását, eltávolítását. Míg az első szakasz lezárása még egyes szám első személyű, abban az egyén és a közösség viszonya profilálódik: *fáj ha őket dúdolom*, addig „az utolsó rész zárata önbiztatás, önerősítés, vállalásra, szembenezésre ösztönző önmegszólítás”.¹¹

E vers különlegességére, újszerű poétikai struktúrájára, illetve a megváltozott lírikusi magatartásra Vasy Géza¹² is a versszöveg önmegszólító konstrukciót tartalmazó záró szakaszát kiemelve mutat rá: az „*Esti képek* látszólag beilleszthető a korábbi szemléletbe, a vers zárata azonban a többi mű szövegösszefüggésében már csak az újfajta helytállás megfogalmazásaként értelmezhető: *Most hogy sorsod megfordítsa / nyers idő jött, szelétől / kipirosul, aki bírja, / aki nem, az elkékül. / Emeld magasra a fejed, / szívd a tüdődre a szelet, / viseld, bírd ki, ha lehet.*”

3.2. József Attila-i minta: *Születésnapra* (1955)

Játék és édes tej nem volt elég,
mohónak *születtél*, követelőnek –
így vagy a *sorsodnak* jó eséség,
fejed és *szerveid* elemésztődnek.

Hirdetted te is, hogy félni tilos,
ember *vagy* végre, de *élsz* dideregve,
mint hentes-kötények, csurompiros
fellegek szakadtak *képzeletedre*.

Nem *látsz* a tündöklő végtelenbe,
nem *vettél* fegyvert, hogy *magadért* vívhasz,
kezedben a rózsá lefejezve,
tövíses szára az, amit *szorítasz*.

¹⁰ Vö. TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Nagy László. Pozsony, 1998. Kalligram Könyvkiadó, 41. [TOLCSVAI NAGY, 1998.]

¹¹ GÖRÖMBEL, 1992. 94. (A kiemelés tőlem: P. J.)

¹² VASY, 1995. 43.

Nagy László önmegszólító születésnap-i önportréja, a *Születésnapra*, ahogyan erre Görömbei András¹³ is felhívja a figyelmet, József Attila költeményeire, különösen a *Karóval jöttél* című versre emlékeztet: a mű keletkezésekor harmincéves költő „számvetése negatív mérlegű, a mindenségigény csak az önemésztést hozta, nem vehet számba eredményeket”. Életösszegzése ekkor a ciklusnak is címet adó *kezedben a rózsza lefejezve* sor – vegyük észre: önmegszólító, egyes szám második személyű grammatikai-szemantikai konstrukcióval felépülő – kép, s a József Attila-i inspiráció nemcsak az élethelyzet analógiájában, a vers motívumaiban mutatkozik meg, hanem a szempontunkból most kiemelten fontos, a József Attila-i líra poétikájára különösen jellemző önmegszólító jellegben is.¹⁴

Kétségtelenül és alapvetően fontos a József Attila-hatás hangsúlyozása,¹⁵ ugyanakkor érdemes figyelni az olyannyira Nagy László-ian egyéni, egyedi és intenzív képviselő elemre is, mint például a *kezedben a rózsza lefejezve* mellett a metaforát is magában foglaló *mint hentes-kötények, csurompiros / fellegek szakadtak képzeletre* hasonlat.¹⁶

Összegezve elmondhatjuk e versről, hogy a szöveg poétikai jellegének alaptényezői között az önmegszólítás személyjelölési konstrukciója, a József Attila-i hatás, nyelvi-poétikai minta és mintázat mellett a sajátos Nagy László-i képviselést is ki kell emelni.

3.2. Egy kitüntetett jelentőségű ars poetica: *Versben bujdosó* (1968)

Miért mondhatjuk, hogy ez az ars poetica kitüntetett jelentőségű? Az értelmezői¹⁷ és olvasói vélekedések mellett ezt igazolja az, hogy kötetcímadó (*Versben bujdosó* című kötet, 1973¹⁸), sőt a kötetben cikluscím is, valamint idetartozó, megjegyzendő érdekesség az is, hogy ezért a műért kapta a költő a sztrugai fesztivál aranykoszorúját.¹⁹ A vers kezdetét és zárlatát idézem:

¹³ GÖRÖMBEI, 1992. 120.

¹⁴ Vö. VÁSY, 1995.17.

¹⁵ Ehhez l. még: TOLCSVAI NAGY, 1998. 58.

¹⁶ Más szempontból közelítve ugyan, de VÁSY GÉZA is rámutat, hogy a „fegyver, a kéz, a rózsza, a lefejezés, a tövises szár képzetei [stilisztikai szempontból: nyelvi képei; P. J.] sokrétű jelentéshálót bontanak ki”. VÁSY, 1995. 18.

¹⁷ GÖRÖMBEI ANDRÁS szerint az 1960-as évek végén Nagy László „költői magatartásának leggazdagabb öntanúsítása a *Versben bujdosó*.” GÖRÖMBEI, 1992. 288. JÁNOSI ZOLTÁN szerint a *Versben bujdosó* kötetben az eredetileg megemelt szerepű költői ének világa központjából való kimozdulását az üldözöttség, a vadászottság képletei kísérik [...] A *Versben bujdosó* címadó költemény e pozícióváltást és az örökös zaklatásban megvalósuló értékvédelmet emblematikusan jeleníti meg”. JÁNOSI ZOLTÁN: Nagy László: *Versben bujdosó*. In: Magyar irodalmi művek, 1956–2016. Szerk. PÉCSI GYÖRGYI. Budapest, 2021. MMA Kiadó, 228. Vö. még pl. CZINE MIHÁLY: „Versben bujdosó” – Nagy László újabb lírájáról. Jelenkor, 1973. 2. sz., 115–118.

¹⁸ Maga a vers egyébként jóval korábbi a kötetnél, az 1968. szeptemberi *Kortársban* volt először olvasható.

¹⁹ VÁSY GÉZA: Az értékeket teremtő-megőrző lírai-mitoszi hős önarcképei. In: Havon delelő szívárvány. In memoriam Nagy László. Szerk. GÖRÖMBEI ANDRÁS. Budapest, 2000. Nap Kiadó, 296. – Az Arany Koszorú-díj jelentőségéről néhány szó: elnyerése nemzetközi rangot biztosított sok költőnek, sőt nemegyszer – mint Joszif Brodskij, Pablo Neruda vagy Seanus Heaney esetében – fontos állomásnak bizonyult az irodalmi Nobel-díj előtt. Erről bővebben l. MARCZINKA CSABA: A sztrugai költői estek fesztivál története. Macedón Tudományos és Kulturális Közlemények, 2020. 1. sz., 43–46.

Versben bujdosó haramia vagy,
 fohászból, gondból, rádszabott sorsból
 hirhedett erdőt meg iszalagos
 bozótot teremtesz magad köré,
 vele fekete éjt, hol fehér
 inged is rebegő selyemlidérc,
 alkohol szélverte lángja csak,
 versben bujdosó haramia vagy
 [...]
 moha-csizma rajtad és hangya-telep
 és izzasz a nyugtalanság mérgeitől
 és ítélsz a hűség tövisi közt
 és holtig a hűségtől nem menekülsz,
 versben bujdosó haramia vagy,
 kesztyűdet: ötujjú liliomodat
 kidobod a szimatoló ebek elé,
 vallatják, szivárog belőle a vér.

Vasy Géza értő elemzése²⁰ szerint a költemény „tökéletesen megfelel az önmegszólítás alapeseteinek”, mivel a költőnek korábbi szerepfelfogásával szemben²¹ arra kell rádöbbennie, hogy „nem a kultúrhős, a Megváltó szerepköre az övé, hanem a bujdosó, a haramiáé, aki a társadalomtól nem a kiemelkedés, az égi, a vezetői jelleg révén különül el, hanem azért, mert kitaszítódik, perifériára kerül a társadalmi küzdelmek során. A vers világképében, a költői feladat értelmezésében ez a helyzet sem változtat azon az alapelven, hogy az értékeket át kell vinni a túlsó partra, hiszen a bujdosásnak, a haramia-létnek ugyanez a jövő-orientáltság a lényege.” Hasonlóképpen, mint Nagy László önmegszólító versének „különlegességét, Görömbei András is kiemeli, hogy bár a szerep megváltozik, de ebben nincs önmegtagadás (vö. „ez a helyzet sem változtat azon az alapelven...”), a *Versben bujdosó* éppen „a hűség megerősítése olyan körülmények közepette is, amikor az önfeladás talán természetesebb gesztus lehetne”.

Görömbei arra a fontos tényre is rámutat, hogy a *Versben bujdosó* folytatásként kapcsolható korábbi az „önmegőrzésre elszánt”, nomád szerepeket kiformaló – és így, mondhatni, bizonyos értelemben szintén számvetést jelentő – Nagy László-versekhez (lásd pl. *Medvezsoltár*, *Ordas mondja*; vö. még *Búcsúzik a lovacska*), ezekkel szemben jellegadó poétikai sajátossága azonban éppen az, hogy az önmegszólító verstípus differenciáltabb számvetésének lehetőségét kamatoztatja.²²

²⁰ VASY, 1995. 97. Vö. még GÖRÖMBEI, 1992. 286.

²¹ NÉMETH G. BÉLA szerint az önmegszólító versek tipikus indukáló léthelyzete a számvetés kényszere, vagyis a szembenézés azzal a korábbi szereppel, amely „eddigi magatartásának foglalat, személyiségének megnyilvánítója, kibontakozásának kerete volt, s amely most kétségessé, illuzórikussá lett”. NÉMETH G., 1966. 548.

²² GÖRÖMBEI, 1992. 286.

A válsághelyzettel, a szerepváltozással kapcsolatban még egy lényegi elemet feltétlenül szükséges hangsúlyozni, mégpedig azt, hogy a válsággal és a lehetséges szerepekkel való szembenézés, számvetés itt is megintcsak sajátosan egyéni, Nagy László-i. Ennek lényege – Tolcsvai Nagy Gábor szavaival szólva – így összegezhető: a lírai én pozíciója „a varázsló vagy képviselő én szerepével [...] összeolvadva az apokaliptikus környezetű prófétai magány státusává alakul”.²³

4. Összegzés és kitekintés

A tanulságok, eredmények közül, általános érvénnyel kiemelendő, hogy a szakirodalom korábbi vélekedésével szemben igazolhatónak tűnik, hogy az önmegszólítás nem kivételes megoldás, hanem számottevő mértékben, változatos poétikai-stilisztikai szemantikai struktúrákban van jelen a Nagy László-i oeuvre-ben, és releváns szerepet tölt be a költő lírai világában.

A vizsgált versek poétikai-stilisztikai struktúrájáról kijelenthető, hogy azokban érvényesülnek ugyan az önmegszólító verstípus jellemző általános vonásai, ugyanakkor hangsúlyozni szükséges a Nagy László-i önmegszólító vers egyedi, különleges voltát is. Érvényes itt is, hogy az önmegszólító vers a magatartásváltás műformája, akár definitív jegynek is tekinthető indítéka egy korábbi magatartásforma elvetése és egy újabb választásának a megfogalmazása, megokolása, igazolása, megerősítése. Nagy László önmegszólító verseinek viszont különlegessége ebből a szempontból, hogy bennük nincs meg a magatartásváltással oly gyakran szervesen összefüggő, abból egyenesen következő önmegtagadás, ehelyett az adott világhelyzethez, annak tudati feldolgozásához, újraértéséhez való, a személyiség, a lírai magatartás „magját” nem érintő módosulás, igazodás megy végbe.²⁴

Ha kifejezetten a nyelviségre, a szűkebben értett nyelvi-stilisztikai jellemzőkre fókuszálunk, akkor szintén az egyéni nyelvi világot érdemes hangsúlyozni: mert ha általánosnak tekintendő, tipikus poétikai mintázatokat is követ a költő, azaz az önmegszólító vers szemantikai-poétikai jellegzetes személyjelölő sémáit, mintázatait alkalmazza, vagy éppen József Attila nyomdokán halad ebben a verstípusban, akkor is sajátosan Nagy László-i stílust, képi világot teremt a versszövegeiben.

Kitekintésként hadd utaljak még arra, hogy az önmegszólító versek²⁵ további vizs-

²³ TOLCSVAI NAGY, 1998. 94.

²⁴ Vö. pl. GÖRÖMBEI, 1992. 290–291; VASY, 1995. 242.

²⁵ Fontos adalék lehet a „nem prototipikus” önmegszólító, azaz valamilyen idevágó szempontból határhelyzetben lévő versek analízise. Két példát hozok most csak ezekre. A *Berzsenyi szólítása* is olvasható – NAGY GÁBOR szerint – önmegszólítóként: „A Berzsenyi szólítása egyszersmind önmegszólító vers is. *Te halhatatlan, bírod-e még sivár / sugár-hazád, hol nincs soha változás?*” NAGY GÁBOR *Életünk*, 2005. 9. sz., 31. A *Ki viszi át a Szerelmet* című versről pedig FALUSI MÁRTON írja a következőket: „Ez a vers nem más, mint költői feladatkielölés, ars poetica. Nem aggodalom a jövőért, mint első olvasásra hinnénk. *Létem ha végleg lemerült, / ki imád tücsök-hegedűt?* E kérdést, alkatilag rejtett, inverz önmegszólítást, sőt önfelszólítást, a bibliai töről metszett gondolatritmus később felkiáltássá keményíti: *Létem ha végleg lemerült, / ki retenti a keselyűt!* Ki más, mint a költő, a megszólaló.” FALUSI MÁRTON: Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet*. Irodalmi Magazin, 2015. 2. sz., 101.

gálata az életmű leírásában számos vonatkozásban releváns új eredményeket hozhat, például az idetartozó versek poétikai mintázatainak módszeres feltárásában. Gondolhatunk a személy- és dikcióváltások, a leíró és meditatív részek, a tárgyias és látomásos stílusú versegységek strukturális elrendeződésének leírására, ideértve természetesen ezeknek a jelentésképzésben betöltött szerepét. Mindez meggyőződésem szerint releváns adalék lehet Nagy László költői világának jobb megismeréséhez, megértéséhez.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

A cédrusember

(Nagy László költészete öt verse tükrében)

Kora ifjúságom idején, a múlt század '70-es éveiben két különös csillag tűnt fel a magyar költészet egén: az egyiket Juhász Ferencnek, a másikat Nagy Lászlónak hívták. Az egykori kritika hol egymás mellé, hol egymással szembe állította őket, de elsőbbséget hirdetni, akárcsak a virágok vetélkedése esetében, képtelenek voltak. Hogyan is állíthatna rangsort halandó a halhatatlanok között? Ha Juhász Ferenc *szívére ráfűjt az Isten*, s ettől képes lett *megszólaltatni* magában *a Mindenséget*, Nagy Lászlót magához hívta. Megismertette vele az angyalok nyelvét, lelkét a magáéhoz hangolta, száját bearanyozta, aztán visszabocsátotta a földre. Ennek köszönhetően ilyeneket hallottunk tőle: „*Ó, aki csontra vesz fel inget, jéggel veri meg szemünket*”, majd léte lemerülésére gondolva így végrendelkezett: „*Műveld a csodát, ne magyarázd!*” Nem próbálom hát magyarázni én sem, mélyen meghajtott fejem elmondja, miért.

Hálás, végtelenül hálás vagyok a sorsnak, hogy belőlem nem lett kritikus. Nem is esett nehezemre a választás kettejük közül, s ezt nem bántam meg azóta sem. Bár igaz, hogy tizenhét évesen, ám a költészet iránt már fogékonyan, erősen felkavart lélekkel tettem le Nagy László egyik kezembe került kötetét. Napokba tellett, amíg fejemben helyreállt a rend, de a Nagy Lászlóhoz vezető utat még nem láttam sehol. Ady, akinek ekkor csak a szovjet szellem által felülbélyegzett verseit ismerhettem, nem tudott elvarázsolni, s így alakult korai kapcsolatom a proletárköltővé alacsonyított József Attilával is. Egyetemi felvételem előtt azonban, egy pesti napilapban megakadt a szemem Illyés Gyula József Attilára vonatkozó kérdésén: *Miért fájdalmas e szenvedve helytálló költő?* Tőle való a válasz is: *Mert ő értette a világ rendjét.* No, ha így van, hadd próbáljam én is megérteni – határoztam el, s kölcsön kértem barátomtól egy József Attila-kötetet. A *Kései siratót* azonnal szívembe zártam, de az *Eszmélet* és a *Téli éjszaka* letaglózott. Napokon át újra és újra olvasva emésztettem mindkettőt, míg fel nem ismertem, hogy a mindeddig rejtélyes Nagy Lászlóban Attila szürrealizmussal felturbózott lelke munkálkodik...

Valamikor az ezredforduló táján a kolozsvári *Korunk*tól felkérést kaptam a XX. század tíz legszebb versének megnevezésére. Gondolkodás nélkül vállaltam a feladatot, majd rájöttem, nem is olyan egyszerű. Végül csak összeállt az én szívem szerint való lista, s abban előkelő helyet kapott Nagy László *Gyümölcsoltó* című verse. A *Korunk*

által kötetben közzétett végeredmény, az írókollégák ítélete elsomorított. Nagy Lászlót rajtam kívül senki sem jelölte.

Legyen tehát első ajánlásom a *Gyümölcsoltó*.

Március 25-ét, Krisztus fogantatásának napját Gyümölcsoltó Boldogasszony napjaként emlegetjük, s ez a tény, valamint a hozzá kötődő népszokásokkal, hiedelmekkel kiemelt figyelem teszi jeles nappá. Nagy László verscíméhez azonban egy mélyen jelképes tartalom, valamint a kádári korban is a családért, a közösségért remegő, a diktatúrától szenvedő családfő és művész alakja társul. A vers tulajdonképpen egy szembeszökő drámaisággal, a társadalmi konfliktusok markáns körülírásával teremtett ballada. A figyelem az epikai hősré, a szociális mélységbe zuhant „beteg zsványra”, annak utolsó lírai fellángolására irányul. „Oltani akarok, nem gyilkolni / halálfej-eszmék ellen kinyitva” – halljuk szájából, holott erejéből már csak az emlékezésre futja: „játsoztam valaha méhdöngésben / kölyöklélekkel harangzúgásban / egy anyag volt a sugár s a késem / kökényfa-menyasszony mellé álltam / akarod-e ezt a tisztességes asszonyt/ akarom legyen a társam”. De ezt a teremtő szándékot máris elfojtja a felismerés: ebben a világban nem létezhet boldogság felsőbb jóváhagyás nélkül, a halál, a gyász viszont magától megterem. „Hóban az eskü eljött a csönd / volt a menyegző most pedig tor van / kökényfa-menyasszony emlékére iszom / és arra is aki voltam.” Ebből az állapotból, rendelkezünk bár romantikus vagy realista látásmóddal, s ezt Radnótitól is hallhattuk már, csak az áldott képzelet által szabadulhatunk. A lezárt szemhéjak mögötti képernyőn megjelenik a régi, biztonságosabb világ színtere, ahol „Játék idea édesen egy volt / csillagok kölyke amikor voltam: / eszme nyargalt meg, hogy a menyasszonyt / idegen rüggyel játszva beoltsam / virág-rezgsében mütét a nikkal / játéka drága kökény-erekkel / s máris ölében fogja a pólyát / föltartott öklü ringló-gyerekekkel”.

Míg e tiszta és tömény líra által meghívott képzelet az olvasót a költővel azonos érzelmi síkra emeli, a félelmeket hordozó, már-már apokaliptikus látomásokkal terhes valóság kiábrándítja, visszarántja, testében-lelkében összetöri. „Nehéz az éjszaka lázak lázak / látszanak a macskák oroslánnak / üstökösökre ezek vadásznak / ördögei a tetőnek dombnak / tenger erejével dorombolnak”.

Hova jutottunk? Maradt még esélye a reménynek ezen a földön? E ma már oktalannak tűnő kérdésre hümmöghetnénk ugyan, de csakis egyedül a költő kijózanító válasza számít, mert egyben ez a vers végrendeletként értelmezhető kulcsa: „Ezerkilencszázhatvankilencben írtam e verset Gyümölcsoltókor / érezvén hogy az üvegpo-hárban / ágyamon lánchoz koccan az óbor / mikor kökényfa-menyasszonyt vártam / s ribancként húzott rengeteg láncszem / tisztának a tisztát őrizzük meg / oltalmazzuk az időben ámen.”

Ocsudjunk fel a jótékony kábulatból, s miközben lágyabb éneket hívunk elő, fogadjuk szívünkbe a *Gyümölcsoltó* örök üzenetét.

Szépasszonyok mondókái Gábrielre

Báthory Gáborról, Erdély szoknyabolond fejedelméről sokat beszéltek annak idején. Jót ritkábban, rosszat annál inkább. A rossz nagyobb része azonban a szeretőknek jutott, Erdély asszonyai kedvükre köszörülhették rajtuk pihent nyelvüket. Mert hogy lehetett volna képes egy közönséges fehérnép elcsavarni a fiatal fejedelem fejét? Ha vonzó küllemével, sudár alakjával semmiképp, akkor csakis az ördög segítségével, boszorkányoktól eltanult mesterséggel. A jobban értesültek tudni vélték azt is, hogy Dengheleginé, a titkos találkákra készülve, szeméremtestét kökény levéllel mosogatta „gonosz végre”. Ha így történt, bizonyára azért tette, mert ezt a tanácsot kapta valamelyik idősebb nőrokonától, aki tudta, hogy kökény enyhén savas nedve – a férfiember nagyobb gyönyörére – összébb húzza, szorosabbá teszi a szerelem imádott nyílását. Ha így, s ezért történt, hol ebben a gonoszság? Csak egy régóta ismert és bevált intim tapasztalat alkalmazásáról van szó.

De amit Imrefiné művelt a cserépcsupor forgatásával, az valóban nem semmi, ahhoz már tudomány kellett. A sárban, agyagban megszáradt és a szemfüles, számító asszonyok által felszedett lábnyom, más esetekben a kapca főzésének bizonyítottan köze van egy bizonyos, sok ezer éve alkalmazott mágiához. A nő, ha oly erősen elfogta a vágy, már a főzés közben gerjedezett, és a kimondott szó mellett a gondolat erejével is hívta, vonta magához kedvesét. S mivel e felfogásban a lábnyom azonos a célszemély lábával, annak mozdulnia, testének indulnia kellett, a lónak pedig – akár ína szakadta árán – repülni lovasával a hívás helyszínére.

Marhaság, ilyesmi nem létezik! – hallok máris az ellenvetést. Valóban, a józanész ellene szól a hiedelemalapú történeteknek, ám a népi hitvilágban mindez példák tömkelegével alátámasztott valóság. S most ajánlatos kapaszkodni: még ma is az. A néprajztudomány régóta dokumentálja, rendszerezi, és homeopatikus mágiaként tartja számon ezt a föld szinte minden szögletében ismert és alkalmazott eljárást. De talán elég már az okoskodásból, az ősi varázsszöveggé megindult vers sokkal meggyőzőbb és izgalmasabb minden magyarázatnál. Sajátos realizmusa a szerelmi lakoma, vagy hogy is mondjam érthetőbben: a testiség részletezésében teljesedik ki utolérhetetlenül: „így adok úgy adok / jól tartalak jóval / nem gyűszűvel mérikélek / de ló-zabolóval / Nyalánkságra / nyiss a számba / itt a mézelt óbor / pörkölt dió szentegyháza / hasadékos dombor / minden kis csucsorban / égetett cukor van.”

Létezhetsz olyan kényes ízlés, amely kivetnivalót talál e tündéri naturalizmusban? Szó se róla! És tegyük még hozzá, hogy a vers sem költői eszközeiben, sem a témához választott nyelvében, de gondolataiban sem mond ellent a fenti értelmezésnek. Sőt! Segít elhinni a hihetlent!

Táncbeli tánc-szók

A magyar nyelvterület minden egyes szögletében éltek valamikor, ma azonban csak elvétve, emléktörödékekben maradtak fenn a táncszók. A mai, többnyire a tánchagyomány tanítására, népszerűsítésére létrehozott táncházakban még olykor előjönnek,

de egyre kevésbé indokolt a táncszók, csujogatók, kurjantások jelenléte. Ahhoz, hogy virágozzanak, hagyományos falusi multságok, lakodalmak, nagyobb bálók kellettek, ahol – különösen, ha a jókedv tetőfokára hágott –, mindjárt megszólaltak, s fokozták a hangulatot a rövid, csak pár soros, többször tréfálkozó, olykor gúnyos vagy pajzán értelmű rigmusok. Ilyenkor elszabadulhattak az indulatok, fékét veszthette a nyelv, a mulatozók világgá kurjanthatták véleményüket, vágyaikat. Nagy László ismerőinek eszébe juthat, hogy a *Menyegzőben* már kaphattunk stílszerű kóstolót a költő elhíresült táncszóiból: „Idenézz a csillagára, ne a menyasszony farára!”, „Tyuhahé, rókaprém, más is kurva, nemcsak én! Húzd!”

Az egykori táncszók stílusa, ritmikája szerint fogant vers hangulata azonban a témával ellentétben komor. A társadalom peremére szorított, sorsát feltáró lírai hős igazságtalansággal vádolja, háládatlannak mondja a világot. „Jó vótam én, jó vótam én azelőtt / szivárvánnyal írtam be a levegőt”, aztán a széllel szembefordulva elkurjantja magát: „Tánc a lábam, kutya a föld, eb az ég / hadd mulatok, mikor sírnom illenék!” Mulatásnak azonban nyoma sincs, ellenben a társadalommal szemben súlyos vádak hangzanak el, s a megtalált szerelmes társsal dacsövetségben mindketten az élet mellett döntenek. Mint mondják: „elköltözni csúnya vóna / deszka közé csomagolva”, ezért „oda megyünk, ahol kellünk / ahol nekünk öröm lennünk”, majd megszólal a népballadákban is jól ismert átok: „aki minket meggyaláz, fárassza el azt a frász/ jó habosra hajtsa meg/ írmagnak se tartsa meg!”

Ennyi lenne? Egyetlen hiányt érzek csak. A neve Bubik István, aki egyszál dobbal úgy életre tudta kelteni ezt a gyönyörű verset, ahogyan senki sem. Szerepében valóságos sámánvá változott, s amint révülten emelkedni kezdett a maga által választott mennyei réteg felé, emelte, vonta maga után a közönséget is. Bevallom, részben az ő nagyszerű emléke miatt hoztam most elő a *Táncbeli tánc-szókat*, s azt hiszem, most ismét meg kell hajtanom a fejemet. Szokatlanul fájdalmas történet következik.

Vértanú arabs kanca

Nagy László gyerek- és ifjúkorának jelentős része a lovak bűvöletében telt. Sokkal inkább tekintette őket társnak, mint igavonó baromnak. Ha tehette, rajzolgatta őket, időnként elkerülhetetlen pusztulásukat pedig tragédiaként dolgozta fel már költészete korai szakaszában is: „*Minden reményünket befödi a hó, siratlak, siratlak, bársony-kiscsikó*” – olvassuk és könnyeinkben egyesülünk vele a *Kiscsikó-siratóban*.

A Vértanú arabs kancát prózaversnek mondják. Én lírai prózának, vagy inkább költészettel átszőtt drámának mondanám, de hangulattól függően nevezhetném novellának is. Ez esetben csak Móricz *Barbárok* című művével tudnám egy sorba állítani, amint Nagy László elbeszéli, s közben sokadszorra is átéli, végig szenved a lélekbe tipró gyerekkori tragédiát. Azt mondtam, elbeszéli? Sokkal inkább siraloméneket, gyászdalt ad elő a *Vértanú arabs kanca* történetével, holott nem egy ország romlásáról, csak egy ló értelmetlen pusztulásáról van szó. Az „értelmetlen” jelzőt mindenképpen

hangsúlyoznom kell, mert ez a körülmény fokozza valós tragédiává a részegségtől eldurvult lelkű kapások bűnét.

Az vajon megfordult-e akár az apa fejében, hogy tettükkel megszüntették, keresztre feszítették a kisfiú gyerekkorát? Napok múltán – bizonyára.

Talán csak az anya szíve dobbant egy hatalmasat, amikor felismerte a rettentő bajt, a bontakozni készülő tragédiát. „megrázkódott, mert látott lángoló csillagot, ahogy fut le a hegyről s lerogyik az erdő éjszakájába. Az a csillag: a szélben lángoló lovacska volt a kigyúlt szekérrel.” Ami pedig itt következik, már a gyerekkorból és a felelőtlen felnőttekből egyaránt kiábrándult kisfiú reakciója: „Játékaim akkor estek hanyatt az asztalon. Merevítették lábukat égre kedves kukoricaszár-barmaim. És akkor tettem le végleg a szívemnek feszített apró cirok-hegedűt.” S mi mást tehetett volna a várandós anya? Cselekednie kellett. „Eredj, te bátor, mondta.” „Csaoló ebtorok, temetők halálos fogai előtt ügettem el. Képen vágta veresen a rókák zászlai a kavicsbányák várfokain. Két oldalt gyilkos íjjászok állták a sáncot a hidegben. Oldalamban a nyilalás nyilaival értem el az erdőt.” Micsoda út lehetett az! Az egykori sámánok voltak hasonló veszélyeknek kitéve, amikor révült állapotban küldetésük szerint az illetékes szellem által lakott égi réteg felé haladtak. Viszont a gyerek, útja végén a segítő szellem helyett a részeg kapásokat találta, akik „már előbb oda buktak, már nyúzták a lovat a csillagfényben.” Ha lett volna őrangyal a háta mögött, elfedhette volna előle a szörnyű látványt, de nem így történt. Szembesülnie kellett a józan paraszti szemlélethez társuló barbársággal. Ha a ló elveszett, a bőre még jó lehet valamire. S amint apjára esik a tekintete, fájdalom csak fokozódik. „Az elvetélt kiscsikót apám nyúzza, mintha jövendő öcsémet fejtené a bőrtől.” Félelmetesen fájdalmas párhuzam, de a hirtelen indulat, amit a látvány kivált belőle, még ijesztőbb, még fájdalmasabb: „Most kéne megölnöm édesapámat! Most illene leszúrnom, ahogy ő a disznót. Most. Előbb a sarkam a torkára, aztán a kés! Képzeletben már végeztem vele.” Nincs kizárva, hogy az apa vette a gyermeki elme üzenetét, s hogy a tiszteletlenségért móresre tanítsa, az összecsavart „kisded csikóbőrt” egy nyers, cinikus mozdulattal a „nyakába adta fekete prémnek.” Ettől, mintha maga is kijózanodott volna, „kataton csendben felöltözött a lószerszámba. Vette hátára a hámot, fejére a kantárt. Maskarájában a büntudat izzott oltári csillagszemekkel. Mögéje álltak a többiek a vértanú irhájával. Megindulva, ó-betűs szánkból csak a lehellet omlott. Némán is megindultunk Isten és a ló nevében.”

Feltűnik-e valakinek az idézet szervesen egymásba szőtt mondatainak szabályos lüktetése? Lehetetlen, hogy ne figyeljünk a szavak ütemes kopogására. Ha ezeket a sorokat szabadversként tördelte volna a költő, versként is elfogadnánk boldogan az erőteljesen költői szöveget. Tulajdonképpen ez lenne a prózavers titka.

Seb a cédruson

Azt mondják, volt a költőnek egy nagyobb darab cédrusfája, melynek egyik oldalán arcformájú forradás, vagy ahogyan ő mondta, seb éktelenkedett. Sokat forgatta, méregette az akár több ezer éves fadarabot, elmélkedett az eredetén. Bizonyos, hogy ez a

darab fa az egykori cédrusfa részeként jelentős történelmi események tanúja lehetett. Láthatta Mózeset és Jóbót, Jézust és Spartacust, láthatott dicsőséget és romlást, halált és sebeket tömkelegével. E látomáshalmazból a költői elmélkedés képverset eredményezett. Az ábra egy cédrus lombjának balra néző, hosszanti felét mutatja, de ha emberi arcot szeretnénk benne látni, akkor azt láthatjuk, majd tovább vizsgálva, a költő arcprofilját is felismerhetjük benne. Ez logikus következtetés, hisz a verskezdet – SEBED SEBEM IS – világosan az azonosság vállalására utal, általánosabb felfogásban pedig az emberiség küzdelmeinek hatalmas, örökösen felfakadó sebeire – Jób, Istár, Ekhnaton, Jézus, Prometheusz, Spartacus, Johanna és Dózsa országos, sohasem gyógyuló sebére. De mindjárt ezt követően az európai szellem tragikus sorsú nagy harcosait is elősorolja, és megnevezi: Csokonai kráter-sebét, Edit Piafét, Petőfi dárda-sebét, Van Gogh-ét, Majakovszkij ruszki medve-sebét, az Attila Mávag-jegyű árva sebét, Radnóti golyó-füstös tarkó-sebét, Dylan Thomas tövises szeme-sebét, a Kerúb Kondor orkánhuzatú sebét, végül pedig azokét, akikkel a Föld s az Úr lesz tele – a Jeltelenek örökösen izzó sebét.

A vers keletkezéstörténete tehát párhuzamosan halad Nagy László egyetemességre utaló, mitizáló törekvéssel, azaz a múlt nagy sebeit kiterjeszti, általánossá teszi az emberiség történelmi múltjára. A nagy dobás viszont ezután következik. A befejező sorok által (VILÁG SEBE RAJTAD LIBÁNUS / ELTÖRÖLNI NEM TÁMAD MÁGUS / VILLÁMOLVA VÉSŐ HA KIVÁGJA / ÓRIÁSABB SEB LESZ A HIÁNYA) a megállapítást egy prófétai megoldással, az élő idővonalra helyezve átíveli a beláthatatlan jövőbe, s ezzel érvényessé teszi az emberiség teljes történetére.

Zárógondolatként hadd forduljak vissza a hírből és művészi ábrázolásokról ismert mediterrán és ázsiai cédrusokhoz, melyek közül az örökösen érdeklődő, kísérletező kedvű ember néhány példányt elhozott Közép-Európába is. Ezek tisztességgel megragadtak, s fejlődnek azóta is az örökbefogadó földben. Hiányzik mögülrük mégis valami, amit nem tudunk számukra biztosítani, amivel nem rendelkezhetünk. Az a valami nem gyártható, nem akkumulálható, s nem is teleportálható. Az a valami maga a lényeg: az Isten által adható és kiszabható idő.

Nem is olyan régen, a Kassa-közei Jászón, a Premontrei Prépostság parkjában volt szerencsém találkozni egy hatalmas, kifogástalan formájú cédrussal. Hibátlan törzse átöleléséhez legalább három ember mellszélessége és hat karja kellett, kúpalakú hatalmas lombsátra lehetett úgy negyven méter magas, méregzöld volt, étellel teli, s a maga pár száz évével nem szükölködött a megélt időben sem. A nagy barokk kastélyra lehetett nézni, de erre az istenfára csak lopva és hűledezve.

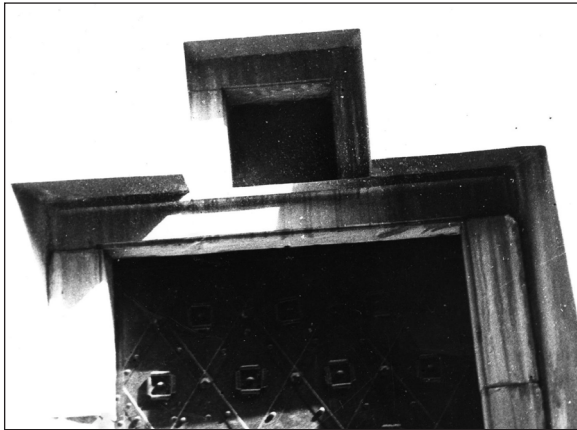
Utolsó ötletként, a kezdetben felvillantott, a magyar költészetet méltató csillag-metáforát szeretném földközelsébe hozni, s szerepét áttestálni a bolygó legnagyobb fájra. Ez esetben a jászói cédrust én Nagy László nevére íratnám.

MÓSER ZOLTÁN

Az Ajándék – képeken át Nagy Lászlóhoz című nyíregyházi kiállítás elé

Nagy László szívében, lelkében – versei szövetében – együtt van jelen a paraszti gondolkodás és a városi életforma. Röviden: a paraszti gondolkodás olyan, mint egy kör, amelynek közepén az Ember áll. Körülötte a négy égtáj és a négy évszak, a hónapok, hetek és napok. Ezek az Időt jelzik, a munkát: a földdel való törődést. A városi gondolkodás az életformából adódóan egészen más: az lineáris, mint egy vonalzó.¹ Akkor, ha jól értelmezem, egy kör és alatta egy egyenes vonal, ez a kettő együtt lenne Nagy László „geometrikus képe”. Bár ezt ő szebben írta, vallotta:

Savaim, sóim, szép fele-vállam
elhagyva fájok emberien:
jussomért, legjobb részemért hajtok
csonkán e mindig hiánnyal síró,
szimmetriásra tervelt világban.

¹ Mircea Eliade 1949-ben írt könyvében (*Az örök visszatérés mítosza*) körkörös időről és lineáris időről beszél. Szerinte az első az archaikus közösségben élő emberre és társadalomra érvényes, utóbbi a modern emberre, társadalomra, reánk.

A Nagy László- emlékévének bármi eredménye csak akkor lesz, ha a költőt nem akarjuk sem balról, sem jobbról kikerülni, megelőzni. Most József Attila alapján csak egy sor jut eszembe, ez felhívás és üzent is: Én, Nagy László, itt vagyok! Csak ennyit mond nekünk, csak ennyit üzen a költő és ez az év. Ezt akkor értettem meg, amikor egy régen nem látott volt kollégám írt egy rövid levelet, mert olvasta velem kapcsolatban, hogy egy Nagy László-kiállítás készítésével foglalkozom. Ő, akit mai felosztás szerint nevezhetek liberális gondolkodásúnak – 1989 előtt is az volt –, azt írta, e hír olvastán levette Nagy László kötetét, és nem tudja letenni, annyira megrendítette eme hír.

*

Az említett kis kiállítás anyaga 1979-ben, tehát 45 évvel ezelőtt készült (az *Ajándék* című albummal együtt), és most, hogy elővettem, magam is meglepődtem, mert fél évszázad alatt sem a képek, sem a szövegek ereje nem csökkent, hanem erősödött. Egyébként nem a kiállítás miatt, hanem azért vettem elő a polcomon lévő köteteket, mert egy esszét akartam írni. A lényeg: ha van, milyen szimbólumok találhatók a verseiben? Talán csak egy van, ez pedig a ló, a búcsúzó ló. De ez is inkább allegória. Úgy voltam a verseivel, a szövegekkel, mint József Attilával, akiről elmondhatjuk – Nagy Lászlóval együtt – hogy mindketten „hót realisták”. Mint a népdalok. Ahogy Erdélyi János írta az 1846-os tanulmányában, ami a népdalban szerepel, az mind valós és igaz. „Ha valami benne történetre vonatkozik, az történet, ha erkölcsre, az erkölcs, ha ízlésre, az ízlés. Itt minden betű adat, s minden kis adat a multból gyökerül szolgál új virágnak a jövőben.”

Ha ennek az évnek lesz, mert lehet valami haszna, akkor az, hogy a versei kapcsán a valóról és az igazról beszélgetünk. Egymással és a verseivel. A szépet meg, nehogy munka nélkül maradjanak, az esztétákra bízunk.

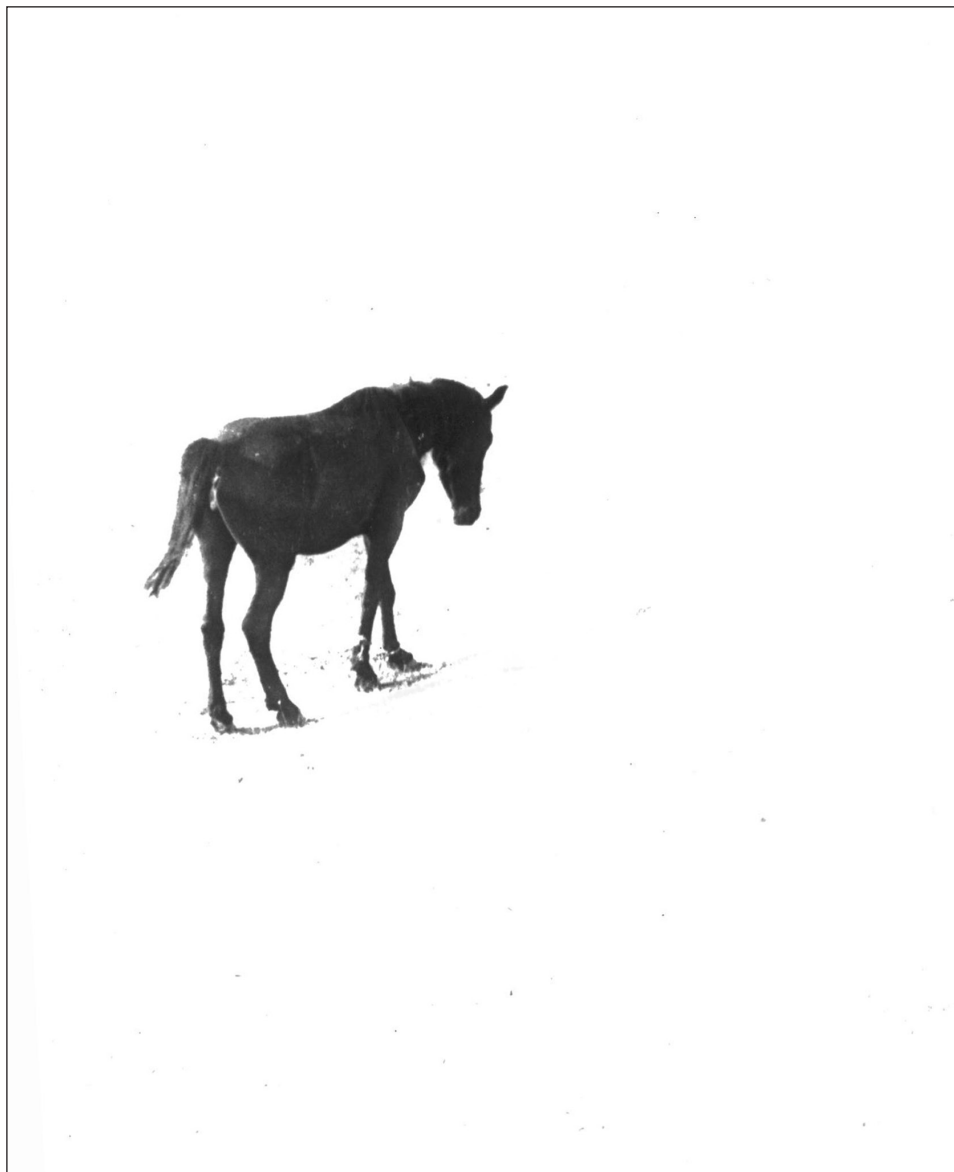

Hányan haltak szolgaságtól,
vésztől ezer év alatt?
Felettük gyom s virág táncol,
e holtakról nincs adat.

(Esti képek)

ÉLJEN AZ ÚJ PÁR, ÉLJEN...
(Menyegző)

Búcsúzik a lovacska

MARIK SÁNDOR

„Az igazi közegem Kelet-Magyarország”

Beszélgetés Tóth Károly televíziós szerkesztővel
élményekről, műhelytitkokról

Amikor március elején Tóth Károlyhoz, az ismert televíziós szerkesztőhöz *Szemle*-interjúért indultam, gondolataimban kíváncsiság és nosztalgia váltakozott. Közel hatvan éve lettünk kollégák Nyíregyházán, Karcsi rádiós, én napilapos újságíró. Eleinte hetente akár többször is találkoztunk különféle eseményeken, később előfordult, hogy évtizedig nem láttuk egymást személyesen. Legutóbb 2014-ben fogtunk kezét, amikor a Magyar Újságírók Országos Szövetsége elnökeként Aranytoll Életmű-díjat adott át Elek Emil kollégámnak, a *Kelet-Magyarország* fotórovata vezetőjének. Most a beszélgetés hangulatának megalapozásához magammal vittem a *Kelet* 1982. szilveszteri számának egyik kinyomtatott oldalát. Felét az az élménybeszámoló foglalta el, amelyet a TV Híradó négyéves moszkvai küldetéséből éppen hazaérkező tudósítójával, Tóth Károssal készítettem. „Emlékszem – mondta –, legalább takarékoskodhatunk az idővel. Az akkor leírtak most is érvényesek...” A televíziós tudósító pedig munkája során talán legtöbbet a percekkel küzdött.

– *Beszéljünk mégis egy kicsit arról a négy évről négy évtized távlatából! Amikor az orosz nyelvet választottad a főiskolán, titokban számítottál külföldi, esetleg éppen moszkvai küldetésre? Hiszen az érettségi évében már pályakezdő riporter voltál...*

– Egyáltalán nem számítottam rá, ez a pályám során velem történt sok véletlen egyike lehetett. Érettségi után, 1965-ben, Budapestre, az Eötvös Loránd Tudományegyetemre jelentkeztem magyar-pedagógia szakra – nem vettek fel. Elkezdtem dolgozni a rádiónál, de hamar jött a katonai behívóparancs. Bevonultam. A következő év tavaszán engedélyt kértem, hogy jelentkezhessek főiskolára, mert mindenképpen tanulni akarok. Megkaptam a hozzájárulást, magyar-történelem szakra jelentkeztem. Abban az évben azonban ilyen szakpár nem indult, viszont magyar-orosz, igen. Azt kezdtem el. Majdnem tíz évvel később derült ki, hogy az orosz szakos diploma, pontosabban a nyelvtudás milyen nagy lehetőséget nyitott meg előttem.

A TV Híradó műsorvezetőjeként (1985)

– *Abban az időben Moszkva kivételezett helynek számított, a legnevesebb magyar újságírók tudósítottak onnan, Kulcsár István, Csák Elemér, Radnai Péter, Hardy Mihály. Hogyan választhattak ki a feladatra téged, fiatal debreceni tudósítót?*

– Sajátos helyzet alakult ki. 1977-ben járt le Elek János megbízatása Moszkvában, az utódlás előkészítése két évvel korábban kezdődött, de nem akadt jelentkező. Ugyanis elterjedt a hír, hogy a Televízió új állomáshelyet létesít Brüsszelben, és a „nagyok” legtöbbször odapályázott, Elek is amiatt nem akart hosszabbítani – egy nyugati pozíció nagyobb kihívást, újfajta lehetőségeket ígért. Matúz Józsefnének, a TV Híradó alapító főszerkesztőjének jutott eszébe, hogy orosz szakon végeztem. Ki is küldtek egy hónapra helyettesíteni, majd a következő esztendőben ismét, akkor már két hónapra. Amikor a váltás időszerűvé vált, már szinte természetesnek számított, hogy én költözöm négy évre, családdal együtt...

– *Nem tudtad, mi vár rád, hiszen a Híradó tudósítójának életét az események írják napról napra... Mire készültél?*

– Nagy politikai változás szele nem érződött, a Brezsnyev-Koszigin páros már tizenhárom éve állt a Szovjetunió élén, Gromiko pedig az állandóság valóságos szimbólumának számított, húsz éve szolgált külügyminiszterként. A magyar-szovjet kapcsolatok nem tartogattak meglepetéseket, működött a KGST, a Varsói Szerződés, az Interkozmosz űrkutatási program. A valóság aztán jócskán fölkaparta a nyugalmat. Az 1979-es olajválság megrengette a világot, amelyet csak fokozott, hogy az év végén a szovjet csapatok bevonultak Afganisztánba. Ezt követően a nyugati országok bejelentették az olimpia bojkottját. Kapkodtuk a fejünket. Már csak reménykedtem, hogy a magyar űrrepülésnek a helyszínen leszek részese, ami végül valóra vált, igaz, nem a tervek szerint.

– *Beszélgünk részletesebben az utóbbiról! Annál is inkább, mert ismét repülésre készülnek magyar űrhajósok, ezúttal azonban az Egyesült Államokban. Viszont Farkas Bertalan után a repülésre jelöltek között ismét van szabolcsi, a nyíregyházi Kapu Tibor. Látsz párhuzamokat?*

– Elsősorban különbségeket, hiszen 45 év alatt rengeteget fejlődött az űrkutatás, nemcsak Amerikában és Oroszországban, hanem Kínában és Indiában is. Ami magyar szempontból érdekes: Farkas Bertalan már 1980-ban vitt magyar műszert az űrállomásra – a kozmikus sugárterhelést mérő Pillét –, amelynek modernizált változatát ma is használják az űrállomásokon, űrhajókon. Kapu Tibor úticsomagjában is lesz újdonságot jelentő magyar eszköz, bár erről még kevés konkrét adatot osztottak meg. Az űrben fogyasztható táplálékok között számos magyar termék található. Tehát nemcsak űrhajósaink vannak, számolni lehet a magyar űrpar, űrtechnológia fejlesztéseivel is. Például már 2012-ben felbocsátották az első, teljesen magyar építésű műholdat. A MASAT-1 három évig szolgáltatott adatokat, és készített fényképfelvételeket a Földről – a magyar szakemberek nem mellékszereplők az űrben.

– *Hogyan élted meg Farkas Bertalan bejelentett, majd elhalasztott űrutazását?*

– Már a bolgár űrhajós balszerencséje jelezte, hogy űrrepülés során is előfordulhatnak hibák. A Szojuz-33 űrhajó nem tudott kapcsolódni a Szaljut-6 űrállomáshoz, valami elromlott a fő hajtóművében. A küldetés így egy nap alatt véget ért. Visszahozták ugyan az űrhajósokat, de a küldetés a szokásos terhelés többszörösével járó kényszerleszállással ért véget Kazahsztánban. Nagy szerencse, hogy nem követelt halálos áldozatot. Később jelentették, hogy a tervezett újabb repüléseket – így Berci utazását – bizonytalan időre elhalasztják. Űrhajósaink hazautaztak. El lehet képzelni, hogy mindez milyen felfordulást okozott. Az én fejemben pedig megfordult: talán lemaradok életem nagy élményéről...

– *Egy évvel később kezdődött minden előlről?*

– Igen. Számomra hasznosan telt az idő, mert érvényes belépőm birtokában sokszor kimentem a Moszkva melletti repülésirányító központba, és néztem, mi történik – bár nem sokat értettem. Jószerevel számok, koordináták százai hangzottak el, de a látvány a hatalmas képernyőkön lebilincselő volt. Személyes kapcsolatba is kerültem a magyar űrhajósokkal, már nem csak „kívülről” tudtam nézni a munkájukat, tudósításaim tartalmasabbak lettek. Repülés idején az eseményeket a sajtóközpontban mindig nagy felhajtás kísérte, persze szovjet dominanciával. Minden apró részletet leírtak, mindenki fontoskodott. Így aztán lényegében örültem, hogy a Szojuz-36 űrhajó startját, amelyet a Magyar Televízió élőben közvetített, egy erre a célra összeállított stáb bonyolította le az érintett három helyszínen, én pedig külön összefoglalókat készítettem a *TV Híradó* számára. Ezekre napokig készülhettem válogatott felvételekkel, többek között kisinterjúkkal. Az egyikben Berci magyarázta el közérthető módon, hogy mi, miért fog történni, mi a feladat és a lényeg. Mivel az élő közvetítést nem láttam – Moszkvában nem lehetett fogni a magyar tv műsorát – mit sem sejtve tettem a magam dolgát. Csak másnap tudtam meg, hogy valójában teljes káosz volt az élő adás, rosszul működtek a hang- és képátviteli vonalak, akadozott a közvetítés, adás közben le kellett cserélni a szinkrontolmácsot, és így tovább. Matúz Józsefné főszerkesztő az adásnap lezárultával fel is hívott telefonon, és azt mondta: „Elég lett volna a maga tudósítását leadni, jobban jártunk volna.” Nívódíjat kaptam érte; a legkedvesebb emlékeim közé tartozik.

– *Feltételezem, hogy az 1980 nyarán rendezett olimpia is felpezsdítette a hétköznapiakat annak ellenére, hogy nem lett teljes értékű verseny. Mit lehetett érezni a helyszínen?*

– A versenyzők számára maradt hiányérzet, elmaradt sok nagy párharc, amelyekre évekig készültek. Ez érződött a hangulaton. Számomra az olimpiai tudósítás így is szép feladat lett, annak ellenére, hogy az űrrepüléshez hasonlóan jelentős számú sportriporter, szakkomentátor érkezett a helyszínre. Mindkét kelet-magyarországi megyéből versenyeztek sportolók, közülük a legnagyobb eredményt, mint emlékeztetes, a roppant szerény, csendes Váradi János ökölvívó érte el, aki légsúlyban bronzérmert szerzett.

– *Hogyan zajlott Moszkvában a „hétköznapi” munkád? Kitől kaptál (szereztél) információkat, oda utaztál, ahová akartál?*

– Ne felejtjük el, hogy az 1970-es évek végéről van szó; bár sok helyen ma is elég szigorú szabályok határolják be a külföldi újságírók mozgását. Itthon a keleti régióban éltem, főleg két nagyváros történései foglalkoztattak, a nyíregyházi és debreceni politikai, társadalmi, gazdasági élet fejleményei, változásai. Moszkva viszont a világpolitika egyik centruma, ahogy akkor fogalmaztak: a két pólusú világ egyik fő helyszíne. Egy-egy nagy eseményen akár ezer tudósító is sürgölődik, mindenki igyekszik kikönyökölni a jobb helyeket; nem könnyű. A hétköznapokon mindenekelőtt kapcsolatokat kellett keresni. Egyrészt azért, hogy képben legyek, milyen folyamatok játszódnak le a politikai, gazdasági, kulturális életben. Ez a tudósítói munkához elengedhetetlen. A hivatalos tájékoztatás sokszor ismert panelekből állt, az exkluzív információkért – amelyeket itthon vártak – sokat kellett talpalni. Nehezítette a dolgot, hogy akkoriiban Moszkvában ellátási problémák voltak, a családról gondoskodni kellett. Az utóbbi sikerült hamarabb megoldani, ugyanis működött egy, a magyar kolónia számára fenntartott magyar bolt. Ez sokat segített a kapcsolatok alakításában is: egy-egy rúd téliszalámi hírforrásokat nyitott meg...

– *A tévében látunk sajtótájékoztatókat, a tudósítók „tálcán” kapnak mindent...*

– Inkább csak úgy látszik. Akkoriban a sajtótájékoztatók legtöbbször egy kaptafára épültek, sokszor formálisan. Az történt, hogy a sajtóért felelős személyek meghatározták a kérdezők sorrendjét – kezdte a *Pravda*, magyar részről legtöbbször a *Népszabadság* folytathatta, majd egy-két nagyobb pártlap más országokból, aztán vagy maradt idő, vagy nem. Sokszor a kérdéseket is le kellett adni előre, azokból a szervezők válogattak. Így aztán a valódi újdonságokat további utánajárással szereztük meg, de megtanultunk ezzel együtt élni. Egybevetve: tapasztalatokban gazdag évek voltak, kitágult előttem a világ. Annál is inkább, mert a négy égtájról verbuválódott nemzetközi sajtócsapat sokszínűen látta a világot. Megtanultam a „sorok között” olvasni, érzéklni a rejtett utalásokat, a mögöttes összefüggéseket, és azt is, hogy nem elég egy forrásból tájékozódni. Nem véletlen szófordulat: a politika boszorkánykonyhája. Az is bebizonyosodott számomra, hogy a politikai kapcsolatokat, akárcsak az emberi kapcsolatokat mindig az érdekek határozzak meg, a konfliktusok megoldásához végül mindig nélkülözhetetlen a kölcsönös tolerancia. Ezt látjuk ma is.

– *Könnyű vagy nehéz lehetett egy magyarnak a szovjet fővárosban dolgozni?*

– Szerencsésnek számítottam. Hamar kiderült, hogy a külügyminisztérium sajtóosztályán a külföldi tudósítókkal kapcsolatot tartó egyik munkatárs budapesti egyetemen végzett, az '56-os forradalmat is fővárosunkban élte meg. Kimondottan barátságos, tipikus szibériai ember, okos, tájékozott, nemcsak kiválóan beszélt nyelvünket, hanem *értette is* a magyarokat, bár negyedszázaddal korábban élt nálunk. Egy idő után néha túlléptünk a hivatalos információkon. Ha valamit meg akartam tudni, vagy valamire ő akarta felhívni a figyelmemet, megbeszéltünk egy hosszú sétát a Moszkva folyó partjára és kitérgyaltunk mindent – a lehallgatás veszélye nélkül, mellőzve a száraz, hivatalos szöveget. Sokszor kaptam tőle exkluzív információkat és talán a legjobb „vidéki” utakra vett be az utazó stádba.

– *Mondj egy példát!*

– Felhívott egy este: „Holnapután menj be a diplomataellátóba, ott van a repülőjegy a nevedekre, fizesd ki! Vedd fel, és a rajta meghatározott időpontban legyetek a reptéren!” Ott derült ki, hogy a Csukcs Autonóm Körzetbe megyünk, Anadirba, ahová most sem jut el sok külföldi, pedig kimondottan érdekes vidék. Ritka ásványkincsekben gazdag, sajnos az aranybányája ottjártunkkor nem üzemelt, pedig jó lett volna látni. Akkor nem tudhattuk – talán jobb is –, hogy utazásunk idején még a város határában működött a Szovjetunió egyik legnagyobb, szigorúan titkos rakétabázisa, amelyet az 1960-as évek elején építettek. Nem régen olvastam egy katonai blogon, hogy részben föld alatti bunkerekben nukleáris tölteteket is tároltak, a rakétákat pedig az USA nyugati parti nagyvárosainak koordinátaival programozva tartották készenlétben. Ezeket az 1980-as évek végén szállítottak el, a terület „zárt” státuszát 1991-ben oldották fel. A rakétabázisnak otthont adó megközelíthetetlen városrészben fénykorában ötezen éltek; ma mindez az enyészeté, hasonlóképpen, mint több egykori szovjet laktanya épületei Magyarországon. A Csukcs Autonóm Körzetről nem sok szó esik, de attól még jelentős. Már területénél fogva is, amely nyolcszorosa Magyarországnak. Anadir városa légvonalban 6200 kilométerre van Moszkvától, ami több mint kétszerese például a Moszkva-London távolságnak. Stratégiai szempontból nem közömbös, hogy csak a Bering-szoros választja el Alaszkatól, tehát az Egyesült Államoktól. Akkoriban 160 ezren éltek ott, most sokkal kevesebben. Az „örök fagy” körzetében jártunk, ahol az átlaghőmérséklet januárban mínusz 20 fok, de nyáron is csak ritkán éri el a plusz 10 fokot. Már ebből is érzékelhető, hogy milyen nehéz ott az élet.

– *Előfordult, hogy valami váratlan történt, igazi meglepetés?*

– A legnagyobb élmény mindjárt az érkezéskor ért bennünket. Többen vártak ránk a szállodánál. Arról érdeklődtek, lengyelek vannak-e köztünk. Amikor kiderült, hogy hárman is, határtalan lett az öröm. Utólag derült ki, hogy viszonylag sok lengyel él a városban, akik (vagy szüleik) az 1939. évi Molotov-Ribentropp paktum következtében szétesztott Kelet-Európából, így Lengyelországból kerültek a távoli zord vidékre. Persze nem önszántukból. A mi útitársaink voltak az első lengyelek, akikkel azóta találkoztak – négy évtized után! Külön ünnepséget rendeztek ennek örömére. Mondhatom, a nem várt helyzetben alig tudtunk szóhoz jutni.

– *Előttetek zajlott a történelem!*

– Lehet mondani. Azonban volt ennél még személyesebb, meghatóbb élményem is. Repülővel jöttünk vissza a Távol-Keletről. Az utat úgy szervezték, hogy a Bajkál-tó északkeleti részén hajóra szálltunk. Folytattuk az utat az Angara torkolatáig, majd Irkutszkig, közben útba ejtve az Olhon-szigetet, annak is nagyobbacska városát, Huzsirt. Az étteremben magabiztos tartású, attraktív, ötven év körüli hölgy szolgálta fel az ételeket. Feltűnt, hogy szinte sugárzott az örömtől. Újságírók lévén, természetesen megkérdeztük, elmondhatja-e, mitől olyan boldog. Azt felelte: három nap múlva utazik Németországba, a férjéhez. Hogyhogy? 1944-ben, az esküvő után nem sokkal a párját elvitték katonának. Sebesülten esett fogságba Németországban, az amerikai

Északi-sark: érkezés a kutatóállomásra

Sodródó jégsgígeten, túl az Északi-sarkkörön

Bajkál-tó, kutatóhajó fedélzetén

A téli Anadir Oroszország legkeletibb városa

A Riporter kerestetik (1967) négyen az elődöntőben

Riporter kerestetik (1967), döntő (MTI-fotók)

Kambodzsában békefenntartókkal (1992)

MÚOSZ-elnökként Elek Emillel (2014)

szektorban került kórházba. A háború után ott maradt. Azt remélte, hogy a feleségét majd utána engedik. Sokáig hiú reménynek bizonyult, mégis vártak egymásra, a találkozásra. Ám 35 év elteltével, éppen ottjártunkkor érkezett meg a kiutazási engedély. Regénybe illő történet, most is könnybe lábad a szemem, pedig nem tartom magam túlérzékenynek. Gondolj a mára, amikor márciusban beszélgetünk, harmadik éve, hogy szörnyű háború zajlik határaink közelében. Mennyi emberi tragédia, vajon hány szibériai kiskatona veszett oda, akit a családja hiába vár haza...

– *Zárjuk le ezt a részt egy kevésbé szívszorító emlékkel!*

– Akkor repülünk az emlékek szárnyán az Északi-sark közelébe, az SZP-22 sarkkutató-állomásra. IL-14-es repülőgéppel utaztunk. Fogalmam sincs, hogyan találta meg a pilóta azt az 5x2 kilométeres jégmezőt, amelyre leszálltunk. Ráadásul ez a jégsgiget naponta öt-hat kilométernyit sodródott az Északi-Jeges-tengeren. Hamar kiderült, a jég hátán nemcsak megélni, dolgozni is lehet. Persze, nem könnyű. Nem tudom, most milyen a munka, hiszen a műszerek, műholdak rengeteget fejlődtek. Amikor ott jártunk, a meteorológusok egy félteke időjárás-előrejelzéséhez szolgáltatnak nélkülözhetetlen adatokat, a geológusok pedig a tengerfenék titkait kutatták. Szenzációsnak találtam a kutatóállomás hűtőszekrényét, egy 15 méter mélyen jégbe vágott barlangot. Fél évre elegendő élelmiszertartálékot rejtett, benne egyebek mellett félsertéseket, hatalmas ládákban csirkecombokat. Mivel a sarkkör közelében köszöntött ránk május 9., a nagy állami ünnep, elvállaltuk, hogy segítünk változatossá tenni az ünnepi menüt. Friss tepertő lett az előétel, és a főfogás is hazai ízeget idéző gulyásleves. Nagy siker lett! Sajnos nem került szóba, hogy a sarkkutatók vezetnek-e vendégkönyvet, de gondolom, ha volna ilyen, nem sok magyar név lenne olvasható benne. Kivételes élményben lehetett részünk a jég világában, s talán nemcsak nekünk, hanem később a filmünket a tévében néző érdeklődőknek is.

– *Politikai témájú konkrét kérdéseket szándékosan nem teszek fel, hiszen 1981-es hazatérésem után nem sokkal szinte minden megváltozott. Négy évvel később „a pangás éveit” a glasznoszty (nyíltság), peresztrojka (átalakítás) váltotta fel, sorra tanultuk a pártfőtítkárként színre lépett 54 éves, elődjeihez képest üdítően fiatal Mihail Gorbacsov által meghonosított kifejezéseket. Te már érezted ezek előszelét?*

– Előbb kiegészíteném, hogy az imént említett orosz szavak mellé kívánczik még egy, ami itthon talán viszonylag kevesebbszer hangzott el, bár nagyon lényeges: *usz-korennyije* (a gazdasági fejlődés gyorsítása). Ami a kérdést illeti: Moszkvában töltött éveim végén tartották az SZKP XXII. kongresszusát. Sok mindent elmond róla, hogy később „a desztalinizáció lezárása” névvel illették. Az elemzésbe nem mennék bele, az a történészek, politológusok terepe. Viszont évtizedek távlatából is emlékszem, hogy egyes kollektívák mivel köszöntötték a pártkongresszust. Például járműtervezők annak tiszteletére készítették el a Zaporozsec „törpeautó” új változatának tervrajzait, valamint Kijevben, Leningrádban, Moszkvában egyszerre nyitották meg a *távolbátó-telefon* (videotelefon) kapcsolási teremt. Nagyon különböző dolgok; és hol vagyunk már az ilyenektől!

– *Folytassuk korábbi évekkal! Arról beszéltél az imént, hogy véletlenül lettél orosz szakos a főiskolán, s ez meghatározta a későbbi pályafutásodat. Rádiós és televíziós életed kezdetében is nagy szerepet játszott a véletlen. Hogyan?*

– Többszörösen. Például harmadikos diákként lettem a Kossuth gimnázium KISZ-csúcstíkára, miközben a hivatalos jelölt nem én voltam. Az akkori szóhasználat szerint spontán jelölés történt; az elnökségi függöny mögül szólítottak elő, ugyanis ott kezeltem a mikrofonok erősítőjét és a magnetofont. A hangfelvétel „stop” gombját már KISZ-titkárként nyomtam meg. Néhány nappal később a nyíregyházi stúdió riportere, Rózsavölgyi Erzsike járt az iskolában és kért tőlünk néhány mondatot egy március 15-re készülő ifjúsági műsorhoz. Ifjúsági vezetőként engem is megkérdezett. Életem első nyilatkozata után másnap hívtak az igazgatóhoz, a rádió miatt. Izgultam, próbáltam visszaidézni, mondhattam-e valami olyat, ami rossz fényt vetett az iskolámra... Sinka Antal igazgató úr azonban mosolyogva mondta: „Üzenetet kaptam a rádióból, azt kérik, tanítás után menj át a stúdióba!” Hozzátette: „Jó mikrofonhangod van, meg akarnak hallgatni.” Akkor megnyugodtam. A rádió épülete nincs messze az iskolától, a hatodik óra után át is mentem. Ami ott történt, arra újra illik a „véletlen” szó. Nemcsak meghallgatás lett, hanem munka és pénzkereset.

– *Meséld el, hogyan a történet!*

– Abszolút hétköznapi módon. Néhány idősebb munkatárs várt, pár percet beszélgettünk, majd kezembe nyomtak egy papírlapot, olvassam fel a szöveget. Nem kellett végigolvasni, azt mondták: nagyon jó, vegyük is fel. Az üvegfal mögötti hangszigetelt mikrofonszoba első pillantásra egyszerűen elvarázsolt. Kiderült, az aznapi híreket adták a kezembe. Az adás este 6-tól 7-ig tartott, a felvétel már délután elkészült. Mindjárt mondták: tanítás után gyere holnap is! Most kapsz 30 forintot, mehetsz a pénztárba... Édesanyám nagyon csodálkozott, hogy nem érkeztem haza délután, csak este. Elmeséltem, mi történt. Erre azt kérdezte: „Nem lesz neked bajod ebből, fiam?” Attól kezdve minden nap a Rádióba mentem tanítás után. Korábban háromra értem haza, Apagyra. Ettem, majd tanultam nagyjából hatig. Ez változott meg: hatra voltam otthon, haraptam pár falatot, amit anyukám készített, aztán fél tízig tanultam. Később tudtam meg, mi indokolta az expressz munkába állításomat. Kulifay László, az állandó bemondó váratlanul megbetegedett, e miatt kellett gondoskodni azonnali pótlásról. Később már írhattam kis híreket is, rádiósként telt az egész nyaram. Egy hónap után ezer forint honoráriumot kaptam, hivatalosan ez lett az első keresetem. Hazamentem, letettem az asztalra, anyám elsírta magát. Gondolj bele, mekkora pénz volt az akkor!

– *Tudom, pályakezdő újságíróként 1300 forint havi fizetést kaptam...*

– És képzeld, tízforintosokban adták át az egészet, a pénztáros csak így tudta kifizetni. Itt feltétlenül el kell mondjam első bírálóm nevét: Pallai János, Gyarmati Béla – később évekig a fő segítőim, támogatóim.

– *Tehát 17 évesen tetted az első lépéseket az újságírás felé, amely később hivatásod lett. Gimnazistaként mi szerettél volna lenni?*

– Anyám mindig azt akarta, hogy ügyvéd, pap vagy tanár legyek. Ehhez képest én régész, diplomata vagy újságíró akartam lenni. A háromból egy bejött – talán véletlenül. A régészet azért tetszett, mert nagyon szerettem a történelmet, kedvenc olvasmányaim között ma is mindig van történelmi témájú. Ezt két általánosiskolai tanáromnak, Kocsár Istvánnak és Vincze Mártának köszönhetem, akik megmutatták, hogyan kell kinyitni a régmúlt kapuit, a száraz tények hogyan válhatnak élménnyé. A diplomatavilág azért tűnt érdekesnek, mert azt gondoltam, sokat lehet utazni, új országokat, embereket megismerni. Végül az újságírás határozta meg az életem. Igaz, egyszer nagyon közel álltam ahhoz, hogy diplomata legyek, mert 1981–1982 táján, megkörtövénykeztek, menjek ki Moszkvába sajtóattasénak. Ha visszatekintek a későbbi évekre, lehet, hibáztam, hogy nem vállaltam. Persze soha nem lehet tudni, mi lett volna jobb. Azt nyugodtan mondhatom, így sem vagyok elégedetlen.

– *Nem mindenki bírja az állandó nyilvánosságot, a szinte állandó reflektorfényt. Élő adásban előfordult valaha lámpalázad, vagy a rádióban „mikrofonlázad”?*

– Persze, hogy volt, mindig volt! Az elsőt mindjárt rádióbemondói életem első hétvégéjén átélhettem, ráadásul élő adásban. A hírek után következett a tízperces sportblokk, teleshűfolyva mérkőzéseredményekkel. És az egyiket egyszerűen nem tudtam hibátlanul kimondani, ma is emlékszem rá: Debreceni Spartacus. *Szpartakusz...* Próbáltam egyszer, kétszer, többször javítani, nem sikerült. Csőd lett az egész. Leblokkoltam. Szentül hittem, többé nem kell jönnöm... Mentoraim megfeddtek ugyan, de biztattak is: nem katasztrófa, egyszer túl kell esni a „tűzkeresztségen”. Egy rutinos szerkesztő, Arató Erzsébet azt szuggerálta belém, hogy a legnagyobb bajban is legyek természetes, őrizzem meg az önuralmat, úgy hamarabb áll helyre a rend. A kapkodás, erőlködés, görcsölés a legnagyobb ellenség, lebénít. A Televízió Híradó műsorvezetőjeként számomra mindig az első két másodperc lett a kritikus: amikor felhangzik a szignál, nagyon jó ütemben kell beköszönni. Ez az egész további adás lendületét meghatározza. Ha jól kapom el, nyert ügyem van, a mikrofonláz eszembe sem jut; persze a rutin sokat segít.

– *Ezzel a rádióból megérkezünk a televízióba, ahová a belépődöt a Ríporter kerestetik vetélkedőműsorban szerezted meg, így lettél ismert szerző az országban. Igaz, hogy nem is jelentkeztél versenyzőnek?*

– Igaz. Reggeli munkaosztáson kaptam a feladatot a rádióban, hogy hozzak másfélperces tudósítást egy vetélkedő városi selejtezőjéről. Leültem az újságírók közé és kezdtem tájékozódni. A szervezők közül szólt valaki, hogy rossz helyen ülök, menjek át a versenyzők asztalához. Mondtam, engem tudósításért küldtek ide, mire mutatta a nevezési lapot, hogy talán már elfelejtettem... Nem lehetett mit tenni, mert kezdődött a verseny. Nem sokszor fordult elő, hogy a saját sikeremről tudósítottam... De ekkor ez történt, én lettem a továbbjutó. Újabb véletlen. Amikor visszaértem a stúdióba, több idősebb kolléga már tudta és gratulált: a korábban említett Pallai, Gyarmati, valamint Kulifay Laci, akinek helyettesítésére korábban felvettek, továbbá Rózsavölgyi Zsóka, aki a középiskolában „felfedezte” a hangom. Bevallották, ők

konspiráltak és küldték be a jelentkezési lapot, mert tudták, hogy én biztosan nem neveztem volna...

– *Mi történt később a verseny háttérében?*

– Rengetegen dolgoztak az adás sikeréért, vizsgákkal felérő megmérettetésekkel. Számos újdonsággal gazdagították a szervezők, hasznosították a három évvel korábban rendezett első hasonló verseny tapasztalatait. Azt egyébként Horvát János nyerte, később ismert tévés, majd nagykövet Kubában. A mi városi selejtezőnk után megyei, területi döntő, országos elődöntő következett, ahová tízen kerültünk be. Végül négyre szűkült a mezőny. Akikkel megmérkőzhettem: Csengő Ildikó miskolci tanácsi előadó, Merényi Csaba budapesti vegyész mérnök-hallgató, Wisinger István magyar-könyvtár szakos egyetemi hallgató. A döntőt 1967. június 15-én, szerdán este rendezték, a négyórás program második felét – amikor már csak ketten maradtunk versenyben – élő adásban közvetítették. Hatalmas érdeklődés mellett, hiszen a döntésbe szavazataikkal a nézők is bekapcsolódhattak. A műsorvezető a népszerű televíziós, Megyeri Károly, a zsűri elnöke az egyik legsokoldalúbb riporter-műsorvezető, Szepesi György volt.

– *Mit kellett tudni a versenyzőknek?*

– Lényegében mindent, amit addig a profiktól is láthattunk. Tesztek, riportokat készítettünk élőben. Az állóképességen, a stressz tűrésén kívül a tárgyi tudásra, a kapcsolatépítésre figyeltek és arra hogy minden helyzetben megtaláljuk-e magunkat. A végén szenzációs volt a szavazás, óriási találmány. (Ne felejtsük: 1967-ben még csak a magyar televíziózás kezdeti szakaszát éltük.) Amikor teljesítettük az utolsó feladatot, Megyeri Károly azt kérte a nézőktől, hogy gongütés után azok kapcsolják föl a lakásukban föllelhető elektromos eszközöket, akik Merényi Csaba győzelmét szeretnék. A képernyő sarkában kameraképet mutattak az országos villamos teherelosztó műszeréről, hogyan tér ki a mutató. A szakemberek szerint 400 ezer háztartásban szavaztak igennel. Ezután következett az én értékelésem: újabb gongütésre félmillióig (!) kúszott a mutató, ami a biztos győzelmemet jelentette. Tehát több mint egymillióan látták a műsort...

– *Mit jelentett számodra ez akkor?*

– Óriási ismertséget, képernyős szereplési lehetőségeket, és persze pénzjutalmat is. A következő héten azonban már ugyanúgy tanultam a főiskolán és dolgoztam a rádióban, mint korábban. Ám valójában megváltozott az életem. A diploma megszerzése után főállású rádiós újságíró lettem, majd, amikor 1974-ben a régióra kiterjedő hatáskörrel létrehozták a Televízió Híradó Debreceni Tudósítói Irodáját, felajánlották, legyek a vezetője. Ott és akkor ismerkedtünk meg Zoltai Károly operatőrrel, akivel aztán évtizedeken át együtt dolgoztunk, különböző állomáshelyeken és feladatokon. Nemcsak munkatársak, barátok is lettünk, ahogy mondani szokták: félszavakból is értettük egymást – vagy talán szavak nélkül is...

– *Számodra mi jelentette a legnagyobb feladatot az új helyzetben?*

– Egyrészt maga Debrecen – hiszen korábbi életem Szabolcs-Szatmárhoz kötött –, ki kellett építeni a személyes kapcsolatokat, és megszerezni a munkához szükséges

alapvető ismereteket. Állandóan harcoltunk az idővel, a budapesti „lapzártával”, mert a fontos események tudósításaival el kellett érnünk a *Híradó* fél nyolckor kezdődő fő adását. Ma már csak mosolygunk azon, hogy sokszor mit kellett ezért tenni a konkrét munkán kívül. A mai tudósítók digitális eszközökkel dolgoznak, kiépített távközlési vonalakon vagy az interneten percek alatt, sokszor a helyszínről jutnak el a hang- és képfelvételek a „központba”, vagy éppen magáról az eseményről is be lehet jelentkezni. Az 1970-es évek elején például – sokszor beszéltem már erről – fejből kellett tudni a gyorsvonatok menetrendjét. Amint elkészült egy filmfelvétel, rohantunk az állomásra, átadtuk a mozdonyvezetőnek a küldeményt, amit Pesten a tv motoros futárjai vártak és repítettek a laborba. Ez így elmondva könnyű, de ha egy expressz legfeljebb két percig tartózkodik az állomáson, tudni kellett, hol áll meg a mozdony, ahová egyikünk futott, míg másikunk a vonat végénél jelző forgalmistához szaladt, hogy pár másodpercig ne emelje még fel a zöld tárcsát... Ezernyi történet. Amikor megjelentek az első profi digitális kamerák, amelyek hihetetlenül meggyorsították a munkát, de csak aranyáron lehetett beszerezni azokat. Először „természetesen” a központban dolgozók kaptak ilyeneket. Szerencsére voltak közéleti érdeklődéssel megáldott, tájékozott gazdasági vezetők, például a mi időnkben Nagy Gábor, a Debreceni Konzervgyár vezérigazgatója. Amikor egyszer elpanaszoltam, milyen technikai nehézségekkel küszködünk, vetetett a gyárnak egy kiváló kamerát, amelyet kölcsön adott nekünk. Azt követően, amikor a sajátunk hónapokkal később megérkezett, ők használták tovább dokumentációs célokra. Igazi hőskor, sok izgalommal és élménnyel. Amikor végre kezdett olajozottan működni a tudósítói iroda, a második évben váratlanul érkezett az új feladat Moszkva képében...

– *A moszkvai tudósítói élményekről már beszéltünk. Mi történt, amikor lejárt a kiküldetés?*

– Jöttünk haza Debrecenbe, s folytattuk Zoltaival ott, ahol négy éve abbahagytuk.

– *Az fel sem merült, hogy esetleg Pesten folytatod?*

– Néhány puhatolózás történt, de nem váltak konkrétá. Örültem, hogy ismerős környezetben folytathatom, tulajdonképpen az igazi közegem Kelet-Magyarország. Pesten lehettem volna egy nagy gépezet kis csavarja, ráadásul nagyrészt ismeretlen környezetben. Kelet-Magyarországon pedig vártak a személyes kapcsolataim, rendelkeztem helyismerettel, telefonkönyvem tartalmazta szinte mindenkinek a számát, aki információkkal tudott szolgálni, s bármikor felhívhattam. A munkámat javarészt magam szerveztem, nagy értéknek tartottam a szabadságot. Ráadásul a tudósítói munka mellett bedolgoztam az MTV számos műsorába és megkaptam azt a lehetőséget is, hogy alkalmasszerűen vezethettem a Televízió Híradóját – először a késő esti, majd az esti, végül a fél 8-as főadást is, ami a tévé legnézettebb műsora lehetett akkoriban.

– *Azért megtaláltak még új lehetőségek?*

– Hogyne! A rendszerváltás után felpörögtek az események. A mi területünkön például 1994-ben létrehozták az MTV Debreceni Körzeti Stúdióját, amelynek alapító főszerkesztőjévé neveztek ki. Ezáltal a korábbi híradós tudósító iroda feladata megszok-

szorozódott. Nemcsak a szomszédos megyék hozzánk közelebbi részeit jártuk, hanem a határon túli területeket is, Nagyvárad például napjaink része lett, de eljutottunk Kolozsvárra, Marosvásárhelyre, Kassára, Eperjesre, majd ahogy oldódtak a határok, Kárpátaljára is. Ha ide érkeztek hazai és külföldi vezetők, az MTV nem küldött pesti stábot, mi tudósítottunk.

– *Korábban említetted, hogy pályaválasztás előtt azért tetszett az újságírói pálya, mert sokat, sok felé lehet utazni. Rádiós-tévés újságíróként (leszámítva a moszkvai kiküldetést) ez számodra megvalósult?*

– Igen, ráadásul a legmagasabb közjogi méltóságok stábjával is utazhattam. Az egykori magyar kormányfő Berlinben tett látogatásáról, az Elnöki Tanács elnökének mongóliai, szibériai programjáról tudósíthattam. Emlékezetes a kambodzsai utam, ott a magyar békefenntartó kontingens katonáit kerestem fel. Megtapasztalhattam Románia akkor teljhatalmú vezetőjének kiszámíthatatlanságát is, akinek érkezésére Debrecenben várt a magyar delegáció, élén a pártfőtitkárral, de reggel még nem lehetett tudni, pontosan mikor jön, repülőgéppel, vonattal vagy autóval, hol kellene fogadni. Persze, ezek csak villanások a régi időkből. Sok valódi, nagy esemény krónikásai lehettünk.

– *Mi a legnagyobb különbség a rendszerváltás előtti és az azt követő újságírói munka között?*

– A média sokszínűsége és az abban dolgozók száma. Az átmeneti időszakok váltak különösen érdekessé. Viszonylag hamar kialakult, hogy a vezetők, ritka kivételtől eltekintve, mindig a lojális, újabban pedig főként a saját médiát kedvelik – ha tehetik, be is vásárolnak belőle –, a független, netán ellenzéki média munkáját pedig változatos módon nehezítik. A kritikát kevesen tolerálják, pedig a sajtónak éppen ebben lenne kitüntetett szerepe. Talán kevesen emlékeznek rá, hogy az „átkosban” az MSZMP, a Hazafias Népfront és a szakszervezet rendelkezett központi napilappal (*Népszabadság, Magyar Nemzet, Népszava*). A kormány is szeretett volna saját „szócsövet” és 1968-ban megalapította a Minisztertanács napilapját, a *Magyar Hírlapot*, amelynek főszerkesztője a kormányzóvivő lett. Ez a viszonylag tiszta helyzet a rendszerváltás után teljesen megváltozott.

– *Nagy televíziós átrendeződésekről értesültünk a sajtóból 1999 végén. Számunkra, a megyében az váltott ki meglepetést, hogy téged felmentettek a debreceni körzeti stúdió vezetői posztjáról. Mi történt?*

– Ez nem az én ügyem volt, bár alapvetően érintett. A miskolci, a pécsi, a szegedi körzeti stúdiók élén is változás történt. Akkoriban hatalmas adósságokat halmozott fel az MTV, és Szabó László Zsolt frissen kinevezett tv-elnök nagy átszervezésbe kezdett, egyebek mellett több mint ezer munkatárs kapott felmondólevelet. Hetekig ettől zengett a média világa, sőt jelentős mértékben a teljes közélet is. Ehhez képest az, hogy én maradhattam a tévénél és a főszerkesztőség után „a magazinműsorokért felelős kiemelt szerkesztő” lettem, nem nagy változás. Ráadásul hat évig tartott ez az állapot – akkor lettem 60 éves, és nézhettem új feladatok, divatosan „új kihívások” elé.

– *Természetesen a médiában...*

– Igen, végül is ahhoz értek. Előbb a Méliusz Rádió munkáját segítettem főszerkesztőként, majd a következő évben – párhuzamosan – elvállaltam az Alföld TV főszerkesztői tisztségét is. Ezek javarészt a mai tanácsadói munkának feleltek meg. Mindkét pozíciót 2010-ig láttam el. Azóta „csak” nyugdíjas vagyok.

– *Mit lehet tudni az említett rádióról, televízióról, az ott töltött évekről?*

– Érdekes feladatot jelentettek. Amikor hatvan éve először léptem be egy rádiós szerkesztőségbe, majd nem sokkal később televízióstúdióba, a Méliuszhoz hasonló rádió, az Alföld TV-hez hasonló televízió talán még gondolatban sem létezett. Ezek már a digitalizáció korának termékei. A Méliusz a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola „tanrádiója” volt, alapvetően a kommunikációs szakon tanuló hallgatók gyakorlati képzésének helye. A műsorokat a főiskola tanulói készítették és szerkesztették. A rádiós szakirányt választó hallgatók felváltva napi tizenhat órás adásidőben dolgoztak, így a rövid alapozó képzés után élesben ismerkedhettek meg a műsorkészítéssel. Ehhez minden technikai feltétel rendelkezésre állt. A rádió adását URH sávon Debrecenben és a környező néhány településen lehetett hallgatni, ugyanakkor online rádióként is működött. Ezt azért mondom múlt időben, mert a Méliusz Rádió 2004–2015 között „élt”, én 2006–2010 között segítettem a képzést. Az Alföld Televízió kereskedelmi kábeltévé, amely 1996-tól létezik a helyi tévék palettáján, műsora Debrecenben és hat környező településen látható, a tévé internetes oldalán viszont bárhonnán nyomon követhető. Munkáját 2007–2010 között segítettem. Ma is működik.

– *Az ezredforduló után merőben új közéleti területen, a Magyar Újságírók Országos Szövetségében (MÚOSZ) találkozhattunk, ahol a 2004. és a 2007. évi közgyűlésen alelnököknek, 2011-ben pedig elnököknek választottak. Hogyan élted meg ezt az időszakot?*

– Televíziósként országosan ismert lettem, 2004-ben mégis Hajdú-Bihar megyéből delegáltak a tisztújító közgyűlésre. Az, hogy debreceni újságírót választottak az egyik alelnöknek, nem nóvum, majdnem mindig van megyei képviselő a vezetőségben, a rendszerváltás előtt például Kopka János, nyíregyházi főszerkesztő is alelnök volt. 1990–2000 után megosztódott az újságírotársadalom, új szervezetek, szövetségek alakultak: a Magyar Újságírók Közössége (MÚK), Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége (MAKÚSZ), Magyar Sportújságírók Szövetsége (MSÚSZ), továbbá a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, a Vajdasági Magyar Újságírók Egyesülete és mások. Mindegyik eltérő értékrendet követett, más súlypontokkal. Repedezett az összhang a budapesti és a megyékben dolgozó kollégák között, és bizony, korosztályi ellentétek is előfordultak. A rendszerváltás idején még a MÚOSZ-közgyűlés mellett foglalt állást, hogy nem fogadhatunk el pénzügyi támogatást az államtól, még pályázati formában sem, mert kikezdhetheti függetlenségünket, míg 2010-ben nemhogy elfogadtunk volna, de már szóba sem került. A szövetség kezdte felélni a vagyont, eladta üdülőit, reprezentatív székházát. (Kisebbségi ingatlanba költöztünk, mert a korábbi Andrassy úti villa halaszthatatlan felújítására remény sem ígérkezett.) Ezek aztán rendesen megosztották a szövetség tagságát. Így jött el „az én időm”.

– *Hogyan kell elképzelni egy ilyen sokféle összetételű tagságot, a munkát?*

– Egy régi szervezetről van szó, az elődjét még az előző ezredforduló előtt alapították, Budapesti Újságírók Egyesülete néven. A második világháború után 1945-ben jelentették be az újjáalakulást. Külön bizottság foglalkozik a tagfelvétellel, a „szép időkben” a szövetségnek öt-hatezer tagja volt, köztük híres írók, újságírók. A szervezet munkája főképpen a bizottságokhoz és a szakosztályokhoz kötődik. Előbbiből általában tíz működik, például érdekvédelmi, etikai, sajtójogi, szociális. Utóbbiból időnként harminc is szerveződött, például agrár- és szövetkezeti, kulturális, külpolitikai, fotoripoteri, karikatúrista, bűnügyi, film- és tévékritikusai, zenei... és más területeken dolgozó újságírók csoportosultak a szakosztályokba. Önállóan szervezett programjaikra szaktekintélyeket hívtak meg háttértájékoztatókra, szakmai beszélgetéseket szerveztek, információkkal segítettek a napi munkát, alakították a személyes kapcsolatokat. Az 1960-80-as években a szövetség iskolája látta el az újságíróképzés feladatát, mivel főiskolán, egyetemen 1956-tól nem képeztek újságírókat, a vállalkozói szféra képzései pedig még nem alakultak ki. Ma már egészen más a helyzet.

– *Milyen programmal lettél elnök?*

– Először is csatázni kellett a baloldali felfogással, minthogy szerveződött a szövetségben belül egy elég erős lobbis, amely a szakszervezeti irányultságot erőltette. Ezt elleneztem, mert jól működött a hagyományos Sajtószakszervezet, amelynek egyébként a mi sorainkból is sok tagja volt, és tudomásom szerint van ma is, az *érdekvédelem* szakszervezeti feladat. Felfogásom szerint nekünk az erős *érdekképviselőre* kellett összpontosítani, képviselni tagságunk érdekeit. Fontosnak tartottam, hogy normalizáljuk viszonyunkat a mindenkor kormányzattal, mert az akkori kutya-macska barátság senkinek nem tett jót. Úgy véltem – és ehhez kerestem szövetségeseket a MÚOSZ-on belül –, hogy tárgyalásokon, nem pedig folyamatos konfrontáció útján érjünk el eredményeket, úgy jobban képviselhetjük szövetségünk tagjainak érdekeit. Helyre kellett állítani a szövetség anyagi stabilitását, mert az lényegében romokban hevert. Végül súlyponti feladatnak tartottam a székház ügyeinek rendbetételét. Elődöm első látásra jól jött ki a székházváltásból, mert a felújításra váró és eladott Andrassy úti székház árából közeli helyszínen sikerült venni, majd felújítani egy régi, szép épületet. Sajnos, kiköltekeztünk, ráadásul az új beépítés sokkal nagyobb épületet eredményezett, mint amekkorára a szövetségnek szüksége van. Nehéz a bérbeadás, ha sikerült, áron alul, ez rendre újabb konfliktusokat szült. Az ciklus lejártá után pályáztam, de botrányos körülmények között alulmaradtam. Ugyan nem én vittem bíróságra az ügyet, de a vége az lett, hogy a bíróság megsemmisítette a tisztújító közgyűlés határozatait és ügyvezetőként visszahelyezett az elnöki pozícióba. Ilyen körülmények között már nem pályáztam újra. Közéleti pályafutásom tiszta lelkiismerettel ért véget; újra visszajöttem Debrecenbe. Egyet sajnálok nagyon: nem tudtam megmenteni a székházban hosszú ideje működő orvosi rendelést, amely az idős kollégák számára volt kivételesen értékes.

– *Most, közel a 80-hoz, mivel foglalkozol?*

– Főleg kiadványok lektorálásával, és tervezek egy városszépítési akciót is, de ez még titok...

– *Munkád során a tömörítések mestere lettél. Búcsúzásként azt kérdezem, ha egy mondatban kellene összegezned eredményes, szép életutadat, mi lenne az?*

– Egy mondatban? Talán az: „Mindvégig kíváncsi maradtam a világra, az emberekre, és szerencsés voltam, hogy ezt a kíváncsiságot hivatásommá tehettem.”

TÓTH KÁROLY rádiós-televíziós újságíró, szerkesztő (Baktalórántháza, 1946. szeptember 28.) CSALÁDJA: Édesapja vasutas, pályamester volt, munkája révén került a család a Nyírségbe. Édesanyja háztartásbeliként, majd szövődében dolgozott. A családban három testvér nőtt fel.

TANULMÁNYOK: Kossuth Lajos Gimnázium, Nyíregyháza (1961–1965), Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza (1966–1970). DIPLOMA: magyar-orsz szakos tanár. MUNKAHELYEK: Magyar Rádió Nyíregyházi stúdiója – bemondó, külsős szerkesztő-riporter, majd főállású munkatárs (1964–1974), a Magyar Televízió Híradó Debreceni tudósító iroda alapítója, vezetője (1974–1977), az MTV tudósítója Moszkvában (1977–1981). Hazatérve ismét a Híradó debreceni irodáját vezette. Tudósítói munkája mellett az MTV számos műsorában dolgozott, valamint szerkesztette és vezette a TV Híradót. 1994-től az MTV Debreceni Körzeti Stúdiójának alapító főszerkesztőjévé nevezték ki. ELISMERÉSEI: 1967-ben megnyerte az MTV *Riporter kerestetik* című vetélkedőjét, amellyel országos ismertséget szerzett. A Magyar Televíziónál eltöltött évtizedek alatt 16 szakmai nívódíjban és több állami kitüntetésben részesült, többek között megkapta *Honvédelemért kitüntető cím* ezüst, majd arany fokozatát, a Debreceni Akadémiai Bizottság pedig *A tudomány támogatásért-díjat* ítélte oda számára. KÖZÉLET: A 2011–2016 között a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) elnökeként tevékenykedett.

NÉVJEGY

HELYTÖRTÉNETI PÁLYÁZAT – 2025

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, a Jósza András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Honismereti Egyesület, a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézete és a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Szerkesztősége helytörténeti pályázatot hirdet „Szabolcs-Szatmár-Bereg és történelmi vármegyéi (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung) múltjának történetéből” címmel.

Kiemelten ajánlott témakörök:

- Vármegyéink jeles reformkori személyiségei. A Magyar Tudomány Éve alkalmából kiemelten várjuk a vármegye neves reformkori személyiségeiről szóló dolgozatokat.
- Építészeti örökség és településfejlődés, urbanizálódás. A téma lehet egy épület, egy településrész, vagy egy tágabb városépítészeti folyamat, a településkép változásának bemutatása is.
- Természeti értékek történelmi kontextusban. A kutatás irányulhat arra, hogyan hatottak az egyes természeti adottságok (folyók, tavak, erdők, hegyek) a térség gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésére, illetve hogyan változott meg a hozzájuk való viszony az idők során. Érdekes lehet például egy tájegység hasznosításának története, védett területek kialakulása, a természet és az ember kapcsolatának változása, vagy egy-egy természeti katasztrófa hatása a helyi közösségekre.
- Gyülekezettörténet és templomtörténet.
- Kulturális, szabadidős és karitatív tevékenységet folytató egyesületek, társaságok és intézmények története.

A fenti témákhoz a levéltár konzultációs lehetőséget kínál, előzetes egyeztetés alapján. Szívesen fogadunk a fentiekől eltérő, de vármegyénk történetéhez kapcsolódó írásokat is.

Pályázni lehet bármely, saját kutatáson, levéltári, könyvtári vagy helyszíni gyűjtésen alapuló helytörténeti témájú, Szabolcs-Szatmár-Bereg és történelmi vármegyéire vonatkozó munkával, amely még nem került publikálásra. Várjuk a határon túlról érkező pályaműveket is.

Pályázni minimum 8, legfeljebb 20 oldal terjedelmű, géppel írt (A/4-es lap, 1,5 sortáv, Times New Roman 12-es betűnagyság) dolgozattal lehet. A pályaműnek tartalmaznia kell a felhasznált irodalmat és a források leelőhelyét.

Felhívjuk Tisztelt Pályázóink figyelmét arra, hogy csak a kiírásnak tartalmi és alaki szempontból is megfelelő dolgozatokat fogadunk el! Kérjük a pályamunkán feltüntetni a pályázó nevét és elérhetőségét (levelezési cím, e-mail, telefon).

Pályadíjak:

1. díj: 50 000 Ft
2. díj: 40 000 Ft
3. díj: 30 000 Ft

A pályaműveket 2025. augusztus 25-ig postán, illetve elektronikus úton is kérjük eljuttatni a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárába (4400 Nyíregyháza, Széchenyi u. 4. sz., e-mail: szszbvl@mnl.gov.hu(link sends e-mail)). Bővebb információ Kocsis György levéltári könyvtárostól kérhető a 42/414-313-as telefonszámon vagy e-mailben (kocsis.gyorgy@mnl.gov.hu(link sends e-mail)).

A fenti címre elektronikus formában megküldött pályamunkákat honlapunkon a szerző engedélyével közzétesszük, ezért kérjük, hogy csatolja e-mailjéhez a megjelentetéshez való hozzájáruló nyilatkozatát.

A pályamunkákat szakmai bizottság bírálja el. A pályázat értékelése és az ünnepélyes díjkiosztás 2025. szeptember 18-án, a 32. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napon lesz.

Szerzőink

Ágh István – költő, a Nemzet Művésze, MMA

Dr. Antal Balázs PhD – irodalomtörténész, költő, Nyíregyházi Egyetem

Dr. Babosi László PhD – irodalomtörténész, igazgatóhelyettes,
Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár

Dr. Falusi Márton PhD – költő, író, irodalom- és esztétorténész,
a Magyar Művészet főszerkesztője

Gerliczki András – középiskolai tanár, irodalomtörténész,
Krúdy Gyula Gimnázium

Dr. Gróh Gáspár – irodalomtörténész, kritikus, MMA,
a Magyar Szemle volt főszerkesztője

Prof. dr. habil. Jánosi Zoltán – irodalomtörténész, MMA

Dr. habil. Karádi Zsolt PhD – irodalomtörténész, főiskolai tanár,
Nyíregyházi Egyetem

Marik Sándor – újságíró, Budapest

Dr. Márkus Béla CSc – irodalomtörténész, kritikus, MMA

Dr. habil. Minya Károly PhD – nyelvész, intézetigazgató, Nyíregyházi Egyetem

Móser Zoltán – tanár, fotóművész, MMA

Nagy Borbála Réka – szerkesztő, Nagy László unokája, Budapest

Dr. Nagy Balázs PhD – irodalomtörténész, főiskolai docens,
Nyíregyházi Egyetem

Cs. Nagy Ibolya – irodalomtörténész, kritikus, Debrecen

Dr. habil. Pethő József PhD – nyelvész, főiskolai tanár, Miskolci Egyetem

Dr. Vári Fábíán László PhD – költő, etnográfus, szerkesztő, MMA

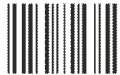
750 Ft

Nemzeti
Kulturális
Alap

20252 >

NYÍRECVIÁZA
Értéktár